

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYAL YARDIM
FAALİYETLERİ (1923–1938)**

Doktora Tezi

Yaşar BAYTAL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Ankara–2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ (1923–1938)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 1923-1938 yılları arasında çoğunlukla resmi yardımlar biçiminde karşılaşılan sosyal yardımların, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir sosyal devlet anlayışını geliştirmede son derece büyük öneme sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır.

1923–1938 yılları arasında sosyal yardım örgütlenmesi üzerinde durularak devletin en büyük resmi sosyal yardım kurumu olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin kuruluşu, yöntem ve çalışmaları ve sosyal yardım faaliyetleri konusuna detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinden Cumhuriyete miras kalan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu, yöntem ve çalışmaları ve sosyal yardımlarda üstlendiği rol araştırılmış, sosyal yardımlardaki rolü ve önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Diğer önemli bir sosyal yardım kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşu, yöntem ve çalışmaları ve bu cemiyetin yaptığı sosyal yardım faaliyetleri konusunda detaylı bilgiler verilerek bu iki önemli kurumun genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal politikalarına katkısı irdelenmiştir. Atatürk döneminin önemli yardım kuruluşlarından gönüllü yardım kuruluşları olan Fukaraperver, Darüşşafaka gibi hayır kurumlarının amaç ve ilkeleri yanında sosyal yardım konusunda yaptıkları faaliyetleri, arşiv belgelerine dayandırarak tezimizin birinci bölümünde yer verilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde sosyal yardım bütçesi ve gelir kaynakları üzerinde durularak, bunların yeterli olup olmadığı tartışılmış, yapılan yasal düzenlemeler hakkında bilgi verilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'deki sosyal yardım faaliyetlerine etkisi, 1923–1938 yılları arasında sosyal yardımlarda yerel yönetimlerin rolü ve vatandaşların hükümetten talep ve şikayetleri ve hükümetin vatandaşlara verdiği olumlu veya olumsuz cevaplar, bu tezde ayrıca incelenmiştir. Tezin son bölümünde, bahsedilen dönemde sosyal politikaların halka ne oranda yansıdığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Devlet, Sosyal Yardım, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vakâleti, Evkaf Umum Müdürlüğü, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti.

ABSTRACT

The purpose of this study is to elicit the great significance of social aid between the years of 1923-1938 which was generally in the form of official aid, in terms of the development of the social state understanding in the early years of the Republic.

The topics of the establishment, methods and works and social aid activities of the Ministry of Health and Social Services (Muavenet-i İctimaiye Vekâleti), which is the most superior social aid institution of the state, have been referred to in detail by underlining the social aid organization between the years of 1923–1938. Furthermore, the establishment for the Red Crescent Society, which was inherited by the Republic from the Ottoman State, its method and activities and the role it has undertaken in social aid has been researched and its role and significance in social aid have been attempted to be elicited. By providing detailed information on the establishment, methods and works and the social aid activities of the Association for the Protection of Children (Himaye-i Etfal Cemiyeti), which is another important social aid establishment, the contribution of these two institutions on the social policies of the young Republic of Turkey have been analyzed. Alongside the goals and principles of the voluntary organizations of the Society for Assistance to the Poor (Fukaraperver) and the Darüşşafaka Association which are among the important social aid organizations of the Ataturk period, their activities in the field of social aid have been stated in the first section of our thesis based on archive documents.

The types of social aid and the social aid budgets and revenues have also been discussed and information has been provided regarding legal arrangements conducted in the early Republican period. The impact of the 1929 World Economic Depression on social aid activities in Turkey, the role of local administrations in social aid between the years of 1923–1938, and the complaints of citizens from the state and the negative or positive response of the state to the citizens are also analyzed in this thesis. The thesis concludes with the extent of the public benefiting from social policies in the said period.

Keywords: Welfare State, Social Aid, Ministry of Health and Social Aid, General Directorate of Foundations, Red Crescent Society, Himaye-i Etfal Society.

ÖNSÖZ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde doktora programına başladığımda, aklımdan hep Milli Mücadelede Malatya, Milli Mücadelede Elazığ gibi yerel tarih çalışmaları geçmekteydi. Böyle düşünmemin birkaç nedeni vardı. Bu nedenler arasında; Milli Mücadele ve Cumhuriyet devirleriyle ilgili bütün araştırmaların yapıldığı, konu sıkıntısının çekildiğine dair yanlış bir inançta olmam yanında orijinal belgelerin yerel arşiv ve kişilerin elinde olduğuna dair inancımdaydı. Doktora ders aşamasını bitirdikten sonra, Türkiye'deki TC. İnkılap Tarihi Enstitülerinde yapılan tezleri taradığımda, yerel araştırmaların oldukça fazla olduğunu, ayrıca Milli Mücadele konusunda hayli kitap ve makaleler yayınlandığını gördüm. Atatürk Türkiye'sinde sosyal tarih çalışmalarının zayıf kaldığı, bu dönemin sosyal politikalarının incelenmesi Atatürk devrimlerini daha iyi anlaşılmasını sağlayan önemli bir araç olabileceği sonucuna vardım. Her ne kadar çeşitli üniversitelerimizin Tarih bölümleri ile İnkılap Tarihi Enstitülerinde sosyal tarih çalışmaları varsa da bunların çoğu arşiv kaynaklarından yoksun, yabancı kaynak ağırlıklı çalışmalar oluşu, Atatürk dönemi sosyal politikaların amaç ve halka yansımalarının açıklanmasında yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Bütün bu yukarıdaki sebepler, bizi Atatürk döneminin sosyal politikalarını geniş perspektiften ele alacak bir konu arayışına itti. İlk aklıma gelen konu, "*Atatürk Dönemi Sosyal Devletçilik*" oldu. Bu konuyu seçmedeki amacımız, Atatürk döneminde yapılan sosyal politikaların sosyal devletçilik olgusuna götürüp götürmediğini ortaya çıkarmaktı. 1923-1938 yıllarında sosyal devlet kavramı Türk anayasasına henüz girmese de bu dönemde uygulanan sosyal politikalar, sosyal devletçilik olgusunu somutlaştırmamıza yardımcı olabileceğini düşünüyorduk. Ancak bu konunun çok soyut ve kavramsal düzeyde kalacağını, yaşanan bir tarihi süreci soyut kavramlarla açıklamanın yanlış olabileceği kanısına vardık. Bu yüzden tezimizi somutlaştırma açısından ismini "*Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri 1923-1938*" olarak değiştirdik. Bu isim altında inceleyeceğimiz konu, hem somut, hem kaynak bakımından zengin, hem de tezimizle ulaşmaya çalıştığımız *sosyal devletçilik* olgusunu ortaya çıkarmamıza yardımcı olabileceğini düşündük.

Bütün bunlar, Atatürk dönemi sosyal yardım (içtimai muavenet) faaliyetleri hakkındaki tezimizin ana konusunu oluşturmamıza yardımcı oldu. Sosyal yardımlar, sosyal devletin vazgeçilmez unsuru olduğundan Atatürk döneminde henüz şekillenmese de sosyal devletçiliğin varlığını sorgulamak ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal yardımların bizi sosyal devlete götürüp götürmediğini ortaya çıkarmak tezimizin temel amacını oluşturdu. Bu amacı somutlaştırmak için sosyal yardımlar konusunu sistematik bir şekilde incelemeye çalıştık. Atatürk döneminde sosyal yardımlar deyince ilk akla gelen hiç şüphesiz kurumsallaşmadır. Bu nedenle bu dönemde yapılan yardımları, resmi ve gayri resmi sosyal yardım faaliyetleri şeklinde ayırarak farklı başlıklar altında incelemeye çalıştık. Buradaki amacımız, devletin sosyal yardımlarda kullandığı yöntem ve usuller ve getirilen yenilikleri ortaya çıkarmaktı.

Tezimizin büyük bir bölümü, sosyal yardım içerisinde devletin kurumları vasıtasıyla yaptığı her türlü yardımlar, gönüllü sosyal yardım kuruluşlarının, muhtaç olarak belirlenen insanlara, kurum veya kuruluşlara yaptıkları ayni ve nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Burada kavram karmaşasının önüne geçmek için şunu da açıklamak gerekir. Yardımların parasal olarak yapılmasına çeşitli literatürde daha çok sosyal yardım olarak tanımlanmıştır. Hizmet sunmaya yönelik ve daha geniş kapsamlı işleri içine alan yardımlara ise günümüz tanımıyla sosyal hizmet denilmektedir. Günümüzün sosyal yardım ve sosyal hizmetler kavramları olarak ayrılan bu iki faaliyet alanı, tezimizde alt başlıklar halinde incelenecektir. Tezimizde sosyal yardımlar içerisinde sadece devletin dâhil olduğu kurumsal veya kurumsal olmayan yardımlar değil, aynı zamanda gönüllü yardım kuruluşlarının sosyal yardım faaliyetleri de ele alınacak konular arasındadır.

Batıdaki sosyal yardım anlayışının Batıyı hedef alan Türkiye Cumhuriyetini etkileyip etkilemediğinin tespiti, sosyal yardımlar için oluşturulan kurum, kuruluş ve cemiyetlerin amacına ne kadar ulaştığının araştırılması üzerinde durduğumuz konular arasındadır. Diğer yandan Cumhuriyetin temel ilkelerinin sosyal yardım anlayışına yansıyor yansımadağının ortaya çıkarılması, sosyal yardımların halka ulaşp ulaşmadığının tespiti ve karşılaşılan sorunlar karşısında hükümet ve Atatürk'ün

tutum ve davranışlarının ne olduğunun belirlenmesi inceleyeceğimiz konular arasındadır.

Osmanlı devletinden kalan geleneksel sosyal yardım anlayışıyla modern sosyal yardım anlayışı arasındaki farkın ortaya çıkarılması araştırmamız için önemlidir. Bu iki anlayışın Atatürk döneminde var olduğunu gördüğümüzden, sosyal yardımların Atatürk reformları içerisindeki yerinin belirlenmesinin de bu dönemin sosyal devletçilik anlayışının ortaya çıkarılmasında bize yardımcı olacağını düşünüyoruz. Aynı zamanda sosyal yardımların kurumsal hale gelmesi sosyal devletçiliğin gelişmesiyle beraber oluşan bir süreçtir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sürece ne kadar müdahil olduğunun ortaya çıkarılması için Batıdaki gelişmelerin de bilinmesi gerekir.

Tezimizde sosyal yardım ve sosyal hizmet olarak bir ayırım yapılsa da 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde devletin sosyal yardım siyasetinde yukarıdaki sosyal hizmet tanımına uygun hareket ettiği görülür. Genç Cumhuriyetin sosyal yardımlar konusunu daha çok sosyal hizmet alanı olarak görmesinin en önemli nedeni, dağınık halde bulunan ve amaçları tam olarak belirli olmayan kurum ve kuruluşları hem kontrol altına almak hem de sosyal yardımda devlet güvencesini sağlamaktır. Bunun yanında, yeni kurulan Cumhuriyet, kültürel ve sosyal devrimlerde olduğu gibi sosyal yardımlar konusunda da çağdaş ve lâik modeli benimsemiş, Osmanlı Devleti'nde uygulana gelen geleneksel ve dinsel sosyal yardım politikalarından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bütün bunları somutlaştırmak için Atatürk dönemi ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini ele alarak sosyal yardım anlayışlarını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalıştık. Tezimizde yer alan kurum ve kuruluşların kısa tarihine değinerek Atatürk döneminde bunların sosyal yardım faaliyetlerini inceledik. Değişik başlıklar altında incelemeye çalıştığımız sosyal yardım kurum ve kuruluşlarının başlangıcını İkinci Abdülhamid ve İttihat ve Terakki iktidarı döneminden başlattık. Bu iki dönem, bir yandan Cumhuriyetin ilanına yakın dönemler olması itibariyle konumuz açısından önemliydi, diğer yandan da hem dinsel hem de lâik sosyal yardım çizgilerinin kesişme noktası olmasından dolayı bizi bu karşılaştırmalı analizi yapmaya yönlendirdi.

Sosyal yardımların önemli bir kısmını oluşturan yoksulluk, üzerinde en fazla durduğumuz ve detaylı inceleme yaptığımız konu oldu. Yoksulluk üzerinde dururken devletin yoksulluğu giderici ne gibi çalışmalar yaptığı ve ne derece başarıya ulaştığını, yoksulluğu gidermek için şehir ve kırsal kesime yönelik uyguladığı politikaları başlıklar halinde incelemeye çalıştık.

Atatürk önderliğinde çağdaş dünyada yerini alan Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal politikası konusunu içeren bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bunların bir kısmı akademik bir kısmı ise popüler çalışma niteliğindedir. Ancak, sosyal devletçiliğin bir parçası olarak gördüğümüz sosyal yardımlar konusunda henüz detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamıza konu olarak yakın gördüğümüz ancak farklı dönemleri kapsayan birkaç akademik araştırmaya da yer vererek tezimizin bunlardan farkını ortaya koymaya çalıştık.

Sosyal yardımlar konusunda kitap ve makaleleriyle tanıdığımız Dr. Nadir Özbek tarafından kaleme alınan “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset İktidar ve Meşruiyet 1876–1914*” adlı kitap, bu konuda örnek verebileceğimiz akla ilk gelen akademik eserdir. Yazar, eserinde İkinci Abdülhamid ve ikinci Meşrutiyet dönemlerini ayrı ayrı ele alarak Osmanlı tarihçiliğinde sosyal devlet, refah rejimi, sosyal yardım, hayır işleri, yardım dernekleri, yardım kampanyaları ve yoksulluk gibi konuları detaylı bir şekilde incelemiştir. Eser, ağırlıklı olarak iktidarı merkeze alan sosyolojik bir yaklaşımla yazılması, incelenmeyen konulara ağırlık vermesi, özellikle siyaset, iktidar ve meşruiyet meselelerini de kapsayacak şekilde ele alması ile bu konuda önemli bir boşluğu doldurmuş gibidir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel sosyal yardım kurumları içerisinde en önemlilerinden biri olan vakıflara yeterince değinmemiş olması eleştirilebilir. Ancak, devlet ve iktidar odaklı yaklaşımlarından yoksullar ve onlara yapılan yardımların detaylarını tahlil ederek vermesi çalışmanın açığını kapatmış gibi görünüyor. Diğer yandan Özbek'in, bilimsel dergilerde yayınlanan sosyal yardım grupları ve hayır kurumları konusunda yazdığı makaleleri, kitabın önemli açığını kapatarak eseri tamamlamıştır.

Diğer akademik çalışma ise, Ethem Çengelci'nin “*Türkiye’de Sosyal Yardımlar (Bir Model Geliştirme Denemesi)*” adlı doktora tezidir. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde yapılan bu tez, daha çok sosyal

hizmetler ve sosyal güvenlik ağırlıklı bir çalışma niteliğindedir. Sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin ortaya çıkması, Türkiye’de uygulanışı yasal gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yazar bunu yaparken başta ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerden örnek vererek sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin ortaya çıkışından 1980 yılına kadar Türkiye’deki uygulanışı konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Kavramsal yönü ağır basan bu çalışma, dönemin uzun tutulması yüzünden konu başlıklarıyla anlatılmak istenenler yetersiz kalmıştır. Ayrıca tezin kavramsal yönünün ağır basması, sosyal hizmetlerle ilgili kurumların faaliyetleri havada kalmasına neden olmuştur. Yine bu araştırmada konular arasındaki bütünlüğün yeterince sağlanamamış olması vurgulanmak istenenlerin yeterince açık olmasını engellemiştir. Konuyla ilgili kaynakçanın yetersizliği ayrı bir eksikliklerdir. Bütün bunlara rağmen, yapılan çalışma, sosyal hizmetler alanındaki gelişmeleri yakın tarihe kadar getirmiş olması, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler konusunda çıkan yasalara detaylı bir şekilde değinmesi tezi önemli hale getirmiştir.

Çalışmamamızın farkını ortaya koymak adına, Safiye Kıranlar’ın 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde yapmış olduğu, “*Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923)*” adlı doktora tezinden de bahsetmek gerekir. Detaylı bir inceleme niteliğinde arşiv belgelerine dayalı olan bu çalışma ile yazar, incelediği dönemle ilgili sosyal yardım faaliyetleri konusunda önemli bilgiler vermektedir. İttihat ve Terakki Partisi’nin sosyal yardım faaliyetleri konusunda kapsamlı ve İkinci Abdülhamid dönemiyle karşılaştırmalı açıklamalar yapması çalışmayı önemli hale getirmiştir. Diğer yandan savaşın getirdiği yıkıntılar ve yoksulluğu çok iyi şekilde betimleyerek sosyal yardımın ne kadar önemli olduğunun ön plana çıkarılması çalışmanın önemini daha da arttırmıştır. Ancak yazar, araştırmasında resmi ve gayri resmi sosyal yardım kurumlarının tam ayrımını yapmamış olması, devletin kurumsal anlamda yaptıkları faaliyetlerin tam anlamıyla anlaşılmasını engellemiştir. Ayrıca sosyal yardım faaliyetleriyle nereye varılmak istendiği açık ve net değildir. Bu özelliğiyle araştırma, bir şeyi ispatlamaktan çok, bilgi ve belge özelliği taşımaktadır. Bütün bunlara rağmen araştırmanın titiz ve sosyal yardımlar konusunda detaylı bilgi ve belgeler sunması, araştırmalarda baş vurulacak önemli bir eser özelliği katmıştır. Bu

çalışmalar yanında İttihat ve Terakki Partisi ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan sosyal yardım kurum ve kuruluşlarını inceleyen bir takım tezler de vardır. Ancak bunlar, Atatürk dönemi sosyal yardım faaliyetlerini ortaya koyan sosyal çalışmalardan ziyade, kapsamı dar incelemelerdir.

Bütün bu yapılan çalışmalardan şu sonuç ortaya çıkmaktadır; Sosyal yardımlar, devletin veya hükümetin vatandaşlarını korumak için faaliyet alanı olarak görülmüş, sosyal yardımların, sosyal devlete götüren önemli bir araç olarak görülmemiştir. Tezimiz bu çalışmalardan farklı olarak daha öncede belirttiğimiz gibi, Atatürk döneminde sosyal yardım faaliyetlerinin bizi sosyal devlete götürüp götürmediğini gerekçeli biçimde açıklamaktır.

Sosyal yardımlarla sosyal devletçiliğe ulaşıp ulaşılmadığını ortaya koyarken tezimizde kullandığımız temel kaynak, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden elde edilen arşiv belgeleri oldu. Arşiv Genel Müdürlüğü'nden elde edilen üç yüzü aşkın belge tezimizin alt bölümlerinde kullanıldı. Arşiv Genel Müdürlüğü'nün büyük oranda belgeleri bilgisayar ortamına geçirmesi işimizi kolaylaştırdı. İşimizi kolaylaştıran bir başka konu ise, ciltler dolusu katalogların, bilgisayar ortamında kısa sürede tarayarak işimize yarayan belgeler ile işimize yaramayan belgelerin kolayca birbirinden ayıklanması oldu. Belgelerin çoğunu, gün boyunca arşiv kütüphanesinde tarafımdan okunması, tezle ilgili belgelerin toplanması ve tezle ilgili olmayan belgelerin ayıklanması, belgelerin değerlendirilmesinde ve tez yazımında önemli bir yöntem oldu. Ayrıca Arşiv Müdürlüğü bilgisayarlarından anahtar kelimeler girerek belgelere ulaşma yöntemi tezimizin başlıklarının şekillenmesine yardımcı oldu. Bu anlamda tezimizin başlıklarının büyük oranda belge kataloglarındaki anahtar kelimelerden alınarak konuların bu alt başlıklarda işlenmesinin çalışmamıza bir özgünlük kattığı söylenebilir. Elde edilen arşiv belgeleri gösteriyor ki, yıllarca savaşımlardan dolayı mağdur olmuş halk, devletin koruması altına alınarak sosyal ve ekonomik ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, mağduriyetleri büyük ölçüde giderilmiştir.

Bu bizi, bu dönemde bahsedilmese de sosyal devletçiliğe götürür. Zira sosyal devlet, halkın sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını devletin ne kadarını karşıladığıyla ilgilidir. Sosyal devletin varlık gerekçesi olan sosyal kurumlar, halkın güven ve

huzur içerisinde yaşamasını sağlayan önemli araçlardır. Bu araçların işletilmesi, savaştan yeni çıkmış genç Türkiye Cumhuriyeti için oldukça başarılı bir durumdur.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü dışında en fazla yararlandığım merkezler ise, Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi oldu. Türk Tarih Kurumu'ndan kolayca erişebildiğim Düsturlar, Zabıt Cerideleri, Kavanin Mecmuası gibi kaynaklar, sosyal yardımların yasal boyutunu açıklamama yardımcı oldu. Ülkemizin en büyük kütüphanelerinden biri olan Milli Kütüphane zengin kitap, makale koleksiyonu ile araştırmama yön verdi ve çalışmamın kavramsal düzeyde açıklanmasında yararlandığım merkezlerden biri oldu. Bu kütüphanenin yazma eserler bölümünde yer alan belgeler sayesinde sosyal yardım kurumlarının nizamname ve tüzüklerine erişme imkanı buldum. Ancak kütüphanenin tam olarak imkanlardan yararlanmak için kütüphanede çok iyi bir araştırma yapılması gerçeği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Kütüphanenin web sitesinin yanı sıra süreli yayınlar için dahili bilgisayarların etkin olarak kullanılması çok önemlidir. TBMM Kütüphanesi'nde ise, dönemin günlük gazetelerini mikrofilmlerden hızlı bir şekilde tarama imkanı buldum. Ancak kütüphaneye giriş çıkıştaki bürokratik engeller bazı günler bu kütüphanede araştırma yapma konusunda beni yıldırıldı. Her şeye rağmen bu kütüphanede, dönemin önemli gazetelerini büyük oranda taradım.

Bu kütüphaneler yanında Amerikan elçiliğindeki bilgi ve belge merkezi Sağlık Bakanlığı arşivi, Türkiye İstatistik Kurumu Kütüphanesi çalışmalarına önemli katkı sağlayacak bilgi ve belge bulamasam da araştırma yaptığım merkezler oldu.

Bahsettiğim bu kütüphaneler ve merkezlerdeki çalışmama yardımcı olan çalışanların iyi niyetli tutumuna minnettarım.

Bu çalışmamın hazırlanmasından önce ve hazırlanma aşamasında bana en büyük desteği veren, eşim ve en büyük destekçim Nilüfer Hanım ve aileme, çalışmasının yoğunluğuna rağmen danışmanlığımı kabul eden ve çalışmama büyük katkı sağlayan değerli danışman hocam Doç Dr. Recep Boztemur'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tarih bilimini bana sevdiren, dinlendirici sohbetleriyle çalışmama yön veren değerli hocam Prof Dr. Yavuz Ercan Bey'e minnet borçluyum. İzleme komitemde yer alan ve komite toplantılarında yapıcı eleştirileriyle çalışmama

yön veren Prof Dr. Bige Sükan hocama, genç ve dinamik yönüyle Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne enerji katan Enstitü Müdürümüz sayın Prof Dr. Temuçin Faik Ertan Bey ve Enstitüde adını sayamadığım diğer hocalarıma minnettarım. Ayrıca öğrencilerin sorunlarıyla birebir ilgilenen öğrenci işleri sorumlusu Fatma Hanıma ve Enstitü çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Yaşar BAYTAL
Ankara, 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR.....	xvi
TABLO ve GRAFİK LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
ATATÜRK DÖNEMİ SOSYAL YARDIM ANLAYIŞI VE KURUMSALLAŞMA (1923–1938).....	17
1. Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Anlayışına Genel Bir Bakış.....	17
2. 1923–1938 Yılları Arasında Sosyal Yardım Örgütlenmesi	23
2.1. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti.....	26
2.1.1. Kuruluşu.....	26
2.1.2. Vekâletin Yöntem ve Çalışmaları	29
2.1.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	36
2.1.3.1. Vekâletin Doğal Afetler ve Felaketlerdeki Yardım Faaliyetleri ...	36
2.1.3.2. Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar	39
2.1.3.3. İaşe yardımları.....	53
2.1.3.4. Mesken Yardımları.....	56
2.1.3.5. Vekâletin Bütçesi ve Gelir Kaynakları	58
2.2. Evkaf Umum Müdürlüğü.....	62
2.2.1 Kuruluşu.....	62
2.2.2. Müdürlüğün Yöntem ve Çalışmaları.....	64
2.2.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	66
2.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti.....	69
2.3.1. Kuruluşu.....	69
2.3.2. Cemiyetin Yöntem ve Çalışmaları.....	72
2.3.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	79
2.3.3.1. Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Doğal Afetler ve Felaketlerdeki Yardım Faaliyetleri	79

2.3.3.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar ..	83
2.3.3.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İaşe Yardımları	85
2.3.3.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Mesken Yardımları.....	88
2.3.3.5. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bütçesi ve Gelir Kaynakları	89
2.4. Himaye-i Etfal Cemiyeti	96
2.4.1. Kuruluşu	96
2.4.2. Cemiyet'in Yöntem ve Çalışmaları.....	99
2.4.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	103
2.4.3.1 Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar	103
2.4.3.2. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Eğitim Alanında Yaptığı Yardımlar	105
2.4.3.3. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İaşe yardımları.....	108
2.4.3.4. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Bütçesi ve Gelir Kaynakları.....	110
3. Atatürk Dönemi Gayrı Resmi Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşları	112
3.1. Gönüllü Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlar	112
3.1.1. Fukaraperver Cemiyeti.....	113
3.1.1.1. Amacı, Kanun Tüzük ve İlkeleri.....	115
3.1.1.2. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	116
3.1.1.3. Cemiyet'in Bütçesi ve Gelir Kaynakları.....	117
3.2. Darüşşafaka ve Fakir Çocuklarına Yardım	118
3.2. Darülaceze Kurumunun Sosyal Yardım Faaliyetleri	119
3.3. Yardım Sandıkları	122
3.4. Yabancı Devletlerin Türkiye'ye Yönelik Sosyal Yardım Faaliyetleri	124
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	126
<i>İKİNCİ BÖLÜM.....</i>	<i>128</i>
<i>ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE SOSYAL YARDIMLARIN İÇERİK VE KAPSAMI (1923–1938) .....</i>	<i>128</i>
1. Sosyal Yardım Konusunda Öncelik Verilen Konular	128
2. Devletin Maaş Bağlayarak Düzenli Olarak Desteklediği Gruplar	129
2.1.Yoksullara Ödenen Maaşlar	129

2.1.1. Eytam ve Eramil Maaşları (Dul kadınlara ve Yetim Çocuklara Ödenen Maaşlar).....	130
2.1.2. Muhtacin ve İhtiyarlık Maaşı.....	131
2.1.3. Muinsiz Aile Maaşları (Muhtaç Asker Ailelerine Ödenen Maaşlar).....	133
2.2. Şehit Aileleri ve Vatana Hizmet Tertibinden (Hidemat-ı Vataniye) Maaşı Bağlama	135
2.2.1. Şehit Aileleri ve Harp Malûllerine Maaş Bağlama.....	135
2.2.2. Vatana Hizmet Tertibinden (Hidemat-ı Vataniye) Maaşı.....	137
3. Devletin Çeşitli Yardımlarla Desteklediği Diğer Gruplar.....	140
3.1. Şehit Ailelerine Yardım	141
3.2. Harp Malûllerine Yardım.....	142
3.3. Düşkün ve Kimsesizlere Yardım	146
4. Düşman İstilasında Zarar Gören Şehir, Kasaba ve Köylere Yapılan Yardımlar	148
5. Türkiye Devleti'ne Başarılı Çalışmalarıyla Büyük Katkısı Olan Kurum Kuruluş ve Kişilere Yardım	152
5.1. Türkiye'yi Dış Dünyada Haber, Makale ve Kitaplarıyla Tanıtan Gazete, Dergi ve Yayınlarına Yapılan Yardım	152
5.2. Türkiye ve Devrimlerini Tanıtmak Amacıyla Kurulan Derneklere Yardım	155
5.3. Hayır Kurumlarına Yardım.....	157
5.4. Spor Klüplerine Yardım.....	158
5.5. Bireysel Olarak Devlet için Başarılı Çalışmalar Yapmış Kişilere Yardım	161
6. Türk Devleti Sınırları Dışından Gelen Muhacir ve Mültecilere Yardım .	163
6.1. Muhacirlerin İskân ve İaşe Sorunları	166
6.2. Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları.....	173
6.3. Muhacir ve Mültecilere Yapılan Dış Yardımlar	175
6.4. Muhacir ve Mültecilere Yardımda Yapılan Usulsüzlükler.....	176
7. Doğal Afetlerde Zarar Görenlere Ayni ve Nakdi Yardımlar	179
7.1. Sel ve Dolu ve Fırtınada Zarar Görenler	180
7.2. Deprem, Çığ ve Heyelandan Zarar Görenler.....	181

7.3. Kuraklıktan Zarar Görenler.....	183
7.4. Yangından Zarar Görenler	186
8. Kimliği Belirsiz Çocuklara Yardım Konusunda Yapılan Düzenlemeler..	189
9. Çiftçi ve Esnaflara Yapılan Yardım.....	190
10. Diğer Yardımlar	197
11. "Dilenciler ve Serseriler" İle İlgili Düzenlemeler.....	199
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	204
<i>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</i>	208
<i>ATATÜRK DÖNEMİ SOSYAL YARDIM BÜTÇELERİ VE KAYNAKLARI (1923–1938)</i>	208
1. 1923–1938 Yılları Arasında Sosyal Yardımın Bütçe İçerisindeki Yeri....	208
2. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türk Ekonomisine Etkisiyle Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sosyal Yardım Faaliyetlerine Etkisi	214
3. Genel Olarak Sosyal Yardım Harcamalarının Kaynakları.....	219
3.1. Vergilerden Ayrılan Paylar	220
3.2. Gönüllü Bağışlarla Elde Edilen Gelirler	223
3.3. Düzenlenen Yardım Kampanyalarından Elde Edilen Gelirler	225
3.4. Atıl durumda Olan veya Kapatılan Kurumların Toprak ve Gelirlerinin Aktarılması Yoluyla Elde edilen Gelirler	229
3.5. Şans Oyunlarından Elde Edilen Gelirler	231
4. 1923–1938 Dönemleri Arasında Sosyal Yardımlarda Yerel Yönetimlerin Rolü	232
5. Kurum ve Kişilerce Talep Edilen Yardımlar ve CHP Hükümetinin Verdiği Cevaplar	237
6. Sosyal Yardım Harcamalarındaki Yolsuzluklar, Usulsüzlükler ve İhmaller	242
7. Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlara Yapılan Denetimler	249
Bölüm Sonu Değerlendirmesi	253
<i>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</i>	256
<i>ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYAL DEVLETİN GELİŞİMİNDE SOSYAL YARDIMLARIN ROLÜ</i>	256
1. Sosyal Politikaların Halka Yansıması ve Tepkiler.....	256

2. Sosyal Politika Uygulamalarında Liderliğin Rolü	261
<i>SONUÇ</i>	273
<i>KAYNAKÇA</i>	281
I. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİ (BCA).....	281
II. DÜSTURLAR, TBMM KAVANİN MECMUASI-SÜRELİ YAYINLAR-ZABIT CERİDELERİ.....	289
III. KİTAPLAR.....	297
IV. MAKALELER.....	307
V. TEZLER.....	316
VI. ANSİKLOPEDİLER.....	316
<i>EKLER</i>	1
<i>ÖZGEÇMİŞ</i>	45

KISALTMALAR

AÜ: Ankara Üniversitesi.

AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Age: Adı geçen eser.

Agm: Adı geçen makale.

Agt: Adı geçen tez.

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Bkz.: Bakınız.

C: Cilt.

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası.

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi.

Çev: Çeviren.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü.

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı.

HF: Halk Fırkası.

İÜHF: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.

Koop: Kooperatif.

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı.

MAZC: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

MTTB: Milli Türk Ticaret Birliği.

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

OHACS: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi.

S: Sayı.

s: Sayfa.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

TODAİE: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Yay: Yayınları.

ty: Tarih Yok.

TABLO ve GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Sıhhiye ve Muaveneti İċtimaiye Vekâleti Bütçelerinin Yıllara Göre Dağılımı: (TL).....	60
Grafik 2: Sıhhiye ve Muaveneti İċtimaiye Vekâleti Bütçelerinin Yıllara Göre Dağılımı: (Yüzde %)	61
Grafik 3: Hilâl Ahmer Cemiyetinin Merkez ve Şubelerinin Yaptığı Yardımların Yıllara göre Dağılımı:(Türk Lirası)	75
Grafik 4: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezinin Yaptığı Yardımların Yıllara Göre Yüzdelerlik Dilimleri	76
Grafik 5: Hilal-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Yaptığı Yardımların Yıllara Göre Yüzdelerlik Dilimleri	77
Grafik 6: Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Yardım Yaptığı Gruplar (Türk Lirası) ..	81
Tablo 1: Kuraklık Bölgelerine Hilal-i Ahmer'in Yaptığı Gıda Yardımları	87
Grafik 7: Yıllara Göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Bütçesi (Türk Lirası)	91
Tablo 2: İstiklal Savaşında Malûl Kalan Subay ve Erler:	143
Tablo 3: Mübadil, Muhacir ve Mültecilerle İlgili Yıllara Göre Sayısal Veriler	170
Grafik 9: 1924 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar	210
Grafik 10: 1924 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)	210
Grafik 11: 1925 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)	212
Grafik 12: 1938 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)	213

GİRİŞ

Atatürk dönemi sosyal yardım anlayışının şekillenmesinde, yardım, dayanışma, acıma ve dini duygular gibi geleneksel etkenlerin yanı sıra, Avrupa’da meydana gelen sanayi devriminden sonra değişen toplumsal beklentiler ve Batılı devletlerin daha demokratik yapıya kavuşmasının bir sonucu olarak insanların geleceklerini garanti altına alma isteğinin de etkisi vardır. Özellikle Batı toplumlarında Sanayi Devrimi’nden sonra gelişen sosyal yardım sistemi, devlete önemli görevler yüklüyor, bireysel yaşamların garanti altına alınması için devletten beklentileri arttırıyordu. Bu beklentiler, sosyal yardımların nasıl kurumsal hale geldiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu bakımdan Batıdaki sanayileşme dönemi aynı zaman da sosyal yardım anlayışının da kurumsallaşma dönemidir. Batıdaki kurumsallaşmanın çoğunu hiç şüphesiz sosyal politikaların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan sosyal sigortalar kurumu oluşturur.

Aslında çalışmamızda ortaya çıkarmaya çalıştığımız Atatürk dönemi sosyal yardım faaliyetlerinin bizi sosyal devletçiliğe götürüp götürmediğinin anahtarı, yukarıdaki paragrafta bahsedildiği gibi geleneksel tarım toplumlarındaki sosyal yardım anlayışı ile Batılı sosyal yardım anlayışını bir araya getiren Cumhuriyet idaresinin ahenkli bir politika izlemesinde gizlidir. 1923–1938 yılları arasında sosyal yardım hizmetlerinde geleneksel anlayış devam etse de bunun yavaş yavaş kırılarak devlet kontrolünde kurumsal bir yardım anlayışına doğru gidildiği görülür.

Avrupa’da sosyal devletçiliğin gelişmesini sağlayan unsurlar arasında yer alan sanayileşmeyle beraber gelişen sosyal güvenlik sistemi, Batılı ölçütlerle olmasa da 1930 yılından sonra genç Türkiye Cumhuriyeti tarafından kurulmaya başlandı. Bu dönemde sosyal güvenlikle ilgili bir takım yasaların çıkarılmış olması, sosyal yardımların bir ayağını Batı’daki sisteme göre yapılandırılacağına ilk sinyalleriydi. Her yönden korunmaya muhtaç kimseleri gerek düzenli maaşlarla gerekse aralıklarla yapılan ayni ve nakdi yardımlarla desteklenmesi sırasında uygulanmaya çalışılan model, Batılı anlayışla oluşturulmaya çalışılan model olmasına rağmen geleneksel İslam ve Osmanlı modeli terk edilemedi. Bunda yıllarca süren savaşların etkisiyle fakir, aç ve perişan halkın ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması gereği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında karşılaştığı siyasi, sosyal ve ekonomik nedenler,

Batılı sosyal yardım anlayışının uygulanmasını geciktirdi. Bu anlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında modern eğitim ve kültürel değişim yaşanırken sosyal yardımlarda toplumsal muhafazakarlık korundu. Ancak sosyal yardımların modern usul ve yöntemlere göre belirlenmesi amaç olarak benimsendi ve yansıması sağlık ve eğitim yardımlarında daha fazla hissedildi.

Sağlık, eğitim konusunda yapılan işler, genç Türkiye devletinin ‘sosyal devlet’ kapsamında yer almasını sağlayan önemli konular oldu. Sosyal Devlet modeli ise, Atatürk tarafından toplumsal hedef olarak gösterildi. Atatürk, sosyal devletçiliği Türk milletinin hedefi ve en büyük ideali olarak gösteren 30.08.1924 tarihindeki Dumlupınar konuşmasında: “...efendiler, memleketimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün cihanda tam manasiyle medeni bir heyeti içtimaiye olmaktır...”¹ sözlerine yer vererek Türkiye Cumhuriyetini modern bir sosyal devlet olması için gerekenlerin yapılacağına dair ipucu vermekteydi. Zaten Atatürk devrimlerinin temel hedeflerinden biri de medeni ve çağdaş toplumsal normlarla oluşmuş bir devletin kurulmasıydı.

Cumhuriyet, toplumu ön planda tutan bir rejim olduğuna göre burada devletin rolü, insanların daha verimli ve adil bir şekilde rekabet etmesini sağlayacak bir ortam hazırlamaktı. Bunun için Cumhuriyet Halk Fırkası, devlet görevlerinin, adalet, savunma, güvenlik gibi hizmetleri yürütmekle sınırlı olmadığını, sosyal devlet olmanın gereği olarak, aynı zamanda insanın sosyal bir varlık olarak toplumda yer edinmesi için çalıştı. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut edindirme ve sosyal hizmet alanlarının en verimli şekilde yürütülmesi için gerekli makro politikalar oluşturmak², onları hızlı ve etkili bir şekilde hayata geçirmek ve yoksullukla mücadele etmek³ gibi sosyal yardım faaliyetleri, hükümetin gerçekleştirmeye çalıştığı ilk işlerdi.

---

¹ “...Milletimizin hedefi, milletimizin ideali bütün dünyada tam anlamı ile medeni bir sosyal devlet olmaktır...” **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (1906-1938) C. II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara: TTK Basımevi, 1952, s. 183; Atatürkçülük ‘Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri’, Birinci Kitap, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 351.**

² Şevket Süreyya Aydemir, “Programlı devletçilik”, **Kadro, S: 34, s. 5-13**; Naci Kepkep, “Kadro’ Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji”, **Prof Dr. İbrahim Yasa’ya Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 51.**

³ <http://www.sydtf.gov.tr/ymsyvd.html>

Diğer yandan Atatürk dönemi Türkiye’inde sosyal yardım faaliyetlerinin devlet kontrolünde kurumsal olmasına dikkat edildi. Ancak, Cumhuriyet Türkiye’inde bu kurumsal yardım hizmetleri, Batıdaki gibi sosyal sigortalar alanında değil, daha ziyade sosyal yardımlarda devletin rolünü artırma şeklinde olmuştur. Bunun temel nedenleri arasında; çalışmamızın bu bölümünde detaylı bir şekilde bahsedileceği gibi Türkiye’de sanayi toplumunun oluşmamış olması yanında Osmanlı Devleti’nden miras kalan dinsel ve geleneksel sosyal yardım anlayışının devam etmesidir.⁴

Sosyal yardımların kamusal sorumluluk bilinciyle yürütülmesi, yani vatandaşların hak ve özgürlüklerinin devlet güvencesine alınması Batılılaşma sürecinden sonra gerçekleştiği gerçeğinden yola çıkarak Atatürk dönemindeki sosyal yardımlarla ilgili yapılan faaliyetlerin bir kısmının Batılılaşmanın etkisiyle gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir. Özellikle sosyal güvenlik konusunda yapılan çalışmalar ve yasal düzenlemeler bunu açıkça gösterir niteliktedir.⁵ Diğer yandan Atatürk döneminin sosyal yardım faaliyetlerinde ön plana çıkan lâiklik ilkesi, Cumhuriyetin ilk on yılında çeşitli sebeplerden dolayı başarılı bir şekilde uygulanamadı. Modern sosyal yardım hizmetlerinde Atatürk devrimleri kriter olarak ele alınırsa, lâiklik dışında Devletçilik ve Halkçılık ilkeleri en iyi uygulama alanı buldu.

Burada Batılı ve çağdaş sosyal yardım hizmetlerinin oluşturulamamış olmasının nedenlerini ortaya çıkarmanın anahtarı, Batı’daki sosyal yardım hizmetlerindeki tarihsel gelişiminde gizlidir. Sosyal yardım faaliyetlerinin Batılı kurumlardan nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmak için Batılı devletlerdeki sosyal yardım konusunda yapılan çalışmalara da kısaca değinmek gerekir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte ön plana çıkan işçi hakları ve sosyal haklar, sanayileşmenin

---

⁴ Sait Dilik, **Türkiye’de Sosyal Sigortalar-İktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları , 1971, s. 9.

⁵ Batılılaşma sürecinde önemli yeri olan Tanzimat Fermanı, sosyal güvenlik konusunda önemli yenilikler getirmiştir. İlk defa 1866 tarihli kanunla askeri ve mülki memurlar için emekli sandıkları kurulmuştur. Ayrıca bunların dul ve yetimleri için askeri ve mülki memurlardan kurulan bu emekli sandığı için çalıştıkları daireden belli miktarda kesinti yapılmasına karar verilmiştir. Bu sistem giderek genişlemiş İdare-i Mahsusa adlı emekli sandıkları kurulmuştur. Bkz. Zahit Gönencan, “*Atatürk ve Sosyal Güvenlik (23.4.1920–10.11.1938)*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S: 19, Kasım 1990, s. 137.

getirdiği toplumsal sınıf farklılaşmasında ön plana çıkan burjuvazinin işlerini mutlakiyet rejiminde yapamamış olması gibi toplumsal zorlayıcı öğeler, Batılı devletleri hem yeni rejim arayışlarına hem de sosyal yardımlarda sanayinin getirdiği kapitalist şartlara karşı yeni önlemler almaya itmiştir. Bu önlemlerin bir ayağını sosyal sigorta sistemi oluştururken diğer bir ayağını ise, kurumsal sosyal yardım hizmetleri oluşturmaktaydı. Avrupa’da tarihsel geçmişi sosyal sigortalardan daha eskiye dayanan sosyal yardımların ilk kurumsal göstergesi on yedinci yüzyıla dayanır. Sosyal yardımların yasal düzenlemeyle devlet güvencesine alınması, 1601 yılı Kraliçe Elizabeth dönemi İngiltere’inde görülür. 1601 yılında çıkarılan yasa ile devletin yoksullara yaptığı yardım bir kamu hizmeti olarak görülmesiyle beraberdir. Çıkarılan bu yasaya göre, devlet güvencesi altına sadece dul, yetim, yaşlı, hasta, gibi gruplar değil, aynı zamanda işsizler de dahil edilmiştir. Ancak modern anlamda sosyal yardımın çatısı olan sosyal politika yani, fertlerin sosyal durumuna uygun araçlar geliştirmek ve düzenlemek için gerekli kurumlar oluşturulmasına yönelik düzenlemeler⁶ daha sonraları Avrupa’da gelişen insan hakları çerçevesinde oluşacaktır.

Sosyal yardımların devlet güvencesine 1601 yılında alınmasına rağmen, sosyal yardımların sistemli ve uzun bir dönemi kapsayacak şekilde korunması, büyük oranda Fransız İhtilâlinin getirdiği düşüncelere dayanır. Fransız İhtilâli fikir olarak, halkın kendi siyasi düzenini değiştirmek için öncelikle insanların hak ve hürriyetine sahip çıkacak bir düzeye erişmesi gerektiği savıyla ortaya çıkmış olması nedeniyle,⁷ milli devlet olma sürecine sosyal devletin vazgeçilmez unsuru olan halkçılık ve cumhuriyetçilik kavramlarının gelişmesine ve halk tabanında yer edinmesine neden olmuştur.

İhtilâlden sonra gerçekleşen süreç, aynı zamanda ferdiyetçilik, hürriyetçilik gibi kavramların da gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1789 devriminin getirdiği bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra kişinin sosyal, ekonomik hak ve özgürlüklerinin gelişmesi, aynı zamanda karar vericileri, sosyal politikaya yönelik bir takım yasal ve kurumsal düzenlemeye itmiştir. Bunlar arasında, sosyal ekonomik hak

---

⁶ A.Gündüz Ökçün, Devletler Hususi Hukukunun Kaynakları ve Kamu Düzeni, Ankara, 1997, s. 4.

⁷ Elie Kedourie, **Avrupa’da Milliyetçilik**, Çev: M. Haluk Timurtaş, Ankara, 1971, s. 5.

ve özgürlüklerin geleneksel haklarla birlikte tanınması, sosyal devlet sisteminin gelişmesini hızlandırmıştır.⁸ Kısaca, liberalizm ve milliyetçilik akımlarına neden olan Fransız İhtilali sosyal hukuk devlet sistemlerini de temellerini atmıştır. Bu gelişmeler, milli devletleri vatandaşlarına daha da yakınlaştırmış ve vatandaşlarının hak ve hukukunu gözeten bir hal almasını sağlamıştır.

Avrupa'da Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilâlinin sonra oluşan sosyal devletçilik modelinin hukuksal ve kurumsal bir düzeye gelmesinde çeşitli Avrupa ülkelerinde çalışan kesimlerin etkisi oldukça fazla olmuştur. Açıkçası Avrupalı işçiler, sosyal haklarla ilgili birçok yasal ve kurumsal icraatların bir an önce gerçekleşmesi ve yaşama geçirilmesi için yönetici elitlerine zorlayıcı güç oluşturmuşlardır. Avrupa'da toplumsal zorlayıcı öğeler, başta sivil toplum hareketleriyle kendini ifade etme ortamı bularak siyasi ve sosyal tabanda demokratik sistemin gelişmesine ortam hazırlamıştır.

Demokratik sistemin güçlenmesi, özel mülkiyet ve ferdi girişimcilik gibi yeni siyasi akımların oluşmasını sağlamıştır.⁹ Bu zorlayıcı güçler karşısında Avrupalı yöneticiler, on sekizinci yüzyılın sonlarında önce İngiltere'de, daha sonra da Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayi devrimi ve Fransız İhtilâlinin getirdiği düşünce akımlarını kendi koşullarında yorumlayarak sosyal nitelikli politikalar üretmeye başlamışlardır.¹⁰ Sosyal politikaların Batılı devletler tarafından eylemsel boyutta ele alınmasını sağlayan Sanayi Devrimi ve devrim sonrasında güçlenerek çıkan burjuvazi, giderek güçlenen ekonomik durumu ile siyasi ve sosyal alanlarda yapmak istedikleri atılımları eski rejimin dondurulmuş mutlakiyet düzeninde

---

⁸ Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 111.

⁹ Aydın Yalçın, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınları, 1976, s. 273.

¹⁰ Sosyal nitelikli politikaların başında, sosyal güvenlik konusunda yapılan çalışmalar gelir. Sosyal güvenlik, bir terim olarak ilk defa ABD'de kullanılmış olmakla birlikte ilk uygulamalarının Almanya'da ve diğer batı Avrupa toplumlarında kullanıldığı bilinir. Sosyal güvenliğin ilk temelleri sosyal sigortalar olarak 1883 tarihinde Almanya'da hastalık sigortasının kuruluşu ile başlamış, ardından 1884 tarihinde iş kazaları, 1889 da maluliyet ve ihtiyarlık sigortaları gibi kollara ayrılmıştır. Almanya'da başlayan bu hareket, çok geçmeden diğer Avrupa memleketlerine yayılmaya başlamıştır. Avrupa'da sosyal güvenliğin dönüm noktası, hiç şüphesiz Beveridge Planı'dır. Planın en büyük amacı, sefaletin ortadan kaldırılmasına yönelik sosyal politikaların izlenmesi olarak açıklanmıştır. Bu anlamda sosyal sigortalar, Beveridge Planına göre sosyal sigortalar, sosyal gelişme politikasının bir parçası olarak görülmüştür. Bkz. Cahit Talas, **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1953, s. 14-27; Alpaslan Işıklı, "*Sosyal Güvenlik*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2143.

yapamayacaklarını anladığından yeni arayışlar içine girmişti. Bu arayışlar, demokratik yönetim sisteminde burjuvaziyi yönetici elitlerin içerisine soktuğu gibi bir takım toplumsal hareketlerin de tetikleyicisi durumuna getirmişti. Burjuvanın önemli desteğiyle gelişen demokratik yönetim anlayışının, sosyal devlet ile kaynaşması sanayi devriminden sonra gelişen işçi sınıfının desteğiyle olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte doğan ve giderek güçlenen işçi kesiminin önce iş ilişkileri ve daha sonra insan yaşamının da korunmasını öngören toplumsal talepler, gittikçe artmış; devlet kurumlarını, demokratikleşme yolunda kendi toplumlarına bazı haklar vermeye zorlamıştı.¹¹

Avrupa'da burjuvazinin gelişmesi ve sanayileşme, aynı zamanda gücünü daha çok işçi sınıfından alan sosyalist akımların güçlenmesini de sağladı. Rekabetten çok işbirliğine dayalı olan sosyalist düşünce, Marx gibi ekonomik kuramcılarının çabaları ile ihtilâlcî bir akım haline gelmiştir.¹² Avrupa'da birden gelişen sanayi ve ticaret hayatı ile ortaya çıkan işçi ve sınıf sorunlarının çözümlenmesi ile ilgili ortaya çıkan bu akımlar, Avrupa devletlerini sosyal düzeni sağlayıcı bir takım çözüm arayışlarına itmiştir.¹³ Bu arayışların, yukarıdaki paragrafta bahsedildiği gibi Avrupalı devletlerin hâlihazırdaki yönetim biçimi olan mutlakiyet sistemi içerisinde gerçekleştirilemeyecek olması, demokratik rejimin elitleri olan burjuvayı yeni arayışlara itti.¹⁴ Bu anlamda demokratikleşmenin önemli sivil baskı unsurları arasında yer alan işçi hareketleri, zorunlu toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında liderlik görevi görerek, demokratik yönetim elitlerine sosyal konulara daha fazla ağırlık verilmesini sağlamıştı.

---

¹¹ Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika Dersleri**, Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2004, s. 18.

¹² Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1987, s.134.

¹³ Meryem Koray-Alper Topçuoğlu, **Sosyal Politika**, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1987, s. 4-5.

¹⁴ Devleti yönetenlerin yönetme gücünü, Tanrı yerine yönettiği toplumdaki alması gerektiğini savunan düşüncelerin ortaya çıkmasıyla devlet yönetimi ile dini inançlar birbirinden ayrılmıştır. Monarşik düzeni sarsan bu anlayış, demokratik düzenlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak demokratik düzenin kurulması sosyal devlet düzeninin gelmesi anlamına gelmiyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarında bile demokrasi ve insan hakları ilkelerine rağmen Batılı devletler, sosyal düzenin korunmasında hâlâ polisiye tedbirlere başvuruyor demokrasinin kurallarını hiçe sayabiliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, **Millî Egemenlik ve TBMM**, Ankara, 1987, s. 4; Ökçün, age s. 1; Adil İzveren, "Sosyal Devlet", **Ekonomi-Hukuk Kongresi'ne Sunulan Tebliğler** (28-29-30 Kasım 1975), Ankara, 1975, s. 6.

Demokratikleşme sürecinde meydana gelen bütün bu gelişmeler, başta İngiltere ve Almanya olmak üzere bütün Avrupa devletlerinde yayılmaya ve devlet yönetimleri tarafından uygulanmaya başlanmıştı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca liberal bir iktisat anlayışının hakim olduğu İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde liberal piyasa ekonomisi, dar gelirli veya sabit gelirli insanları korumasız hale getirmişti. Avrupa’da meydana gelen sanayileşme, modern bir işçi sınıfının oluşum sürecine soktuğu gibi, sosyalizm akımı ile sosyal yardımların siyasallaşmasına, yani sosyal güvenlik uygulamalarına ağırlık verilmesine neden olmuştu. Özellikle Bismarck Almanya’sında 1880’lerden itibaren *Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin* kazanmış olduğu siyasi güç, bir toplumsal uzlaşma zeminini sağlamıştı. Fransa ise, siyasal çalkantılar ve devrimlerle on dokuzuncu yüzyılı tamamlamış olması, dayanışma veya yardımlaşma fikrinin ön plana çıkmasına yol açmıştı. Avrupa’da meydana gelen bu hareketlerin ortak yönü, siyasal ve toplumsal bir uzlaşma ortamı yaratmak üzere devletlerin sosyal alana daha fazla müdahale etmesidir. Bu durum, Avrupa devletlerine sosyal bir nitelik kazandırmış, sosyal güvenlik ağırlıklı modern sosyal devletlerin oluşmasını sağlamıştı. Aynı zamanda modern işçi hareketlerinin siyasallaşması ve sendikacılık fikrinin gelişmesi ve yaygınlaşmasına neden olmuştu. 1917 yılında Rusya’da başlayan Bolşevik devriminde ise, işçi hareketleri toplumsal harekete dönüşerek sınıfsız ve eşitlikçi bir toplum vaat ediyordu. Artık toplumsal taleplerin yönü, eşitlikçi söylemlerle sınıflar arasındaki çıkar çatışmasının son verilerek sınıfsız bir toplumun oluşmasına doğru kaymıştı. Avrupa’nın kapitalist anlayışı içerisinde bir tehdit olarak algılanan sosyalizm akımı, aslında yeni dünya düzeninde devletlerin sosyal politikalarına çeki düzen vermesini ve bu politikalara daha insancıl yaklaşılmasına neden olmuştu. Sosyalizm akımıyla beraber sanayileşme sonrası gelişen kentleşme ve toplumsal yaşam yeni bir boyut kazanmıştı.

Böylece emek gücünün yeniden dahil edilmesini ve bu sayede işçileri demokratik ve kapitalist sistem ile bütünleştirmeyi kolaylaştıran sosyal sigorta modeli oluşturarak modern anlamda sosyal güvenlik konusunda ilk adım atılmış oluyordu. İki dünya savaşı arasında ve savaş sonrası dönemde sosyal güvenlik alanındaki çabalar, her demokratik hükümetin öncelikli konuları arasında yerini

almıştı.¹⁵ Vatandaş için bir hak, devlet için de bir görev olarak beliren sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler, bir yandan ihtiyacın, öte yandan da imkânlar ölçüsünde paralel bir şekilde gelişerek her toplumun sosyo-ekonomik durumuna, geleneksel eğilimlerine bazen de politika türlerine göre kurumlaşma göstermiştir.¹⁶

Kısaca bahsedilen Batıdaki bu gelişmeler, sosyal devletçilik konusundan atılan ilk adımlardır. Tarihsel süreç olarak sosyal yardımların gelişimini sosyal devletçilikten ayrı tutmak mümkün değildir. Avrupa sosyal yardımların kurumsal olmasını sağlayan en büyük faktör sosyal güvenlik sistemindeki gelişmelerdir. Bu ülkelerde sosyal haklar, yasal güvencelerle korunarak hem sosyal yardımların devamlılığı hem de bu hakların devlet güvencesine alınması sağlanmıştır. Artık Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devriminin getirdiği sosyal şartlar, geleneksel yardım anlayışının yıkılmasına, yardım anlayışının sosyal devlet ve daha sonraları gelişecek olan refah devleti sistemi içerisine gerçekleşmesini sağlamıştır. Sosyal yardımın kazandığı bu özellik, refah devleti olma yönündeki devletlerin yerine getirmesi ve yasal güvencelerle korunması gereken bir görev olarak yerini aldı. Daha önceki yüzyıllarda Avrupa’da sosyal yardım yasalarla belirlenmemiş ve devletin olmazsa olmaz görevleri arasında yer almamıştı. Ancak devlet, değişik zamanlarda yardım faaliyetlerini kişi ve kuruluşlar vasıtasıyla sürdürmüştü.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğundan farklı olarak yasal güvenceyle korunan sosyal haklar sayesinde Avrupa ülkeleri, sosyal haklar açısından daha güvenli ve yaşanabilir bir konumdaydılar. Özellikle sosyal güvenlik kurumundaki gelişmeler, Batılı insanların toplum içerisinde kendini daha güven içerisinde hissetmesini ve geleceğe daha güvenle bakmasını sağlamıştır. Bunun araçlarından birisi şüphesiz sosyal sigortalardır. Geçmiş oldukça yeni olmasına rağmen modern sosyal devletlerin vazgeçilmez önemli aracıdır. Sosyal devletin bir diğer aracı ise, sosyal yardımlardır. Geçmiş sosyal devlet kavramının oluşmasından önceye dayanır. Sosyal sigortalara

---

¹⁵ Cemal Hüseyin Güvercin, “*Sosyal Güvenlik Kavramı Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi*”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. LVII, S: 2, 2004, s. 90–91.

¹⁶ Nüket Saracel, *Sosyal Yardım ve Hizmet Kuruluşlarının Sosyal Politikası ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği Uygulaması*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 5.

¹⁷ Işıklı, **agm**, s. 2143.

göre daha eski olmasına karşın daha az kurumsaldır. Dini nitelikte olmasına rağmen günümüzde lâik sosyal devletin bir parçası haline gelmiştir.¹⁸

Bütün bunlar gösteriyor ki, tezimizin kapsam ve yönü çizilirken Türkiye'deki durumun Batıdaki gelişmelerden farklı olarak ele alınması gerekecektir. Çünkü Batıda Fransız İhtilâli ve Sanayi İnkılâbıyla yoğrulan sosyal güvenlik ağırlıklı bir sosyal yardım anlayışı hâkimken geçmişi Osmanlı Devleti'ne dayanan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bu süreçten bahsetmek mümkün değildir. Tarihsel süreç olarak gerek Osmanlı Devletinde gerekse yeni Türkiye Cumhuriyetinde sosyal güvenlik anlayışı dışında gelişen geleneksel sosyal yardımlar ön planda yer almıştır. Bu anlamda tarihsel süreç, Batıdaki tersine işlemiştir. Genç Cumhuriyetin sosyal yardım anlamında nasıl bir tarihsel miras aldığını görmek için Osmanlı Devleti'nde yapılan faaliyetlere de kısaca değinmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel kurumlar ve bazı uygulamalar dışında sosyal yardım anlayışının gelişmesi ve bu hakların yasal güvenceye alınması oldukça geç döneme rastlar. Bunda Osmanlı toplumunun ferdiyetçilikten ziyade aile bağlarının ve cemaat yapısının ön plana çıkması etkili olmuştur. Osmanlı toplumunda önemli yeri olan aile, sosyal güvenliğin ilk basamağını teşkil etmekteydi. Aile reisi, ailesinin nafakasını temin etmekle beraber, yakın akrabalarının da geçimini sağlamakla mükellefti. Eşlerin boşanma veya ölüm durumunda bile, aile reisi eş ve çocuklarının nafakasını karşılamakla yükümlüydü.¹⁹ Ailenin sosyal güvenlik konusunda üstlendiği bu görev, aynı zamanda ailenin toplum içerisindeki rolünü ve önemini bir kat daha da arttırıyordu.

Dinsel kural ve geleneklere dayanan bireysel hayır işleri, Osmanlı toplumunda yoksulların korunması açısından önemli görevler üstlenmişlerdi. Hayır işlerinde varlıklı kesimlerin yapmış olduğu dinsel nitelikli bireysel yardım faaliyetleri fakir halkın ihtiyaçlarını geçici olarak karşılamış olmasına rağmen önemlidir. Varlıklı kesimler, adak, kurban, kefareti adı altında dini nitelikte bir takım sosyal yardımlar yaparak fakir kesimi korumuşlardı. Aynı zamanda toplumdaki bu

---

¹⁸ Dilik, "Sosyal Yardımlar -İki Anlamlı Bir Terim-", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXXV, S: 1-4 (Ocak-Aralık 1980), s. 55.

¹⁹ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 111.

yoksul kimseler, bayram gibi bir takım vesileler ile yapılan geçici yardımlarla himaye edilmişti.²⁰

Ancak bütün bu yardımları, insani yardım çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Osmanlı Devleti'nde yapılan bu tür yardımları çeşitlendirmek mümkündür. Örneğin 'aceze-i hüccac', yani hac vazifesini yerine getirmek isteyen ancak yol masrafının bir kısmını karşılamakta güçlük çeken kimselere, Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın devletin belli bir bütçe ayırarak yardım ettiği bilinmektedir. Bu tür dinsel yardım anlayışı, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hilafet gücünün meşruiyet sınırlarını genişletmek açısından önemliydi.²¹ Çünkü, tebaasının önemli ihtiyacını karşılamış olduğu gibi siyasi olarak varlık gerekçesini tebaasına hissettirmiş oluyordu.

Sosyal yardım faaliyetleri içinde dinsel kural ve geleneklere dayanan Vakıflar ise, daha organize sosyal yardım kurumları olarak tezimizde ayrı başlık altında incelenecektir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine damgasını vuran Darülaceze, Darüleytam ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi kurumlar, devletin gerek savaş ortamında gerekse savaştan sonraki dönemde sosyal yardım açısından önem taşıyan yardım kurumları arasındaydı.²²

Osmanlı Devleti'nin sosyal yardım anlayışını anlamak ve Cumhuriyet devrine bıraktığı gerek kurumsal gerekse kurumsal olmayan sosyal yardım politikasını irdelemek için devletin geçirdiği batılılaşma sürecini de iyi bilmek gerekir. Zira Osmanlı yöneticilerinin sosyal yardımların daha kapsamlı ve sosyal politika olarak ele alınması, devletin batılılaşmasından sonradır. Bilindiği gibi, Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin batılılaşması için dönüm noktasıdır. Ancak Tanzimat Fermanının ilanından sonra sosyal ve kültürel alanda batılılaşan Osmanlı Devleti, aynı başarıyı sosyal yardımlar konusunda yeterince gösterememiştir. Osmanlı yöneticileri, sosyal yardımlar konusunda Batılı anlayıştan farklı bir anlayış içerisine girmişlerdir. Her ne kadar batılılaşma faaliyetleri Osmanlı toplumundaki mülkiyet

---

²⁰ Murat Şen, “Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri Loncalar ve Vakıflar”, **Çimento İşveren Dergisi**, C. XVI, S: 6, (Kasım 2002), s. 31.

²¹ Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918”, **Toplum ve Bilim**, (Kış 1999–2000) s. 114.

²² Güvercin, **agm**, s. 91.

ilişkilerini değiştirmişse de hâlâ devlet ve toplum ilişkileri, modern kapitalist devletlerin ve kapitalist üretim tarzının gerekliliklerine göre belirlenememişti.²³ Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bu nedenler arasında; Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa ülkelerindeki sanayileşme hareketlerine ayak uyduramamış olması yanında, İmparatorluktaki el zanaatlarına dayalı sanayinin yerini alacak endüstriyel gelişmenin bulunmaması yer almaktadır.²⁴ Rekabet gücüne dayalı endüstriyel gelişmenin Osmanlı Devleti'nde olmaması, sosyal yardımların sanayi toplumlarından farklı seyir izlemesine neden olmuştur. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin sosyal yardım faaliyetlerini de etkilemesini ve devletin, geleneksel yardım anlayışının neden devam ettirdiğinin açıkça izahıdır.

Osmanlı Devleti'nin endüstriyel gelişmenin dışında kalması, modern devletlerde sosyal yardımların bel kemiğini oluşturan sosyal güvenlik sisteminin kurulmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra sosyal yardımların önemli parçası olan sivil yardım kurumlarının azlığı da sosyal yardım faaliyetlerinde devletin geri olmasına neden olmuştur. Devletin sosyal yardımlarda modern usulleri benimseyememesinin en önemli nedeni arasında gördüğümüz, aydınlanma geleneğinin yokluğu ve Osmanlı sosyo-kültürel yapısındaki saray kültürü ile taşra kültürü arasındaki kopukluk,²⁵ ileride sosyal yardımlarda önemli görevler üstlenecek sivil yardım kuruluşlarının oluşmasını engellemiştir. Bu engel, Osmanlı vatandaşlarının devletten beklentilerini dile getirecek bir mercii bulamamasına neden olmuştur.

---

²³ Koray-Topçuoğlu, *age*, s. 66-67.

²⁴ Osmanlı İmparatorluğunda günümüzdeki anlamı ile sosyal politikaları yok denecek kadar azdır. İkinci Meşrutiyet yıllarında Meclis-i Mebusan tarafından gerçekleştirilen önemli bir atılım, geleneksel sosyal yardım kurumlarının izlerinin tamamen ortadan kaldırılması olmuştur. Burada temel kaygının, refah politikaları alanında, Fransa'daki 'assistance publique' (sosyal yardım) örnek alınarak oluşturulan müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti İdaresi'nin kuruluşunda olduğu gibi, 'modern' olduğu düşünülen yeni bir sosyal yardım sisteminin kurulma çabasıdır. Özbek, *agm*, s. 126-127; Recep, Boztemur, "*Osmanlı Devlet-Toplum İlişkileri Üzerine Kuramsal Yaklaşımların Eleştirisi*", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C: III, Kısım: II, Ankara: 4-8 Ekim 1999, s. 727; Dilik, *age*, s. 11; S. Zaim, **Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi**, Sosyal Siyaset Konferansları XVI. Kitap, İstanbul, 1965, s. 235.

²⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)**, İstanbul, 2001, s.191; Şerif Mardin; "*Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire*", **Comparative Studies in Society and History**, C. XI, Haziran 1969, s. 258-259.

Şurası da bir gerçek ki Tanzimat'ın kapsamlı reform paketinin, kültürel reformlardan öteye geçmeyen bir yöne doğru kayması azınlıkların işine yaramış, Türk halkının ise, devletten fazla beklentisi olmayan, halihazırdaki geleneksel ve dinsel yardımlarla işini halletmeye çalışan bir konuma sokmuştur. Bu gelişmeler ise, Osmanlı halkının yardım hizmetleri konusunda devlete daha mesafeli durmasına ve felaketler karşısında kaderci anlayışın oluşmasına neden olmuştur.

Bütün bunların farkında olan İkinci Abdülhamid, sosyal yardım işlerine ideolojik açıdan yaklaşmış ve faaliyetlerin kapsamını genişletmenin amaçlarına uygun olduğunu düşünmüştür. Temel sloganı ise, sosyal yardımın İslam'ın özünde olduğunu, bu değerleri kendi yönetiminin tekrar ortaya çıkardığını vurgulamak olmuştur. Bu yüzden İkinci Abdülhamid'in, iktidarının ilk yıllarından itibaren hayır kurumlarına öncelik vermiş olmasını yadırgamamak gerekir. Padişah, sosyal hayır kurumunun önemli parçası olarak gördüğü sağlık alanında önemli atılımlar yaparak siyasi söylemine modern ve pozitivist bir yaklaşım getirmek istemiştir.²⁶ Bu işlerinde Padişah, güvenlik gerekçesiyle sarayın dışına çıkamadığından ismini sembolik olarak ön plana çıkarmak için devlet merkezli anlayışın yerine Padişah merkezli anlayışın oluşmasını sağlamıştır.²⁷

İkinci Abdülhamid'in hayır işleme anlayışla oluşan geleneksel sosyal yardım politikası gütmesine rağmen, kurumsal anlamda sosyal yardımlar, batılılaşmanın izlerini taşır. Tanzimat'ın küçük aydın sınıfına ve azınlıklara hitabeden yapısını²⁸ kırmak ve sosyal reformların halka inmesini sağlamada önemli rolü olan yardımlar, merkez çevre kopukluğunu az da olsa gidermişe benziyor. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı yöneticilerinin sosyal yardımlara ağırlık vermesinin bir başka nedeni de ortaya çıkmış oluyor.

Birinci Meşrutiyetin getirdiği hürriyetçi fikirlere rağmen sosyal yardımlarda İkinci Abdülhamid'in geleneksel politikaları devam etmiştir. Bu anlamda padişah,

---

²⁶ İkinci Abdülhamid rejimiyle özdeşleşen Hamidiye Etfal Hastanesi dönemin önemli sağlık kurumudur. Bunun yanı sıra Abdülhamid'le özdeşleşmiş bir başka hayır kurumu da 1903 yılında açılan Darülhayr-ı Âlî dir. Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914)**, İkinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 237.

²⁷ Özbek, **agm**, s. 118-119.

²⁸ H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967, s. 31; Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, 1987, s. 207-208.

eğitim ve sağlık ağırlıklı sosyal yardım faaliyetlerine daha fazla öncelik vermiştir. İkinci Abdülhamid'in sağlık ve eğitim hizmetlerini yaygınlaştırması, devlet-fert ilişkisinin yeni temeller üzerinde inşa ediliyor olduğunun da önemli bir göstergesi niteliğindedir.²⁹ Eğitim yardımında, Tanzimat döneminden farklı olarak İstanbul'u hedef alan eğitim politikası terk edilerek yerini ülke topraklarının genelini ifade eden bir eğitim politikası izlenmiştir. Padişah, bunu yaparken kendi devrinden önce şekillenmeye başlayan *İslamcılık* hareketlerini hem iç hem de dış politikasında kullanmıştır.³⁰ Bu hareketin i cephesi, Osmanlı Müslüman tebaasını *İslam bayrağı* altında toplamaktı. Dış cephesi ise, Müslümanların halifelik makamı etrafında toplanması arzusuydu. İkinci Abdülhamid'in sosyal politikasını aıkladarken *İslamcılık* akımının etkisi göz ardı edilmemelidir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Meşrutiyete rağmen mutlakiyet çizgisini devam ettirmesi yüzünden meşrutiyet fikirlerinin snk kalmasına, dolayısıyla sosyal politikada etkili bir sürecin yaşanamamasına neden olmuştur.³¹ Hak ve özgürlük anlamında Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet arasındaki en olumlu gelişme 1895 yılında kurulup bir yıl sonra kapatılan "*Osmanlı Amele Cemiyeti*"nin varlığıdır.³² Bu Cemiyetin kuruluşu, işçi örgütlenmesi açısından önemli olduğu kadar sosyal politikaların gelişmesinde zorlayıcı temel öğelerin oluşturulması bakımından önemliydi. Ancak bütün bunlara rağmen, Batılı gelişmelerden uzak geleneksel sosyal devlet politikaları, Birinci ve İkinci Meşrutiyet yıllarında sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu anlamda gerek Tanzimat döneminde gerekse İkinci Abdülhamid döneminde Birinci Meşrutiyet yılları da dahil olmak üzere yapılan sosyal yardımlar, daha çok dinsel kural ve geleneklere dayalı eski alışkanlıkların devamı niteliğindeydi.³³

İkinci Meşrutiyetten sonra atılan her adım, batılılaşma sürecine daha fazla yaklaştırmış, devlet yönetimi sosyal yardımlar konusundaki bakış açısını değiştirerek, yardımların kamusal görev bilinciyle yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak batılılaşmanın etkisi, İkinci Meşrutiyet döneminde mutlakiyet idaresinin yıkılması, yerine lâik ve bürokratik sosyal yardım sisteminin temellerinin atılması

²⁹ zbek, "*Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet*", **Toplum ve Bilim** (Bahar-2002), s. 16.

³⁰ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 11-12.

³¹ Koray- Topuolu, **age**, s. 66.

³² **a.g.e**, s. 67.

³³ Dilik, **age**, s. 9.

olarak yansımıştı.³⁴ İkinci Meşrutiyetin bürokratik yönetim dışında getirdiği en olumlu gelişmelerden biri hiç şüphesiz özgürlükçü düşüncelerin gelişmesi ve yaygınlaşması olmuştu. Ancak özgürlükçü düşüncenin etkisi de kısa sürecektir. Çünkü özgürlükçü ortamda büyük kentlerde sayıları binlerce kişiye ulaştığı sanılan ve kötü çalışma koşulları altında çalışan işçilerin yoğun grevleri, 1909 “*Tatil-i Eşgal Kanunu*” ile önlenmiştir. Burada sendikaların yönetimden yana tavır koymalarıyla Batı’da sosyal yardımların önemli bir ayağını oluşturan sosyal güvenliğin Osmanlı Devleti’nde oluşması böylece engellenmiş oldu.³⁵

İkinci Abdülhamid’in tahttan indirilişinin ardından Osmanlı Devleti yönetimine hâkim olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, lâik ve bürokratik sistemin en iyi uygulayıcılarından biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaşların getirdiği gittikçe artan yoksulluk ve toplumun devlete karşı artan güvensizliğini önlemeye çalışarak işe başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğu zaman oluşan tepkili muhalefeti önlemek için ikinci Abdülhamid’in açtığı kurumların ya adlarını değiştirdi ya da modern anlamda sosyal yardımların yapıldığı izlenimi vermeye çalıştı. İttihat ve Terakki döneminde 93 Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda perişan hale gelen ve ekonomisi gittikçe zayıflayan halkın temel gereksinimleri olan gıda yardımlarına öncelik verildi.³⁶ Fakat toplumsal kontrol ve güvenlik, bahsedilen savaşlar sırasında oldukça bozulmuş, 1853 Kırım Savaşından beri devam eden savaşların ardından Balkanların kaybedilmesiyle iyice hızlanan göç olgusu, İttihat ve Terakki Partisi yönetimini sosyal yardımlar konusunda gıda yardımı önceliğini değiştirmesine neden olmuştur. Bu yıllarda meydana gelen göç olgusuyla beraber iskân sorununu gündeme getirmişti. Ancak bu sorun, bir takım nizamnamelerle çözülmeye çalışılmıştır. Çıkarılan “İskân Nizamnamesi” ise gerektiği gibi iyi

---

³⁴ Özbek, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918*”, s. 127–128.

³⁵ Koray-Topçuoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

³⁶ Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 5–6.

uygulanamamış, göçmenlerin iskân ve iâşe sorunlarına geçici çözümler bulunabilmiştir.³⁷

Kısacası, Osmanlı Devleti, batılılaşma sürecinde sosyal politikalar yönünden önemli çelişkiler yaşamıştır. Bunlardan biri hiç kuşkusuz Batı tekniğini almak istemesine rağmen Batı sistemli sosyal uygulamalardan uzak durması veya bu tür uygulamaların Osmanlı yöneticilerince baltalanmış olması, sosyal yardımların Batıdaki gelişmelerin dışında kendi mecrasında devam etmesine neden olmuştur.

Bu tarihi süreç, Atatürk döneminde sosyal yardım anlamında yapılanlar veya yapılamayanlar konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bizim bu tarihi süreci vermemizdeki gaye; Osmanlı Devleti'nden kalan sosyal yardım anlayışının ve Batılı devletlerden alınan toplumsal çağdaşlaşma modelinin Cumhuriyet dönemi sosyal yardım anlayışına ne derece yansıdığına ortaya çıkarılmasıdır. Bütün bu tarihsel gelişmeler tezimizin amacına ulaşması için önemlidir. Çünkü Atatürk dönemi sosyal yardım faaliyetlerinin bizi sosyal devlet olgusuna götürüp götürmediğinin açıklanmasında önemli ipuçları vermektedir. Aynı zamanda Cumhuriyetin nasıl bir sosyal devlet olduğunun somutlaştırılması da çalışmamız için önemlidir.

Sonuç olarak bu çalışmanın amacı, yalnızca çeşitli arşiv ve literatür çalışmalarına dayanarak elde edilmiş olguları betimsel bir tarzda sunmak değil; Atatürk döneminde sosyal yardım faaliyetlerinin ifadesini bulduğu süreci ve bu sürece ilişkin yapısal değişimlerin arka planını tahlil etmektir. Bu çalışma, buradan elde ettiğimiz sonuçlarla erken dönem Cumhuriyet tarihçiliğine ilişkin bir tartışma penceresi açmak veya sosyal tarihimizde daha çok araştırılmaya muhtaç alanlara işaret etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda Atatürk dönemi sosyal yardım anlayışına ilişkin mevcut malzemelerin yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin sadece sosyal tarihçilik için değil, erken Cumhuriyet dönemine konu olan, siyaset, ekonomi

---

³⁷ Muhacirlerin iskân ve iâşe sorunları, İkinci Abdülhamid döneminin de önemli problemler arasındaydı. 30 Mart 1878 tarihine kadar 50.000 den fazla muhacir Anadolu'ya sevk edilmişse de halen İstanbul'da 180.000 muhacir mevcuttu. Bunların Edirne ve Anadolu'ya sevk için 15.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Diğer yandan Ekonomik sıkıntı nedeniyle 1880'de muhacirlere verilen tayinat tahsisatı kaldırılınca, muhacirlerin açlık tehlikesi ile karşılaşınca 1880 bütçesinden hasat mevsimine kadar üç ay kadar daha muhacirlere yevmiye verilmesi kararlaştırılarak 125.000 lira ayrılmıştır. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, İkinci Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 84–85.

ve sosyal politika gibi bilim dallarının araştırma alanlarına yeni ufuklar açacak nitelikte bir çalışma olduğuna inanıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ SOSYAL YARDIM ANLAYIŞI VE KURUMSALLAŞMA (1923–1938)

1. Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Anlayışına Genel Bir Bakış

TBMM Hükümeti, Kurtuluş Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde sosyal yardımlar konusunda yeniden yapılanmayı elbette düşünemezdi. Çünkü işgale karşı ulusal mücadelenin tüm hızıyla devam ettiği günlerde Ankara hükümetinin öncelikli konusu, savaşın bir an evvel kazanılması ve ulusal egemenliğin gerçekleştirilmesiydi. Bu yüzden Milli Mücadele devam ederken sosyal yardımlar konusuna öncelik verilmemiş, Osmanlı yönetiminden kalma alışkanlıklar devam ettirilmiştir. Her ne kadar resmen bir devlet kurulmasa da 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla bütün mülki ve askeri makamlar, Meclis çatısında milli iradenin temsilcisi olarak ilan edilmişti.³⁸ Böylece Meclis, siyasi, askeri ve hukuki yetkilerinin yanı sıra, toplumsal konuların da karar vericisi durumuna gelmişti. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse zafer sonrası, milli iradenin temsilcisi olan TBMM, siyasi ve askeri fonksiyonunun yanı sıra uyguladığı sosyal politikalar konusunda da önemli işler başarmıştır. Özellikle sosyal yardımlar konusunda da savaşın mağdurları olan toplumun her kesimine hiçbir ayırım gözetilmeksizin yardım elini uzatmış olması, sosyal politika konusunda yapmış olduğu işlerin bir göstergesidir.

TBMM yardımlarına rağmen, Kurtuluş Savaşı sonrası ülkenin durumu pek iç açıcı değildi. Savaşın yıkıntıları ve etkisi, toplumun her kesimi tarafından hissedildi. Ancak asıl iş, savaş sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerine kaldı. Cumhuriyet öncesinde daha çok dinsel ve geleneksel etkiler altında yapılan sosyal yardımlar, devletin lâik ve modern bir statüye kavuşturulmasıyla daha sistemli ve kurumsal hale getirildi.

---

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, "TBMM. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", İÜHFİM C. XXIII, S: 3–4, İstanbul, 1958, s. 230.

Zaten Milli Mücadele dönemi halkçılığı, her ne kadar ulus-devlet kuruculuğunu amaçlayan, toplumsal içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir anlayışı sergilese de temelde kişi hak ve özgürlüklerini ön planda tutmaktaydı. Ulus egemenliğine dayalı siyasal güç, toplumsal gücü de beraberinde getirmekteydi. Milli Mücadelenin başarılı olmasında önemli olan siyasal halkçılık anlayışı, Cumhuriyetin ilanından sonra yerini toplum ağırlıklı halkçılık anlayışına bırakmıştır.³⁹ Bu anlamda sosyal yardımlar, halkçılık anlayışının bir parçası olarak da görülebilir. Zira bu dönemin sosyal yardım siyaseti de halkçılığın gelişimiyle paralellik gösterir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet henüz sosyal yardım anlamında kurumsallaşamamıştır. Halkın ihtiyaçları, daha çok geleneksel yollarla halledilmeye çalışılmıştır. Atatürk, Türk halkına yalnız hürriyet sağlamakla kalmamış aynı zamanda zamanımızın hukuk ve devlet anlayışına uygun olarak bir takım sosyal ve ekonomik haklar da tanıyan güvenceler getirmiştir.⁴⁰ Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal hakların sosyal yardımlara yansımamış olması da bir gerçektir, ancak savaştan yeni çıkmış ve yeni rejimle yönetime talip olan genç Cumhuriyet yönetiminin bunu bir anda başarması da zaten beklenemezdi. Genç Cumhuriyet yönetiminin sosyal yardım politikalarındaki başarısını anlamak için, Cumhuriyet'ten itibaren izlenen sosyal politikalar ele alınmalı ve bu sosyal politikalarda sosyal yardımların yeri iyi irdelenmelidir.

Cumhuriyetin ilanından itibaren, devlet-halk bütünleşmesini gerçekleştirecek ve CHP'nin Türkiye'de uygulamaya çalıştığı imtiyazsız, kaynaşmış bir ulusun doğmasını sağlayacak bir ortamın oluşması devlet için bir fırsattı ve bu fırsat kurumsal yardım hizmetleriyle gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bunu yaparken Batılı devletlerdeki tarihsel süreç iyi tahlil edildi, ülkenin acil ihtiyaçları ön planda tutuldu ve yeni devletin Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği halkçı politikalarla harmanlandı. Bu anlamda yapılan yardımlar sadece ekonomik yardımlarla sınırlı tutulmadı. Fakir halkın eğitim, sağlık ve iskân sorunları, Cumhuriyet yönetiminin el attığı konular

---

³⁹ Zafer Toprak, "*Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu*", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu Tebliğler-Tartışmalar**, (14-16 Ocak 1977), İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, s. 19.

⁴⁰ Elif Yüksel Oktay, "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1938) Türkiye'de Sosyal Politika Uygulamaları*", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S: 34, Yıl: 9 (Ağustos 2007-Ekim 2007), s. 70-71.

arasında yerini aldı. Bazen yerel yönetim işleri üstlenilerek sosyal yardımlardaki sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmış; bazen de bireysel olarak insanların yardım taleplerine, istek ve şikâyetlerine muhatap olunmuş, bunlarla ilgili farklı çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

1923'te yeni Türkiye Cumhuriyetinin sosyal yardım konusunda ilk işi, yasalar ve yeni düzenlemeler yapmaktan çok Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında aç ve sefil olan halkın temel gereksinimlerini karşılamak olmuştur. Halkın iâşe ve barınma gibi temel gereksinimleri belli oranda halledildikten sonra, bu yardımların sistemli hale gelmesi için var olan kurumların düzeltilmesi veya yeni kurumların oluşturulması gereği vardı.⁴¹ Ancak, sosyal yardımların kurumsallaştırılması anlamında önemli güçlüklerle karşılaşıldı. Zira Osmanlı Devleti'nden kalma alışkanlıklar ve uygulamalar hâlâ devam etmekteydi. Başta İkinci Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Partisi dönemlerinin kendine özgü ancak sistemsiz sosyal yardım politikalarını, devlet kontrolünde sistemli hale getirmek için uğraş verildi.⁴² Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının Anadolu'da bıraktığı sefalet, kıt bütçesi olan devletin, sosyal yardımlar konusunda işini hayli zorlaştırdı. Bütün bu imkansızlıklara ve devletin yeni savaştan çıkmış olmasına rağmen, sosyal yardımlar, devletin asli vazifesi olarak görüldü. Bu anlayış çerçevesinde sosyal yardımlarla ilgili var olan kurumlar modernleştirildi veya halkın ihtiyaçları öncelik sırasına göre karşılanmaya çalışıldı. Devletin kurumsal yardım anlayışının meyveleri asıl olarak 1930 yılından sonra alınmaya başlandı. Bu yıla kadar sosyal yardımlarda geleneksel anlayış devam ettirilirken diğer taraftan Batılı usul ve yöntemleri Türkiye'ye getirmek için çalışmalar başlatıldı.

Diğer yandan Atatürk devrimlerinin önemli ayağını teşkil eden lâiklik ilkesi, birçok kurumlar gibi sosyal yardım kurumlarının da temelini teşkil etti. Zaten Cumhuriyetin ilanının ardından Atatürk devrimlerinin asıl amacı toplumu lâikleştirmek ve modernleştirmeyi sağlamak olduğuna göre yeni devletin savaş

---

⁴¹ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi), 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları., 1997, s. 216.

⁴² İttihat ve Terakki, sosyal politikalarının bir çoğunu Almanya örnek alınarak yapmıştır. İâşe uygulamalarında da yine bu devlet örnek alınmıştır. Bkz. Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakkinin İâşe Politikası", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, S: 6 (1978), s. 211.

sonrası devlet yönetiminin halka yansımalarında da bu iki kavramın ön plana çıkarıldığı görülecektir. Cumhuriyet yönetiminin devlet modelinde, öncelikle çağdaş kurumların oluşturulması gerekmektedir. Cumhuriyet yönetiminin halka ulaşmada önemli bir parçası haline gelen sosyal yardım kurumlarının da bu süreçte yer aldığını vurgulamak gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen çağdaşlaşma hamlesinden sonra, Osmanlı Devleti'nde sistemsiz uygulanan yardımlar sistemli ve daha kurumsal hale getirilmeye çalışıldı.⁴³

Model olarak daha çok Batıdaki kurumlar örnek alınırken geleneksel bir takım kurumlar da devam ettirildi. Halkın ihtiyaçları tespit edilerek bunların giderilmesinde modern usuller benimsendi. Atatürk döneminde Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasından sonra lâiklik ilkesinin sosyal yardımlar hizmetlerinde de uygulandığını, devletin dinsel etkilerden uzak bir yardım anlayışını benimsediğini görürüz. Bu değişim, ümmetçilik anlayışından millet anlayışına geçişin bir gereği olarak görülebilir. Model olarak daha çok Batıdaki kurumlar örnek alınarak halka yapılan yardımlarda modern usuller benimsendi.⁴⁴

Cumhuriyet yönetimi, Türklük bilincinin halka benimsetilmesini, milli devlet olmanın önemli bir parçası olarak görüyor, bu konuda yapılan her türlü girişimi destekliyordu. Cumhuriyet reformlarının bu anlamda asıl vurgusu, halk-devlet bütünleşmesini, milli devlet anlayışıyla sağlamak; ümmetçilik anlayışından millet olma anlayışına geçişi sağlayıcı devrimleri gerçekleştirmektir. Bu anlamda, genç Cumhuriyet Tanzimat reformlarının veya batılılaşmanın halka inememesinin tahlilini iyi yapmış gözükmektedir. Bilindiği gibi, Tanzimat sürecinde gerçekleştirilen batılılaşma, başta askeri ve daha sonra sivil reformlar şeklinde bir gelişim süreci izlemiştir. Ancak bu reformlar halka inememiş, kültürel reformlardan öteye

---

⁴³ Ergun Özsunay, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler", **Atatürk ve Adalet Reformu**, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 43-44.

⁴⁴ İsmet Giritli, **Atatürk İdeolojisi**, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 17; Stefanos Yerasimos, "*Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye*", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, Günter Seufert, Nuary Mert, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 16-17.

geçememişti. Kısaca halktan kopuktu.⁴⁵ Cumhuriyet yönetimi bu kopukluğu millet olma bilinciyle gidermeye çalışmıştır. Yönetimin, halka yönelmesinin en önemli araçlarından biri, yasal düzenlemelerle daha etkili hale gelecek olan sosyal politika uygulamalarıydı.

Cumhuriyetin ilanından sonra sosyal yardım anlayışı, devletçilik kavramıyla yepyeni bir anlam kazandı. Bu anlamda yeni Türk devletinin kalkınmasında önemli payı olan Atatürk devletçiliğinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda “sosyal” içeriğinin de olması gerektiği üzerinde duruldu.⁴⁶ Böylece Atatürk önderliğinde kurulan Cumhuriyetin yeni devletçilik anlayışına göre, fırsat eşitliği yaratmada devleti görevli kabul etmiş, bunun dışındaki oluşumlara soğuk bakmıştır. Nitekim 1930 yılının ilk yarısında oluşan ve Kemalizm’in radikal bir yorumuna girişen *Kadro Hareketinin* önde gelenleri, sınıflı toplumla liberal devleti özdeşleştirerek eleştiriyor, sınıfsız bir milli devlet öneriyorlardı.⁴⁷ Kadrocuların bu önerileri, aslında genç Cumhuriyetin halkçılık anlayışını temsil ediyordu. Eğitimin kırsal kesime kadar yaygınlaştırılması, aş’arın kaldırılması harf ve dil devrimleri bu amacı gerçekleştirmeye yönelik önemli adımlardı.⁴⁸

Bütün bunların doğal bir sonucu olarak, devletçiliğin sınır ve kapsamı genişletilerek yalnız ekonomik etkinliklerden oluşan bir ilke olmaktan çıktı. Devletçiliğin ekonomik vasfı yanında, halk eğitiminde, kültür işlerinde, sağlık ve sosyal yardım işlerinde, sosyal güvenlikte, ücret ve maaş tarifesinde, üretici veya tüketici çıkarına fiyat politikasında ve yerel yönetimlerde yerini aldı. Özetle, bütün

---

⁴⁵ Türk modernleşmesi halkın zorlamasıyla oluşan bir süreç değildir. Modernleşme süreci, Batılı devletlerden farklı olarak halk tabanına inememiş daha çok düşünsel ve ideolojik boyutta kalmıştır. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 175–121; Lewis, “*Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları*”, Çev: Berin U. Yurdadoğdu, **Atatürk Konferansları 1973–1974**, Ankara 1991, s. 15–21; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları 1991, s. 32; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1993, s. 186–193; Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul: e Yayınları, 1982, s. 330–340; Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, 1988.

⁴⁶ Zahit Gönencan, “*Atatürk ve Sosyal Güvenlik (23.4.1920-10.11.1938)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S: 19, Kasım 1990, s. 132.

⁴⁷ Kadro'nun asıl etkisi sol hareketler üzerinde görülmüştür. Günümüzde yasal sol düşüncenin Kemalizm'e sahip çıkmasında, hatta 1930'larda ortaya konulan Kemalist ilkeleri benimsenmesinde Kadro'nun belli oranda etkisinin olduğu düşünülebilir. Bkz. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, 1. Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 263; Toprak, **a.g.m**, s. 25.

⁴⁸ Giritli, **a.g.e**, s. 17.

ilkelerini örgütlü ve devletçe düzenlenme düşüncesinden alan ulus birliği, işbirliği ile kaynaştırılarak devletçiliğin yeni modeli oluşturulmaya çalışıldı.⁴⁹

Toplumla ilgili konularda bahsedildiği gibi, dinsel yapılanmaların önüne geçmek için lâiklik, çağdaş uygarlık anlayışına ulaşmada önemli bir ilke haline getirildi. Atatürk, çağdaş uygarlığın halk tarafından benimsetilmesinde devletin yapıcı gücünün bütün kesimlere hissettirilmesi gerektiğini biliyordu. Devletin ulaşamadığı veya devletin halka yardımseverlik gücünü hissettiremediği dönemler, Cumhuriyet rejiminin tehlikeye girmesi tehlikesini de taşıyabilirdi. Bu açıdan bakıldığında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, sosyal yardım konusunda göstereceği titizlik, Cumhuriyet rejiminin devamlılığı ve halk tarafından benimsenmesi açısından önemliydi. Atatürk, sosyal yardım ve milli eğitim gibi maddi gelişme ve fiili sonuçlar getiren kurumlara önem verilmesini belirtiyor, aksi halde ileriye karanlık gören kötümser zihniyetin Cumhuriyet rejimi içerisinde kök salacağını söylüyor ve bu zihniyeti önlemenin ön koşulunun, sosyal yardım ve milli eğitim gibi kurumları güçlendirmekten geçtiğini vurguluyordu.⁵⁰ Atatürk, yurt gezilerinde de bu konudaki duyarlılığını dile getirici açıklamalar yapıyordu. Atatürk'ün konuyla ilgili hassasiyetini göstermesi açısından 3 Şubat 1931 tarihli Aydın gezisi sırasında karşılaştığı olay buna en iyi örnektir. Atatürk Aydın gezisi sırasında Türk ocağına uğramış, burada gençlerle sohbet başlamıştır. Atatürk gençlere: “...Sağlık, sosyal, kültürel ve tarım alanlarında köylüyü aydınlatacak ne gibi çalışmalar yapıyorsunuz? Bir programınız var mı? Diye sorunca, bir genç atıldı:

—Paşam, harcırahımız ve vasıtamız olmadığı için köylere gidemiyoruz cevabını verince, Atatürk'ün rengi atmış, canı sıkılmıştı. Gence şöyle bir serzenişte bulunarak cevap verir:

---

⁴⁹ Aydemir, “Programlı devletçilik”, **Kadro**, S: 34, s. 5–13; Naci Kepkep, “Kadro' Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji”, **Prof Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 51.

⁵⁰ Konuyla ilgili Ulu önder düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “... Fakat sıhhat, içtimai muavenet, maarif, imar ve istismar ve nihayet iktisadi faaliyet gibi maddi inkişaf ve fiili neticeler getiren ve zamanla her şeyin olacağı kanaatini kuvvetlendiren tatbikata bu günden fazla hiss olunur bir faaliyet vermek zarureti karşısında olduğumuzu görüyorum. İleriye karanlık gören bedbin zihniyetin bir gün bütün memlekete sirayeti tehlikesini ancak bu suretle önliyebiliriz...” Bkz. **Atatürkçülük...**, s. 434–435.

—Siz gidemiyorsunuz, ama bir sürü yobaz ayağına çarışını çektiği gibi, sırtında torbasıyla karanfil vs. satıyorum diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşıyor. Sizin ise bu uğurda en küçük tedbiriniz yok...” sözleriyle konunun ne kadar hassas olduğunu dile getiriyordu.⁵¹

2. 1923–1938 Yılları Arasında Sosyal Yardım Örgütlenmesi

Cumhuriyetin ilk anayasalarında sosyal devlet maddesi yer almasa da sosyal içerikli konulara oldukça ağırlık verilmiştir.⁵² Sosyal konular içerisinde en önemlisi hiç şüphesiz sosyal yardımlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardımlarda devletin öncelik verdiği konu, ihtiyacı olanların iâşe ve barınma ihtiyaçlarının asgari düzeyde karşılanmasıydı. Muhtaç olanlara düzenli bir gelir sağlamak amacıyla bağlanan maaşlar devletin uzun vadeli sosyal yardımlarda öncelik verdiği konular arasındaydı. Maaş bağlamada birinci gruba daha çok şehitlerin dul ve yetimleri, ikinci gruba ise malul ve kimsesizler dahil edilmişti.⁵³

CHP yönetimi, bir taraftan dul, yetim ve kimsesizlere maaş yoluyla devlet güvencesi sağlarken gücü yerinde olan kimsesizleri de üretim sürecine katarak devletin ekonomik yükünü hafifletmek istemiştir. Bu anlamda kimsesiz ve muhtaç kişilere hazine arazisinden tarla, bağ, bahçe gibi gayrimenkullar vermek için kanun tasarıları da hazırlanmış,⁵⁴ ardından bahsedilen menkuller verilmiştir. Bu tür devletçi kurumsal yardım faaliyetleri, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar hâlâ devam eden yardım şekli olması bakımından önemlidir.

Hükümet, bu tür yardımlar yaparken, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği yıkımın toplumun her kesimini etkilediğini göz önüne alarak yapılacak yardımların devlet eliyle ve adaletli olmasına dikkat etti. Çünkü idealize edilen Cumhuriyet, genç Türkiye Devleti için sadece yeni bir rejimi vaat etmiyor, aynı

---

⁵¹ Bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 159 Tisa Matbaacılık Sanayii, 1. Baskı, Ankara, 1975, s. 60.

⁵² Sosyal devlet kavramı, ilk defa 1961 Anayasasının ikinci maddesinde yerini almış ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Bu tanım aynı zamanda Cumhuriyetin niteliklerini de gösteriyordu. Bkz. Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, İkinci Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2000, s. 175.

⁵³ BCA: 030.11.1/ 49.21.17/ 30.7.1929.

⁵⁴ BCA: 030.10/ 3.18.9/ 11.6.1931.

zamanda komünizmden farklı ulusal eşitliği savunan sınıfsız toplumun da vaat ediyordu.⁵⁵ Savaşın yaralarını en iyi biçimde sarmak, yeni Türk Devleti yönetiminin asli görevi olması yanında, Cumhuriyet rejiminin de aksamadan yürümesi için önemliydi. Çağdaş devlet anlayışına uygun biçimde, sosyal adalet ve sosyal güvenlik önlemleriyle yurttaşlar arasında siyasal ve hukuksal bakımdan ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, devletin öncelikli görevleri arasındaydı. Bu yüzden kamu yararına hizmet eden kuruluşların çoğaltılması devletin birincil görevi sayılmış, toplumsal adalet, eşitlik ve birlikteliğin sağlanmasında önemli payları olan devlet denetimi altındaki hayır kurumlarına önem verilmiştir.⁵⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardım örgütlenmesi henüz gelişmemişti. Bu yıllarda sosyal yardım vasıtalarından en önemlisi halkevleriydi. 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan ancak temelleri 1910 yılına dayanan halkevlerinin temel amacı, Atatürk devrimlerinin köylü ve Türk gençliği başta olmak üzere halka benimsetilmesiydi.⁵⁷ Halkçılık ideolojisinin bir parçası olarak kurulan halkevleri, halkın, eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma vs. gibi sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli katkısı olduğu gibi genç Türkiye’de yeni yeşermeye başlayan adil bir düzenin nasıl sağlanacağına⁵⁸ dair sorunların cevap bulduğu merkezler haline geldi. Halkevlerinin faaliyet kolları içerisinde yer alan içtimai yardım vasıtasıyla devlet-halk kaynaşmasının önemli ölçüde sağlanacağı düşünülmüştü.⁵⁹

Halkevlerinin sosyal yardım şubesi, bulunduğu bölgede yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, ihtiyarlar gibi toplumsal kesimi tespit ederek sosyal yardımda bunlara öncelik tanınmıştır. Bunun yanı sıra, şehir ve köylerde fakir hastaların muayene ve tedavilerini üstlenmiş; kimsesiz talebeler halkevi mensubu öğretmenler aracılığıyla belirlenerek bu öğrencilerin yiyecek, giyecek, kitap vb. ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁶⁰ Halkevi mensubu doktorlar, kendilerine

---

⁵⁵ Tosun, **a.g.e.**, s. 262-263.

⁵⁶ Atatürkçülük..., s. 107.

⁵⁷ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995, s. 308.

⁵⁸ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, s. 1929–1930.

⁵⁹ CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara, 1940, s. 5–31.

⁶⁰ Vecdi Ahmet, “Halkevleri”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, S:11, Ekim 1933, s. 1086.

halkevi adına müracaat eden hastaları ücretsiz muayene etmiş; birçok halkevinde poliklinik açılmış, böylece ihtisas sahibi doktorların yoksul hastaları tedavi imkânı sağlanmıştır.⁶¹ Sosyal yardımlaşmanın önemini belirten konferanslar verilmiş ve bu konferansların metinleri broşürler halinde halka dağıtılmıştır. Bazı halkevleri iş bulma kurumu gibi çalışmıştır.⁶² Örneğin İzmir Halkevi'nin Nazilli Basma Fabrikası'na İzmir'den vasıflı işçiler gönderdiği bilinmektedir

Diğer yandan 1922 yılında kabataslak belirlenen sosyal yardımların kurumsal çalışma programı da değiştirilerek, Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin çalışma programı adı altında sunuldu. Yeni programda sağlık teşkilatının modernleştirilmesi ve sağlık personelinin yetiştirilmesi, numune hastaneleri, çocuk bakımevleri, doğum hastaneleri ve verem sanatoryumları açılması, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi ve sağlık ve sosyal yardım teşkilatının ülke çapında genişletilerek köylere kadar götürülmesi gibi konulara ağırlık verildi.⁶³ Yapılan bütün bu çalışmalar, devletin sosyal yarımara verdiği önemin göstergesidir.

Atatürk Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine ayrı bir önem vermiştir. Genç Türkiye'nin ilerlemesi ve hâlihazırdaki karanlık güçlerin, özellikle eski rejim taraftarlarının önünün kesilmesi için bu vekâletin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra Atatürk devrimlerinin tam yerleşmesi için de bu gerekliydi. Atatürk konuyla ilgili düşüncesini günümüz Türkçe'si ile şu şekilde ifade ediyordu: "...Sağlık, sosyal yardım, milli eğitim, imar ve işletme ve nihayet ekonomik faaliyet gibi maddi gelişme ve fiili neticeler getiren ve zamanla her şeyin olacağı kanaatini kuvvetlendiren uygulamalara şimdikinden çok hissedilebilir bir canlılık kazandırmak zorunluluğu karşısında olduğumuzu görüyorum. İleriyi karanlık gören kötümser düşüncenin bir gün bütün memlekete yayılması tehlikesini ancak bu şekilde önleyebiliriz"...⁶⁴

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet miras kalan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Darülaceze gibi kurumların görevleri, kuruluş

⁶¹ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁶² Halkevleri sadece iş bulma kurumu gibi çalışmamış aynı zamanda işten atılanların başvurdukları bir mercii olarak ta görülmüştür. BCA 490.1/ 528.2117.2/ 17.5.1933.

⁶³ Kıranlar, **a.g.t.**, s. 408.

⁶⁴ Atatürkçülük..., s. 140–141.

amaçlarına uygun bir şekilde yeniden tanımlandı ve bu kurumların sosyal yardımlarda daha etkili olabilmeleri için görev ve yetkileri yanında gelir kaynakları arttırıldı.

2.1. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti

2.1.1. Kuruluşu

TBMM'nin açılışından hemen sonra kurulan bu Vekâlet, sağlık hizmetlerini düzenlemek, sosyal yardım çalışmalarını yürütmek, serbest hekimlik ve eczacılık faaliyetlerini denetlemek gibi görevleri yerine getirmesi amacıyla kurulmuştur. Vekâletin adı, 1945'te Anayasanın Türkçeleştirilmesi kapsamında değiştirilerek Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı adını almıştır.

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin sağlık ve sosyal yardım gibi iki önemli işlevi bünyesinde barındırmasına rağmen, gerek Osmanlı Devleti'nde gerek genç Türkiye Cumhuriyetinde sağlık konusuyla ilgili çalışmalara daha çok ağırlık verildiği görülür. Bu durumun en önemli nedeni, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan ölümcül bulaşıcı hastalıklar karşısında çaresiz kalan halkın bilim dışı çarelere başvurarak şifa aramak zorunda kalmasıydı.⁶⁵ Artan bulaşıcı hastalıkları ve ölümler, Osmanlı merkezi yönetimini, sağlık alanında zorlayıcı çarelere itmiştir. Geleneksel saray ve ordu merkezli sağlık hizmetlerinin sınır ve kapsamı genişletilerek geniş halk kitlelerine ulaşan bir hizmet alanına dönüştürülmüştür.⁶⁶ Bunun ilk adımı, 1849 yılında Hekimbaşı kurumunun yetki ve

---

⁶⁵ Recep Akdur, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Türkiye'de Sağlık Politikaları (Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Bilim Bilânço 1923–1998), İstanbul: TÜBA Yayınları, Aralık 1999, s. 49.

⁶⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde, mutlakiyet yönetiminin tüm özellikleri sağlık ve sosyal yardım işlerine de yansımıştır. İmparatorluk döneminde kurumsal anlamda sağlık ve sosyal işlerine bakan bir mercii olmamasına rağmen idari örgütlenme anlamında saray merkezli bir yapılanmadan bahsetmek mümkündür. Sağlık ve sosyal yardım işlerinin idari örgütlenmesi saray merkezli olduğundan, devletin sağlık işlerini düzenleyen reisü'l-etibba (hekimbaşı), tabip, cerrah ve diğer sağlık personelinin bütün atama işlerini elinde bulunduruyordu. Saray merkezli yapı ile sağlık hizmetleri daha çok orduya ve saraya yönelikti. Halk ise, sağlık hizmetlerini ücret karşılığı serbest çalışan tabip ve cerrahlardan karşılayabiliyordu. Bunun yanında, kimsesiz ve yoksullar için hayra yönelik bir takım sağlık hizmet alanları da vardı. Padişah ve yakınlarının kurduğu hastaneler, şifa haneler, askeri tabiplerin verdiği hizmetler ile özel nitelikli vakıflar, bu hizmet alanlarından bazılarıydı. Ancak hâkim olan hizmet biçimi özel hizmetlerdi. Gerek devlet ve hayır kurumları ve gerekse özel kişilerce sunulan bu hizmetler, özellikle İstanbul, Bursa, Edirne, Kayseri ve Selanik gibi büyük kentlerle sınırlı kalmıştır. Kısaca bahsedildiği gibi İmparatorluğun sağlık hizmetleri, İmparatorluk merkezli, ancak devletin asli görevleri içerisinde yer almayan bir hizmet alanı olarak görülmüştür. Akdur, **a.g.e.**, s. 48.

görevlerinin Tıbbiye Nezaretine devredilmesiyle atılmıştır. 1906 yılında ise *Meclis-i Maarif-i Sıhhiye* adıyla kurulan meclis, 1908 yılında İtalya sağlık teşkilatı örnek alınarak *Meclis-i Umuru Tıbbiye-i Umumiye* ismini almıştır. Günümüzdeki genel müdürlüğe eş değer olan bu kurum, 1914 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlanarak *Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti* ismini almıştır. Böylece sağlık hizmetleri, devletin asli vazifesi olarak görülmüş, bu yöndeki ilk adım da atılmış oluyordu.⁶⁷

1914 tarihli bir kanunla Dâhiliye Nazırı aynı zamanda Sıhhiye Nazırı unvanını da almak üzere bir *Sıhhiye Nezareti* kurulmuştur. Nezarete bağlı çeşitli sağlık hizmetlerini yürütecek *Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi*, *Karantine Dairesi*, *Hicaz Sıhhiye Dairesi* gibi kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlarla, sağlık ağırlıklı sosyal yardımların yürütülmesi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşının ardından artan salgın hastalıklar, işsizlik, fuhuş, mülteci ve muhaceret sorunu gibi bozukluklar, devletin sosyal yardımlara daha ciddi el atmasını sağlamıştır. Var olan toplumsal bozukluklar, devletin sosyal yardımlara daha fazla ağırlık vermesini ve yardımların daha kurumsal ve kontrollü yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Başta İstanbul merkezli daha sonra yurt geneline yayılacak olan İstanbul Beyoğlu Mutasarrıflığı içinde fuhuş ve dilenciliği önlemek amacıyla Muavenet-i İçtimaiye Beynelmilel Cemiyeti kurulmuştur. Böylece, TBMM'nin açılışından önce sosyal yardımların kurumsallaşması anlamında ilk önemli adım atılmış oluyordu.⁶⁸

Modern anlamda sağlık hizmetleri ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında kurulmuşsa da bugünkü anlamda sağlık hizmetleri ile meşgul olan bir idarenin oluşturulması Milli Hükümetin kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir. Böylece ilk TBMM çatısı altında, bir taraftan Kurtuluş Savaşı yürütülmüş, diğer taraftan ise sağlık işlerinin modern usullerle tek elden yürütülmesi için İcra Vekilleri Heyeti'ne

---

⁶⁷ a.g.e, s. 49.

⁶⁸ **Türkiye'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilâtının Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı**, Yayınevi yok, Ankara, 1937, s. 4-5; "*İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti*", **İkdam**, 16 Kasım 1337/1921, s. 2.

önemli yetkiler verilmiştir.⁶⁹ 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışından hemen sonra ise, sağlık hizmetleri, ilk kurulan hükümette bağımsız bir bakanlık tarafından yönetilmiştir. Böylece, Milli Mücadele'nin başlangıcında Ankara'da kurulan ilk hükümetin içinde, sağlık ve sosyal yardım işlerine ayrı yer veren Ankara hükümeti, TBMM çatısında ilk bakanlıklardan birisini böylece kurmuş oluyordu.⁷⁰ Bu bakanlığa, *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti* adı verilmiştir. O güne kadar genel müdürlük olarak varlığını sürdüren bu kurum, bu tarihten sonra ayrı bakanlık olarak hizmet vermeye başlamıştır.⁷¹ Sağlık ve sosyal yardım işlerini tek elde toplamak amacıyla TBMM hükümeti içinde, İcra Vekillerinin seçimi ile 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan Vekâletin başına Dr. Adnan Adıvar getirilmiştir. İlk TBMM, o dönemin şartlarında yalnızca gelişmiş birkaç ülkede yer alan bu bakanlığı kurmakla, çağdaş sağlık hizmetleri yanında kurumsal sosyal yardım hizmetlerinin de temellerini atmış oluyordu.

Cumhuriyetin ilanının ardından 06.03.1924 tarihinde kurulan hükümet vekillikleri içinde artık Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti adıyla bir vekaletin varlığı tam olarak görülür. Bakanlığa ise, Atatürk'ün hayatının son yıllarına kadar görev yapacak olan Refik Saydam getirilir. Refik Saydam, modern sağlık ve sosyal yardım çalışmaları ve yenilikçi yönleriyle ön plana çıkan Cumhuriyet'in en tanınmış bakanlarından biridir.

---

⁶⁹ 3 Mayıs 1920'de kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nin programında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye vekâleti için ayrılan kısımlarda: "Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye hususunda halihazır-ı malimizin müsaid olabildiği kadar ve mümkün merteye iktisada riayet olunarak azami fevaid-i sıhhiye ve ictimaiye teminine çalışılacaktır. Ahalinin ve memlekette mevcut müessesat-ı sıhhiyenin edviye ve levazım-ı sıhhiye hususunda müşkilata uğramamaları için şimdiden bu gibi levazımın memlekete idhaline say olunuyor. Elimizde mevcut edviye ve ecza-yı tıbbiyeyi israf etmemek üzere kullanırsak bu buhranlı devreyi kolaylıkla atlatabileceğimizi zannediyoruz. Emraz-ı sariyenin lehülhamd memlekette bu sene evvelki harp senelerine nispeten pek az olduğu mehazı hamdü sükranda zikretmekle beraber bugün emraz-ı ictimaiye namı altında zikrolunan malarya ve frenginin tahdidi mazarratı için diğer suabati idare ile müttehiden ittihazı tedabir olunacağını söylemek isteriz." Yer almaktaydı. Bkz. Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968, s. 14–15.

⁷⁰ Savaşın getirdiği olumsuz koşullar, vekâletin çalışmalarını da sınırlamıştır. Bu nedenle vekâlet, yeni bir şey yapmaktan çok, olanı sürdürme ve iyileştirme anlayışını benimsemiştir. Bkz. Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. Baskı, İstanbul: Turhan Kitabevi, 1981, s. 218.

⁷¹ "Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti", **İkdam**, 6 Kasım 1338/1922, s. 2; "Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti", **İkdam**, 13 Ocak 1338/1922, s. 3; "Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti Lağvedildikten Sonra Onun Yerine Gececek Teşkilat", **İkdam**, 31 Ocak 1339/1923, s. 3.

Görüldüğü gibi, Muaveneti İçtima Vekâleti, başta sağlık hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla kurulmuş daha sonraları Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarının etkisiyle içtimai muavenet işlerinin de yürütüldüğü bir kurum haline getirilmiştir. Bu kurumun, düzensiz de olsa savaş boyunca yaptığı yardımlar, sosyal yardım faaliyetlerinin ilgi alanlarını genişletmiştir. Yapılan düzenlemelerin çoğunun TBMM çatısı altında gerçekleştirilmiş olması Vekaletin kurumsal gücünün artırmasına ve yardım hizmetlerinin devlet eliyle gerçekleştirilmesine neden olmuştur.

2.1.2. Vekâletin Yöntem ve Çalışmaları

Vekâlet, kuruluşundan itibaren bazı istisnalar dışında günümüze dek devletçilik anlayışıyla görev yapan ender kurumlardan biridir. Bu kuruma atfen devletçilik vurgusu, ilk kez Cumhuriyet'in beş yıllık ekonomik kalkınma planında yapılmıştır. Bu planda, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine ayrı bir bütçe ayrılarak üretim araçlarından en güçlüsü ve ulusal ekonominin başlıca dayanak noktası olarak tanımlanmıştır.⁷² Gerçekten de bu tanımlama doğrudur. Çünkü vekâletin kuruluşundan itibaren gerek Kurtuluş Savaşında gerekse savaş sonrasında başta sağlık yardımları olmak üzere ülke genelinde yaptığı yardımlar, bu kurumu önemli hale getirmiştir.

Savaşın getirdiği olumsuz koşullar, Sıhhiye ve Muaveneti İçtima Vekâletinin görev ve sorumluluk alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Zaten TBMM Hükümeti'nin ilk sağlık bakanı Dr. Adnan Adıvar'ın en fazla uğraştığı konuların başında alt yapısı olmayan sağlık hizmetlerini gerekli alt yapıya kavuşturmak ve gereksinimlere yanıt verecek şekilde köklü yasal düzenlemelere kavuşturmak geliyordu. Ancak uygulamada bu gerçekleşemedi. Zira Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği olumsuz koşullar TBMM'yi, sağlık hizmetlerinde yeni bir şey yapmaktan alıkoyuyor, olanı sürdürme ve iyileştirme yönünde bir politika gütmeye zorluyordu.

---

⁷² Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982, s. 138.

Ancak, sağlık sorunlarının sosyo-ekonomik ve kùltürel sorunlardan soyutlanamayacağı gerçeği de ortadaydı. Yıllarca süren savaşların ve hastalıkların öğrenim çağındaki kuşakları ortadan kaldırdığı ve ekonomiyi büyük darboğazlara soktuğu açıktı. Bu konuda TBMM, Milli Mücadele'nin devam ettiği sırada ülkenin bulunduğu durum da göz önüne alınarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletini de etkili bir mesai programı için görevlendirdi.⁷³

Bu yüzden 1921 yılının son aylarında *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin* sosyal yardım konusuna ağırlık vermediği, sağlık hizmetleriyle ilgili yardımlara öncelik verdiği görülür. Hatta dönemin bakanı olan Rıza Nur Bey'in imzalarında sıhhiye vekili unvanını kullanması, bu kurumun sıhhiye vekaleti olarak anılmasına neden olmuştu. Meclis içerisinde yer alan muhalifler, bakanlığı, sosyal yardım işleriyle ilgili yükümlülüklerini yeterince yerine getirmediğinden dolayı eleştirerek bu konuda dönemin bakanı Rıza Nur'u sorumlu tutuyorlardı. Aslında eleştirilerin az da olsa doğruluk payı vardı. Çünkü, 12.7.1922 tarihinde kurulan hükümette sadece Sıhhiye Vekâleti ismine yer verilmiş, Muavenet-i İçtima ismine ise hiç yer verilmemişti. 1922 yılından itibaren vekalet bir takım değişimlere uğradı. Bu değişimin başında, yurt dışında çok bulunmasından dolayı eleştirilen Rıza Nur'un yerine bakan olarak Fuat Umay'ın getirilmiş olmasıydı.⁷⁴ Diğer bir değişim ise bu vekâletten önce sosyal yardım işlerinin yürütülmesinde önemli payı olan İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti'nin modernize edilerek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlanmış olmasıydı.

Vekâlet, ülkenin her tarafında sağlık sorunlarıyla ilgilenmenin yanında, sosyal yardımlar konusuna 1922'den itibaren önem vermeye başladı. Bu yardımların başında işgaller yüzünden yerlerini terk eden mülteci ve muhacirlerin sağlık, barınma, iaşe, sorunlarıyla yakından ilgilenmek geliyordu.⁷⁵ Bu kesimlere devlet yardımlarının sağlıklı bir şekilde ulaşabilmesi için daha önceleri *Dâhiliye Vekâletine*

---

⁷³ Orhan Özkan, "Atatürk Döneminde Sağlık Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları, , 1982, s. 201.

⁷⁴ Öztürk, a.g.e, s. 25.

⁷⁵ Mecliste Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâletinin görev ve sorumluluk alanları eleştirilerek Vekâletin yetkisini aşarak Yunan işgalinde harap olan yerlerin tamiratını üstlendiği bunun da vekâletin işi olmadığı iddia edilmişti. Bkz, **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XXVIII, İçtima: 14, Tarih: 31.03.1923, s. 270.

bağlı olarak çalışan *Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti* lağvedilerek muhacir işleriyle ilgili en üst kurum olarak *Sıhhiye ve Muavenet-i İctima Vekâleti* tek yetkili kılınmıştır.⁷⁶ 1922 yılından sonra vekâletin görevlerini, muhacirler ve mültecilerin beslenme, barınma gibi sorunları yanında, *Darülaceze* ve *Darüleytamlar* gibi sosyal yardım kurumlarına daha fazla devlet yardımlarının sağlanması ile başta İstanbul'da etkili olan *Fukaraperver* gibi cemiyetlerin sosyal yardım faaliyetlerini yakından takip edilmesi gibi konular oluşturuyordu.⁷⁷

Çeşitli aralıklarla 1921 yılından 1937 yılına kadar, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevini yapan Dr. Refik Saydam, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve ülke geneline yayılmasında büyük katkı sağlayan ilk bakan oldu. Başta devlet hastanelerini yaygınlaştırarak devletin sağlık konusundaki hizmet ağı genişletilmek istenmiştir. Sağlık yardımı, nüfusun % 82'si kırsal kesimde yaşayan halka devlet elinin uzandığı önemli bir hizmet alanı olarak görülmüştür.⁷⁸ Aynı zamanda bu günkü sağlık yardım hizmetleri örgütlenmesinin de temellerinin Dr. Saydam döneminde atılmış olması Onun sağlık ve sosyal yardımlardaki ileri görüşlülüğünün bir sonucudur.

1925 yılında hazırlanan çalışma programında vekâletin sağlık hizmetleri ve yardımları konusunda yapılmak istenenlerin açıkça vurgulanmış ve yıllar boyunca bu programın takip edilmiş olması Dr. Saydam'ın çalışmalarının ürünü olması bakımından önemlidir. Çalışma programının ana hatları içerisinde: 1-Devletin sağlık teşkilatını genişletmek, 2-Fazla miktarda doktor yetiştirmek, 3-Numune hastaneleri açmak, 4-Ebe yetiştirmek, 5-Sağlık memuru yetiştirmek, 6-Çocuk bakım ve doğum evleri açmak, 8-Sıtma mücadelesi, 9-Frengi ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele edecek sağlık teşkilatları oluşturmak, bunları köylere kadar götürmek, 11-Sağlık ve sosyal kanunlar yapmak, bütün bunlara ilave olarak milletin hayat ve sağlığına etkisi olacak Hıfzısıhha Müessesesi'nin açılması⁷⁹ gibi konular yer alıyordu.

---

⁷⁶ "Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi", **Sıhhiye Mecmuası –Fevkalade Nüshası-**, (29 Ekim 1933), s. 11–12.

⁷⁷ Türkiye'de Sıhhat ve İctimai Muavenet Teşkilâtının Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı, Ankara, 1937, s. 4. "*Muavenet-i İctimaiye*", *Tevhid-i Efkâr*, 15 Kasım 1338/1922, s. 2.

⁷⁸ Özkan, **a.g.m.**, s. 203.

⁷⁹ **Türkiye'de Sıhhat ve İctimai Muavenet...**, s. 6; **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 38.

Çalışma programı, görüldüğü gibi, toplumun acil ihtiyaçlarını sıralıyor, bu konuda vekâlete önemli sorumluluklar yüklüyordu. Vekâlet ise, önceliği ölümcül hastalıkların yoğun olduğu bu dönemde, bu hastalıklarla mücadeleye veriyordu. Bu hastalıklarla mücadele edilirken koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin sağlanması için devlet hastanelerinin yapımına özel önem veriyordu.⁸⁰

Bütün bunlara bakarak Dr. Saydam'ın sağlık alanında yapmış olduğu icraatların başında, salgın hastalıklarla mücadele ederek nüfus kaybının önüne geçmek, nüfusu artırıcı yeni yöntemler geliştirmenin geldiği anlaşılacaktır. Bu yöntemlerden en önemlisi hiç kuşkusuz “gürbüz Türk çocuğu” yetiştirme projesiydi. Bu proje, Atatürk'ün de en fazla üzerinde durduğu konu olup bununla ilgili sağlık yardımları başlığında detaylı olarak ele alınacaktır.

Atatürk'ün hayatının son yıllarına kadar görev yapan Refik Saydam, sağlık teşkilatlanmasına da büyük önem vermiştir. İllerde Sağlık Müdürlükleri, ilçelerde hükümet tabiplikleri kurarak, sağlık örgütünün temel taşları oluşturmuş ve hizmetlerin tüm yurda yayılmasını sağlamıştır. Başta koruyucu sağlık hizmetleri olmak üzere halka önemli yardımlar yapan bakanlık, bu konuda bütçe olanaklarının hayli üzerine çıkmıştır. Diğer yandan yataklı tedavi hizmetlerinin bakanlık denetiminde yerel idareler (belediyeler, il özel idareleri) tarafından yürütülmesi ile ilgili gerekli ilk adımlar atılmıştır. Böylece bir yandan yerel idarelerin hastane açması teşvik edilirken, öte yandan da bu idarelere örnek olmak üzere, Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük illerde doğrudan bakanlığa bağlı “*Numune Hastaneleri*” açılmıştır.⁸¹

Sağlık hizmetlerinin aksamadan yürümesi için yeterli sağlık personeline ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın karşılanması için bakanlık, bir taraftan hekim sayısını arttırmış, diğer taraftan ise nitelikli hekim yetiştirmek için tıp fakültelerinde Batılı yöntem ve usul benimsenmiştir. Hekim dışı sağlık personel sayısını arttırmak ve sağlık hizmetlerindeki personel açığını kapatmak için yeni sağlık meslek okulları açılması bakanlığın diğer icraatları arasındadır.⁸²

---

⁸⁰ Özkan, **a.g.m.**, s. 203.

⁸¹ Besim Ömer Akalın, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır**, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi Limited, 1936, s. 116.

⁸² Özkan, **a.g.m.**, s. 198.

1928 yılında 1219 Sayılı “*Tababet ve Şubatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*” çıkarılarak sağlık personelinin yetki ve sorumlulukları belirlenmiş, sağlık hizmetleri disiplin altına alınmıştır. 1930 yılında ise, sağlık hizmetlerinin anayasası niteliğinde olan 1593 Sayılı “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” çıkarılmış ve böylece, sağlık hizmetlerinde alt politikaların ya da uygulamaların esasları belirlenmiştir.

Böylece, Hıfzıssıhha Kanununun ikinci maddesinde yer aldığı gibi, sağlık ve sosyal yardım konusunda bakanlığı tek yetkili mercii haline getirerek⁸³ bakanlığa sağlık ve sosyal yardım konusunda önemli yetki ve sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca bu kanun, toplum sağlığını yasal güvenceye alması bakımından önemlidir. *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* sağlık hizmetleri ağırlıklı yeni düzenlemeler yaptığı kadar çocuk ve gençliğin korunması ile sosyal güvenlik konusunda da önemli yükümlülükler getirmiştir. Sosyal güvenlik anlamında bu yasa ile çocuk ve kadın işçileri koruyucu çeşitli düzenlemeler getirilmekle, başta çocuk ve kadınlar olmak üzere, tüm işçilerin sağlığını ve yaşamını korumak devletin en önemli görevi sayılmıştır.

Vekâlete bağlı olarak 1931 yılında hizmete açılan *Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*, ülkedeki yaygın hastalıklar ve bunların sebeplerini araştırarak mücadele edilecek yöntemler hakkında incelemelerde bulunmak, aşılar ve serumlar hazırlamak amacıyla oluşturulan yüksek bir bilim müessesesi olarak çalışmalarını yürütmüştür.⁸⁴

1936 yılında ise, 3017 Sayılı “*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu*” çıkarılmış ve böylece bakanlık merkez ve taşra örgütünün kuruluşu tamamlanarak, yetki ve sorumluluklarına açıklık getirilmiştir. Çıkarılan benzeri kanunlar ile, sağlık yönetimi ve uygulamalarının temelleri atılmış oluyordu. Günümüzdeki sağlık hizmetlerinin hâlâ o zaman hazırlanmış olan yasalar ile

---

⁸³ İlgili kanunun ikinci maddesi şöyledir: “Umumi sıhhat ve içtimai muavenet hizmetlerine ait Devlet vazâifi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından ifa ve hususi idarelerle belediyelere ve sair mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin sureti icrası murakabe olunur. Milli Müdafaa teşkilatına ait sıhhi işler müstesna olmak üzere bütün sıhhat ve içtimai muavenet işlerinin mercii ve murakibi bu vekâlettir.” **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XI, s. 143; **Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Umumî Hıfzıssıhha Kanunu Lâyihası**, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929, s. 2-3.

⁸⁴ 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununda koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin ayrı ayrı ele alındığı ve koruyucu sağlık hizmetlerine ağırlık verildiği görülür. Bunda toplumu tehdit eden verem, trahom, frengi gibi hastalıkların kontrol altına alınmak istenmesinin rolü büyüktür. Bkz. BCA: 490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937; Özkan, **a.g.m**, s. 200.

yürütülmesi ve bu yasaların, bazı eksiklikler dışında, günümüz gereksinimlerine yanıt vermeye devam etmesi, yasaları hazırlayanların ileri görüşlülüğünü göstermektedir.⁸⁵

1930 yılından sonra ise bakanlık, daha çok sosyal güvenlik ağırlıklı yasaların çıkarılmasını sağlamış, bu konuda Türkiye'nin eksikliğini gidermeye çalışmıştır. 1930 yılında 1683 sayılı *Askeri ve Mülki Tekaiit Kanunu* ile kesenek esasına dayanan sandık sistemi yerine, emekli, dul, yetim aylıklarının hazineden ödenmesine dayanan bütçe sistemine geçilmiştir.⁸⁶ Bahsedilen sosyal güvenlik sisteminin kapsamı sınırlıydı. Yalnızca bütçe ve katma bütçeye bağlı kuruluşlarda çalışan memurları içeriyordu. Yukarıda değinildiği gibi kapsamın dar oluşu devlet bankaları, iktisadi kamu kuruluşları, özel idareler ve belediyelerin özel kanunlarla ayrı ayrı emekli sandıkları kurmaları sonucunu doğurmuştur. Bu şekilde çok çeşitli emeklilik sistemlerinin yan yana yürütülmesi, yer değiştiren memurların emeklilik statüsünün tespiti ve benzeri konularda çeşitli güçlükler yol açmıştı. Diğer yandan hazineden aylık alanların süratle artması, bu ödemelerde bir takım zorlukların çıkmasına ve aksamalara neden olmuştu. Bahsedilen bütün bu zorluklar ve aksaklıklar sonrasında 1936 yılında çıkarılan *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilatı ve Memurin Kanunu* ve buna ek olarak çıkarılan kanunlarla, sağlık hizmetleri ve bakanlığın merkez ve taşra örgütü yeniden düzenlenmiştir.

Atatürk de hükümetin ve bakanlığın bu konudaki çalışmalarını yakından takip etmiş ve yapılan çalışmaları bazen öven, bazen de yol gösterici direktiflerle uyaran konuşmalar yapmıştır. Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'ni açarken yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“...Kendine inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman, üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir.....Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletinin bu mesele üzerindeki sistemli çalışmaları, yüksek Kamutayı memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir.....aynı vekâlet, kendine verdiğimiz göçmen işlerini de sosyal ve ekonomik politikamıza uygun olarak başarı ile görmektedir.....Vekâletin, ‘Sağlam gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır’ prensibini, pek iyi kavrayarak çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum...”⁸⁷

---

⁸⁵ Akdur, a.g.e, s. 49-50.

⁸⁶ <http://www.die.gov.tr/sozluk/10sgtt.htm>

⁸⁷ *Atatürkçülük...*, s. 494-495.

Başka bir konuşmasında ise, sağlık ve sosyal yardım çalışmalarının genel bir esas ve sistem dahilinde yapılmasını, muhtaç olanların iyi saptanarak bununla ilgili devlet yardımlarının hızlı bir şekilde⁸⁸ yapılması için gerekli düzenler için çalışmaların devam ettiğini belirtiyordu.

Atatürk'ün bu konuşmaları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının çalışmalarının bir özeti gibidir. Gerçekten de CHP iktidarı, gerek hükümet olarak gerekse bakanlık olarak sağlık ve sosyal yardım işlerine ayrı bir önem vermiştir. İktidar, bir taraftan yıllarca süren savaşların getirdiği hastalık açlık, sefalet, sağlık sorunlarını çözerken diğer taraftan yardımlarda bakanlığın etki ve gücünü artırıcı yasaların çıkmasını sağlamıştır. Atatürk döneminin iktidar partisi CHP, vekâletin çatısı altında yer alan sağlık ve sosyal yardım işlerinin hukuksal çerçevede düzenli ve istikrarlı yapılması için kanun ve tüzüklerle devletin sosyal niteliğini ön plana çıkarıyordu. Bu amaçla 1920–1938 yılları arasında, 49 Kanun, 2 Kararname 12 Nizamname (Tüzük) ve 21 Talimatname (Yönetmelik)⁸⁹ yürürlüğe konmuştur.

Hükümetin sağlık ve sosyal yardım işlerine önem vermesinin ayrı bir nedeni daha vardır. O da Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerlemesi, Atatürk devrimlerine karşı olanların, özellikle eski rejim taraftarlarının önünün kesilmesi için bu vekâletin güçlendirilmesi gerektiğine inanılmasıydı. Ayrıca Atatürk devrimlerinin yerleşmesi için bu bakanlığa ayrı bir önem verilmesi gerekliydi.⁹⁰ CHP hükümeti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletine önem vermekle hem Atatürk devrimlerin korunmasını sağlamış hem de ulusal sağlık ve sosyal yardım politikasının gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Ulusal ekonominin oluşmasında önemli yeri olan, 1930 iktisadi programın ekonomik ilkeleri sıralanırken, , “insan yeteneğinin, üretim araçlarının en güçlüsü” olarak görülmüş, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın ulusal ekonominin bel kemiği olduğu vurgusu yapılmıştır.⁹¹

---

⁸⁸Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatırlar*, C. II, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 466–470.

⁸⁹ Özkan, **a.g.m.**, s. 200.

⁹⁰ Atatürkçülük..., s. 140–141.

⁹¹ Ali Nejat Ölçen, “1923–1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982, s. 132.

2.1.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri

2.1.3.1. Vekâletin Doğal Afetler ve Felaketlerdeki Yardım Faaliyetleri

Doğal afetler, deprem, sel ve kuraklık gibi konuları ifade ederken; felaketler ise, insan kaynaklı olup Cumhuriyetin ilk yıllarında vekaletin yaptığı yardımların başında gelir. İnsan kaynaklı felaketlerin başında Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusunun geri çekilirken yakıp yıkmaya sonucu neden olduğu tahribat, binlerce insanı mağdur duruma düşürmüştür.⁹² Yunanlıların neden olduğu yangınlar yanında bilinçsizlik ve ihmalkarlık sonucunda çıkan yangınlar da vardır. Bu yangınların başında 1923 yılında İstanbul Sarıyer’de çıkan yangındır. Yangın sonucu yüzlerce insan evsiz kalmış, sokakları mesken tutmuşlardı. Devlet, gücü oranında felaketzedelere sahip çıkmış, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yardımıyla bunları geçici olarak cami, okul gibi devlet kurumlarına yerleştirmiştir. Vekâletin felaketzedelere sahiplenışı bununla da sınırlı kalmamıştır. Çoğunluğunu emekli, dul ve yetimler oluşturan bu felaketzedelere, İstanbul milletvekillerinin gayretleriyle birkaç maaş avans verilmesi gündeme gelmiştir.⁹³ Buna benzer yangın felaketleri, Anadolu’nun değişik illerinde de çıkmış, devlet buralara yerel yönetimleri de katarak yardım elini uzatmıştır. Cumhuriyetin ilk yılında felaketzedelere yapılan yardımlarda Osmanlı Devleti’nden farklı bir politika izlemediği, benzer yardım faaliyetlerinin devam ettiği görülür. Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi önce felaketzedelerin öncelikli ihtiyacı olan iâşe, barınma, yakacak ihtiyacı sağlanıyor, daha sonra ise parasal yardım desteği veriliyordu.

Ancak devlet, bütün felaketzedelere yetişememiş, bir kısmı da sokaklarda barınır durumda acılarıyla baş başa kalmıştır. Bunun sonucunda bir takım salgın hastalıklar felaketzedelerin sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bu sefer de felaketzedelere sağlık yardımı yaparak sağlık ve sosyal yardımı bir arada yürütmeye çalışmıştır.

---

⁹² İzmir Sigortaları İtfaiye Komutanı Mösyö Graskoviç’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, İstanbul, 1339/1923, s. 1; Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938**, İstanbul: Arma Yayınları, 2003, s. 36.

⁹³ BCA: 030.10/ 5.30.40/ 10.9.1923/ ek 3

Burada bir konuya da kısaca değinmek gerekir. O da, Türkiye’de felakete uğrayan farklı dini cemaatlere mensup insanların kendi cemaatlerinin yaptığı yardımlardır. Bu felaketzedelere yapılan yardımlar, gerek yurt dışında gerekse Türkiye’de varlığına izin verilen kendi cemaatlerinden gelmiştir.⁹⁴ Bu kesimlere devlet yardımlarının ulaştığı fazla söylenemez. Hatta bu cemaatlerden bazıları Türk felaketzedelere de barınma ve iâşe yardımlarında bulunarak felaketzedelerin az da olsa yaralarını sarmışlardır.

İnsanın doğanın karşısında aciz kaldığı, bir şey yapamadığı felaketler vardır ki, bunların başında deprem, kuraklık ve sel başta gelir. Depremler, bu gün bile Türkiye’nin üstesinden gelemediği, can ve mal kaybına neden olan doğal bir afettir. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de meydana gelen ilk doğal afet, 1924 yılında Erzurum’da meydana gelen deprem felaketidir. Bu felaketten sonra, felaketzedeleri ziyaret eden Atatürk, yetkililerden bilgi alarak yaraların bir an önce sarılmasını, bölgedeki felaketzedelerin tespit edilerek ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması emrini vermiştir.⁹⁵ 1924 Erzurum depremi, TBMM’ni de harekete geçirmiş, Erzurum ve civarında oluşan depremde evlerini kaybeden vatandaşların evlerinin yeniden inşası için ihaleye çıkılmasına dair kanun çıkarılmıştır.⁹⁶ Bu kanunun çıkarılmasının ardından deprem zedelerin konut ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Aynı şekilde 1928 yılında İzmir ve Kalecik’te meydana gelen deprem felaketleri karşısında Bakanlık öncülüğünde hemen yardım faaliyetlerine girişilmiştir. Atatürk buradaki afetlerle de yakından ilgilenmiş, yetkililerden bilgi alarak felakete uğrayanlara devlet yardımlarının bir an önce ulaşmasını istemiştir. Bu felaketler karşısında devlet yardımı yanı sıra geleneksel yardım anlayışının bir parçası olarak gönüllü yardımlar özendirilmiş, felaketzedelerin getirdiği bu kötü durum karşısında vatandaşlara yardım yapmaları konusunda önerilerde bulunulmuş, bir birine kenetlenmeleri sağlanmıştır.

---

⁹⁴ “Museviler Harikzedelere Nasıl Bakıyor, Cemaat Teşkilatının Kıymet ve Ehemmiyeti”, **İkdam**, 2 Ağustos 1922, s. 2.

⁹⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi M. Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)**, C. I, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2000, s. 298.

⁹⁶ **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 2, C. III, Ankara: TBMM Matbaası 1942, s. 1.

Halkın felaketler karşısında yardımlaşmasının özendirilmesi, Atatürk'ün konuşmalarında da geniş yer bulmuş, konuşmalarıyla halkı yardımlar konusunda yönlendirmiştir. Atatürk, 1928 yılındaki konuşmasında: "...geçen sene, memleketin dahili hayatında asayiş ve huzur itibariyle yeni bir terakki merhalesidir. Siyasi ve idari mühim hiçbir arıza, vatandaşların umumiyetle normal yaşayışlarını incitmemiştir. Bilâkis tabîî arızaların bazı mıntıklarımızdaki zararlı tesirleri vatanın bütün evlatlarının birbirini duyan, birbirine dayanan içtimai hassasiyetleriyle esaslı olarak hafifletebilmiştir..."⁹⁷ diyerek halkın felaketlerden birbirine kenetlenerek çıktığını, toplumsal yardımlaşmanın bu durumlarda devlet yardımının önüne geçmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türk halkının bu duyarlılığından dolayı teşekkür etmişti.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, doğal afetler ve felaketlerdeki yardım faaliyetlerini daha çok Dahiliye Vekâleti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile birlikte koordineli bir şekilde yürüterek üstesinden gelmeye çalışmıştır. Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının sosyal yardım faaliyet alanı içerisinde Dahiliye Vekaletinin de yer almaya başladığı bu konuda il ve ilçe yönetimlerini resmi yazılarla uyardığı görülür. Tezimizin ikinci bölümünde doğal afetler ve felaketler konusuna detaylı olarak değinileceği gibi, bakanlığın bu afet ve felaketler karşısında sağlık yardımı konularında daha fazla yer alırken iaşe, barınma gibi sosyal yardım konularında aynı başarıyı sağladığı söylenemez. Bakanlık, felaketzedelere bahsedilen sosyal yardımlardan daha çok buldukları çevre imkanlarının değerlendirilerek çalışabilecek durumda olanlara iş imkanı sağlanması yönünde yardımcı olmuştur. 1928 yılında Ankara, Eskişehir, Konya, Aksaray, Yozgat ve Kırşehir bölgesindeki kuraklık ve darlık nedeniyle yol yapımlarının buralara kaydırılarak halka çalışma imkânı sağlanmış olması buna örnek olarak gösterilebilir.⁹⁸ Böylece, felaketzedelerin devlete yük olması azaltılmış kendi ayaklarının üzerinde durmalarına imkân sağlanmıştır.

---

⁹⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, (1 Kasım 1928) 'TBMM'de ve CHP Kurultaylarında', İstanbul: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, 1945, s. 341.

⁹⁸ BCA: 030.10/ 184.266.7/ 18.7.1928.

Sonuç olarak felaketler, Cumhuriyetin ilk on beş yılında, devletin ekonomisini sarsan, yardım ve hizmetlerin aksamasına neden olan en önemli sorunlardan biriydi. Cumhuriyet hükümeti, aynı yıllarda bir taraftan yangın, deprem, kuraklık gibi felaketlerle uğraşırken diğer taraftan ülkemize iltica eden soydaşlarımızın her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için uğraş vermiştir.⁹⁹ Bu yardımların aksaması veya zamanında ulaşamaması halinde vebali devletin en büyük sosyal yardım kurumu olan Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaletine yükleniyordu. Bu yüzden felaketler karşısında bu günün bakış açısıyla yeterli veya düzensiz yapılmış olabilir. Ancak hükümet, o günün şartlarıyla değerlendirdiğimizde felaketzedelere bütçeden aldıkları yardımları gittikçe arttırmış olması ve yaralarını gerek hazine arazilerini değerlendirerek gerekse, devletin sahip olduğu ormanları değerlendirerek sarmaya çalışmış olması, devletin iyi niyetli çözüm yollarından bazılarıydı.

2.1.3.2. Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar

TBMM açılışından itibaren Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin en fazla üzerinde durduğu konu, salgın hastalıklarla mücadele etmek için gerekli her türlü önlemin alınması ve nüfustaki azalmanın önüne geçmek için uzun vadeli bir politikanın güdülmesi oluştuyordu. Zaten bu iki konu, vekâletinin kuruluş gerekçesinde de yer almaktaydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, trahom, sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklar ilk sırada yer almakta ve oldukça fazla ölümlere neden olmaktaydı Bakanlık bu hastalıklarla mücadele için bir takım teşkilatlar kurmuştur. Bunların başında trahomla mücadele teşkilatı gelir. Bakanlık, 1925 yılında, körler memleketi denilen Adıyaman'da açtığı yataklı hastane ve buna bağlı dispanserle trahomla etkili mücadeleye başlamıştı. Aynı yıl başta salgın hastalıklarla mücadele için Malatya'da on yataklı bir hastane ve dispanser açılmış, 1930 yılında Adana'da kırk yataklı hastane ve onar yataklı Gaziantep, Kilis ve Besni'de açılan hastaneler bu iki ili takip etmişti. Hastane, yatak ve dispanser sayıları görülen ihtiyaca göre yıldan yıla

---

⁹⁹ BCA: 030.10/ 81.531.1/ 20. 3. 1934.

arttırılmış, 1935 yılına gelindiğinde on hastane, 130 yatak, 10 dispanser inşa edilmişti.¹⁰⁰ Bu dispanserler de sağlık hizmetleri bakanlık birimleri tarafından bedava verilerek köylere kadar götürülmesi sağlanmıştı. Ayrıca köylerde trahomla mücadelenin daha etkili ve kolay yapılabilmesi için, trahomun en fazla yaygın olduğu altı mıntıkanın köylerinde seyyar tedavi teşkilatı oluşturulmuştur. Mücadeleye dahil köylerin sayısı 426 olarak tespit edilmişti. Trahomlu hasta ve hastalıkla mücadelenin boyutuna baktığımızda; 1925-1937 yılları arasında 592.542 hastanın tedavisinin sağlanmış, onlarca kez ilaçlama yapılarak hastalığın büyük oranda önlenmeye çalışılmış olduğu görülür.¹⁰¹

Sıtma hastalığı da Cumhuriyetin ilanının ardından CHP hükümetinin en fazla mücadele ettiği hastalıkların başında gelmekteydi. Ortaya çıkan sıtma hastalıkları kırsal kesimde çalışan tarım işçilerini daha fazla etkilemişti. Özellikle tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştıkları Adana, Manisa, Aydın, gibi vilayetlerde sıkça görülen yaygın hastalık haline gelmişti. Sıtmanın tarım işçileri arasında sıkça görülmesinin sebepleri arasında; yattıkları mekanların açık ve sağlıksız olması, aldıkları gıdalarının yetersiz ve çalışma sürelerinin 15-16 saat gibi uzun bir süreyi kapsamaması yer almaktaydı ve sayısı katlanarak artan ölümlerle sonuçlanmaktaydı.¹⁰²

Diğer yandan Kızılırmak vadisi boyunca, bir başka deyişle Sivas-Kayseri demiryolu hattı boyunca bataklıkların yoğun olması nedeniyle çevre köy ve kasabadakilerin çoğu sıtma hastalığına yakalanmışlardı. 1929 yılında Sivas-Kayseri demiryolu inşaatında çalışan işçi ve mühendisler, güzergâh yolları boyunca sıtmanın salgın haline geldiğini bildirmişlerdi. Ancak bu güzergâh boyunca sıtma mücadele teşkilatı bulunmadığından hastalara kinin dağıtılmakla yetiniliyordu. Dağıtılan kinin

---

¹⁰⁰ “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları”, **Sağlık Dergisi**, C. XXII, S: 10-11, (Ekim-Kasım 1948) s. 31; “Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanati”, **Milliyet**, 13 Mart 1929, s. 1-2; Fahrettin Kerim, “Cumhuriyet Devrinde Sıhî Tekâmül ve İnkişafımız”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, S:11, (Ekim 1933), s. 1102-1103.

¹⁰¹ BCA: 490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937.

¹⁰² Seyhan’da 1935 yılının Mayıs ve Eylül ayları arasında 83.303 kişi sıtmaya yakalanmış, bu oran 1936’da 124.851’e ulaşmıştı. Sıtmanın salgın halinde hüküm sürdüğü mücadele mıntıklarında mücadele tabipleri ve sıhhat memurlarının yoğun çalışmalarıyla tehdidi azaltmaya çalışmışlardı. 1935 yılında Samsun’da sıtmadan 8, 1936’da 39 kişi, Aydın’da 1935’de 10, 1936’da 30 kişi, Seyhan’da 1935 yılında 5, 1936’da ise, 15 kişi sıtmadan ölmüştür. BCA: 030.10.177.221.13/ 15 Ocak 1933; BCA: 030.10.277.221.13/ 14 Kasım 1937.

miktar itibariyle yeterli olmadığı gibi, diğer çabalardan da istenildiği ölçüde fayda sağlanamamıştı. Sivas'ın sıtma hastalığına yakalanmış köylerinde hastalığa en çok kurban olanlar çocuklar oldu.¹⁰³

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1926'da yayınladığı *Sıtma Mücadele Talimatnamesi* ile ülke içerisinde yürütülecek faaliyetlerin esasını belirlemişti. Buna göre vekâlet, ilk önce uygun göreceği yerlerde mücadele heyetleri görevlendirilecekti. Başta Ankara'da olmak üzere illerde doktor ve sağlık memurlarından oluşan mücadele heyetleri, sıtma hastalığına maruz kalan kişilerin öncelikle tespit edilmesi ve imkânlar ölçüsünde bir kısmının Ankara'ya getirilerek tedavi edilmesi kolaylaştırıldı.¹⁰⁴ Bunun yanı sıra Ankara'da sıtmalılarının tedavisi için üç poliklinik açılmış, gazete ilanlarıyla bu polikliniklere gidilmesi konusunda halk bilinçlendirilmişti.¹⁰⁵ Bu bilinçlendirmeler ve uyarılar sonucunda 1925 yılından 1937 yılı sonuna kadar bakanlık tarafından 15.087.528 sıtmalılı hasta muayene ve tedavi edilmiştir.¹⁰⁶

Sıtma hastalığını önleyici tedbir olarak çıkarılan talimatnamede ise, hastaya nasıl yaklaşılması gerektiği ve sıtmanın sebeplerinin ortadan kaldırılması ile ilgili açıklamalara yer verilmekte, çiftlik, fabrika sahipleri müteahhitler, on beş amele çalıştıran işletmelere bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar arasında kinin dağıtılması ve hastalık konusunda çalışanların bilinçlendirilmesi zorunlu tutulmuştu. İlgili talimatnamede üzerinde durulan diğer bir önemli husus ise, sivrisineklerin üremelerine yarayacak her türlü ortamın oluşmasına meydan vermemek ve mevcut olumsuzlukların en kısa zamanda ortadan kaldırılmasıydı.¹⁰⁷

---

¹⁰³ Fatih Tuğluoğlu, **Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politikasının Kırsal Kesim Üzerine Etkileri (1929-1939)**, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 252.

¹⁰⁴ "Sıtma mücadelesi için hazırlıklar yapılıyor", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1924, s. 4.

¹⁰⁵ Bu ilanlar 1925 yılına ait gazetelerde oldukça sık rastlanır. Gazete ilanlarının birinde şu ifadeler yer verilmiştir. "...Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinden: Ankara'da mucip sıtmalılarının tedavisini te'min maksadıyla şehrin bervechi ati nekatında üç poliklinik açılmıştır. 1.Kureba hastanesinde (10-12) ye kadar 2. Ankara şehri emaneti binası dahilinde (10-12) ye kadar ve saat (2-5) e kadar. 3. Hacı Musa şerifi garbında çocuk yuvasında saat (10-12) ye kadar bu mahallerde sıtmalılar tedavi ve fukara ve muhtacine meccanen kenin tevzi olunur..." **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Şubat 1925, s. 4; **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Mart 1925, s. 4.

¹⁰⁶ BCA: 490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937.

¹⁰⁷ "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları", **Sağlık Dergisi**, C. XXII, S: 10-11, (Ekim-Kasım 1948), s. 4; Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933), s. 18.

Talimatnameye göre; özellikle kırsal kesimlerin bu hastalığa yakalanmasını kolaylaştıran nehirlerden ve göllerden bahçelerin ve tarlaların sulanması için açılan arklar ve kanalların yeterli derinlikte olmasına, kenarlarının sızıntı almamasına dikkat edilmesi vurgulanmıştı. Kanalların etrafındaki saz veya otların on beş günde bir temizlenmesi ile kerpiç ve tuğla imalathanelerinin, şehir, kasaba ve köylerden 3 km uzakta olması, toprakların su biriktirmeyecek şekilde hazırlanması talimatnamede yer almıştı.¹⁰⁸

Talimatnameden sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının önerisiyle hükümet, bataklıkların kurutulması konusunda özendirici çalışmalar da yapmıştır. Gerek devlet gerekse şahıslar vasıtasıyla kurutulan bataklıkların bir kısmı bataklık çevresindeki köylülere dağıtılarak halkın çalışmaları özendirilmiş ve ödüllendirilmiş oldu. Böylece devlet, yeni tarım arazisi kazanmanın yanında sıtma hastalığında etkili mücadele olarak gördüğü bataklıkların kurutulması hususunda gönüllü kişiler elde etmenin yolunu bulmuş oluyordu.¹⁰⁹

Sıtmadan sonra Anadolu'da en yaygın hastalıklardan diğeri frengidir. Frengi en çok cinsel ve kan yoluyla bulaşmakta ve genellikle hasta tarafından hastalık gizlendiği için tedavi olunmamakta, hastalık hızla yayılmaktaydı.¹¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hasta sayısı giderek artan frengi, 1924 yılında Zonguldak, Tokat, Sinop, Ordu, Karaman, Samsun, Kırşehir, Giresun, illerinde sıkça görülmeye başlandı. Hastalığın yayılmasının nedenleri arasında tedavi merkezlerinin uzaklığı, sosyo-kültürel seviyenin düşük olması ve ihmaller yer almaktaydı. Bir kısım köyler ise, fakirlik yüzünden tedavileri yaptıramıyorlar, hastalığın yayılmasına neden oluyorlardı.¹¹¹

---

¹⁰⁸ TC. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **13 Mayıs 1926 Tarih ve 839 Numaralı Sıtma Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1933, s. 1-5.

¹⁰⁹ BCA 030.18.1.1/ 12.66.3/ 21.12.1924.

¹¹⁰ İsmail Hakkı Kutkam, **Frengi**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu Yayını, 1937, s. 3-10.

¹¹¹ İbrahim İsmail, **Türkiye'nin Sıhhi-İctimai Coğrafyası Kırşehri Vilayeti**, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Neşriyatı 1341/1925, s. 55; T.C. Ziraat Vekâleti, **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri Hülusalari**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı, 1938, s. 20.

Frengi ile mücadelede ilk ciddi girişim sıtma hastalığında olduğu gibi 1925 yılında Frengi Tedavi Talimatnamesinin yayınlanması ile başlamıştı. İlk frengi mücadele merkezleri Sivas, Bursa'da açılmış, daha sonraki yıllarda ise Zonguldak, Bayburt, İnebolu, Bartın, Ordu, Tokat illerinde yaygınlaştırılarak hastalıkla daha etkili mücadeleye çalışılmıştır. Frengi tedavisi için tedavi merkezlerine 1,5 milyona yakın başvuru yapılmış, 1925 yılından 1937 yılı sonuna kadar 53.804 kişide frengi tespit edilmiş, 27.098 kişinin tedavisi tamamen bitirilmiştir.¹¹²

Frengi hastalığına karşı tedavi edici sağlık hizmetleri yanında bir takım önleyici tedbirler Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye öncülüğünde alınmıştır. Vekalet tarafından mücadele heyetleri oluşturularak lazım gelen müesseselerin açılmasına karar verilmişti. Devrim niteliğindeki Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereğince evlenecek erkek ve kadınların evlenmeden önce tıbbi muayene tabi tutulması ve frengi, cüzam ve marazı akliye gibi hastalıkları olmadığı, sağlıklı olduklarına dair doktor raporunu evlenme dairelerine sunulması şart koşulmuştu. Gıda maddeleri satan veya temizlik ile ilgili mesleklerle uğraşanların her üç ayda bir kendilerini muayene ettirerek bir sağlık raporu getirmeleri şart koşulmuş, herhangi bir aşamada frengi, bulaşıcı verem ve cüzam gibi hastalıklara müptela olmuş olanların bu meslekleri yapmaları yasaklanmıştır.¹¹³ Ayrıca 1933'de çıkarılan bir nizamname ile frengiye neden olan fuhuşu önlemek veya devlet kontrolünde sınırlandırılması amaçlandı. 12.11.1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararına göre: "fuhuş sebeble bulaşan zührevi hastalıkların yayılmasına mani olmak ve bu yüzden amme intizamının bozulmamasını temin ve fuhuşu murakabe eylemek üzere" zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele komisyonları oluşturuldu.¹¹⁴

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, bu hastalıklarla daha etkili mücadele için bir takım pratik çözüm yöntemleri kullanmıştır. Bunlar arasında bakanlık bünyesinde oluşturulan seyyar tabipler vasıtasıyla, özellikle bulaşıcı hastalıklara yakalanmış kırsal kesimlerdeki vatandaşların kendilerine başvurmaları

---

¹¹² Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1931, s. 1.

¹¹³ **Düştur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, s. 341-343.

¹¹⁴ Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi, Ankara: Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, 1935.

halinde zengin fakir ayırımı yapılmadan herkesi muayene mahallinde, yatalak hastaları evlerinde ücretsiz bakım ve tedavi imkanı sağlanmıştır. Bu şekilde sağlık hizmetleri köylere kadar götürülerek salgın hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Seyyar tabiplerin, köylerde bulaşıcı hastalıklara karşı tedavi hizmetleri yanında köy içme sularının tetkiki ve ıslah edilmesi, köylülere temizlik bilgisinin verilmesi, köy etrafındaki bataklıkların kurutulması veya ıslah edilmesi, köy okullarındaki öğrencilerin muayenesi ve çeltik tarlası gibi bulaşıcı hastalık riski taşıyan yerlerde çalışan amelenin sağlık durumlarının gözlenmesi gibi görevleri de vardı.¹¹⁵

Vekâlet, sıtma, trahom hastalığı yanında çiçek, tifüs, veba, kolera gibi bir takım ölümcül hastalıklarla da mücadele etmiştir. Bakanlığın bu mücadeleleri sonuç vermiş ve bir süre sonra bu hastalıklar ülkede görülmez olmuştur.¹¹⁶

Bakanlığın sağlık alanında yaptığı yardımlardan bir diğeri de, ülke içerisinde tedavisi mümkün olmayan bazı hastaları, yurt dışında gerekli tedavi imkanının sağlanmasıydı. Elde ettiğimiz arşiv belgelerine göre, bu kişilerin sayısı fazla olmamakla beraber, uygulamanın aksamadan yürütülmesi için bir kararname çıkarılmıştır. 27.08.1924 tarihinde çıkarılan kararnamenin ardından tedavi için Avrupa'ya ilk gönderilen kişilerden biri, Ahmet Hakkı Bey'dir. Ahmet Hakkı Bey Kurtuluş Savaşı'nda alt çenesinden yaralanmış ve mağdur olmuş bir kişiydi. Türkiye'de tedavisi mümkün olmayınca, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı aracılığıyla yurt dışına gönderilmiş ve tedavisi yurt dışında gerçekleştirilmişti.¹¹⁷

Bakanlık bütün bu sağlık işleri ve yardımlarının yürütülmesinde sağlık personeline olan ihtiyacın bilincindeydi. Bu yüzden doktor, hemşire ve sağlık memurlarını yetiştirecek okulların açılmasına önem verildi. Sağlık hizmetlerinin kırsal alana kadar aksamadan yürümesi için zorunlu hizmet yasası çıkarıldı.

Atatürk, hekim ve sağlık personelin sayısının arttırılacağını ve sağlık yardım ve hizmetlerinin kasabalara kadar yayılacağını ilk sinyallerini 1 Mart 1922 tarihinde

---

¹¹⁵ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, 1934, s. 21-22.

¹¹⁶ BCA 490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937; Kerim, **a.g.m**, s. 1103-1104.

¹¹⁷ BCA: 030.18.1.1/ 010.41.13/ 27.8.1927.

TBMM'deki konuşmasında vermişti. O günkü konuşmasında sağlık yardımlarının yapılması ve yaygınlaştırılmasında personelin önem verilmesi gerektiğini vurguluyordu:

“...Milletimizi asayışı tam halinde yaşatmak nuhbei âmalimiz olduğu onun sıhhatine itina etmek ve vesaiti mevcudemiz nispetinde alâmi içtimaiyesine çaresiz olmak da hükümetimizin cümlei vezaifindedir. Bu cümleden olmak üzere memleketimizin etibba ihtiyacı imkân müsaadesi nispetinde telâfiye uğraşıldı. 336 senesinde 260 tabip müstahdem idi. Bu miktar, bu geçen sene zarfında 312 ye iblâğ edildi, 50 tabibin daha tedarikiyle hekimsiz kazalara izamları tasavvur edilmektedir...”¹¹⁸

Atatürk'ün bu konuşmasının asıl semeresi, 1927 yılından sonra alınmıştır. Sıhhiye Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, bu yıldan sonra hekim sayısını arttırmak maksadıyla tıp fakültesini özendirici çalışmalar içerisine girmiştir. Öncelikle tıp fakültesinde okuyan öğrencilerin barınması ve iaşesi bedava sağlanarak bu fakülteler cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Gazete ilanlarıyla hekim adaylarına duyurulan bu yardımlar sayesinde liseyi başarıyla bitirmiş, ancak büyük şehirde okuma gücü olmayan öğrenciler için bulunmaz fırsattı.¹¹⁹ Devletin hekimliği özendirmek için yaptığı bu yardımlar, kısa dönemi kapsayacak yardımlar değil, uzun dönem boyunca Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının personel yetiştirme çerçevesinde uzun yıllar boyunca uygulanmıştır.

Devletin bu yardımları, bahsedildiği gibi, 1932 yılında hekimlerin mecburi hizmet karşılığın verilen bir burs şekline dönüşmüştür. Zira bu yıldan önce bütün hekimler zorunlu hizmete tabi iken 1932 yılından sonra zorunlu hizmet yalnız tıp öğrenci yurtlarında yatılı ve parasız kalan öğrencilere uygulanacak şekilde değiştirilmiştir.¹²⁰

Devletin sağlık personeli ihtiyacını karşılamaya yönelik uygulamaları Atatürk'ün son yıllarında da devam etmiştir. Devletin hekim ve sağlık personeli yetiştirme politikası tıp fakültesi ile sınırlı değildir. 1938 yılından itibaren hekimleri alanlarında uzmanlaştırmak veya Avrupa'da tıp alanındaki gelişmeleri takip etmek

¹¹⁸ **Atatürk'ün Söylev...**, s. 216-217; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “*Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Toplanma Yılına Açış Konuşması (1 Mart 1921)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, (Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan), S: 108-119, (Ocak-Aralık 2006), s. 19-20.

¹¹⁹ “*Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanatu*”, **Milliyet**, 13 Mart 1929, s. 2; **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Temmuz 1932, s. 5.

¹²⁰ Özkan, **agm**, s. 198.

amacıyla yurt dışına doktorlar gönderilmiştir. Bu doktorlardan biri olan Abdülkadir Cahit Tümer, sakat çocuklarla sağır, dilsiz ve körlerin eğitimi konularında incelemelerde bulunmak ve bu konularda eğitim almak üzere Berlin'e gönderilmiştir. Doktorun yol masrafı ve orada bulunduğu sürece verilecek maaşı, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinin teklifi ile Maliye Vekâleti tarafından karşılanmıştır.¹²¹

Sağlık yardımları, sadece hastalıklarla mücadele ve sağlık personeli açığını kapatmaya yönelik uygulamalarla sınırlı değildir. Bir takım yasalar çıkarılarak yerel yönetimlerin sağlık yardım hizmetlerinde aktif olarak görev almaları sağlanmıştır. Başta şehirlerdeki bayındırlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, belediyeçilik hizmetlerinin daha etkin hale getirilerek yaygınlaştırılması, özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede uzun vadeli sonuç elde edilmenin bir yolu olarak görülmüştü.¹²²

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmenin yollarını ararken bir taraftan da çocuk ölümlerinin önüne geçici çeşitli faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Bunlar arasında, çocuk ölümlerinin önlenmesi, nüfusu arttırıcı politikalar güdülmesi gibi konular yer almaktaydı. Özellikle Doğu illerinde metrekareye düşen insan sayısının oldukça az olması Türk neslinin korunması konusunda endişeleri de beraberinde getiriyordu.¹²³

Başta Doğu Anadolu bölgesi olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinde nüfus azalmasının önüne geçmek için gerek bakanlık ve gerekse vekiller tarafında bir takım çözüm önerileri getirilmiştir. Bu önerilerden bir kısmı, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimai Vekaletinin sağlık hizmetlerinde daha etkili hale getirilmesi ve sağlık hizmetlerini daha fazla yaygınlaştırılması yöneltti. Bir kısmı ise, nüfusu arttırıcı yasal önlemlerin bir an önce alınması için TBMM'nin harekete geçirilmesine yöneltti. Hatta Birinci TBMM'de bazı milletvekilleri, 19 Şubat 1921 yılında komisyon çalışmalarında evlenmelerin zorunlu kılınması ve çok eşliliğin serbest kalması konusunun

---

¹²¹ BCA: 030.18.1.2/ 85.98.16/ 28.11.1938.

¹²² Ökçün, a.g.e, s. 7.

¹²³ Örneğin Beyazid ilinde Birinci Dünya Savaşından önce 200.000 olan nüfus, 1921 yılına gelindiğinde neredeyse sekiz kat azalmıştır. Erzurum ve diğer doğu vilayetlerinde ise, durum bu orana yakındır. Mecliste bununla ilgili veriler ve konuşmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, İctima: 50, Tarih: 14.7.1337/1921, s. 241.

yasalaşmasını istemişler ve bununla ilgili yasal bir öneri hazırlamışlardı.¹²⁴ Erzurum milletvekili Salih Efendi tarafından verilen bu öneri, Birinci Mecliste kabul görmemesine rağmen, uygulamada tek evlilik çerçevesinde çok çocuk sahibi olunması için aileler, ödüllerle özendirilmişti.

Dönemin sağlık bakanı Dr. Refik Saydam, savaştan yeni çıkmış Türk toplumunun çocuk ölümleri karşısında çaresiz kaldığını, bir şey yapamadıklarını, yeni kurulan Cumhuriyet idaresinden çok şey beklenildiğini biliyordu. Dr. Saydam, çocuk ölümleri ve nüfus azalmasının getirdiği olumsuz toplumsal psikolojiyi bertaraf etmek ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının bu konudaki amaç ve hedeflerini belirten açıklamalar yaparak bu konuda aciz olmadıklarını mesajını veriyordu. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, bir açıklamasında: "...mesuliyetini der'uhde etmiş olduğu vekâletin en büyük hedefi ve gayesi nüfusumuzu kemiyet ve keyfiyet itibariyle yükseltmektir. Bütün faaliyetimiz buraya matuftur..." diyordu. Bu konuşmanın devamında çocuk ölümlerinin bütün dünyada gerçekleşen bir sorun olduğunu, Türkiye'deki çocuk ölümlerinin çok görünmesine rağmen dünyadaki çocuk ölümlerinden fazla olmadığı vurgusunu yapıyordu. Dr. Saydam, çocuk ölümlerinin azaltılmasının bir devlet politikası haline getirileceğini dile getiriyor ve bunun yönteminin de gelişmiş ülkelerin bu konudaki son kırk yıllık icraatlarına bakılarak çözülebileceğine inanıyordu. Bakanın çözüm ile ilgili açıklamasında: "...milletler bu neticeye vasıl olmak için bir çok derecelerden geçmişler ve nihayet son 40 sene zarfında maarif ve iktisadiyatın vasıl olduğu derece ile mütenaseben ve halkın umumi refahı sayesinde çocuk vefayâtı asgari seviyeye indirebilmiştir..."¹²⁵ denilerek, çocuk ölümlerinin azaltılması ve yok edilmesinin ekonomik refah ve eğitimdeki gelişmeyle paralel olduğu vurgusu yapıyordu.

Gerçekten de 1923 yılından sonra, çocuk ölümlerinin azaltılması ve gürbüz Türk çocuğu yetiştirmek için yapılacak her türlü yardımlar devlet politikası haline gelmiştir. Nüfusu arttırıcı sosyal politikalar güdülmesinde de haklı gerekçeler de vardı. Bu gerekçeler arasında, şüphesiz Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın

---

¹²⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)**, C. I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s. 686-689.

¹²⁵ "Sıhhiye Vekilimizin çocuk vefayâtına dair esassız neşriyatı hakkında beyanatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1927, s. 4.

zayıf bir Türkiye görünümü yaratmak için izledikleri saldırgan ve düşmanca tavırlardı. Bu devletlerin devlet adamları, Türklerin Türkiye'deki nüfuslarının on milyonun altında olduğunu, azınlık durumunda olduklarına dair saldırgan demeç veriyorlar, Anadolu'nun eski medeniyetlerini ön plana çıkararak, siyasi ve ideolojik maksatlarla bu ülkenin Türk yurdu olmadığını savunuyorlardı. Buna karşılık Atatürk, Anadolu'nun çok eski çağlardan beri Türklerin vatanı olduğu ve Anadolu'da yaşamış eski uygarlıkların da Türk medeniyetlerinden ibaret oldukları temeline dayanan *Türk Tarih Tezini* ortaya atarak nüfus artışını sağlayacak ve nüfus yapısını düzeltecek politikaların gerekliliğini her fırsatta dile getiriyordu. Türk toplumunun "...sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun arttırılması, sosyal ve geçici hastalıkların etkisiz bir hale getirilmesi, bu suretle milletin dinç ve çalışmaya kabiliyetli bir halde sağlıklı olarak yetiştirilmesi..."¹²⁶ Atatürk'ün en büyük hedefi olmuştu.

Evet, nüfus artmalıydı, bu nasıl gerçekleştirilecekti? Nüfusu arttırmanın üç yolu vardı: ölümlerin azaltılması, doğumların arttırılması ve dışarıdan nüfus sağlanması. 1927 yılından itibaren bu üç sorun Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının en fazla üzerinde durduğu konular oldu. Ölümlerin azaltılması konusunda bakanlık, sıtma, verem, frengi, trahom, tifo, dizanteri, vb. bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek epey yol kat etmişti. Şimdi asıl sorun "*sağlam ve gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır*" ilkesi ile çalışan¹²⁷ bakanlığın izleyeceği yoldu.

CHP programında, "*gürbüz Türk çocuğu yetiştirerek milletin geleceğine katkıda bulunmak*" şeklinde yer alan¹²⁸ bu konuya gerek hükümet olarak gerekse bakanlık olarak ayrı bir önem veriliyordu. CHP hükümeti, çocuk bakımevlerinin sayısını ve hizmet alanını arttırma yönünde bir siyaset izleyerek bunu sağlamaya çalışmıştı. Birçok yerde süt çocukları muayene ve tedavi evleri, süt damlaları, ana

---

¹²⁶ Bazı kelimeler sadeleştirilmiştir. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (Üçüncü Toplanma Yılı Açarken -1 Mart 1922) C. I-III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, 1989, s. 238; Bahaeddin Yediyıldız, "*En Önemli Osmanlı Mirası: Türk Toplumunu*", **Osmanlı**, C. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 567.

¹²⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılı Açarken -1 Kasım 1937), s. 411; Yediyıldız, **a.g.m.**, s. 567.

¹²⁸ **CHP Programı**, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, s. 20.

kucakları ve yoksul anne ve çocuklara yardım için anneler birliği kurularak nüfusu çoğaltmanın yolları aranmıştır.¹²⁹

Süt çocukları muayene ve tedavi evleri, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin 1926 yılından sonra üzerinde en fazla durduğu çalışmalardan biri olmuştur.¹³⁰ Çocuk ölümlerinin çoğunun doğum sonrasında ve çocukların ilk bir yaşında daha çok görüldüğünün farkında olan bakanlık, ülkede doğum ve numune hastaneleri açmanın¹³¹ yanında sağlık merkezleri kurarak sağlıklı doğum ve doğum sonrası bebeklerin sağlıklarının kontrol edilmesine önem vermiştir.¹³² Edirnekapı sıhhat merkezi bakanlığın bu konudaki ciddiyetini anlamak açısından iyi bir örnektir. Bu merkezde haftada iki gün gebelere, emzikli çocuklara bakılmakta, yoksul olanlara yardım edilmekteydi. Ağrısı olan fakir gebeler ya doğum evi hastanelerine sevk edilmekte veya evine ebe gönderilerek sağlıklı doğum yapmaları sağlanmaktaydı.¹³³

Diğer yandan kırsal kesimlerde halkın alım gücünün az olması ve eğitim seviyesinin düşük olmasından dolayı buradaki annelere doğum öncesi ve doğum sonrası tedavi yardımı, annelerin bebeklerini sağlıklı ve bilinçli büyütmelerini sağlayıcı gerekli eğitim yardımı yapılmıyordu. Köylüleri özel ve sosyal sağlık konularında bilinçlendirmek ve doğum öncesi ve doğum sonrası anne ve çocuğun takibini sağlamak maksadıyla bir içtimai hıfzısıhha numune dispanseri kurulmuştu. Bu dispanserler, önce Ankara'nın Etimesgut nahiyesine bağlı köylerde açılmış daha sonra ülke genelinde yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Ayrıca Umumi Hıfzısıhha Kanununun köy hıfzısıhhasına ait bölümünde bu konuya yer verilerek dispanserlerin

¹²⁹ A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal'in El Yazıları**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s. 330; Akalın, **a.g.e.**, s. 116; "*CHP Programı*", **Ulus**, 8 Mayıs 1935, s. 3.

¹³⁰ Bakanlık, bu konuya Umumi Hıfzısıhha Kanunu çocuk hıfzısıhhası babında ayrıca yer vermiştir. Bu bapta yer alan hükme göre, yirmi binden fazla nüfusu olan şehir belediyelerine birer Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi ismi altında çocuk hıfzısıhhasına ait dispanserler açmağa mecbur tutulmuştur. Bkz. "*Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*", **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933), s. 79.

¹³¹ Doğum ve Bakımevleri 1926 yılında Türkiye'nin Batısından Doğusuna kadar hızla yaygınlaştırılan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının çok önem verdiği kurumdur. Çocuk ölümlerinin çoğunun sağlıksız koşullarda dünyaya getirildiğini ve doğumdan sonra iyi bakılmadığı için ölümlerin olduğuna inanan Bakanlık, bu kurumlara ayrı bir önem vermiştir. Bu kurumlarda 1926'dan 1934 yılına kadar yatırılarak veya ayakta tedavi edilen kadın sayısı 81.000'den tedavi edilen çocuk sayısı ise, 150.000'den fazla idi. Bu tedavi ve bakımlar fakirlere bedava olarak verilmiştir. Bkz. Akalın, **a.g.e.**, s. 116-117.

¹³² "*Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanatu*", **Milliyet**, 13 Mart 1929, s. 1-2.

¹³³ Akalın, **a.g.e.**, s. 117.

olmadığı yerlerde köy okullarından eğitim amaçlı yararlanılabileceği ifade edilmişti.¹³⁴

Vekâletçe bu numune hastanelerinden başka Zonguldak'ta birçok yardıma muhtaç ve yoksul işçinin çalışmakta olduğu düşünülerek Zonguldak vilayet hastanesi, 1924 yılından itibaren vekâlete devredilerek yatak sayısı elliye çıkarılmıştır. Keza İstanbul'da bulunan 150 yataklı *Çocuk Hastanesi* de 1924 senesinden itibaren vekâlet tarafından idare edilmesinin ardından kısa sürede hastanenin tıbbi araç ve gereç ihtiyaçları, binanın tamir ve ıslahı sağlanarak çoğunluğu fakir olan insanların hizmetine sunulmuştu.¹³⁵

Bu konuda bakımevlerinde çalışan doktor ve hemşirelere önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Sorumluluk gereği olarak bakımevi sağlık çalışanlarının hizmet alanları sadece buldukları yerle sınırlı tutulmamıştı. Aynı zamanda buldukları yakın çevrede de hizmet verilmesi, kendilerine müracaat edilsin veya edilmesin hemşire ve doktorların kendi mıntıklarını gezerek sağlıksız yoksul çocukların tespit ve muayene ve tedavilerinin gerçekleştirilmesi istenmişti.¹³⁶

Bütün bu yardımlara ek olarak, nüfusu çoğaltmak ve çok çocuklu annelere önem vermek üzere altı veya altıdan fazla olan çok çocuklu ailelere devletçe mükâfat verilmesi için Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine ek bütçe tahsis edilmiştir. Bu aileler, eğer isterlerse maddi yardım yerine madalya alarak toplum içerisindeki prestijlerini arttırma imkânı da sağlanmıştır. Uygulamanın aksamadan yürümesi için Umumi Hıfzısıhha Kanununun 156. maddesinde yer verilerek yardımlar yasal güvenceye kavuşturulmuştur.¹³⁷

---

¹³⁴ a.g.e, s. 121.

¹³⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi", **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933), s. 90.

¹³⁶ Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931", **Toplum ve Bilim**, S: 94 (2002), s. 185.

¹³⁷ Umumi Hıfzısıhha Kanununun 156. Maddesi şöyledir: "Bu kanunun neşrinden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya baliğ olan kadınlara Devletçe mükâfatı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti bütçesinde bir faslı mahsus açılır. Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bir madalya verilir." **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930, s. 349; Akalın, a.g.e, s. 70.

Umumi Hıfzısıhha Kanununda çocuk hıfzısıhhasına ait hükümler, çocuk ölümleri ile mücadele ve doğumu arttırmak hususunda yeni bir çığır açmıştır. Bu yasal hükümler, çocukların sağlıklarını koruma amacı güderek, onları dünyaya getiren annelere yardım için çok önemli hususlar ihtiva ederek, ülkemizde ilk defa olarak çok çocuklu ailelere yönelik yardım esasını getirilmiş olmaktadır.¹³⁸

Devletin gürbüz Türk çocuğu için yardımları sadece tıbbi yardımlarla sınırlı kalmamıştır. Dahiliye Vekâletinin de müdahil olduğu “gülbüz Türk çocuğu” yetiştirmek için vilayetlerde spor kulüplerinin artırılması, ve belediye bütçelerinden bu kulüplere para aktarılması konusunda yerel yönetimlerle yazışmalar yaptığı görülür. Bazı CHP milletvekillerinin konuya ağırlık verilmesi konusunda Dahiliye Vekâletine temenni niteliğinde yazı yazmış olması dikkat çekicidir. Örneğin, 6.8.1931 tarihinde Kütahya milletvekilinin Dahiliye Vekâletine yazdığı yazıda:“...memlekette gülbüz nesil yetiştirilmesi gayesiyle faydalı faaliyetlerde bulunan vilayetlerde mevcut spor kulüplerinin maksat ve gayelerine müteveccih teşebbüslerde muvafık olmalarını temin için idare-i hususiye ve belediye bütçelerinin müsaadesi nispetinde mezkur müesseselere maddi yardımlarda bulunulması gençlerimizin bu yoldaki çalışmalarının azami şekilde himaye esbabının istikmali ve neticeden malumat itası temenni olunur...”¹³⁹ diyerek görüş ve tavsiyelerini açıkça belirtmiştir. Yazılan yazı sadece görüş ve temenni olarak kalmamış, CHP hükümetinin çocuk ve gençliğin korunması için sosyal politika olarak benimsediği bir sosyal yardım alanı olmuştur.

Nüfusu arttırmak için hükümet ve bakanlığın çalışmaları bunlarla sınırlı değildir. Bekarlık Vergisi konulmasına dair tasarı meclis kulislerinde hayli tartışılmıştı. Bu tartışmalar, 1929 yılında bütçe kanunu görüşmelerinde de yerini almıştır. Tasarıya göre evlenmemiş bayan ve erkeklerden belli oranda vergi alınarak evlilik zorunlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Daha sonraları sadece bekar erkekleri zorlayıcı vergi olarak gündeme gelmiştir.¹⁴⁰ Evlilikleri özendirerek veya zorlayıcı

---

¹³⁸ Umumi Hıfzısıhha kanunun çocuk hıfzısıhhası bölümünde çocuk ve gençliğin korunması ile ilgili Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinin görev ve sorumluluklarına ilişkin yasal hükümler için bkz. **Düster**, Üçüncü Tertip, C. XI, s. 349.

¹³⁹ BCA: 490.01/2.7.7/15.08.1931.

¹⁴⁰ “*Bekârlar*”, **Milliyet**, 23 Mart 1929, s. 1.

tedbirlerle nüfusu arttırmanın çareleri bunlarla sınırlı değildir. Yerel yönetimler de devreye sokularak evlenmeler özendirilmiş, az da olsa yerel yönetimlerin yardımlarıyla evliliklerin artması sağlanmak istenmiştir.

Nüfusu arttırıcı politikalar, parti ve hükümet programlarına da yansımıştır. Örneğin, 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programının 13.maddesi nüfus artırımının bir memleket için en büyük servet olduğu görüşüne vurgu yapılarak, birinci önceliği vatandaşların hayat ve sağlığının korunmasına vereceklerini açıkça beyan etmişlerdir.

Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının programında yer alan görüşlerin, uygulanan nüfus politikalarına yön verdiği söylenebilir. 1931 yılında kabul edilen fırka programında sosyal hayatta ailenin temel olduğu vurgulanıyor, nüfusu arttırmak amacıyla evliliklerin özendirileceği, çocuk ve yetişkinlerin ölümüne neden olan hastalıklarla savaşılabacağı, böylece nüfusun niteliğinin artırılacağı, sonuç itibariyle de, sağlam, gülbüz, çalışmaya elverişli, eğitilmiş bir nesil yetiştirileceği belirtiliyordu.¹⁴¹

Nüfusun arttırılmasına yönelik bilimsel çalışmalar yapan komisyonlar da kurulmuştu. Bunlardan biri, 1932 yılında alanındaki sorunların çözümü için kurulan komisyondur. Söz konusu komisyon 1934 yılında bir rapor yayınladı. Temel olarak raporda, Türkiye nüfusunun artırılması yolunda alınması gereken önlemler ve yapılması gereken işler yer alıyordu. Bu rapora göre, ülkenin büyüklüğü karşısında bir nüfus buhranının yaşandığı tez elden nüfusu arttırıcı önlem ve yardımların yapılması için hükümetin yasalar çıkarması gerektiği üzerinde duruluyordu. CHP hükümetinin icraatlarının en büyük destekçilerinden Kadrocular, hükümeti bu konuda da yalnız bırakmadılar. Kadrocuların önde gelen kişilerinden biri olan Şevket Süreyya Aydemir bir yazısında hükümetin icraatlarının haklılığını aşağıdaki gerekçelerle birlikte açıklıyordu.:

“Kalabalık, şen ve zengin Anadolu yaratmanın enerjisini, bu kinimizin gittikçe tazeleşen ve taravetleşen şiddetinden alıyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin, tarih devirlerinin en tenha ve en bakımsız bir Anadolu'dur. Bütün medenî kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta

---

¹⁴¹ **CHP Programı**, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, s. 20; “*CHP Programı*”, **Ulus**, 8 Mayıs 1935, s. 3.

medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz... Hülâsa Anadolu, bugün bize metruk gibi görünen yolunmuş tabiatı altında, yani bir cennet hayatının bütün şartlarını saklayan bakir bir ülkedir. Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını bekliyor. Hedefimiz ileri teknikli, tok, şen ve kalabalık bir Türk milletidir...”¹⁴²

Sonuç olarak, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının sağlık yardımları konusunda bütün iyi niyetli çalışmalarına rağmen başarıları tartışılabilir. Ülkenin savaştan yeni çıkmış olması ve kıt ekonomisiyle bu yardımları yapmaya çalışması başarısızlığın haklı sebepleri olabilir. Ancak, tezin ikinci bölümünde bahsedileceği gibi, yapılan yardımların sistemsiz ve koordinesiz oluşu, ilaç yardımlarının yerlerine ulaşmaması, usulsüzlükler, hekimler ve sağlık personellerinin sağlık taramalarında yeterince hassasiyet göstermemeleri bakanlığın bu konuda yeterince ciddi davranmamış olması haklı bir mazeret olarak gösterilemez.

2.1.3.3. İaşe yardımları

Fakirlik, açlık ve sefalet Cumhuriyetin ilanından önce TBMM çatısı altında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının en fazla mücadele ettiği konulardan biri olmuştu. Ülke içerisinde gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse Kurtuluş Savaşının getirdiği ekonomik sıkıntı, halkı açlık ve sefaletin pençesine itmiştir. Yıllarca süren savaşlar sonucunda, kalifiye insan sayısı yok olmuş, çalışan insan gücü azalmış, şehir ve kırsal kesimlerde üretim durma noktasına gelmiştir. Bu ortamda temel gıda maddelerinin fiyatları hayli yükselmiş, karaborsacılar ülkenin gıda sektörünü yönetir hale gelmiştir. Azınlıklar, gıda sektöründe söz sahibi olmuş, bu sektörde spekülasyonlar yaratarak fiyatları değerinin üzerine çıkarmışlardır. İstanbul hükümeti, açlık sorununu İstanbul’un doyurulması olarak ele almış, öncelikle bu şehrin gıda ihtiyacının karşılanmasına yönelik politikalar geliştirmiş olması Anadolu halkını açlık ve sefaletle daha da yaklaştırmıştır.

İlk TBMM hükümeti açlık ve sefalet sorununu tüm ülkede yaşayan insanların sorunu olarak görmüştür. Açlık ve sefalet konusunda TBMM hükümetin duyarlılığı sadece Anadolu’da yaşayan Türk halkıyla sınırlı kalmamıştır. Bu anlamda sorun,

---

¹⁴² Ş.S Aydemir, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, II, 5 Mayıs 1932, s. 35.

gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında yaşayan Türklerin bir sorunu olarak görülmüş, devlet yardımları bu anlayış çerçevesine göre yapılmıştı. TBMM hükümetinin bu politikasını somutlaştırmak açısından 1922 yılında Kırım'ın Yalta bölgesindeki Türklerin açlık tehlikesiyle karşı karşıya olanlar için yaptığı yardım örnek verilebilir. Batum Şehbenderliğinden gelen mektupta, İslam ahalisinin açlık yüzünden felakete maruz kaldıkları, çaresizlik yüzünden kedi, köpek vs. hayvanları yedikleri, birçok köyde ise ot, kabuk, ağaç kemirmekte ve ayağa giyilen çarığı ateş üzerinde kızartarak et yerine yedikleri bildirilmiştir.¹⁴³ Mektup, ilk önce Mecliste okunmuş, ardından buraya devletin gücü oranında acilen gıda yardımı yapılmasına karar verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra da açlık yüzünden insanların ot, ağaç kabuğu gibi yenmesi mümkün olmayan bitkiler yedikleri, açlıktan bazı insanların öldüklerine dair haberler oldukça çoktur. Gerek yıllarca süren savaşın etkisi, gerekse kuraklık ve yangın gibi felaketler ve tahribatlar yüzünden Anadolu halkı, açlık ve sefaletle sürüklenmiş, işlerini sağlayamamışlardır. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti üst üste gelen açlık ve ölümler yüzünden bazen yetersiz kalmıştır.¹⁴⁴ Açlıkla mücadelede Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Dahiliye Vekâleti ile koordineli çalışarak bunun üstesinden gelmeye çalışılmıştır. Açlık ve sefaletin en fazla hüküm sürdüğü, 1929-1936 yılları arasında¹⁴⁵ hükümetin, acil önlemler içerisinde, buğday ithali ve acil yardımlar için harcanmak üzere valiliklere gönderilen nakdi yardımlar ilk sırada yer alıyordu. Bir çok yerde şubeleri olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile birlikte, halka asgari olarak gerek nakdi gerekse

---

¹⁴³ BCA:030. 10/ 116.806.11/ 26.3.1922.

¹⁴⁴ Muhacir ve mültecilerin devlet ekonomisine ayrıca bir külfet oluşturması yüzünden Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâletinin daha sistemli ve daha fazla yardım yapmasını engellemiştir. Vekâlet, 1924 yılından sonra muhacir ve mültecilerin işlerine daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Bu konuya tezimizin ikinci bölümünde daha fazla değinilecektir.

¹⁴⁵ Bu yıllar arasında felaketler içerisinde ön sırada yer alan kuraklık yüzünden bir çok insan ot, ağaç kabuğu gibi yenmesi mümkün olmayan şeyler yediği, bazı insanların da açlıktan öldüğüne dair bilgiler jandarma raporlarında, il ve ilçe üst yazılarında oldukça fazladır. Bu yazılardan birinde, kuraklık nedeniyle yiyecek sıkıntısı çeken Şavşat kazası için yapılan yardımlar detaylı olarak verilmiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 184.266.12/ 28.7.1934.

buğday, mısır gibi iaşe yardımları yapılmıştır.¹⁴⁶ Burada yardımların adaletli bir şekilde yerlerine ulaşması için valiliklere önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Gasp, hırsızlık gibi olayların önüne geçmek için yardımların ne zaman ve nasıl yapılacağı şifreli olarak vilayetlere bildirilmiştir.

Açlık ve sefaletin önlenmesi, başta Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin çözmesi gereken en önemli problemdi. Vekâlet ise, açılığın çözümünde çiftçilere başta tohumluk buğday ve arpa dağıtılması konusunda ön ayak olmuştu. Tarımda makineleşme, üretimi arttırmak için izlenen bir başka yol olmuştur. Muhacirlerin geldikleri bölgelerde modern tarım usullerine aşina olduklarından yararlanılarak bu kesimler, modern tarım yapabilecekleri ve ülke tarımına rehber olabilecekleri yerlere yerleştirilmişlerdi.

Şüphesiz açlık ve sefaletten en fazla etkilenen kesimler, çocuk ve yaşlılar olmuştu. Çocukların, açlık ve yoksulluğun pençesinde kıvrandıklarına dair haberler, günlük gazetelerde hemen her gün rastlamak mümkündür. Yetersiz beslenme, çocukların günlük hayatlarının sıradan bir özelliği haline gelmiştir. Yetersiz beslenmeye sadece kimsesiz yetimler maruz kalmamış, kendilerine bakacak kimseleri olan çocuklar da bu sorunla karşı karşıya kalmışlardır.¹⁴⁷ Açlık ve sefalet yüzünden hastalıklar ve ölümler artmıştır. Ayrıca, çocukların küçük yaşta çalıştırılması, bakılmayan çocukların terk edilmesi gibi sosyo-ekonomik sorunlar beraberinde “çocuk meselesini” de gündeme getirmiştir.

Ülkede gittikçe artan çocuk ölümleri ve çocuk meselelerinin çözümü için Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, yardım kapsamını genişletmiştir. Özellikle fakir ve muhtaç ailelerin yeni doğan bakıma muhtaç bebekleri için süt tozu, Kars sütü, balık yağı verilmeye başlanmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca çalışan anneler için, fabrikalarda bir ‘anneler mutfağı’ oluşturularak, burada yorgun annelerin dinlenmeleri, öğle vakitleri sıcak ve

---

¹⁴⁶ 1929 tarihinde Dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle ülkenin bir çok yerinde açlık sıkıntısı çekildiği arşiv belgeleri ve dönemin gazete haberlerinden anlıyoruz. Açlık ve sefaletin en fazla hakim olduğu bu yıllarda, insanların ot yediklerinin bildirilmesi üzerine, Mayıs 1929 yılında bu bölgeye 2500 lira acil olarak para gönderilmiştir. Ayrıca bölgeye yardım kampanyalarıyla giden paralar konusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyetinden bilgi istenerek, dağıtımının adaletli yapılması sağlanmıştır. Bkz. BCA: 030.10/ 120.858.4/ 27.6.929.

¹⁴⁷ Öztamur, **a.g.m.**, s. 183; “Mekteplerdeki Aç Yavruların Hali Ne Olacak?” **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1930, “Gıdasız Talebe”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1930.

¹⁴⁸ Akalın, **a.g.e.**, s. 117.

besleyici yemek verilerek sağlıklarının korunması sağlanmıştır.¹⁴⁹ Annelerin dinlenmesini ve beslenmesini amaçlayan bu kuruluşlar sayesinde, anne sütü ile beslenen sağlıklı çocukların sayısını arttırmak ve çocuk meselesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştı.

2.1.3.4. Mesken Yardımları

İlk TBMM hükümeti, bir taraftan savaşı yürütürken diğer taraftan cephe gerisinde iaşe kadar önemli olan halkın barınma sorununu da çözmeye çalışmıştır. Barınma sorunu, muhacir ve mültecilerin Türk topraklarına göç etmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nden muhacir ve mülteci sorununu devralan TBMM hükümeti, bünyesindeki *Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti* ile bu sorunu aşmaya çalışmıştır. Ancak muhacir ve mültecilerin sadece barınma sorunu olmadığı, barınma yanında iaşe veya geçimlerini sağlayacak düzenli bir iskân politikasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine *Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti* Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlanarak barınma yardımının kapsamı daha da genişletilmiştir.¹⁵⁰ TBMM hükümeti, muhacir ve mülteci sorununa Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin tek başına yetmediğini görmüş, bunun üzerine Nafia, Maliye, Dahiliye Vekâletine bağlı alt kuruluşları devreye sokarak sorunun üstesinden gelmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra muhacir ve mültecilerin barınma sorunu devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermeni ve Rumlardan kalan evlere muhacir ve mülteciler yerleřtirilerek¹⁵¹ pratik çözümler bulunmuş, daha kalıcı iskân politikası sağlamak amacıyla 1923 yılından sonra *Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti*, lağvedilmiş yerine *Mübadele İmar ve İskan Vekâleti* kurulmuştur. İskân işleri ayrı bir vekâlet çatısında birleştirilince bu vekâlete bütçeden ayrı bir pay tahsis edilmiştir. Bu pay, 1924 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine ayrılan paydan kat kat

---

¹⁴⁹ a.g.e, s. 7.

¹⁵⁰ İskan işlerinin sorunsuz ve sağlıklı yürütülmesi için komisyonlar kurularak çeşitli talimatnameler yayımlanmıştır. Bu talimatnameler içersinde; nüfusun kabile veya aşiret anlayışının önüne geçmek için karma olması, sağlık koşullarına azami riayet edilmesi gibi koşullardan oluşuyordu. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti çalışmaların disiplinli bir şekilde yürütülmesi için memurlar görevlendirmiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 116.806.5/ 30.3.1921; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XXII, İçtima: 100, 11.9.1338/1922, s. 613.

¹⁵¹ BCA: 030.10/ 80.529.20/ 1.8.1925.

fazla olmuştur. Örneğin 1924 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bütçeden ayrılan pay 2 968 331 TL iken Mübadele İmar ve İskan Vekâletine ise, 6 020 000 TL ile hayli büyük bir meblağ ayrılmıştı.¹⁵²

1925 yılından ise Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak İskân Müdüriyeti kurulmuştur. Kurtuluş Savaşının hemen ertesinde muhacir ve mülteci sorunu yaşanırken Anadolu'da Yunan işgalinden sonra evleri yakılıp yıkılan insanların barınmasının sağlanması Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin uğraştığı konulardan biri olmuştur. Yunan ordusunun işgaller süresince Anadolu'ya verdiği zarar 1.34 milyar lira olarak tespit edilmişti. Bu zararların yarıya yakını gayri menkullere verilen zararlar oluşturuyordu.¹⁵³

İşgal sonrasında yanmış yıkılmış evleri yeniden inşa etmek için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine hayli sorumluluklar düşüyordu. Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bu sorumluluğu tek başına yüklenmemiştir. Dahiliye Vekâleti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi kurum ve cemiyetler yanında 1925'te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti yerine kurulan İskân Müdüriyetinin mesken yardımları oldukça fazladır. Bu yıllarda Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin yardım faaliyetleri daha çok sağlık yardımlarından oluşuyordu. Zaten Mübadele İmar ve İskan Vekâleti kurulduktan sonra bütçesi iyice kısılan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin sağlık yardımı yapan bir vekalet haline dönüşecektir.

Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin buradaki asıl görevleri Umumi Hıfzıssıhha kanununda belirtildiği gibi; belediyelerin kontrolünde inşa edilecek şahıs veya toplum hizmeti için inşa edilecek binaların kontrolü Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin oluşturacağı komisyonun vereceği olumlu karar sonucunda ruhsatlandırılacaktı. Yeni inşa edilen binalarda oturma ruhsatı alındıktan sonra

---

¹⁵² 1919,1920,1921 yıllarında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmadan önce Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinin bütçedeki harcama kalemi Sıhhiye Vekâletinden daha fazladır. Örneğin 1920 yılında bu müdüriyete 874 735 lira ayrılmışken Vekâlete ayrılan pay, 613 141 lirada kalmıştır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, İçtima Senesi: 1, C. VII, Ankara: TBMM Matbaası, 1944, s. 7; Çoker, **a.g.e**, s. 631; 637; Ayrıca 1924,1925 bütçeleri için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, İçtima: II, C. XIII, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 17-18; Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM II. Dönem 1923-1927)**, C. II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994 s. 313.

¹⁵³ Gayri menkuller sadece meskenlerle sınırlı değildir. Dükkanlar, atölyeler, fabrikalar gibi halkın geçimini sağlayıcı yerlerde Yunanlılar tarafından yok edilmiştir. Bkz. Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 218.

sahibinin oturması veya kiraya verilmesi durumunda belediyenin ve aralarında bir sağlık memurunun olduğu kişilerce oturulacak binaların sıhhi ve fenni olduğuna dair olur verilmediği sürece oturulmasına izin verilmemesine karar verilmişti. Ayrıca nüfusu elli binden fazla olan yerleşim yerlerinde binaların sağlıklı koşullarda olup olmadığının kontrolü için bir Meskenler İdaresinin kurulmasına karar verilmişti. Meskenler İdaresi, kiraya verilen evleri, bekar ikametgahlarını, pansiyonları ve ameleye tahsis edilen ev ve odaları, bodrum ve tavan aralarında bulunan ve icara verilen ikametgâhları teftiş ve aksaklıkları uyarmakla görevli kılındı.¹⁵⁴

Mahzurları görülen binalarda hıfzıssıhha meclisleri kararı ve Vilayet İdare Heyetlerinin kararı doğrultusunda gerekli tamirat ve sıhhi şartlar sağlanmadan ikamet edilmesine izin verilmemişti. Gayri sıhhi binalar veya çevrede yaşayan insanların sağlık ve hayatlarını tehdit eden bu binaların tamirata ve yenileşmesi sağlanmadığı durumlarda belediyeler tarafından tamir ve tadilatı yapılır, masraflar ise sahibinden alınırdı.¹⁵⁵

Bütün bunlar gösteriyor ki, Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti vatandaşlara mesken sağlamaktan çok meskenlerin sıhhi durumlarını teftişe memur edilmiş, insanların sağlıklı koşullarda yaşaması için elindeki yasal gücünü kullanmıştır.

2.1.3.5. Vekâletin Bütçesi ve Gelir Kaynakları

23 Nisan 1920'de ilk TBMM açıldığında eldeki kaynaklar ve mevcut bütçe ile nelerin yapılabileceği düşünüldüğünde vekâlete oldukça az pay düşüyordu. Zira Kurtuluş Savaşının en ateşli yıllarında vekâletin ihtiyaçları tam olarak karşılanması beklenemezdi. Eldeki kısıtlı bütçeyle çalışmalarını Ankara'daki Hacı Bayram mahallesinde yıkık dökük bir ahşap binada başlayan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, ilk resmi sosyal yardım kurumlarından biri oldu.¹⁵⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra ise, Kemalizm'in tam bağımsızlık ilkesine uygun olarak imzalanan Lozan Antlaşması'nın 114. Maddesi ile sağlık

¹⁵⁴ Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 250, 251, 252, 253, 254, 255. Maddeleri için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara, 1930, s. 365-366.

¹⁵⁵ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara, 1930, s. 366.

¹⁵⁶ Fahrettin Kerim Gökay, **Sağlık ve Sosyal Yardım Cephesinde On Beş Yılın Manası**, İstanbul: Tecelli Basımevi, 1938, s. 18.

hizmetlerindeki kapitülasyonlar ortadan kaldırılmış,¹⁵⁷ vekâletin önündeki siyasi ve ekonomik engellemeler bertaraf edilmiştir.

Lozan başarısının ardından Türkiye devletinin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için yapılan devrimlerin, siyasal, sosyal ve kültürel içerikli olmalarına rağmen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletini fazla etkilediği söylenemez. Bunun böyle olmasının bir çok sebebi vardı. Her şeyden önce, vekâletin en önemli görevlerinden biri olan sağlık yardımlarının zaten modern usullerle yapma zorunluluğuydu. Modern tıptaki gelişmelerin takip edilmesi salgın hastalıkların önüne geçilmesinde önemli olduğu gibi, sağlıklı bir nesil yetişmesi için de bir zorunluluktu. Vekâletin diğer faaliyetleri içerisinde yer alan sosyal yardımlarda ise, zaten mevcut bir çok cemiyetler vardı ve bu cemiyetler uluslararası statüde görev yapmaktaydılar. Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal gibi cemiyetler katıldıkları uluslararası konferanslarda dünyadaki modern sosyal yardım metot ve usullerini öğreniyor ve ülkemize getiriyorlardı. Aslında bu cemiyetlerin varlığı ve etkinliğinin artmasıyla beraber, vekâletin sosyal yardımlar konusundaki yükü ve sorumluluğu da hafiflemiştir. Bunun en iyi yansımasını vekâlete yıllara göre ayrılan bütçe kalemlerinde görebiliriz. Örneğin aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1924 yılında on iki vekalet içerisinde bütçeden aldığı pay, 2.968.331 ile sondan üçüncü sırada yerini almıştır.¹⁵⁸ 1925, 1926 yıllarında sondan üçüncü sırada 1927 yılında sondan ikinci sırada, 1928 yılında son sırada, 1929 yılında sondan ikinci sırada, 1930, 1931 yıllarında sekiz vekâlet içerisinde sondan ikinci sırada, 1933 yılında dokuz vekâlet içerisinde sondan üçüncü sırada 1934, 1935, 1936, 1937, 1938 yıllarında sondan dördüncü sırada bütçeden vekâlete pay ayrılmıştır.¹⁵⁹ Görüldüğü gibi, bütçeden Vekâlete fazla pay ayrılmadığı bütçe gelirlerinin diğer vekâletlere göre azaltıldığı görülür. Bütçeden en fazla pay, savunma giderleri için ayrılmıştır.

Vekâletin bütçeden aldığı pay, yıllara göre değişkenlik gösterse de 1924 yılından 1938 yılına kadar 3.76 kat artışı gözlenir. Vekâlet bütçesinin bir önceki yıla

---

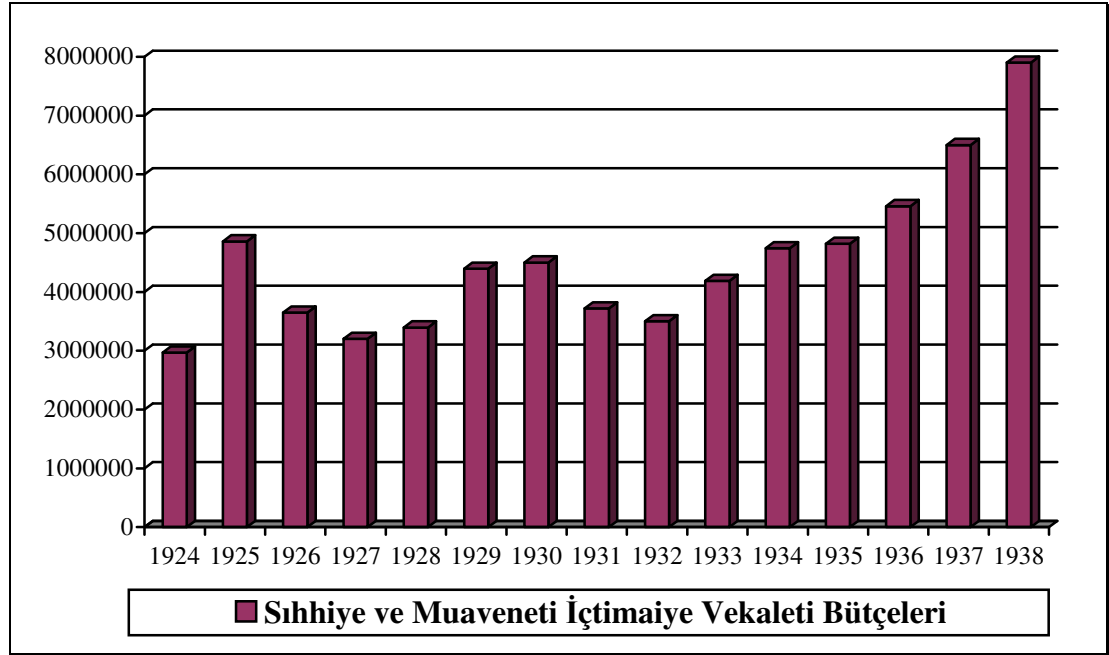
¹⁵⁷ Lozan Antlaşmasının 114. maddesi şöyledir: İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu (Conscil Supérieur de Santé de Constantinople) kaldırılmıştır. Türkiye'nin kıyıları ve sınırlarının sağlık örgütüyle Türk yönetimi görevlidir. Bkz. İsmail Soysal, "Barış Andlaşması: Lozan, 24 Temmuz 1923", **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-45)**, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 130.

¹⁵⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 2, C. XIII, Ankara, 1975, s. 261-285.

¹⁵⁹ Bütçedeki oranları görmek için bkz. Ekler kısmında bütçe giderleri.

göre en fazla artışı 1925 yılında gerçekleştirmiştir. Bunun en büyük nedeni artan salgın hastalıklar, çocuk ölümlerini azaltmak için bütçeden daha fazla tahsisat konulması gereğine duyulan ihtiyaç ve göçlerin vekâletin bütçesine ek yük olmasından dolayı bütçenin zorunlu olarak artırılmasına duyulan ihtiyaç şeklinde açıklanabilir.

Grafik 1: Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti Bütçelerinin Yıllara Göre Dağılımı: (TL)¹⁶⁰

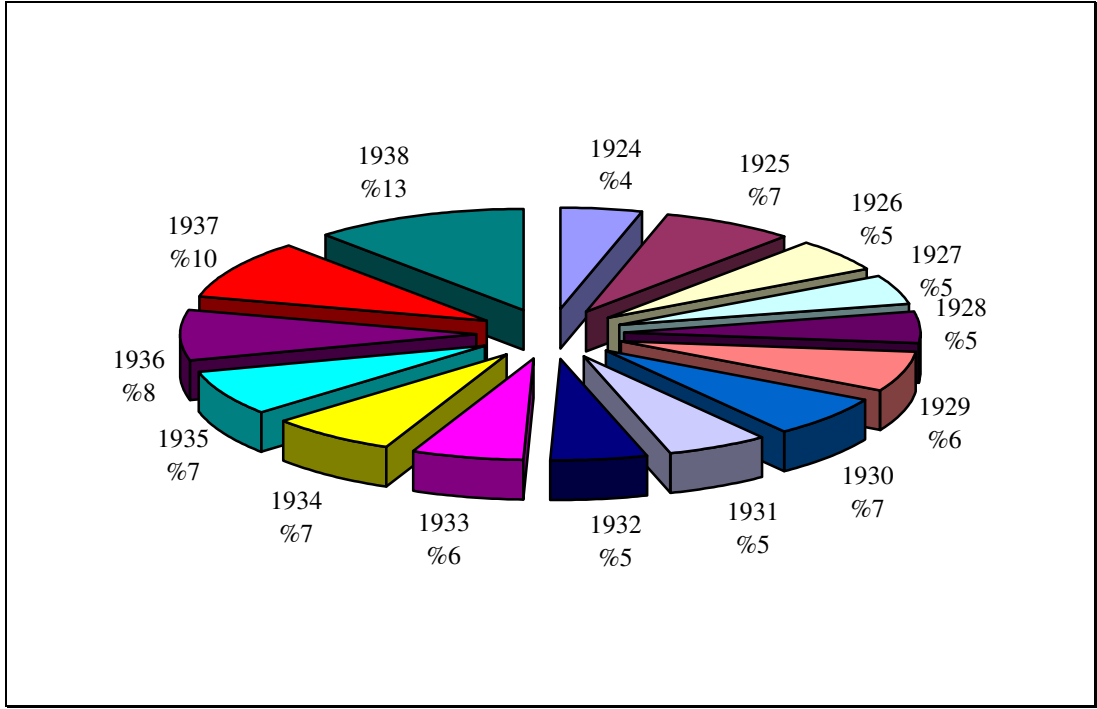

Vekâlet bütçesinin yıllara göre dağılımı dikkatli şekilde incelendiğinde aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi % 13 ile 1938 yılında aldığı görülür. En az ise

¹⁶⁰ Muavenet-i İctimaiye Vekaletinin 1924 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. II, Devre: 2 İctima: 1, C. II, Ankara, 1924, s. 358; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XIII, Devre: II, İctima: II, Ankara, 1925, s. 261-285; 1925 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İctima: 2, Tarih: 23.4.1341/ 1925, Ankara, 1925, s. 209; 1926 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. IV, Devre: 2, İctima: 3, Ankara, 1926, s. 723-724; 1927 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. V, Devre: 2, İctima: 4, Ankara, 1927, s. 140; 1928 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. VI, Devre: 2, İctima: 4, Ankara, 1928, s. 127; 1929 Bütçesi için bkz. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM III. Dönem 1927-1931)**, C. II, Ankara, 1995, s. 224; 1930 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. VIII, Devre: 3, İctima: 3, Ankara, 1930, s. 392; 1931 Bütçesi için bkz. **Kavanin Mecmuası**: C. X, Devre: 4, İctima: Fevkalade, Ankara, 1931, s. 124; 1932 Bütçesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. XI, Devre: 4, İctima: I, Ankara 1932 s. 582-587; 1933 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIV, Ankara, 1933, s. 688; 1934 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XV, Ankara, 1934, s. 663; 1935 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935, Ankara, 1935, s. 873-874; 1936 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara, 1936, s. 660-667; 1937 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVIII, Kasım 1936-Ekim 1937, Ankara, 1937, s. 298-303; Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl. 1 Haziran 1937, s. 8193-8220. A Cetveli, s. 8195; 1938 Bütçesi için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIX, Kasım 1937-Ekim 1938, Ankara, 1938, s. 413-416; Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl: 1 Haziran 1938, s. 9943-9969, A Cetveli, s. 9945.

1924 yılında almıştır. Diğer yıllar bütçe dağılımında fazla inişli çıkışlı olmadığı, bazı yıllarda doğal afet ve felaketlerden dolayı bütçenin arttırıldığı bunun da fazla olmadığını rakamlar göstermektedir.

Grafik 2: Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti Bütçelerinin Yıllara Göre Dağılımı: (Yüzde %)¹⁶¹

Vekâletin gelir kaynakları ise, çeşitli gelir kalemlerinden oluşan devlet bütçesinden ayrılan paydan oluşmaktadır. Devlet gelirlerinin çoğu ise, vergiler ve harçlar gibi düzenli gelirlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla vekâletin bütçesi büyük oranda vergilere ve harçlara bağlıydı denilebilir.¹⁶² Bunun yanı sıra, ülkeye vekâlet için getirilen tıbbi araç gereç, ilaç gibi sağlık maddelerinden vergi alınmaması vekâlet için ek gelir kaynağı olarak değerlendirilebilir.¹⁶³

Diğer yandan felaketler sonrasında gerek ülke içinden gerekse ülke dışından gelen yardımlar vekâletin diğer gelir grupları arasında yer almakta ve yukarıdaki grafikler şeklinde gösterilen bütçe dışında vekâlete ek gelir sağlamaktaydı.

¹⁶¹ Aynı yer.

¹⁶² **Düster**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara, 1936, s. 668.

¹⁶³ İlaç ve tıbbi malzemeden vergi alınmamasıyla ilgili kanun için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İctima: 2, Ankara, 1942.

.2. Evkaf Umum Müdürlüğü

2.2.1 Kuruluşu

Arapça bir sözcük olan “vakf”, tutmak, durdurmak veya bağlamak anlamlarına gelir ve İslam hukuk terimi olarak bir sistemi ifade eder. Bu manada, taşınır veya taşınmaz her türlü mal veya mülkün Tanrının emaneti olduğu, gene Onun istediği istikamette insanlığın hizmetine sunulması vakfın genel anlamını oluşturur.¹⁶⁴

İslam’da ilk vakıf Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik (Halifeliği: 705-715) döneminde Şam’da 706 yılında kurduğu vakıfla başlayarak Müslüman devletlerin çoğunda günümüze dek uygulama alanı bulmuş olan Vakıf kurumu ne Kur’anda ne de hadiste açık bir şekilde yer almıştır.¹⁶⁵ İslâm’ın, Kur’an ve Hadis gibi temel kaynaklarında yer almamasına rağmen insanları vakıf kurmaya sevk eden nedenlerin çoğunda “dünya hayatının geçici olduğu, hayır işlemenin ahreti kazanmanın bir yolu olduğuna” dair açıklamaları bütün vakfiyelerin giriş kısmında bulmak mümkündür.¹⁶⁶

Türk-İslam devletleri içerisinde vakfın kuruluş amaçlarına uygun ilk örneğini Büyük Selçuklularda görmekteyiz. Selçuklu hükümdarı Melikşah döneminin ünlü veziri Nizamü’l Mülk, sosyal hizmet yönüyle insanları mutlu eden, diğer taraftan yardımlar yoluyla devletin güven ve istikrarını sağlamak amacını güden vakfa benzer yardım kurumları oluşturmuştur. Bunun ilk örneği, Melikşah’ın büyük harcamalar yaparak kurmuş olduğu Nizamiye medreseleridir. Nizamiye Medresesinin

---

¹⁶⁴ Vakfın tanımı ve niteliği konusu bununla sınırlı değildir. Bu konuda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Baskın olan görüşe göre vakıf, menfaati insanlara ait olmak üzere bir eşyayı Allah’ın mülkü olarak saklamak, başkasına devrini yasaklamaktır. Diğer görüşe göre ise, vakıf, bir mülkün aynı sahibinde kalmak üzere, bir şeyin menfaatini fakirlere sadaka olarak vermek veya hayır olarak birine bırakmak için bir şeyi tutmak, hapsetmektir. Bkz. Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara, 1988, s. 40-42; Mustafa Özdamar, “Vakfetmek”, **Vakıflar Dergisi**, S: 19, (1985), s. 5; Murat Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri Loncalar ve Vakıflar”, **Çimento İşveren Dergisi**, C. XVI, S: 6, (Kasım 2002), s. 32.

¹⁶⁵ Neşet Çağatay, “Türk Vakıflarının Özellikleri”, **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. IV, (22-26 Eylül 1986), Ankara: TTK Basımevi, 1993, s. 1615.

¹⁶⁶ Nazif Öztürk, “Vakıf Kavramı, Vakıfların Yönetiminde Merkezîyetçilik”, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 20; Çağatay, **agm**, s. 1617; İlhan Akbulut, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, **Vakıflar Dergisi**, S: XXX, (2007), 63-64.

kuruluşunda vakıflarda olduğu gibi din ve ahret olgusu ağır basmış, varlığı hayır ve hasenata adanmıştır.¹⁶⁷

Vakıfların asıl işlerlik kazanması ve kurumsallaşması, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan sonra başlar. Toplumsal birlikteliği sağlamak, kültürel yönden toplumu geliştirmek ve fertler arasında ahenkli bir düzen sağlamak için, öğrenci, fakir ve kimsesizlere yardımda bulunmak gerektiğini bilen Osmanlı padişahları, vakıflara ayrı bir önem vermişlerdir. Orhan Bey'den¹⁶⁸ başlamak üzere Osmanlı padişahları, vakıflar gibi hayır kurumlarını destekleyerek toplumsal birliktelik ve eşitliği sağlamanın en iyi örneklerini vermişlerdir.

Osmanlı yönetimi, geleneksel yardımseverlik anlayışı ile İslamî değerleri çok iyi bütünleştirerek vakıf sistemi içinde hayırseverliğin yaygınlaşmasını ve kurumsal bir nitelik almasını sağlamıştır. Özellikle, *Avarız ve Müessesat-ı Hayriye* adını taşıyan vakıflar, Osmanlı Devleti'nde bir tür sosyal yardım kurumları görevini yapmışlardır. Doğuş ve gelişimlerini İslam dininin insanlara hayır iyilik ve yardım çağrısına borçlu olan bu kurumlar, köprü, çeşme, kütüphane, mescit, misafirhane vs. gibi bazı kamu ihtiyaçlarını karşılamakta; muhtaçlık, hastalık ve geçim sıkıntısı hallerinde ise sağlık ve iâşe yardımı yapmaktaydılar.¹⁶⁹

Geleneksel Osmanlı kurumları içerisinde en uzun ayakta kalan kurumlardan biri olan vakıf müessesine¹⁷⁰ 1826 yılında padişah Birinci Abdülhamid ve İkinci Mahmut dönemlerinde kendi vakfiyeleri için özel yönetim kurulmasından sonra “*Evkaf-ı Hümayun Nezareti*” ismi verildi. Daha sonraki yıllarda geleneksel mütevellilik anlayışıyla yönetilen vakıf idaresi, *Evkaf Nezaretine* bağlandı. Zamanla

---

¹⁶⁷ N. Öztürk, **a.g.m**, s. 28.

¹⁶⁸ Orhan Bey, padişahlığının ilk yıllarından itibaren eski kiliseleri mescit ve medreselere çevirmiş, Bursa'da yoksullar evi yaptırarak onları doyurmak için mallar vakfetmişti.. Ayrıca yoksullar evinde kalan bilgin ve hafızlara da maaş bağlamış, kendilerinden önceki Müslüman devletlerde de varlığından haberdar olduğumuz bu imaret müessesenin , Osmanlılar'daki ilk kurucusu olmuştur. Bkz. Ziya Kazıcı, “*Osmanlı Devleti'nde İmarat*”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 44-45.

¹⁶⁹ Çağatay, **agm**; Halil İnalçık, “*The Ottoman Economic Mind and Aspect of the Ottoman Economy*”, **Studies in the Economic History of the Middle East**, London, 1978, s. 207-208; Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979, s. 179; Erdoğan Bal, http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_315.htm

¹⁷⁰ Fuad Köprülü, “*Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü*”, **Vakıflar Dergisi**, S: 2, s. 1-30.

Evkaf Nezareti bütün vakıfların denetimlerinin kendisine bağlandığı bir makam haline geldi.¹⁷¹

Sosyal yardımlarda önemli yeri olan vakıflar ve imaretlerin kaynakları, Tanzimat'tan sonra maliyenin içine düştüğü kötü durum yüzünden iyice kurumuştur. Geleneksel sosyal yardım müesseselerinden en önemlisi olan vakıf müessesesinin çözülüşü, sosyal yardım sistemine yeni bakış açısını da beraberinde getirmiştir. Batıdaki sanayileşme sonucunda gelişen ekonomik düzene ayak uyduramayan Osmanlı Devleti ve vakıf sistemi, sosyal yardımlarda geleneksellikten uzaklaşmış, merkezi yönetimin idaresinde özerklikten uzak, ancak devletin birer resmi kurumları haline dönüştürülmüştür. Vakıfların idarelerinin özerkliğini kaybederek Evkaf Nezaretine bağlanmasıyla yoksulların korunması gibi sosyal yardım görevleri, devletin asli vazifesi haline gelmiştir.¹⁷²

23 Nisan 1920'de TBMM açılışından sonra ülke yönetimini devralan İcra Vekilleri Heyeti, vakıfların yönetim işlerinin “*Şer’iye ve Evkâf Vekâleti*” tarafından yürütülmesine karar vermişti. 1924 yılında hilafet kaldırılırken bu vekâlet de kaldırılmış ve yerine *Diyanet İşleri Başkanlığı* ile *Vakıflar Genel Müdürlüğü* kurulmuştur.¹⁷³

2.2.2. Müdürlüğün Yöntem ve Çalışmaları

Tanzimat'tan sonra Osmanlı idarecileri, sosyal yardım işlerinde, dinsel ve geleneksel vakıf sisteminden farklı bir yardım anlayışı benimsemişlerdir. Bu anlamda vakıflar, devletin asli görevlerinden biri olan sosyal yardımları da yerine getiren bir kurum haline getirilmiştir. Vakıf müessesesinin merkezileştirilmesi sonucu

---

¹⁷¹ N. Öztürk, **Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, 1.Baskı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 62-65; Yediyıldız-N. Öztürk, “*Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları*”, **150. Yılında Tanzimat**, (Derleyen: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 590; N. Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 68-70.

¹⁷² Özbek, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839-1918*”, **Toplum ve Bilim**, (Kış 1999-2000), s. 115; Yediyıldız-N. Öztürk, **a.g.m.**, s. 590.

¹⁷³ Şer’iye ve Evkâf Vekaletinin kaldırılmasından sonra, ‘Avarız Vakıflar’ olarak adlandırılan ve köylerde kurulan vakıflar, 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı kanunla köy tüzel kişiliğine tahsis edilmişti. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “*Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945*”, **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları**, (Hazırlayan: Ahmet N. Yücekök, İlter Turan ve Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 62.

1914 yılında merkezi İstanbul'da bulunan *Evkaf Bankası* kurulmuştur. Bankanın kurulmasıyla, dul ve yetimlere maaşları buradan verilmiş, muhtaç olan asker ailelerinin bakımı *Evkaf Bankası* tarafından sağlanmıştır. Ancak, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı bu yardımların uzun süre bu banka aracılığıyla yapılmasını önlemiştir. Bu yüzden 1924 yılında bankaya el konularak, paraların idaresi mütevellilerden alınmıştır.¹⁷⁴

1924 yılından sonra *Vakıflar Genel Müdürlüğü* şeklinde varlığı devam eden bu müessese, Atatürk'ün vakıf konusundaki konuşmaları ve mecliste konuyla ilgili görüşmelerden anladığımız kadarıyla dini ve tarihi kültür mirasının korunması ve yaşatılmasını sağlayan bir müdürlük haline dönüştürülmüştür. Atatürk, 1 Mart 1922 yılındaki konuşmasında vakıfların ilerideki statüsünü belirlemiş, bu müessesenin hangi yönde çalışması gerektiğinin sınırlarını çizmiştir. Atatürk konuşmasında: “...Efendiler! Evkafın hikmeti mevzuu nazarı dikkate alınınca: bunun müessesatı diniye ile beraber hizmet ve muaveneti içtimaiyeyi istihdaf eylediği tahakkuk eder...Vakıfların imarethaneler, hastahaneler, misafirhaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler ve sair irfan müesseselerine şamil bulunmuş olması evkaf meselesinin hallinde riayeti elzem olan esasatı göstermektedir...”¹⁷⁵ diyerek, ülkemizin önemli servetini ihtiva eden vakıfların, millet yararına tam olarak hizmet etmesi için Bakanlar Kurulu ve Meclisin bu hususu önemle ele almasını, bu büyük kurumun yok olmaktan kurtarılmasını istemiştir.¹⁷⁶ Gerçekten de Müdürlüğün çalışmaları ve yardım faaliyetleri Atatürk'ün direktif ve görüşlerine göre şekillenmiştir. Arşiv belgelerinden elde ettiğimiz belgelere göre, Müdürlük 1924 yılından sonra çoğunlukla dini tarihi ve kültürel mekanların bakımı onarımı gibi işlerle ilgilenmiştir.

Türk Medeni Kanununun kabulünden sonra, vakıfların bir kanunla yürütülmesi gerektiği öngörülmüş, vakıflarla ilgili bir kanun hazırlamak üzere başlatılan çalışmalara İsviçreli medeni hukuk Profesörü Leemann da davet edilmiştir.¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ Mehmet Çanlı, “*Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)*”, **Türkler**, C. XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 66.

¹⁷⁵ *Atatürk'ün Söylev...*, s. 225-226.

¹⁷⁶ **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın (Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan)**, S: 108-119, (Ocak-Aralık 2006), s. 24.

¹⁷⁷ N. Öztürk, **Menşei ve Tarihi...**, s. 77.

Profesör Leemann'ın çalışmalarıyla ortaya çıkan taslak, TBMM'den 5 Haziran 1935 tarihinde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, eski vakıfları, tarihi gelişimlerine uygun olarak dörde ayırmıştır. Bunlar; a) Mazbut Vakıflar: Bir tüzel kişi olarak kabul edilmiş ve idareleri Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilen vakıflardır, b) Mülhak Vakıflar: Mütevellileri tarafından yönetilen, gözetim ve denetimi ise devlet adına Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapılan vakıflardır. c) Azınlık Vakıfları: Azınlıkların kurduğu vakıflardır. Kendi yönetim kurulları tarafından idare edilir, gözetim ve denetimleri Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapılan vakıflardır, d) Esnaf Vakıfları: Kendi seçtikleri kurul veya mütevelliler tarafından yönetilmesine gözetim ve denetimleri yine Vakıflar Genel Müdürlüğüne yürütülmesine karar verilen vakıflardır.¹⁷⁸

1935 yılından sonra *Vakıflar Genel Müdürlüğüne* ait bir kısım taşınmaz, dükkan, bina, arsa vs. gibi malların değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Müdürlüğe ait bu taşınmaz malların bir kısmı da önceki yıllarda satılarak veya kiraya verilerek Müdürlüğe maddi gelir elde edilmişti.¹⁷⁹ 20.4.1936 tarihinde çıkarılan 2950 sayılı kanun ile de vakıf mallarının taksitle satılması veya kiraya verilmesine karar verilmiştir. Elde edilen gelirin çoğunluğu *Vakıflar Genel Müdürlüğüne* ait dini tarihi ve kültürel yapıların bakımı onarımı bakımı gibi işlere ayrılmış, diğer kısmı ise vakıflar bütçesine aktarılarak Müdürlüğün daha sonraki yıllarda doğabilecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrılmıştır.¹⁸⁰

2.2.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri

Sosyal yardımlar açısından bakıldığında, vakıf hizmetlerinde ön plana çıkan en önemli alan, fakirlere yönelik hizmetlerden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin belli bir bölgenin, şehrin, ya da herhangi bir sınırlama olmaksızın ihtiyaç içinde bulunan bütün fakirlerin yeme içme, barınma ve elbise gibi temel ihtiyaçlarını

¹⁷⁸ **Düster**, Üçüncü tertip, C. XVI, Kasım 1934-Ekim 1935, Ankara, 1935, s. 1293-1304; Erol Cansel. "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", **Vakıflar Dergisi**, S: 20, (1988), s. 323-324.

¹⁷⁹ "Evkaf Oteli İcara Veriyor", **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Haziran 1926, s. 5; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mart 1932, s. 5.

¹⁸⁰ Yasanın detayı için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XVI, Devre: 5-İçtima:1, 1 Kasım 1936, Ankara, 1936, s. 321; Ayrıca Evkaf Müdürlüğüne ait dükkan, bina satışının hangi şartlarda gerçekleştiği ve elde edilen gelirlerin değerlendirilmesiyle ilgili rapor bilgiler için bkz. BCA: 030.10/191.308.12/ 19.6.1937.

karşılamaı hedefleyen çok sayıda vakfın kurulmasına öncülük ettiği bilinmektedir. Özellikle vakıf bünyesinde önemli yeri olan imaretler, fakirlerin yeme içme ihtiyaçlarının ücretsiz karşılandığı kurumlar olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde vakıfların hizmet alanları içinde iae ve barınma faaliyetleri ücretsiz olarak karşılandığı gibi eğitim hizmetleri de vakıf bünyesinde karşılanmıştı. Bunun yanında öğrencilerin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak belirli bir ücret verilerek eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmaya çalışılması vakıflar bünyesinde yapılan yardımlardan bazılarıydı. Toplumun her kesimine yönelik olarak verilen ücretsiz sağlık hizmetleri de vakıfların diğer bir önemli sosyal yardım faaliyetleri içerisindeydi. Vakıflar bünyesinde faaliyet gösteren Darüşşafaka gibi kurumlarda hastaların muayene ve tedavileri ücretsiz olarak yapıldığı gibi, ihtiyaç duyulan ilaçlar ücretsiz temin edilmekte, muhtaç durumdaki fakir hastalara cep harçlığı da verilmekteydi. Bu anlamda vakıflar, günümüz deyiimiyle toplumun sağlık sigortası görevini üstlenmişti. Vakıflar eliyle gerçekleştirilen bütün bu hizmetler, vakfın kurucusu tarafından vakfiyede belirtilen esaslar çerçevesinde yürütölmüştü.¹⁸¹

Cumhuriyetin ilanının ardından kurulan *Evkaf Umum Müdürlüğü*, sosyal yardım hizmetlerini, Osmanlı Devleti'nden çok daha kısıtlı yürütmüştür. Bunun en önemli sebepleri arasında, *Evkaf Müdürlüğü'nün çalışmaları* başlığı altında da açıklandığı gibi; Müdürlüğün özerkliğinden arındırılarak devlete bağılı kuruluş haline getirilmesi, dini, sosyal ve kültürel eserleri koruyan üst kurul haline getirilmesi, sayılabilir. Bunun yanı sıra Yunanlıların Kurtuluş Savaşında bıraktığı yıkıntılar, vakıflara ait binaları da etkilemiş, buralar değerlerinin altında ya satılmış veya beklemede bırakılmıştır.¹⁸² Ancak, şu da bir gerçektir ki vakıf müessesinin Osmanlı Devleti'nde yaptığı sosyal yardım hizmetlerinin çeşitliliği her ne kadar bu kurumdan alınsa da yeni kurulan Cumhuriyet, uygulamada vakıfların eski yardım hizmetlerinden bazılarını devam ettirmiştir.

Evkaf Müdürlüğü, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kanun ve yönetmelikler çerçevesinde başta dinsel ve kültürel mirasın korunması ve yaşatılması için yardımlarda bulunmuştur. Müdürlük, tarihsel mirasın korunması yanında, yeni

---

¹⁸¹ Özcan, a.g.m, s. 113.

¹⁸² BCA: 030.10/ 191.308/ 12/ 19.6.1937.

inşa edilecek olan ve inşaatı yarım kalmış, dini ve kültürel içerikli yapıtların tamamlanması için de maddi yardımlarla ön plana çıkar. Örneğin, Tiflis'in Gök meydanındaki cami minaresi için Vakıflar Müdürlüğü bütçesinden 4000 lira gibi bir meblağ gönderilerek minarenin yapımı sağlanmıştır.¹⁸³ Buna benzer Müdürlüğün dini mabetlere yaptığı yardımlar, Atatürk döneminde de devam etmiştir.

Müdürlüğün yardımları, bu yardımlarla sınırlı değildir. Sağlık ve eğitim gibi kurumlara ayrı ayrı eğilerek bu kurumlara yardımlarda bulunmuştur. Müdürlük, sağlık konusunda gerek bina yardımlarıyla gerekse tıbbi araç yardımlarıyla toplumun acil ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. İstanbul Gureba Hastanesine, vakfın sağlık konusunda yaptığı yardım buna en iyi örnektir. Bu hastane, gerek binası gerekse masrafları Evkaf Müdürlüğüne temin edilmek üzere hizmet veren örnek kurumlardan biri olmuştur.¹⁸⁴

Evkaf Müdüriyetinin eğitim yardımları azımsamayacak kadar çoktur. Özellikle fakir talebelerin giyim ve iâşesinin sağlanması için Himaye-i Etfal Cemiyetine para yardımı yaptığı, kendi binalarını yurt olarak tahsis ettiği, arazilerinde okul inşaatı gibi eğitim kurumlarının yararına sunduğu bilinmektedir.¹⁸⁵ Müdürlüğün, eğitim kurumlarına yardım kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Fakir talebelerin iâşe, barınma gibi ihtiyaçları karşılandığı gibi ilim ve kültür kuruluşlarına, üniversitelere yaptığı maddi yardımlar, Cumhuriyet Vakıf Müdürlüğünün yardım hizmetlerinden bazılarıydı.¹⁸⁶

Bütün bu yardımları gösteriyor ki, yasal olarak dini ve kültürel mirasın korunması amacıyla yaşamasına izin verilen Evkaf Müdürlüğü uygulamada sağlık, eğitim gibi eski yardım hizmetlerini de devam ettirmiştir.

---

¹⁸³ Minare, Türklüğün ve Cumhuriyetin bir abidesi olarak görülmüş, bu konuda usta ve mimarların temininde gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 213.445.4/ 3.8.1925.

¹⁸⁴ "Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi", **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933), s. 93.

¹⁸⁵ BCA: 030.18.01.01/ 029.33.15/ 28.5.1928; BCA: 030.10/ 191.308.13/ 22.7.1937.

¹⁸⁶ BCA: 030.18.1.1/ 25.42.1/ 3.7.1927.

2.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

2.3.1. Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde ilk sivil derneklerden biri olan Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kurulmasında, uluslararası yardım kuruluşu olan Kızılhaç'ın etkisi büyüktür. Kızılhaç'ın tarihi ise, Fransa ile Avusturya arasında meydana gelen *Solférino* savaşında İsviçreli *Henry Dunant* adlı asilzadenin savaş meydanında 40.000 yaralının çektiği acılara hatıratında¹⁸⁷ yer vermesiyle başlar.¹⁸⁸ Solférino hatırası olarak bilinen bu hatıratında yer alan konu, Kızılhaç'ın kurulmasında ilham kaynağı olmuş, 1863 yılında 16 devletin katılımıyla General Dufour'un başkanlığında Cenevre'de bir konferansın toplanmasına neden olmuştur.¹⁸⁹ Konferansa katılan devletler, 22 Ağustos 1864 tarihinde *Cenevre Sözleşmesini* imzalayarak uluslararası en önemli yardım cemiyetlerinden biri olan Kızılhaç'ın temellerini atmışlardır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde ise, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kurulması fikri, ilk olarak 1864 yılında Cenevre'de 16 devletin katılımıyla gerçekleşen uluslararası konferansa Osmanlı temsilcilerin de katılmasıyla başlar. Osmanlı hükümeti, bu yardımların insani amaç taşıdığını anlayınca aslen tıp fakültesinde hocalık yapan Dr.

---

¹⁸⁷ Dunant'ın hatıratı için bkz. J. Henry Dunant, **Solférino Hatırası**, (Çev: Nermin Arpacıoğlu), Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1964.

¹⁸⁸ Savaş yaralılarına örgütlü yardım etme fikri, Batı'da 19. yüzyıl ortalarında başlamış olmasına rağmen ilk örnekleri 12 yüzyıla kadar dayanır. Mısır, Şam ve Hicaz'da Eyyübî Devleti'ni kuran Selâhattin-i Eyyubî 1189-1192 yıllarında üçüncü Haçlı Seferi'nde Saint Jean Şövalyelerinin Müslüman ordusu karargâhına gelerek, yaralı Hıristiyanlara bakmalarına izin vermesi, yardım fikrinin çok eskilere dayandığına dair önemli bir delildir. Burada örgütlü yardım fikri her ne kadar gelişmiş olmamasına rağmen, sevgi ve şefkat gibi hümanist değerlerin ön plana çıktığı açıktır. Zaten Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer Cemiyetlerinin kuruluş felsefesinde de sevgi ve şefkat duyguları uyandırarak toplumsal dayanışmayı en üst seviyeye çıkarmak, cephe ve cephe gerisinde çalışarak yaralı askerlere, hasta ve kimsesiz muhtaç durumda olanlara gerekli gözetim ve bakımlarını sağlamak temel gayeyi oluşturuyordu. Bkz. Zuhâl Özaydın, "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", **Türkler**, C. XIII, s. 687; "Hilâliahmerin Tarihçesi", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, Fevkalâde Sayısı, S: 132, Yıl: 13, 29 İlk Teşrin 1933, s. 687; Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1924-1925))**, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1989, s. 1; Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 10, Yıl: 2003, s. 148.

¹⁸⁹ Ahmet Mihat, **Hilâl-i Ahmer**, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, Tarih Yok, s. 28; Özaydın, **a.g.m.**, s. 687.

¹⁹⁰ 22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin tam metni ve katılan devlerin listesi için bkz. **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Sözleşmeler-Tüzükler-Kararlar**, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1964; **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, (O.H.A.C.S) İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Şirketi, 1335, s. 4-8.

Abdullah Bey'i¹⁹¹ devleti temsilen Paris'e *Kızılhaç (Salib-i Ahmer)* konferansına göndererek cemiyete girebileceğinin ilk sinyallerini vermiş oldu. Kısa süre sonra Osmanlı Devleti, yönetim kadrosunu katılımcı devletlere sunarak Kızılhaç Cemiyetinin bir üyesi haline geldi.¹⁹²

Konferans sonucunda katılımcı devletler arasında imzalanan uluslararası yardım anlaşmasını 5 Temmuz 1865 tarihinde onaylayan Osmanlı hükümeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Kızılhaç sembolünün yerine Hilâl-i Ahmer (Kızılay) sembolünü kullanacağını Kızılhaç üyesi devletlere bildirmiştir. Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan Rusya ve bazı üye devletler, Kızılhaç'ın kuruluş ilkelerine uymak koşuluyla Hilâl-i Ahmer sembolünün kullanılmasının kabul edeceklerini Kızılhaç Komitesi'ne ilemişlerdir. Nihayet, kuruluş çalışmaları tamamlandıktan sonra padişah, yayınladığı iradeyle Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni himayesine aldığını bildirmesinin ardından ilk toplantısını Beşiktaş Sarayı'nda Paşa Dairesinde yapan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, *Mecruhin ve Zuafayı Askeriyeye, İmdad ve Yardım Cemiyeti Osmaniye'sinin* Hilâl-i Ahmer'e dönüştürülmesiyle 14 Nisan 1877'de resmen kurulmuş oluyordu.¹⁹³

Cemiyetin kurulmasından ardından ilk çalışmaları Prof. Wieting Paşa, Rifat Paşa, Ali Galip, ve Mazhar beyler tarafından başlatılmıştır. Bu dört kişi, bir taraftan cemiyetin teşkilat ve bütçesi ile ilgilenirken diğer taraftan da cemiyeti çeşitli gazetelerde topluma tanıtarak destek aramaya çalışmışlardır.¹⁹⁴ Cemiyetin destek arayışları sonuç getirmiş, gerek ülke içinde gerekse ülke dışından bağışlar toplanmıştır. Şüphesiz cemiyetin büyük oranda destek görmesinde evrensel usul ve yöntemlere göre yardım hizmetlerini yürütmüş olması yanında yöneticilerinin büyük

---

¹⁹¹ Abdullah Bey'in asıl ismi Hammer Schmidt olup Alman asıllı bilim adamıdır. Bkz. "*Hilâliahmerin Tarihçesi*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, (Fevkalâde Sayısı) S: 132, Yıl: 13, 29 Ekim 1933, s. 688; Mihat, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁹² Bu kadro şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan: Marco Paşa, Başkan Yardımcısı: Dr. Mongeri, Genel Sekreter: Dr. Abdullah Bey'dir. Bkz. Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara: TDV Yay. Mat. Tic. İşl., 2002, s. 16-17; ayrıca bkz. <http://kizilay.org.tr/yeni/kizilay3.php>

¹⁹³ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925; **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, s. 29-30; Çapa, "*Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti*", **Osmanlı**, C. V, s. 129-130.

¹⁹⁴ Ali Paşa, "*Hilâliahmer*", **Sihhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933, s. 74.

oranda üst tabakadan oluşmasının da cemiyetin bu başarısında etkili olduğu söylenebilir.¹⁹⁵

Yönetmeliğinde cemiyetin kuruluş amacının; “Uluslararası Cenevre ve Lahey konferanslarında kabul edilen esaslara göre çalışılacağı, savaşlarda yaralılar için seyyar hastaneler kurularak tedavi edileceğini, savaşan devletlerin askerlerinden yaralı olarak esir düşenlerin tedavilerinin yapılacağını, yaralılar için sıhhiye trenleri ve hastane gemilerinin sağlanacağı, bütün bunların aksatılmadan yürütülmesi için yardım heyetlerini heyetleri vasıtasıyla gerçekleştirileceği” yazılıdır. Ayrıca yardımların sağlıklı bir şekilde yapılması için Cemiyetin bir yıllık bütçesine el konulamaz şartı getirilerek yapılacak yardımların önündeki her türlü engel de kaldırılmış oluyordu.¹⁹⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında cemiyet, büyük oranda Osmanlı yönetimine hakim olan İttihat ve Terakki Partisinin (İTC) güdümüne girmiştir. İttihatçı doktorların giderek hâkim olduğu dönemde Avusturya, Almanya ve Eskişehir’de üç temel murahhaslık kurulmuştur.¹⁹⁷ Bu murahhaslıkların en önemli görevleri arasında; Cemiyete bağış toplamak asker ve sivil halka yardım etmek yanında, yurt dışındaki Türk öğrencilere yardımcı olunması yer almaktaydı. Bu çerçevede cemiyet, savaş boyunca yurt içinde ve dışında ayrıca örgütlenirken İttihat ve Terakkinin gönüllü savunucuları ve destekçileri durumuna getirilmişti.¹⁹⁸

İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgali ve Anadolu ile haberleşmesinin kesilmesiyle başlayan gergin süreçte Milli Mücadeleye yardım etmekle suçlanan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yönetimi, bir süre sonra Eskişehir’e gelerek cemiyetin faaliyetlerini oradan devam ettirmiştir. Dr. Besim Paşanın başkanlığında görev yapan Hilâl-i Ahmer, 1920 yılında Ankara hükümetinin daveti

---

¹⁹⁵ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin, 21 Nisan 1911 tarihinde yapılan genel kurulunda bulunan 100 delegeden 22’si eski veya yeni vükela, 6’sı Şura-yı Devlet üyesi, 12’si mebus, 7’si askeri ricalden, 5’i ise mülkiye ricalinden oluşmaktaydı. Bkz. Özbek, “90 Yıllık Bir Hayır Kurumu: Topkapı Fukaraperver Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, S. 180 (Aralık 1998), s. 3.

¹⁹⁶ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, s. 8; **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, (3. ve 4. Maddeler) İstanbul: Agop Matyosyan Matbaası, 1327, s. 2-3.

¹⁹⁷ Çapa, **a.g.t.**, s. 20; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987, s. 140-141.

¹⁹⁸ Akgün- Uluğtekin, **a.g.e.**, s.190.

üzerine buraya gelerek Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine bağlı olarak yardım faaliyetlerini sürdürmeye başlar.¹⁹⁹

Hilâl-i Ahmer, 1923 yılında “*Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti*” olarak ismi değiştirilerek Dahiliye Vekâletine bağlanmıştır. 1925 yılında merkezi İstanbul’dan Ankara’ya taşınan Cemiyetin²⁰⁰ yeniden kaleme alınan nizamnamesinin hükümet tarafından tasdik edilmesinin ardından Cumhuriyet hükümetinin desteğiyle Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi faaliyetlerine Ankara’da devam etmiştir.²⁰¹ Osmanlı Devleti’nden devraldığı önemli yardım kurumlarından biri olan Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti,²⁰² 1935 yılında Atatürk’ün önerisi ile Kızılay ismini almıştır.²⁰³

2.3.2. Cemiyetin Yöntem ve Çalışmaları

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kuruluş özelliklerine uygun olarak savaş ve barış dönemlerinde gerçekleştirdiği fedakâr çalışmalar ve yardım faaliyetleriyle insanlığa hizmet etmiş uluslararası dernektir. Savaş dönemlerinde, cephede ve cephe gerisinde Türk veya esir askerlerin tedavileri yanında, hasta, kimsesiz ve muhtaç durumda olanların ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılamıştır. Ordunun ihtiyaç duyduğu sargı bezi, gaz maskesi, sedye gibi malzemeler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti atölyelerinde üretilerek ordu hizmetine sunulmuştur. Ayrıca cemiyet, savaş dönemlerinde bir temsilci tayin ederek yardım hizmetlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamıştır. Temsilciler, ülke içi veya ülke dışından gelen yardım mallarının saklanması ve dağıtımının kontrol edilmesi, Kızıllaç gibi uluslararası yardım heyetlerinin çalışmalarının kolaylaştırılması, bu heyetlerin siyasi ve askeri makamlarla buluşmalarının sağlanması gibi görevler üstlenmişlerdi.²⁰⁴

Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu zor günlerinde verdiği her türlü yardım hizmetleriyle ön plan çıkan Hilâl-i Ahmer, bir yardım derneği olmanın

---

¹⁹⁹ “*Hilâliahmerin Tarihçesi*”, **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, (Fevkalâde Sayısı), S: 132, Yıl: 13, 29 Ekim 1933, s. 697.

²⁰⁰ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1925, s. 2.

²⁰¹ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

²⁰² Osmanlı Devleti’nde miras kalan diğer kurum Çocuk Esirgeme kurumudur. Bkz. Akgün-Uluğtekin, **a.g.e**, s. 181.

²⁰³ “*Hilâliahmer adını değiştirdi, Kızılay oldu*”, **Tan (Milliyet)**, 24.4.1935, s. 3; Akgün-Uluğtekin, **a.g.e**, s. 309-310.

²⁰⁴ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

ötesinde Osmanlı Devleti'nin uluslararası yardım ilişkilerinin yönlendiricisi ve simgesi haline gelmiştir. Her ne kadar Kızıllaç gibi önemli bir uluslararası yardım derneği örnek alınarak kurulmuş ise de Cemiyetin kullandığı “Hilâl” sembolü²⁰⁵ ile Türk toplumu yanında diğer Müslüman toplumlarına örnek olmuş, sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin hızlı ve sistemli hale gelmesinde model haline gelen ilk sivil derneklerden biri olmuştur. İttihat ve Terakki iktidarına kadar Osmanlılık fikrinin en iyi yaşatıldığı kurumlardan biri olan Hilâl-i Ahmer, ayırım yapmadan yardım hizmetleriyle ön plana çıkmıştır. Yönetiminde gayri Müslimlerin de yer aldığı bu cemiyette, dinsel ve ırksal ayrımlardan uzak bir şekilde hizmet verilmiş, katıldığı uluslararası toplantılar sayesinde Batı'daki gelişmeler ve yeniliklerin Osmanlı toplumuna tanıtılması konusunda kültürel elçilik görevini üstlenmiştir.²⁰⁶

Cemiyetin yardım faaliyetleri, Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi Ankara'ya taşındıktan sonra da devam etmiştir. Yardım hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için İmdat Heyetleri, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Kolu²⁰⁷ gibi yardım birimleriyle çalışmalarını aktif bir şekilde yapmışlardır. İmdat heyetleri, Hilâl-i Ahmer tarafından atanmış birer yöneticiye bağlı olarak çalışan doktor, hastabakıcı ve geri hizmetlerde çalışan görevlilerden ibaret olup Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmış, sağlık hizmetlerinin yanı sıra,²⁰⁸ kimsesiz çocukların korunması ve barınması gibi acil yardım hizmetlerini yürütmüştür.²⁰⁹ Dr. Besim Ömer öncülüğünde 1912'de kurulan *Hilâl-i Ahmer Hanımlar Kolu* ise, savaşlarda asker elbiselerinin dikilmesi, şehit asker, eş ve çocuklarına yardım yapılması,²¹⁰ gibi faaliyetler yanında toplantı, konferanslar düzenleyerek Anadolu kadınının yardımlar konusunda bilinçlenmesini sağlamış, el ürünlerini satarak elde edilen gelire

---

²⁰⁵ Hilâl sembolünün kullanım gereklilikleri ve nerelerde kullanılacağına ait bilgiler, Hilal-i Ahmer nizamnamesinin 55,56,57. Maddelerinde açıkça belirtilmiştir. Bkz. **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, s. 11-12.

²⁰⁶ Tepekaya-Kaplan, **a.g.m**, s. 200.

²⁰⁷ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, (3. ve 4. Maddeler), s. 9.

²⁰⁸ Akgün-Uluğtekin, **a.g.e**, s. 252-259.

²⁰⁹ “*Hilal-i Ahmer'in Harbi-i Umumi Esnasındaki Faaliyeti*”, **Osmanlı Hilâlahmer Mecmuası**, S: 3 15 Kasım 1337/1921, s. 62.

²¹⁰ “*Hilal-i Ahmerimiz*”, **Tasvir-i Efkar**, 4 Ekim 1337/1921, s. 2.

kimsesiz, muhtaç ailelere yardımda bulunmuştu.²¹¹ Hilâl-i Ahmerin Ankara'ya taşınmasından sonra, Atatürk'ün önerisi ile Hilâl-i Ahmer çatısına alınan Hanımlar Kolu, Hilâl-i Ahmer merkezi yönetiminde faaliyetlerine devam etmiştir.²¹² Ayrıca topluma örnek olmak için Atatürk ve eşi Latife hanım, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Kolunu sık sık ziyaret ederek faaliyetlerini yakından takip etme imkanı bulmuşlardır. 21.11.1923 tarihinde Eşi Latife Hanım ile birlikte Konya'yı ziyareti sırasında, 23 Mart günü Hilâl-i Ahmer kadınlar şubesinde verilen çay ziyafetinde hanımlara seslenirken "...Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve bilhassa bu ulvi cemiyette pek büyük faaliyet ve dirayetle ibraz-i fedakari eyliyen muhterem hanımlarımızın harekâtı askeriyede, Milli Mücadelenin muvaffakiyete işgalinde gösterdikleri himmet ve muavenet orduya yapılan hizmetlerin kıymetlerinden birini teşkil etmektedir..."²¹³ sözleriyle derneğin Kurtuluş Savaşında göstermiş oldukları fedakar çalışmalarından övgüyle bahsetmiş, kurumun desteklenmesi konusunda önderlik etmiştir.

Barış döneminin sağlandığı 1923 sonrası dönemde ise, ülkenin yıllarca süren savaşlardan çıkmasının getirdiği hastalık açlık, sefalet gibi kötü koşullar, cemiyetin işini bir kat daha zorlaştırmıştır. Çünkü cemiyetin yardım yapacağı alanlar genişlemiş, yardım götüreceği halk kitlesinin sayısı artmıştır. Hilâl-i Ahmer, 1923 yılından sonra eğitimden sağlığa, afetlerden doğan yaraların sarılmasından, muhacir ve mültecilerin karşı karşıya kaldıkları sorunlara kadar bir çok konuyla ilgilenmiş, yardım hizmet ağını genişletmiştir.

1923 yılından sonra, yardımlarını giderek arttıran cemiyet, yukarı paragrafta sayılan faaliyetleri yapması yanında genç Cumhuriyetin yardımlar konusunda eksik kaldığı konulara da el atarak yetişmiş personeli sayesinde Cumhuriyetin diğer sosyal yardım kurumlarına rehberlik etmiştir. Çünkü bir yandan hastalık, açlık ve perişanlık devam ederken diğer yandan işsizlik yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çözmesi gereken

---

²¹¹ Kadın derneklerinin toplum kesimine yaygınlaşması açısından düşünüldüğünde, bu derneklerin genelde İstanbul merkez olmak üzere teşkilatlanmış oldukları, çok nadiren bazılarının taşra teşkilâtı kurabildikleri görülür. Yine bu derneklerde yer alarak faaliyet gösteren kadınların büyük çoğunluğunu aydın-kent kadınları ve bürokrat eşleri oluşturmaktadır. Bkz. Rahmi Çiçek, "*Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge*", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, S: 116 (Ağustos 1993), s. 1.

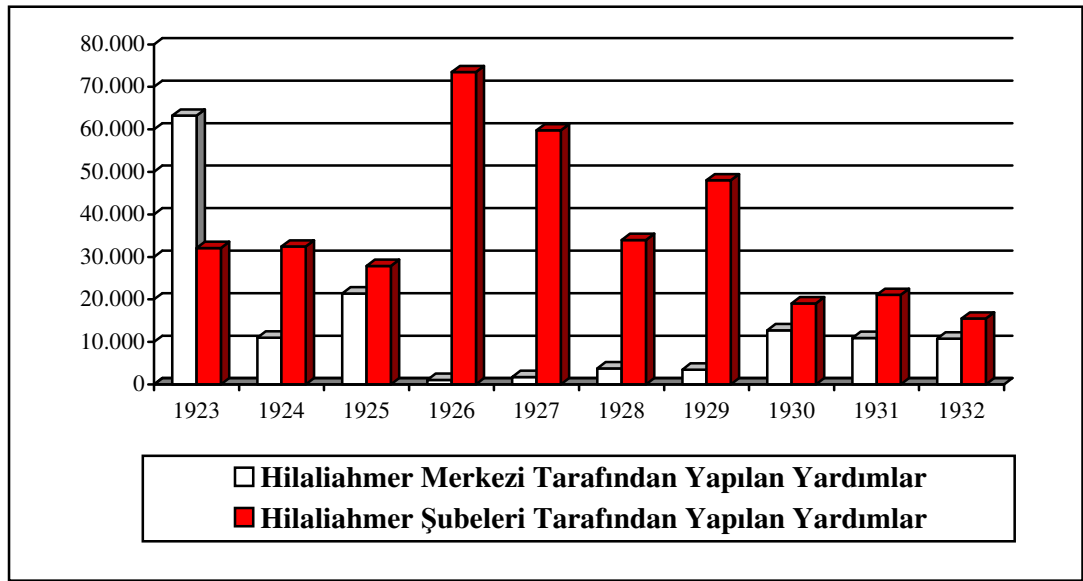
²¹² Akgün- Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 68.

²¹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, 1952, s. 148; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Mart 1923.

sorunları arasındaydı. Cumhuriyet rejimi, halkçı söylemleriyle yıllarca süren savaşıardan yorgun, aç ve perişan düşmüş halkı tekrar ayağa kaldırmak, onlara yardım elini uzatmak için çeşitli kurumsal araçlar geliştirmek zorundaydı. Bu araçlardan biri hiç şüphesiz Hilâl-i Ahmer Cemiyetidir. İşte bu ortamda Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin sorumluluğu bir kat daha artıyordu. Cemiyet ise, sorumluluğunu bilinciyle teşkilatlanmaya daha çok önem vermiş, şube sayılarını arttırarak halka daha fazla ulaşmanın olanaklarını sağlamış, tüzük ve yönetmeliğini yenileyerek halka daha fazla yardım hizmeti götürmenin arayışı içerisine girmiştir.²¹⁴

Cemiyet ise yardım hizmetlerinde Halkevlerine benzeyen bir yapılanma içine girmiştir. Bu anlamda cemiyetin merkeziyetçilikten yerel yardım hizmetlerine ağırlık verdiği şube sayılarıyla açıkça görülmektedir. Cemiyetin merkeziyetçilikten yerel subeciliğe geçişini aşağıdaki grafik göstermektedir.

Grafik 3: Hilâl Ahmer Cemiyetinin Merkez ve Şubelerinin Yaptığı Yardımların Yıllara göre Dağılımı:(Türk Lirası)²¹⁵

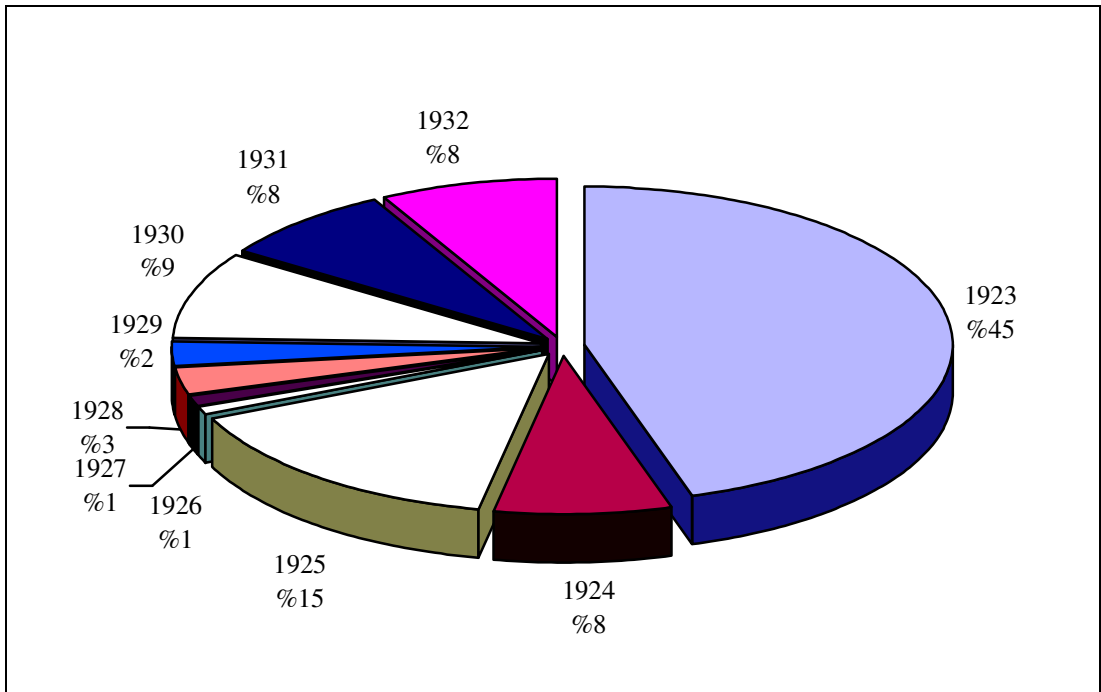

²¹⁴ Hilâl-i Ahmer Tüzüğünde yapılan değişikliklerin çoğu amaç ve ilkelerden oluşur. Bunlar arasında Cemiyetin kuruluş ilkeleri, merkez ve taşra örgütlenmesinde uygulanacak kriterler, başkan ve üye sayısının artırılmasına yönelik yapılan çalışmalar, Cemiyetin gelirlerini arttırmak için yapılacak çalışmalar gibi. Cemiyetin tüzüğü ve yapılan değişiklikler için Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925; BCA: 030.18.1.1/ 12.74.16/ 5.2.1925. Daha sonraki yıllarda yapılan değişiklikler için Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 020.57.15/ 1.9.1926.

²¹⁵ Bu grafik, Hilâl-i Ahmer merkezi tarafından yapılan yardımların 1932 yılından sonrada hemen hemen aynı oranda olması nedeniyle alınmamıştır. Ayrıca, 1932 yılından sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin yardımları alınmayarak grafikteki yüzdelik dilimlerin bir birine karışması önlenmiştir. **Türkiye Hilâli Ahmer Mecmuası** (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi, 1923 yılında yapılan yardımların çoğu Hilâl-i Ahmer merkezi tarafından yapılırken, 1923 yılından sonra yardımların büyük oranda cemiyetin şubeleri tarafından yapıldığı görülür. Bu anlamda Hilâl-i Ahmer, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan hemen sonra kurumsal olmanın önemini anlamış, halkın ihtiyaçları tespit edilerek yerel düzeyde yardım hizmet ağını genişleterek yardım hizmetlerinin çeşitli nedenlerle aksamasının önüne geçmek istemiştir.

Grafik 4: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezinin Yaptığı Yardımların Yıllara Göre Yüzelik Dilimleri²¹⁶

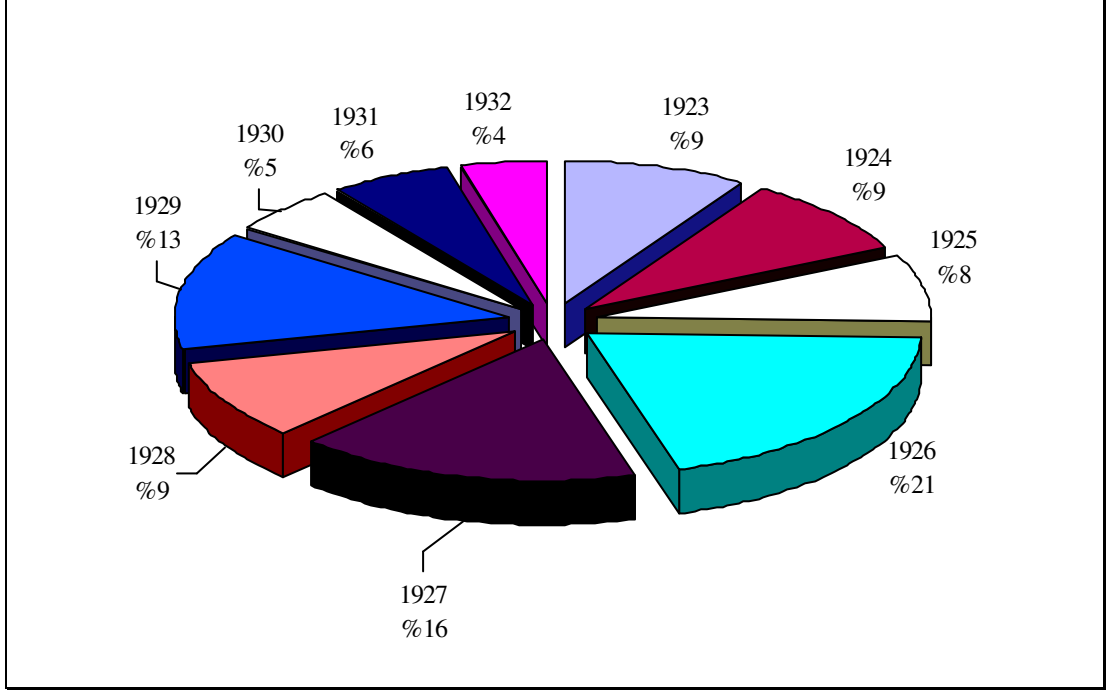

Hilâl-i Ahmer yardımlarının merkez ve şubelerinin yıllara 1923-1932 yılları arasında yaptıkları yardımlar yukarıdaki grafikte daha somut olarak görülmektedir. Bu grafikte de görüldüğü gibi, 1923 yılında merkezi yardımlar, diğer yıllara oranla yüzde olarak oldukça fazladır. Bunda Cemiyetin Ankara'ya taşınmasından sonra teşkilatlanmasını henüz tamamlayamamış olmasının ve Osmanlı'dan kalan merkeziyetçilik anlayışının etkisi fazladır. 1924 yılından sonra yüzelik oranlarda bir iniş çıkış olsa da % 2 ilâ 9 arasında değişen merkezi yardımlar olduğu görülür ve

²¹⁶ Grafikte yüzelik dilimler alınırken 1932'ye kadar Hilal-i Ahmer Cemiyetinin çeşitli yardımlara ayırdığı payların yıllara göre dağılımıyla elde edilen sonuçtur. **Hilâli Ahmer Mecmuası** (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

yüzdeler arasında bir orantısızlık mevcuttur. Bazı yıllar, yardımlarda artış ivmesi olmuş, bazı yıllarda ise, bir azalış eğilimi görülmüştür.

Grafik 5: Hilal-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Yaptığı Yardımların Yıllara Göre Yüzdeler²¹⁷

Yukarıdaki grafikte Hilâl-i Ahmer şubelerinin yıllara göre yüzdeler yardım dilimlerinde görüldüğü gibi; yardımların yıllara göre bir değişkenliğin göstermesi, yıllar arasındaki dengenin korunduğu görülecektir. Her ne kadar 1929 yılından sonra oransal bir azalış görülse de, bunda 1929 Dünya Ekonomik bunalımının etkisi hayli fazladır. Dünya ekonomik bunalımının getirdiği sıkıntılar, yardımların kısıtlı olmasına neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen cemiyet, şubeleri vasıtasıyla ülkenin dört bir tarafından halkın ihtiyaçlarını önceden tespit edip karşılaması yanında ülkede meydana gelen felaketleri devletin yetkili organlarına haberdar ederek devlet yardımlarının halka hızlı bir şekilde ulaşması sağlanmıştır. Yapılan yardımlarda devletle koordineli çalışan cemiyet, bu anlamda devlete yol göstericilik görevi üstlenmiştir. Cemiyet şube sayısını artırarak verdiği yardım hizmetiyle Osmanlı Devleti'nden kalma merkezîyetçilik anlayışını Cumhuriyet döneminde

²¹⁷ Türkiye Hilâli Ahmer Mecmuası (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

büyük oranda terk etmiştir. Cemiyetin bu kurumsal yapılanması sayesinde yardımlar en ücra köşelere kadar ulaşması sağlandığı gibi halkın karşı karşıya kaldığı sorunlardan hemen haberdar olunması ve yetkililerin uyarılması yardımlar için hayati nitelikte önemliydi.

Yardım faaliyetlerinde merkeziyetçiliğin terk edilmesi, cemiyetin çalışmalarını hızlandırdığı gibi cemiyet içinde gönüllü olarak çalışanların sayısını da arttırmıştı. Zaten Atatürk'ün en büyük hedeflerinden biri de Türk halkının geleneksel yardımseverlik duygusunu bu tür cemiyetlere yönlendirerek daha yararlı hale getirmektir. Atatürk'ün bu konuyla ilgili olarak: "...Hilâliahmer aza adedini milletin rüşti içtimaîsiyle mütenasip bir dereceye varmasını bütün milletin bu tenasübü temin etmesini temenni ederim..." sözleri, Hilâl-i Ahmerin çalışmalarında halka daha çok dayanmasını, gönüllülük esasına ağırlık verilmesi gerektiğini açıkça dile getirmiş oluyordu.²¹⁸

27 Şubat 1933 tarihinden itibaren Hilâl-i Ahmer, gençlik dernekleri oluşturarak faaliyet alanını genişletti. Faaliyet alanı yalnızca okullar olarak belirlenen bu derneklerle, aç öğrencileri doyurmak için teşkilat yapmak, gençleri şefkat ve birbirleriyle yardım hislerini geliştirmek, halkı sağlık konusunda bilinçlendirerek sağlıklı toplumun oluşmasını sağlamak, dış ülkelere Hilâl-i Ahmer'in yardım faaliyetlerini tanıtarak gelirleri arttırmak, cemiyetin emirleri doğrultusunda felaketler karşısında gençlerin de yer almasını sağlamak gibi amaçlar taşımaktaydı.²¹⁹

Bütün bu çalışmalar gösteriyor ki, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, geleneksel Osmanlı kurumları arasında birkaç açıdan müstesna bir yere sahipti. Bunlardan biri, Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan gönüllülük ruhu, ikincisi ise geleneksel Osmanlı yardımseverliğinden farklı bir yardımlaşma anlayışına sahip olmasıydı. Çünkü, klasik Osmanlı yardımseverliği İslami kurallara bağlı olarak evkaf ve sadaka sistemine dayanıyordu.²²⁰ Bu anlamda, Cumhuriyet yönetiminin benimsemiş olduğu kurumsal ve modern yardım hizmetlerini Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile gerçekleştirmiş

²¹⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1931, s. 5; **Ulus**, 15 Mart 1935, s. 7.

²¹⁹ "*Hilâliahmerin Tarihçesi*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, (Fevkalâde Sayısı), S: 132, Yıl: 13, 29 Ekim 1933, s. 720; **Milliyet (Tan)**, 12 Haziran 1933, s. 2.

²²⁰ Ernest Tucker, "*Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü Hilal-i Ahmer Cemiyeti*", **Toplumsal Tarih**, S: 151 (Temmuz 2006), s. 33.

görünüyor. Ayrıca cemiyetin Türkiye’de sosyal yardımlarda yeni bir anlayış getirmesi yanında sosyal yardımların daha sistemli ve organize şekilde yapılması için diğer sosyal yardım kurumlarına rehber olması bu kurumun değerini bir kat daha arttırmıştır.

2.3.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri

2.3.3.1. Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Doğal Afetler ve Felaketlerdeki Yardım Faaliyetleri

Doğal afetler ve felaketler, Anadolu halkının yüzyıllardan beri değişmez kaderi olmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kuruluşundan beri bu kaderi Anadolu halkıyla paylaşan, felaketlerle özdeşleşmiş önemli cemiyetlerden biri olmuştur. Jeopolitik öneminden dolayı bir çok kez saldırıya uğrayan Anadolu, en son itilaf devletlerinin desteklediği Yunanlıların saldırısına maruz kalmıştır. Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı’nda Yunanlılar ağır bir yenilgi almış, Anadolu’yu terk etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Yunanlılar, Birinci Dünya Savaşında itilaf devletleri askerlerinin yaptığı gibi, evleri, tarlaları vs. yerleri yakıp, yıkarak geri çekilmişlerdi. Savaş sırasında başta Yunanlılar olmak üzere, İtilaf devletleri kuvvetlerinin yakıp yıktığı bölgelere acil olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yardım etmiştir. Bu yardımların çoğu halkın temel gereksinimleri olan gıda, giyecek gibi ihtiyaçların karşılanmasından oluşuyordu.²²¹

İtilaf devletleri ve Yunanlıların Anadolu’daki yıkıcı faaliyetleri sadece maddi hasarlarla sonuçlanmamıştır. Halkın kendileri için güvenli olarak gördükleri iç bölgelere göç etmelerine de neden olmuştu. Bu göç, aynı zamanda salgın hastalıkları da beraberinde getirmişti. Göçmenlerin açlık ve sefaleti karşısında seyirci kalmayan Cemiyet, oluşturduğu heyetler vasıtasıyla başta sağlık ve iâşe ve barınma gibi yardım hizmetleri vermiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin yardımda bulunduğu diğer felaket grubu ise, yangın zedeleridir. Cumhuriyetten sonra, Yunanların Anadolu’da yakarak tahrip ettikleri yangınlar dışında büyük ölçekli yangın olmamıştır. Her ne kadar büyük

---

²²¹ Tülay A.Baran, “Cumhuriyetin İlanından Sonra İzmir’de Türk Kadınına Bir Bakış”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, (Mart 1995), s. 20.

ölçekli yangınlar olmasa da, yangınlardan zarar görenler Hilâl-i Ahmer'in yardım hizmetleri arasında yer alan gruplar içerisinde. Özellikle 1927-1929 yılları arasında kuraklığın hakim olduğu dönemlerde yangınlar sıkça görülmüştür. Zaten cemiyet, yangın felaketzedelerine en fazla bu yıllar arasında yardımda bulunmuştur.²²² Cemiyetin 1927 yılında bu felaket için yaptığı yardım miktarı 14.150 TL, 1928 yılında 7.555 TL, 1929 yılında ise 3.000 TL, olmuştur. Bu yardımlar, Cumhuriyetin ilk on yılına ait en yüksek rakamlardır.²²³ Bu tür yardımlar daha sonraki yıllarda çeşitlenerek devam etmiştir. Örneğin, 1935 yılında Balıkesir'in Sındırgı İlçesinde meydana gelen yangın sonrasında para ve çadır yardımı yanında yatak yorgan ve giyecek eşyası gibi yardımlar yapılmıştır.²²⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra, en büyük doğal afetler arasında yer alan deprem ve sel baskınları can ve mal kaybına neden olduğu gibi geride hastalık ve muhtaç halk bırakmıştır. Bu iki felakette halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında Hilâl-i Ahmer önemli görevler üstlenmiştir. Hilâl-i Ahmer, Cumhuriyetin ilk on yılında en fazla yardımı sel ve deprem felaketine ayırmıştır. Aşağıdaki grafikte de açıkça görüldüğü gibi, 1926-1929 yılları arası kuraklık ve yangın felaketlerinin yaşandığı yıllar olmakla beraber depremlerinde en fazla yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllar arasında en fazla depremlerin yaşandığı; Kalecik, Dağardı, Gökçedağ gibi yerlere Hilâl-i Ahmer, 81.400 TL para yardımında bulunmuştur.²²⁵ Aynı şekilde, 1931 yılında Erzincan'da meydana gelen deprem sonucunda felaket bölgesine ilk koşan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. İlk anda 9000 lira göndererek felaketzedelerin yardımına koşan cemiyet, bu bölgeye daha sonraki yıllarda da mesken, giyecek gibi yardımlarda bulunacaktır.²²⁶

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Cumhuriyetin ilk on yılında en fazla yardımda bulunduğu doğal afetlerden bir diğeri ise, sel felaketleridir. Sel felaketi tarımsal

---

²²² Yangınların çoğu da dikkatsizlik ve tedbirsizlikten meydana gelmiştir. Bir muhacirin samanlığına sıçrayan bir kıvılcım yüzünden çıkan bu yangın o sırada şiddetle esen poyrazın etkisiyle yayılmış, 4 saat devam ederek yangın 550 ev 350 mağaza ve dükkan 7 cami 25 kahvehane 2 hane 1 otel 2 hamamın yanmasına neden olmuştur. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1927, s. 4.

²²³ Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin yangından zarar görenlere yaptığı yardımlar için bkz. **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 368.

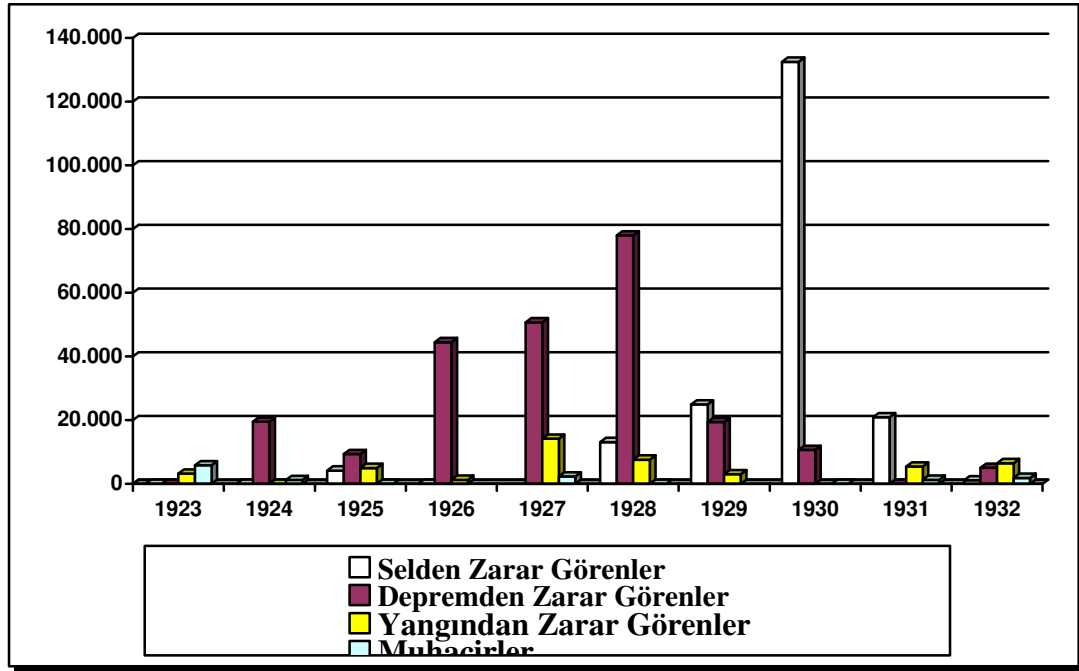
²²⁴ BCA 030.10/ 120.856.11/ 3.10.1935.

²²⁵ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 367.

²²⁶ BCA: 030.10/ 119.837.17/ 5.1.1931.

alanları yok ettiği gibi bir çok ev ve iş yerini de kullanamaz hale getirmiştir. Sel felaketiyle karşı karşıya kalan felaketzedeler için en fazla yardım yapan kurumlardan biri olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, felaketin yoğun olarak yaşandığı 1928, 1929, 1930, 1931 yıllarında toplam 191.435 lira yardımda bulunmuştur.²²⁷ Türk halkının en zor durumunda yanında yer alan Atatürk sel felaketinde de göstermiş olduğu örnek yardımseverlik anlayışıyla dikkat çekmiştir. Örneğin, Atatürk 8.12.1936 tarihinde Seyhan nehrinin taşmasıyla Adana ve havalisinde meydana gelen felaketten çok derin etkilenmiş, acıya uğrayan vatandaşlara 10.000 lira göndererek yaralarını sarmaya çalışmıştır.²²⁸ Atatürk'ün buna benzer örnek sosyal yardımları tezimizin başka bölümlerinde de yeri geldiğinde bahsedilecektir.

Grafik 6: Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Yardım Yaptığı Gruplar (Türk Lirası)²²⁹

1926-1930 yılları arasında meydana gelen felaketler, Atatürk'ün konuşmalarına da konu olmuştur. Atatürk, 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında Hilâl-i Ahmer'in felaketlerdeki yardımlarından övgüyle bahsetmiştir:

²²⁷ Yapılan para yardımı için bkz. **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası** (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

²²⁸ "*Hilâliahmerin Tarihçesi*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 151, Yıl: 16, 15 Aralık 1936.

²²⁹ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası** (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

“...Bazı vilayetlerimizde bu sene sert bir şekilde kuraklıktan daha ziyade muzdarip ve müteessir olduk. Bir taraftan memleketin umumi istihsalâtındaki nisbî muvazene, diğer taraftan kurak mıntikalarda teksif edilen tedbirler ve yardımlar darlığın tesirlerini gereği gibi azalmıştır. Hilâl-i Ahmerin gerek zelzele, gerek kurak sahalarında yardıma koşmak için gösterdiği gayret ve iktidarı huzurunuzda bütün millete karşı teşekkürle yâd ederim...Geçen sene zarfında bir misli artmış olan Hilâl-i Ahmer âzası vatandaşların, afet ve ihtiya günleri için nasıl hayırlı bir şefkat hazinesi hazırladıkları bir kere daha sabit oldu...”²³⁰

Bütün bu afetler karşısında yapılan yardımlar yine de yeterli olmamıştır. Üst üste gelen afetler yüzünden ülkede açlık ve sefalet haberleri, Atatürk’ün son yıllarına kadar devam etmiştir. Afetlerin yoğun olarak yaşandığı dönemlerde açlıktan ölüm haberleri geliyor,²³¹ devletin yardım kurumları, bu felaketler karşısında bazen çaresiz ve yetersiz kalıyordu. Örneğin, 1934 yılında kuraklık yüzünden açlık ve ölümlerin arttığını ve konunun ciddiyetini Dahiliye Vekilinin 20.06.1934 tarih ve 665 nolu Başvekalete gönderdiği şifreli yazıda: “...Hilâl-i Ahmer umumi merkezinden yardım olmak üzere müfettiş celp olunarak mahallinde tetkikat yaptırılmakta olduğu halde muhtaçların çoğu bankanın bulunduğu Artvin’e kadar gidip müteselsil kefaletle para alamadıkları Hilâl-i Ahmer’in tetkikatı uzadığı için halk açlıktan kıvranmakta olduğu ve Pınarlı köyünden Tufan oğlu Battal ve Mehmet oğlu Rızanın açlıktan öldükleri ve efradı ailelerinin bir aydan beri ot yemekle açlıklarını gidermeye uğraştıkları...”²³² şeklinde belirterek insanların düştüğü perişanlık açıkça vurgulanıyor, yardımların bir an önce yapılması konusunda devletin resmi kurumları uyarılıyordu. Buna benzer olaylarda Hilâl-i Ahmer’in uzun araştırmalarında sıkıntılar yaşandığı bir gerçektir. Ancak şu da var ki, Hilâl-i Ahmer’in tahkikatı sırasında bu tür olaylar karşısında hükümet temkinli davranmayı elden bırakmamıştı. Köylünün kendilerine fazla yardım yapılması için uydurulmuş bilgiler vermiş olabileceği ihtimali, daima göz önünde tutularak bu konuda Hilâl-i Ahmer müfettişlerinin verecekleri raporlara göre, tavır alınması, hem sağlıklı yardımların yapılması bakımından hem de sahtekarlığın önüne geçilmesi bakımından önemliydi. Bu raporlar, sadece Hilâl-i Ahmer

²³⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, (1 Kasım 1928) ‘TBMM’de ve CHP Kurultaylarında’, İstanbul: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, 1945, s. 341; “Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin III. Dönem II. Toplanma Yılımı Açış Konuşması (1 Kasım1928)”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, (Ata’nın 125. Doğum Yılına Armağan), , S: 108-119, (Ocak-Aralık 2006), s. 58.

²³¹ BCA: 030.10/ 120.858.5/ 27.5.1930.

²³² Açlığın geçtiği bölgelere Hilâl-i Ahmer tarafından toplam 10.000 lira para yardımı yapılmıştır. Bkz. BCA: 030.10/ 184.266.12/ 28.7.1934.

yardımları için geçerli değildi, aynı zamanda devlet yardımları yapılırken birinci derecede göz önüne alınmaktaydı.

2.3.3.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin en büyük yardımlarından biri şüphesiz sağlık alanında gerçekleşiyordu. Zaten Cemiyetin en büyük amaçları arasında, savaş zamanında yaralı asker veya sivillerin tedavi ve bakımlarının sağlanması, barış zamanında ise, salgın hastalıklarla mücadele ve muhtaç halkın tedavilerinin yapılması gibi sağlık yardım hizmetleri yer almaktaydı.²³³

Savaş döneminde, askerlerin tedavisi ve bakımları büyük oranda Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla gerçekleştirilmişti. Cemiyet, gerek Birinci Dünya Savaşında gerekse Kurutuluş Savaşı sırasında yaptığı yardımlarla ön plana çıktı. Cemiyetin rolü burada sadece yaralıları tedavi etmek değil, aynı zamanda hastane açarak bu hizmetin modern usul ve yöntemlere göre yapılmasını da sağlamaktı. Örneğin, İkinci İnönü Muharebesi'nin son günlerinde Ankara'da 100 yataklı hastanenin açılmasını sağlayan cemiyet, tedarik ettiği tıbbi malzeme ve hastane gereçleriyle yaralı askerlerin ameliyatların burada yapılmasını sağlamıştı.²³⁴ Savaşlarda sadece yaralıları tedavi etmek yetmiyordu. Savaşın getirdiği olumsuz koşullar yüzünden salgın hastalıkların artmasına neden olmuştu. Bu durumda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu hastalıklarla mücadelede yükü bir kat daha artmıştı.²³⁵ Diğer yandan, Balkan Savaşları büyük bir göçe de sebep olmuştu. Özellikle 25 Ekimde, Kırklareli bozgunundan sonra ordunun geri çekilmesiyle birlikte, Bulgar asker ve çetelerinin mezaliminden kurtulmak isteyen halk, kasaba ve köylerini bütün eşyalarını bırakarak terk etmek zorunda kalmışlardı. Muhtaç bir halde Anadolu'ya doğru göç eden muhacirler, açlık çeşitli hastalıkları da beraberinde getirmişlerdi.²³⁶ Bu hastalıkların tedavisinde Hilâl-i Ahmer yer almıştır. Cemiyet, İmdat Heyetleri vasıtasıyla bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Özellikle Hilâl-i Ahmer tarafından atanmış birer yöneticiye bağlı olarak çalışan doktor, hastabakıcı ve geri

²³³ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

²³⁴ Çapa, **a.g.t**, s. 164-165.

²³⁵ **Türkiye Hilâlahmer Mecmuası**, S: 90, Yıl: 8, 15 Şubat 1929, s. 140.

²³⁶ Çapa, "*Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti*", **OTAM**, S: 1, Yıl: 1, (Haziran 1990), s. 103; Akgün-Uluğtekin, **a.g.e**, s. 100.

hizmetlilerden oluşan heyetlerin her biri, görev bölgelerindeki hastaların bakımından sorumlu tutularak sağlık hizmetlerinin yerinde yapılması sağlanarak bulaşıcı hastalıkların fazla yayılması önlenmişti.²³⁷

Cemiyetin bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelesi sadece tedavi hizmetleriyle sınırlı değildi. Hastaların ilaç masrafları çoğu zaman Cemiyet tarafından karşılanıyor, bir çok hastanın nakilleri de Cemiyet tarafından sağlanıyordu. Hatta giyim kuşama çok kötü olan fakir hastalar için ayakkabı, çamaşır, elbise çorap gibi malzemeler veriliyordu.²³⁸

Hilâl-i Ahmer'in bu tür sağlık faaliyetleri, 1923-1938 yılları arasındaki dönemlerde de çeşitlenerek devam etmiştir. İncelediğimiz bu yıllar arasında Cemiyet'in yardım alanına sakatlar için koltuk değneği, suni ayak verilmesi gibi bağışlar da girmiştir.²³⁹

Cemiyetin sağlık yardımlarında bir takım başarısız girişimleri de olmuştur. Bunlar arasında hastane açma konusundaki başarısızlığı ilk sıradadır. Her ne kadar Hilâl-i Ahmer Umumi Merkezi 10 Ekim 1912 tarihinde yaptığı toplantıda hastaneler kurulması için karar alınmış olsa da uygulamada bu pek başarılı olmamıştır.²⁴⁰ Bunun en önemli nedenleri arasında; Cemiyetin kuruluş özelliğinden dolayı acil yardımlara öncelik vermesi ve verilen yardımların bir bölge ve yerle sınırlı olmaması yanında bu konuda asıl sorumlunun Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin olmasıydı. Ancak Cemiyet, hastane açmada başarısız olmasına rağmen gerekli personeli yetiştirecek kurumların açılmasında o kadar başarısız değildir. Besim Ömer, Ziya Nuri, Tefik Salim Beyler gibi Hilâl-i Ahmer'in önde gelen yöneticilerin çalışmaları sonucu 21 Şubat 1925 yılında İstanbul'da hemşire okulu açılmış olması bunun önemli bir göstergesidir.²⁴¹ Sadece okuma yazma bilenlerin kabul edildiği bu okulun bir buçuk yıllık eğitim ve altı aylık uygulama olarak tespit edilen eğitim ve öğretim süresi 1929'da iki yıl ve altı aya çıkarılmıştır. 1929'dan itibaren ortaokul

---

²³⁷ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, s. 174-175; Akgün-Uluğtekin, **a.g.e**, s. 252.

²³⁸ BCA: 030.10/ 123.873.3/ 16.9.1923.

²³⁹ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 366.

²⁴⁰ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, s. 112; Çapa, **a.g.m**, s. 91.

²⁴¹ Ali Paşa, "*Hilâliahmer Hasta Bakıcı Hemşireler Mektebi*", **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933, s. 76-77.

mezunlarını kabul eden bu okulu zamanla diğer sağlık okulları izlemiş ve ülkede hastabakıcılık mesleğine duyulan ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır.²⁴² Okulu bitirenlerin dünyadaki gelişmelerden haberdar olması ve aynı zamanda, çocuk bakımı ve çocuk sağlığı konusunda uzman hemşirelerin yetiştirilmesi amacıyla Berlin'e meşhur "Agusta Viktorya" hastanesine öğrenci hemşireler gönderilmiştir.²⁴³ Bütün bu öğrencilerin masrafları Cemiyet bütçesinden karşılanmıştır.

2.3.3.3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İaşe Yardımları

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gerek savaş dönemlerinde gerekse barış döneminde yaptığı en önemli yardımlardan biri de iaşe yardımlarıydı. Savaş dönemlerinde Cemiyet açmış olduğu aşevleri vasıtasıyla fakir halkın doyurulması gibi önemli bir görevi yerine getirmişti. Başta İstanbul ve İzmir'de açılan aşevleri vasıtasıyla fakirlere günde bir öğün yemek veriliyordu.²⁴⁴ Cemiyet'in İmdat Heyetleri, geçici aşevleri açarak ülkenin dört bir yanındaki fakir halkın doyurulmasına çalışıyordu.²⁴⁵ Hilâl-i Ahmer'in bu tür yardım faaliyetleri sayesinde açlıktan ölümlerin önüne geçilmiş, halka asgari yaşam imkânı sağlanmış oluyordu. Halkın asgari iaşesi sağlanırken Cemiyet'in diğer yardımlarında olduğu gibi ırk, mezhep gibi ayırım yapılmadan herkese eşit davranılmıştır. Cemiyet, bu özelliğiyle uluslararası bir hayır kurumu olduğunu ve uluslararası sözleşmelere bağlılığını göstermiştir.²⁴⁶ O günkü koşullarda fakir halka hizmet veren aşevleri ve teşkilatlanması, günümüz Kızılay'a ait aşevlerinin temelini oluşturması bakımından önemlidir.

Savaşların getirdiği açlık ve yoksulluk barış döneminin sağlandığı 1923 yılı sonrasında da devam etmiştir. Savaşlar sonrası oluşan ekonomik sıkıntı ve yetersizlikten dolayı halkın en temel ihtiyacı olan gıda ihtiyacını karşılayamaması Türkiye'nin 1923 yılındaki en önemli sorunlarından biriydi.

²⁴² Tepekaya-Kaplan, a.g.m, s. 175.

²⁴³ **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, S: 98, Yıl: 9, 15 Ekim 1929, s. 423.

²⁴⁴ Süheyl Ünver, "Birinci Dünya Harbindeki Hilâl-i Ahmer Aşhaneleri", **I. Milli Kızılay Konferansı 11-13 Haziran 1964**, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1964, s. 8.

²⁴⁵ **Türkiye Kızılay Derneği İstanbul Aşocakları**, İstanbul: Cemal Azmi Matbaası, 1948, s. 7-17.

²⁴⁶ "Cihan Salib-i Ahmerleri Arasında Hilâl-i Ahmer", **Türkiye Hilaliahmer Mecmuası**, S: 22, 15 Haziran 1339/1923, s. 276.

Hilâl-i Ahmer'in fakir halkın iaşesinin sağlanmasına yönelik yardımları, Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk on yılında Cemiyet bütçesinin çoğu geçim darlığı çeken halkın iaşesine ayrılmıştı. Fakir ve muhtaç halkın iaşesi için, Cumhuriyetin ilk on yılında ayrılan pay 802.442 lira 19 kuruş 600 milim ayrılmıştı. Cemiyet'in 1923 yılından sonraki on yıllık yardım toplamının 3 milyon 547 bin 225 lira 46 kuruş 605 milim olduğu göz önüne alınırsa, iaşe için ayrılan bu miktarın iaşe yardımlarının diğer yardımlardan dörtte birlik bir oranla yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu orana gıdasız çocuklar için yapılan yardımlar dahil edilirse, iaşe için Hilâl-i Ahmer'in ayırdığı pay hayli artacaktır.

Burada Cemiyetin gıdasız çocuklara yaptığı yardımlara da değinmek gerekir. Savaşlardan sonra öksüz kalan veya bakamayacak kadar çok çocuklu ailelere Hilâl-i Ahmer yardım elini uzatmış, bunlara sağlıklı büyümeleri için asgari gıda yardımı hizmetinde bulunmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk on yılında 18 969 lira 4 kuruş gibi bir bütçe ayıran Cemiyet, çocukların gıdasızlıktan hastalanmalarını veya ölümlerin önüne kısmen geçmiş oluyordu.²⁴⁷

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin iaşe yardımında bulunduğu diğer bir grup ise, afetlerden zarar görenlere yaptığı yardımlardır. 1926-1930 yılları arasında afetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelere Hilâl-i Ahmer, un, mısır gibi gıda maddeleri yanında para yardımında bulunmuştur. Bu yardımlar sayesinde halkın asgari yaşam imkânı sağlanmış olduğu gibi, açlıktan ölenlerin sayısı da azaltılmış oluyordu.

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Hilâl-i Ahmer'in, Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar ki dönemde başta Konya ili olmak üzere, Eskişehir, Yozgat, Aksaray gibi illere gıda yardımında bulunmuştur. Cemiyetin bu tür yardımları 1929 yılından sonra da sürmüştür. Özellikle 1934-1938 yılları arasında meydana gelen kuraklıklar ülkede üretimin azalmasına, kıtlığın yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁴⁸ Hilâl-i Ahmer, bu felaket karşısında bazen bürokratik engeller bazen Cemiyetin müfettişlerinin ağır çalışmasından kaynaklı yardımlarını

---

²⁴⁷ Hilal-i Ahmer'in halka yaptığı ve gıdasız çocuklar için yaptığı yardımlar için bkz. "*Hilâliahmerin Tarihçesi*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, (Fevkalâde Sayısı), S: 132, Yıl: 13, 29 Ekim 1933, s. 699.

²⁴⁸ BCA: 030.10/ 184.266.12/ 28.7.1934; BCA: 030.10/ 184.266.12/ 28.7.1938.

zamanında ulaştıramamıştır. Bu yüzden felakete maruz kalan halkın ot, ağaç kabuğu gibi maddeler yedikleri hatta açlıktan ölümlerin meydana geldiği arşiv kaynaklarında kayıtlıdır.²⁴⁹

Tablo 1: Kuraklık Bölgelerine Hilal-i Ahmer'in Yaptığı Gıda Yardımları²⁵⁰

İller	Mısır (kg)	Un (kg)	Türk Lirası
Konya	88.000	260.000	---
Aksaray	---	120.000	---
Kırşehir	---	114.000	---
Yozgat	---	125.000	---
Eskişehir	---	240.000	---
Afyonkarahisar	---	100.000	---
Çankırı	---	65.000	---
Diyarbakır ve Havalisine	---	---	65.000 TL
Malatya	---	---	20.000 TL
Erzincan	---	---	3.000 TL
Çorum	---	---	2.000 TL

Hilâl-i Ahmer'in iâşe yardımları sadece ülke içindeki yoksul veya felaketzedelere olmamıştır. Özellikle faşizm, Nazizm gibi yönetimlerin dünyayı kasıp kavurduğu bir dönemde Hilâl-i Ahmer, temsilcilikleri vasıtasıyla başta Almanya ve Almanya'nın işgali altındaki yerlerde bulunan savaş esirlerine ve muhtaç halka gıda yardımında bulunmuştur. İnsani amaçlarla yapılan bu yardımlar, İkinci Dünya Savaşının başladığı 1934 yılından savaşın bitimine kadar düzenli olarak yapılmıştır.²⁵¹

²⁴⁹ BCA: 030.10/ 184.266.12/ 28.7.1934.

²⁵⁰ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 367.

²⁵¹ BCA: 030.10/ 178.233.20/ 15.9.1934.

2.3.3.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Mesken Yardımları

Yunan işgalleri sırasında ve sonrasında gönderilen *İmdat Heyetleri* dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, bölge halkına savaşın getirdiği yıkımlarla ilgili olarak yaptığı yardımlardan biri de mesken yardımları oldu. Yunanlıların Anadolu'yu işgali sırasında 280 bin ev harap edilmiş ve bir milyon halk evsiz kalmıştı.²⁵² Diğer yandan Yunan işgali sırasında yerlerini terk eden göçmenler ile nüfus mübadelesi sonrasında ülkeye gelen muhacirlere yer temininde Hilâl-i Ahmer'in aktif olarak görev almasına karar verilmiştir. Böyle bir kararın alınmasında başlıca neden, mesken yardımlarından birinci derecede sorumlu olan İskân Vekâleti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ve diğer vekâletlerin yetersiz kalmasıydı. Mesken yardımlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetine yer vererek uluslararası bir yardım örgütü olmasından yararlanmak, uluslararası yardım kurum ve kuruluşlarının desteğini almak amaçlanmıştı. Bu amaçla Kızılhaç'a başvurulmuş, ancak bu cemiyet bir takım ön koşullar öne sürdüğünden yardımlar TBMM tarafından kabul edilmemiştir.²⁵³

Hilâl-i Ahmeri'nin en fazla mesken yardımında bulunduğu kesimlerden biri hiç şüphesiz muhacirlerdi. Muhacirlerin yerleştirilmesinde aktif görev alan Hilâl-i Ahmer, onları cami, mescit, okul gibi yerlere yerleştirerek geçici olarak barınmalarını sağladığı gibi, sağlık, giyim, iâşe gibi temel gereksinimlerini karşılamayı da üstlenmişti.²⁵⁴ Hilâl-i Ahmer'in muhacirlere yapılan geçici mesken bulunması konusunda yaptığı yardımları, 1923 yılından sonra da devam etmiştir. Cemiyetin, 1923 yılının sonuna kadar yaptığı baraka ve konut sayısı 2.650 adedi bulmuştur. Hilâl-i Ahmer'in yapmış olduğu bu konutlarda yaklaşık 14.000 nüfus barındırılmıştır. 1924 yılında ise, baraka sayısı 6.597 sayısını bularak bir önceki yıla göre yaklaşık iki buçuk kat arttırılmıştır. İnşa edilen bu barakalarda yaklaşık 30.000 nüfus barındığı düşünülünce yapılan sosyal yardımların boyutu daha iyi

²⁵² **Türkiye Hilâlahmer Mecmuası**, S: 18, Yıl: 2, 15 Şubat 1923, s. 139.

²⁵³ Kızılhaç'ın Türk hükümetinden yapacağı yardımlara karşı istediği koşullar arasında; Yardım kampanyalarıyla toplanan paralarının İmar ve İane adıyla İstanbul ve Anadolu'da Kızılhaç komitesi tarafından dağıtılması, Samsun ve çevresinde bulunan yardıma muhtaç Müslümanlar yanında gayrimüslimlere de yardım yapılması, son olarak Kızılhaç komitesi Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı sırasında tahrip edilen alanlarının haritası, harap olan kasaba ve köylerin adı ve buralarda yaşayan hane sayılarını gösteren istatistiki bilgiler ile harap olan kasaba ve köylerin fotoğrafları gibi stratejik bilgiler istemekteydiler. Bkz. BCA, 272.12/ 39.3811/ 18.7.1922.

²⁵⁴ "*Hilal-i Ahmer*", **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Haziran 1929, s. 9; Çapa, "*Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılhay) Cemiyeti*", **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 137.

anlaşılacaktır.²⁵⁵ Hilâl-i Ahmer'in buna benzer yardımları, 1924 yılından sonra da devam edecektir. 1926 da ise Cemiyet önceliğini daha çok felaketzedelerin barınma ihtiyacına yöneltmiştir.

Cemiyet'in deprem, sel baskını, yangın gibi felaketlerdeki birinci önceliği felaketzedelere çadır yardımı yaparak bu kesimlerin geçici barınma ihtiyacını karşılamaktı. Örneğin, en fazla afetlerin yaşandığı, İzmir, Kalecik, Dağardı, Gökçedağ gibi felaket bölgelerine Cumhuriyetin ilk on yılında toplam 1809 adet çadır yardımında bulunmuştur.²⁵⁶ Yine 1934 yılında Afyon'da meydana gelen deprem nedeniyle bu bölgeye 150 çadır, ve 1000 TL para yardımında bulunmuştur.²⁵⁷ Cemiyetin bu tür yardımları, 1934 yılından sonra da devam etmiştir.

Ancak burada şunu da belirtmeliyiz ki, Cumhuriyetin ilk üç yılında Hilâl-i Ahmer'in yaptığı mesken yardımı daha sonraki yıllarda yapılmamıştır. İlk üç yılda Cemiyet'in, daha çok baraka ve konut inşaatı için gerekli malzemelerin karşılanmasında yaptığı yardımlar oldukça fazlaydı. 1926'dan sonra Cumhuriyet hükümeti, kurduğu İskân Müdüriyeti sayesinde muhacirlerin önemli ölçüde mesken sorununu çözmüş, meydana gelen felaketlerde ise Hilâl-i Ahmer'i daha çok bugünkü tabirle "kara gün dostu" olarak geçici çadır ve battaniye gönderilmesi konusunda yönlendirmiştir.

2.3.3.5. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bütçesi ve Gelir Kaynakları

Cemiyet, savaşın her türlü kısıtlamalarına ve ekonomik darlığına rağmen 1919-1922 yılları arasında bütçesi artış gösteren ender kurumlardan biriydi. 1919 yılında 1.383.000 lira ülke içinde 1.403.533 lira da yurt dışında olmak üzere toplam 1.750.333 lirası vardı.²⁵⁸ Bu bütçenin önemli bir kısmı Cemiyetin İstanbul'dan

---

²⁵⁵ Tüm masrafı cemiyet tarafından karşılanan mesken sayısı 1.866, cemiyetin sadece kereste yardımında bulunup diğer masrafların ev sahipleri tarafından karşılandığı mesken sayısı ise 784'tü. Bkz. "*Hilal-i Ahmer'in İnşaat Faaliyeti*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 22 15 Haziran 1339/1923, s. 287; 1924 yılında ise 4.328 barakanın tüm inşaat masraflar cemiyet tarafından karşılanmış, geri kalan kısmına ise kereste yardımında bulunulmuştur. Bkz. "*Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Beş Altı Senelik Faaliyeti*", **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 33, 15 Mayıs 1340/1924, s. 298.

²⁵⁶ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 367; **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Nisan 1928, s. 2.

²⁵⁷ BCA: 030.10/ 119.839.4/ 28.7.1934.

²⁵⁸ Akgün-Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 269.

Ankara'ya taşınması sırasında kaçırılan altın ve paradan oluşmaktaydı.²⁵⁹ Cumhuriyetin ilk yılında Cemiyet'in bütçe gelirleri toplamı 1.386.606 lira; masrafı ise, 1.847.256 liraydı. Savaşların getirdiği ağır koşullar ve fakirliğin yaygın bir sosyal bir problem olması, yardım hizmetlerine olan ihtiyacın her geçen gün daha fazla artmış olması, buna karşın bağış ve düzenli gelirin gittikçe azalmış olması, 460.650 liralık bir bütçe açığının ortaya çıkmasına neden olmuştu.²⁶⁰ Bütçe açığı önceki yıllardan devredilen ihtiyat akçesinden karşılanmıştı. İhtiyat bütçesi Cemiyet yardımlarının düzenli yardım yapılması için bazı yıllarda fazla veren bütçenin bir sonraki yıla aktarılmasından ibaretti.

1924 yılında, Hilâl-i Ahmer'in gelirleri toplamı 1.386.053 bir önceki yıla göre hemen hemen aynı olduğu halde masrafları, 578.964 liralık bir azalışla 1.268.292 lira olmuştur. Ortaya çıkan 117.761 liralık bütçe fazlası ise daha sonraki yıllarda kullanılmak üzere ihtiyat bütçesine aktarılmıştır. Genel gelirler ile genel masraflar arasında olağan bütçeden 88.283 lira, olağanüstü bütçeden ise 29.477 lira fazla gelir tahakkuk ettiğinden, toplam 117.760 liralık fazlalık ihtiyat akçesine naklolunmuştu. Diğer yıllardan farklı olarak, olağanüstü bütçenin en önemli gelir bölümü 542.904 lira ile satış bedeli teşkil ediyordu.²⁶¹ Cemiyetin bütçesi veya mal varlığı sadece para ve altın gibi nemalardan oluşmamaktaydı. Bunların yanı sıra gayri menkul, tahvilleri, (borç senetleri) ile Cemiyet'e ait eşya ve malzemeleri olduğu düşünülünce, ihtiyat bütçesine sadece para aktarılmadığı bunun yanında tahviller ve gayri menkullerinde aktarılmış olduğu görülecektir.

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi Hilâl-i Ahmer, 872.568 liralık bir yardımla en fazla yardımı 1923 yılında yapmıştır. Diğer yıllarda oransal olarak 1928 yılı hariç bir azalış mevcuttur. Bu grafikte açıkça görüldüğü gibi, savaşlar ve afetler Cemiyet'in masraflarını arttıran temel faktörlerden bazılarıydı ve Türkiye'de savaşlar sonrası asıl zorluk, afetlerde ve 1929 ekonomik buhranı sırasında yaşanmıştı. Bütün

---

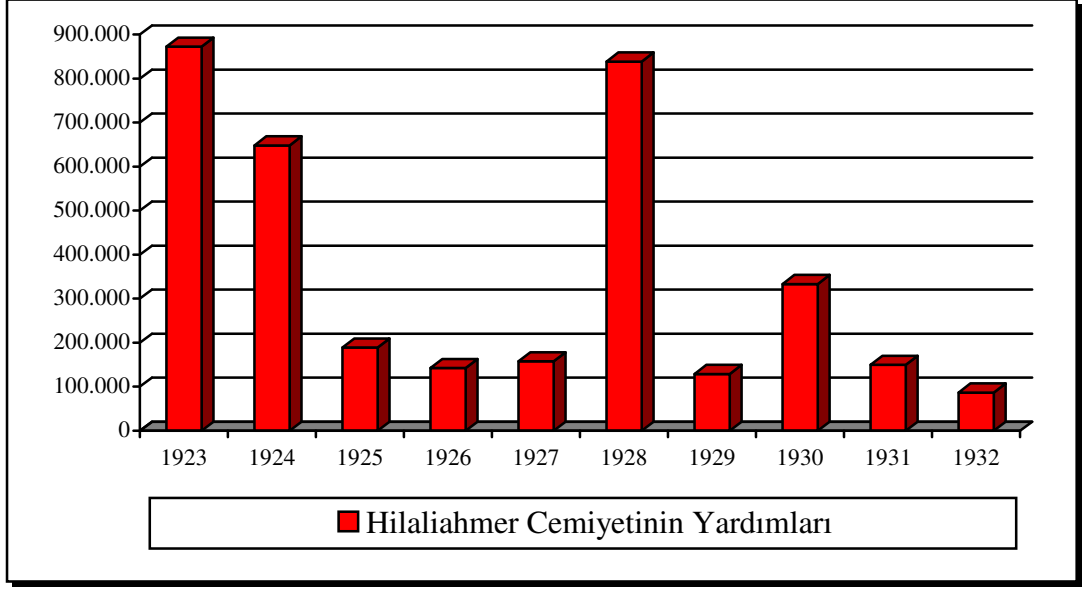
²⁵⁹ Bunlardan en önemlisi Kurtuluş Savaşı sırasında Tahsin Bey vasıtasıyla İstanbul'dan Ankara'ya kaçırılan 200.000 altındır. Bkz. Çapa, "Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti", **Osmanlı**, C. V, s. 23; Hikmet Gezer, "Milli Mücadele sırasında Hilâl-i Ahmer'e (Kızılay'a) Bir Suikast Teşebbüsü", **Kızılay Dergisi**, S: 41, (Kasım 1951), s. 19.

²⁶⁰ Çapa, **a.g.t**, s. 99.

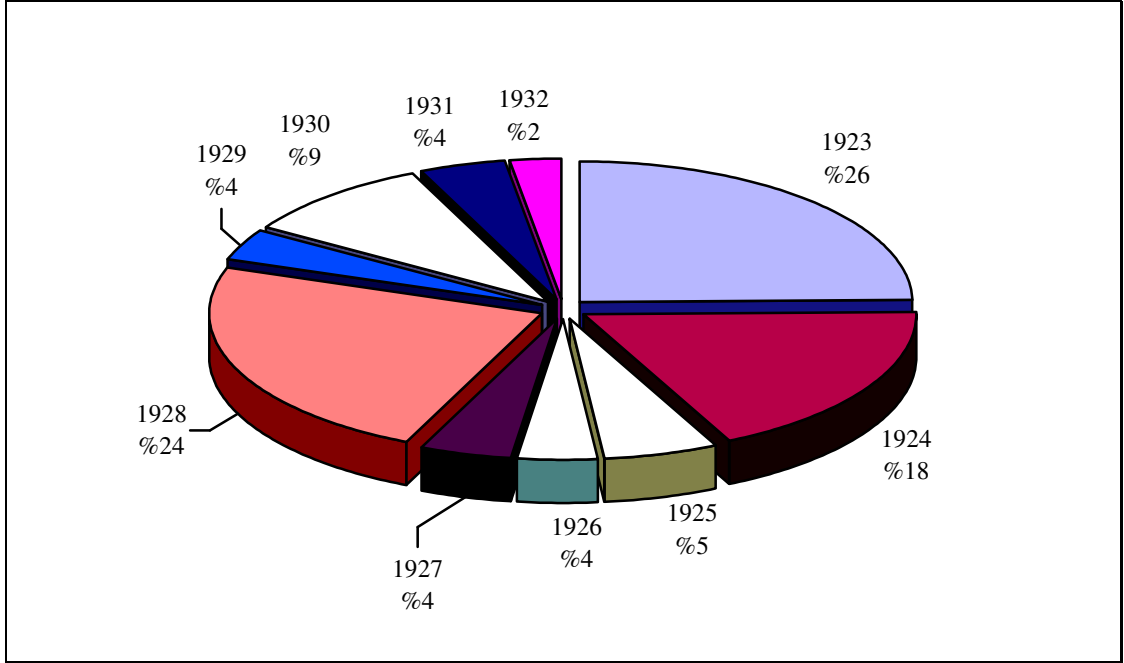
²⁶¹ **a.g.t**, s. 67.

bu olumsuzluklar cemiyetin yardım faaliyetlerine yansımış bazı dönemler Cemiyet'in, sosyal yardımlara daha az bütçe ayırmasına neden olmuştur.

Grafik 7: Yıllara Göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Bütçesi (Türk Lirası)²⁶²

Grafik 8: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Bütçelerinin Yıllara Göre Yüzelik Dilimleri²⁶³

²⁶² Türkiye Hilâli Ahmer Mecmuası (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

²⁶³ Grafikte yüzelik dilimler alınırken 1932'ye kadar Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin çeşitli yardımlara ayırdığı payların yıllara göre dağılımıyla elde edilen sonuçtur. Bkz. Aynı yer.

Yüzdelik dilimlerden daha iyi anlaşılacak olan yardım bütçesi en fazla 1923-1928 yıllarında ayrılmıştı. Bütçenin yıllara göre bir değişkenlik gösterdiği aşikardır. Bunda yukarıda ilk paragrafta belirttiğimiz gibi afetler göçler ve afetler sonucunda muhtaçlık oranında hızlı bir artış yaşanmış olmasına rağmen Hilâl-i Ahmer'in gelirlerinde ekonomik sıkıntılar ve fakirlik ortamında bir artış olmamasından kaynaklanır. Diğer yandan bahsedilen bu sıkıntılar Hilâl-i Ahmer'in ihtiyat bütçesini de etkilemiş bir sonraki yıla fazla bir meblağ aktarılamamıştır. Bu yüzden 1925 yılında cemiyetin kabul edilen yeni tüzüğünde bütçe kaynaklarına oldukça fazla ağırlık verilmiştir. Tüzükte gelirleri arttırma yönünde kapsamlı bir paket hazırlanmış, paketin uygulanışı sırasında doğabilecek aksaklıkların önüne geçebilmek için hukuki sınırlar açıkça çizilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1925 yılında kabul edilen tüzüğünde Cemiyet'in gelirleri şu şekilde sıralanmaktaydı: 1) Üye taahhüdü, 2) Ayni ve nakdi yardım ve armağanlar, 3) Müsamere, konferans, yardım günlerinde yayınlanacak olan gazete ve yayınlarda şefkat pulu vs. gelirleri, 4) Mabet, hastane, okullarla diğer yerlerde konulan Hilal-i Ahmer kutularında biriken hasılat, 5) Devlet vakıfları ve belediyeler tarafından yapılacak yardımlar, 6) Cemiyet'in binalarının kirası veya parasının faizi, 7) Bazı vergilerden hükümetçe belirlenen pay, 8) Hükümetçe verilecek imtiyaz veya izinlere bağlı olarak elde edilen gelirler. Bunun içerisinde bizzat Hilâl-i Ahmer tarafından işletilecek maden suları gelirleri, 9) Hilâl-i Ahmer için hükümet ve belediyelerce ayrılan paylardan oluşmaktaydı.²⁶⁴

Cemiyet tüzüğünde belirtilen gelir kaynakları kalemlerini kısaca açıklamak gerekir. Öncelikle Hilâl-i Ahmer, Ankara'ya taşındıktan sonra üye kaydına önem vermiştir. Üye kayıtları teşkilatlanma açısından önemli olduğu gibi, Cemiyet'e düzenli gelir getirmesi açısından da önemliydi. Cemiyet'in 1925 yılı tüzüğünde üyelerin verecekleri aidat miktarı açıkça belirtilmiştir. Buna göre üyeler, muavin aza, aza, daimi aza, fahri aza şeklinde dört gruba ayrılarak aidat miktarları belirlenmişti. Muavin azalar yılda elli kuruş, azalar yılda bir lira aidat

---

²⁶⁴ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

ödemek zorundaydılar. Daimi azalar bir defada en az 100 lira, fahri üye ise, en az 2000 lira cemiyete bağışta bulunmak zorundaydılar.²⁶⁵

Cemiyete yapılan bağışlar ve armağanlar bütçede oldukça yekun oluşturan diğer gelir kaynaklarından biriydi. Atatürk, söz ve davranışlarıyla Hilâl-i Ahmer'e yardım yapılmasını özendirmiştir. Atatürk, 1924 yılında yaptığı konuşmada Hilâl-i Ahmer'in başarılı olmasında yapılacak yardım ve bağışların çok önemli olduğunu vurgulamıştı:

“...İşte dindaşlar: Bu yerleri i’mar etmeğe, düçar oldukları mahrumiyet ve sefaletten bir dakika evvel halas edilmeleri lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralara iskana 600 bin kişiye ekmek vermeğe, me’va bulmağa çalışan Türkler kardaşlarının sefaletinden telef olmamaları için alem-i İslamın mürüvvetine müracaat ediyor. Dindaşlık rabita-i kadbiyesinin feyyaz tahliyatına ümitvar ve muntazar bu zavallı kardeşlerimiz için, müşterek bir hayır ve şefkat müessesesi olan Hilali Ahmer’in vaki’ olacak teşebbüsüne bütün alemler İslamın seve seve ve kemali memnuniyetle zehir olacağına şüphem yoktur. Hilal-i Ahmer; bu dini vazifesinde de muvaffık olması için alemler İslamın lütuf muavenetine arz-ı ihtiyaç ediyor. Yapacağınız en ufak bir muavenetin birkaç Müslüman ailesinin hayatını kurtaracağını düşününüz, doğrudan doğruya aynen ve nakten gönderilecek ianette şükranla kabul edilecektir. Bu gün ezici bir harman içinde bulunan ve yarın iskan ve iâşe edilmek için bin müşkülata pençeleyecek olan Rumeli Müslümanlarının yegane istinadgahları imanları ve yegane ümitleri din kardeşlerinin uluviyet ve necabetidir...”²⁶⁶

Atatürk’ün yukarıdaki paragraftaki konuşması sadece sözde kalmamıştır. 1936 yılında o günün koşullarında oldukça büyük meblağ tutan 10.000 lirayı Adana çevresinde meydana gelen sel felaketine uğrayanlara verilmek üzere Hilâl-i Ahmer’e bağışlayarak²⁶⁷ bu konuda da önderlik etmiştir.

Atatürk’ün bu örnek davranışından sonra bir çok kişi ve kuruluş, mal ve para yardımında bulunarak cemiyetin bütçesine katkı sağlamışlardı. Hilâl-i Ahmer Cemiyet’ine yapılan yardım ve bağışlar sadece yurt içinden değil, aynı zamanda çok yüklü miktarda yurt dışından da gelmiştir.²⁶⁸ Yapılan yardım ve bağışlar, sadece

²⁶⁵ BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

²⁶⁶ “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Alemler İslama Hitabesi”, **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 30, Yıl: 3, 15 Şubat 1924, s. 147.

²⁶⁷ Yardım miktarı, bu günün koşullarında çok az görülebilir. 1924 yılında 10.000 lirayla İstanbul Beyoğlu’nda 40 daire satın alındığında miktarın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Bkz.Nail Tan, “Atatürk’ün Sosyal Çalışmalarından Örnekler”, **Atatürkçü Düşünce**, S: 44, Yıl: 4, (Aralık 1997), s. 29.

²⁶⁸ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 100, Yıl: 99, 15 Aralık 1929, s. 531; “Hilaliahmere Yardım”, **Tanin**, 21 Ocak 1340/1924, s. 1.

nakit para olarak değil, ev, arsa gibi gayri menkulleri de içeren bağışlardan oluşuyordu.²⁶⁹

Müsamere, konferans, yardım günlerinde yayınlanacak gazete ve şefkat pulu gibi etkinliklerden elde edilen gelirler, cemiyet bütçesini oluşturan diğer gelir kalemleri arasındaydı. Hilâl-i Ahmer yardım günleri, Hz. Peygamberin doğum günü ve padişahın tahta çıkışının yıl dönümünde olmak üzere iki kez yapılırdı. Bu günlerde balolar düzenlenir, cemiyet için bağışlar toplanırdı.²⁷⁰ 1924 yılında Hilâl-i Ahmer günlerinin Cumhuriyet ilkelerine ters olması nedeniyle Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye vekili bakanlar kuruluna bir öneri götürmüştür. Bu öneriye göre, Hilâl-i Ahmer tüzüğünün üçüncü maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “*peygamberimizin doğumu ile padişahın tahta çıktığı günlerde toplanacak yardım*” maddesinin değiştirilerek yerine 29 Ekim Cumhuriyetin ilanı ve 23 Nisan günlerinin Hilâl-i Ahmer günleri olarak kutlanması istenmişti.²⁷¹ Bu sunulan öneri, daha sonraki yıllarda Hilâl-i Ahmer haftası olarak kutlanacaktır.

Hilâl-i Ahmer haftası, Cemiyet’in bütçe gelirleri için ayrı bir yeri vardı. Bu hafta da oldukça fazla bağışlar toplanır, azalar genellikle bu hafta içerisinde kayıt olarak aidat ve bağışlarını öderlerdi.²⁷² Diğer yandan Hilâl-i Ahmer’in kasasına düzenli gelir sağlamak amacıyla cemiyetin gelirleri yasalarla korunmuştu. Bu yasalar arasında; din ve milli bayramlarda posta ve telgraf idarelerinde kartpostallara ve kartvizitlere Hilâl-i Ahmer şefkat veya hatıra pulu yapıştırılması, elde edilen gelirlerin cemiyet bütçesine aktarılması, en önemlilerinden biridir.²⁷³

---

²⁶⁹ Bağışlar yapanlar Hilâl-i Ahmer tarafından onure ediliyordu. Örneğin, 1929 yılı sonunda Menemen kazasının Hasanlan köyü ileri gelenlerinden Mehmet adlı kişi Hilâl-i Ahmer’e 3500 liralık mal varlığını bağışlamasından dolayı resmi Hilal-i Ahmer Mecmuasında bastırılarak onure edilmiştir. Bkz. **Türkiye Hilâlahmer Mecmuası**, S: 105, Yıl: 10, 15 Mayıs 1930, s. 901.

²⁷⁰ Kevork Pamukciyan, “*Ölümünün Yüzyüncü Yılında Hilâl-i Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa*”, **Tarih ve Toplum**, S: 134, (Şubat 1995), s. 21.

²⁷¹ BCA: 030.10/ 178.232.17/ 1.10.1924.

²⁷² **Milliyet (Tan)**, 23 Mayıs 1932, s. 7.

²⁷³ 22.3.1934 tarihinde kabul edilen kanun maddesi aynen şöyledir: “Din ve millet bayramları ile bunlara tekaddüm eden arife günlerinde posta ve telgraf ücretlerinden ayrı olarak posta ve telgraf idarelerinde kartvizitlere ve kartpostallara yirmi paralık, adi mektuplara bir taahhütlü ve kıymetli mektuplara 2 buçuk ve telgraf namelere 5 kuruşluk Hilâlahmer şefkat ve hatıra pulu yapıştırılır.” Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, 1 Kasım 1934, Kanun no. 2391; **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Temmuz 1926, s. 2.

Dinsel tören veya bayramlar, Hilâl-i Ahmer'in önemli gelir kaynaklarından biridir. Bu gelirlerden biri, hiç şüphesiz ramazan ve kurban bayramlarında camilere konan Hilâl-i Ahmer kutuları veya tepsileri vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Bu iki günde bayram namazına giden her Müslüman camiye konacak bir kutu veya tepsiye gönlünden ne koparsa atardı. Bu âdet, Türkiye Cumhuriyetinin en küçük köy camilerine kadar uygulanırdı.²⁷⁴ Ayrıca ramazan bayramının ilk günü, Hilâl-i Ahmer'in çiçek günü olarak ilan edilmişti. Bu günde küçük çocuklar, güzelce giydirilir, ellerine Hilâl-i Ahmer sepetleri verilir, cemiyet yararına çiçek satarak gelir elde etmeleri sağlanırdı. Çiçek satışları yanında, Hilâl-i Ahmer rozeti, satışından elde edilen gelir de küçümsenmeyecek kadar fazlaydı. Satışlar genellikle küçük kız çocukları tarafından yapılır, bayram günlerinde bu çocuklar, rozet satarak cemiyete ek gelir sağlardı.²⁷⁵ Aslında Hilâl-i Ahmer, her ne kadar uluslararası Kızıllaç kurumundan etkilenerek kurulmuş ve prensiplerini benimsemiş olsa da, İslamın geleneksel yardım anlayışından kopmamış, bünyesinde hep bu geleneksellik yönünü devam ettirmiştir. Bu yönüyle cemiyet, Türkiye'de gerek devlet tarafından gerekse sivil kuruluş ve kişiler tarafından desteklenen nadir kurumlardan biri durumuna gelmesini sağlamıştır. Devlet, bazen Hilâl-i Ahmer Cemiyet'ine getirdiği vergi muafiyetiyle bazen vakıf gelirlerinden elde edilen gelirlerin bir kısmını Cemiyet bütçesine aktararak bu kurumu daima desteklemiştir. Bazen Hilâl-i Ahmer'in gelirlerini arttırıcı bir takım yasal düzenlemeler de yapılmış olması Cemiyet'in her zaman devlet tarafından desteklendiğinin kanıtıdır. 1938 yılında çıkarılan bir kanunla Yugoslavya'dan alınan tazminatın faiziyle birlikte Hilâl-i Ahmer'e devredilmesi buna en güzel örnektir.²⁷⁶

Cumhuriyet yönetimi, çoğu zaman matbaacılık konusunda ihtiyaç duyduğu masa, cep ve duvar takvimleri ile okul defterlerinin basım ve satış yetkisini Hilâl-i Ahmer'e vererek Cemiyet bütçesine ek gelir sağlama kolaylığı getirmiştir.²⁷⁷ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

²⁷⁴ **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 79, Yıl: 7, 15 Mart 1928, s. 309.

²⁷⁵ Rozet satışlarından elde edilen gelir yıllara göre değişmekteydi. Örneğin, 1927 yılında ramazan bayramından ertesi yılın ramazan bayramına kadar İstanbul'da rozet satışından elde edilen gelir miktarı 3947 lira 68,5 kuruş gibi bir yekun tutmuştur. Bkz. **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, S: 81, Yıl: 7, 15 Mayıs 1928, s. 447.

²⁷⁶ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XVIII, Devre: 5, İçtima: 3, 1 Kasım 1938, Kanun no: 3427.

²⁷⁷ BCA: 030.10/ 178.233.8/ 19.4.1924.

Bütün bu gelirler yanında Cemiyet'in bütçesinde kendi kaynaklarıyla elde ettiği gelirler de mevcuttur. Bunların başında Hilâl-i Ahmer maden suyu gelirleri, Hilal-i Ahmer Mecmuası satışından elde edilen gelirler bunlardan bazılarıdır.²⁷⁸ Bu gelirler içerisinde günümüze kadar gelen Afyonkarahisar maden suyu satışı Cemiyet'in kasasına düzenli gelir getiren kaynaklardan biriydi. Yılda ortalama 180 ile 190 bin şişe maden suyu sattığı var sayılırsa Cemiyet'in kasasına azımsamayacak kadar para girdiği görülecektir. Örneğin, Cemiyet 1930 yılına kadar 248.136 şişe maden suyu satışından elde ettiği gelir 5.409.707 lira olduğu görülünce rakamın hiç de azımsamayacak boyutta olduğu daha iyi anlaşılacaktır.²⁷⁹

2.4. Himaye-i Etfal Cemiyeti

2.4.1. Kuruluşu

Osmanlı Devleti son dönemlerinde bir çok cephede savaşmasından dolayı cepheye sürekli asker sevk etmek zorunda kaldığı, askerlerin büyük çoğunluğunun cephelerde şehit düşmesi sonucu ülkede yetim çocuklar sorununun büyüyerek devam ettiği, toprak kayıpları ile beraber büyük göç dalgasının başta İstanbul olmak üzere büyük illerin sosyal ve ekonomik hayatını felç ettiği bilinmektedir.²⁸⁰

Yetim ve kimsesiz çocuklar sorunu ülkenin en önemli sorunu olunca, devletin çözüm arayışları da artmıştır. Devletçi çözüm arayışlarından ilki İkinci Abdülhamid döneminde kurulan Darülhayr-ı Ali'nin kuruluşuyla başlamıştır. Devletçi çözüm arayışları İttihat ve Terakki Partisi döneminde Darüleytamların (Yetimlerevi) açılmasıyla devam etmiştir. Darülhayr-ı Ali ve Darüleytamların yetersizlikleri sonucu kapanması²⁸¹ üzerine kimsesiz çocuklara bakım için yeni arayışlara

²⁷⁸ BCA: 030.10/ 178.233.6/ 30.11.1926.

²⁷⁹ **Türkiye Hilâlahmer Mecmuası**, S: 98, Yıl: 99, 15 Ekim 1929, s. 421.

²⁸⁰ Makbule Sarıkaya, "*Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar*", **Atatürk Dergisi**, III/3, (Ocak 2003), s. 195.

²⁸¹ Yetersizlikler o kadar açığa çıkmıştır ki Darüleytamlarda barınan çocuklar seslerini duyurmak ve devletin buraya el atması için topladıkları altmışa yakın imzalı mektubu dönemin İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey'e göndermişlerdir. Mektubun satır aralarında açlık ve yokluktan bahsedilerek şöyle deniyordu: "...Biz köylerimizde de pis, yırtık bir elbise ile, yalın ayak, başı açık gezer. Hastalıklı...çocuklar olur ve bir gün açlıktan bakımsızlıktan öldürdük!... Hangi sebepten olduğunu bilmiyoruz..." Aslında buna benzer serzenişler ülkenin diğer hayır kurumlarında da mevcuttu. Zira devletin bu yıllarda hayır kurumlarına bile ayıracak yeterli bütçesi yoktu. Bkz. "*Darüleytam Çocuklarının Bir Feryadı*", **Tanin**, 28 Eylül 1923, s. 1.

girilmiştir.²⁸² Bu arayışlar sonucunda Galatasaray yurdunda İsmail Canbulat, Muhtar Bey, Celal Derviş Bey, Osman Tevfik Bey, Kemal Derviş Bey, Adnan Bey, Servet Efendi, Nesim Mezalyah Efendi, Haralambadi Efendi, Doktor Rasim Ferid Bey, Mustafa Reşat Bey, Ahmet Emin Beyden oluşan grup²⁸³ hükümetten gerekli izni alarak 1917 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni kurmuşlardır.²⁸⁴ 6 Mayıs 1917 tarihinde kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin beyannamesinde de belirtildiği gibi; çocukların muhafazası için yapılan dağıtık yapılanmaları tek çatı altında toplayarak muhtaç çocukların himayesi ve korunmasını sağlamak asıl amacı oluşturuyordu.²⁸⁵

Cemiyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra, Başkan İsmail Canbulat Bey'in Stockholm büyükelçiliğine atanmasıyla yerine Cavid Bey getirilir. Cavid Bey'in başkanlığında Cemiyet yönetimi, 12 Ekim 1917'de Samsun, 27 Ekim 1917'de İzmit, 1918'de Konya, Yeniköy, 1917'de Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Bakırköy, 20 Eylül 1920'de Kırklareli şubelerini açarak Cemiyet, yardım hizmet ağını iyice genişletti.²⁸⁶ Cemiyet'in ilk taşra şubesi olan Kırklareli şubesinin reisi olan doktor Fuad Efendi daha sonra Cumhuriyet döneminde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun uzun yıllar başkanlığını yürütecek olan Fuad Umay'dır (1858–1963). İsmi belirtilen

---

²⁸² Bu arayışlar içerisinde en önemlisi hiç şüphesiz geçici yetimhaneler kurulması fikridir. Bunun için İstanbul'da bulunan Notre Dame de Sion, Yedikule'deki İtalyan Mektebi, Galata'daki Rus Manastırı, St. Joseph Mektebi gibi pek çok İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus binasına el konuldu ve bu binalara geçici olarak yetim ve kimsesiz çocuklar yerleştirildi. Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?", **Toplumsal Tarih**, C. XII, S: 69, (Eylül 1999), s. 1.

²⁸³ Bu gruba daha sonra Cavid Bey, Ahmet Hakkı Bey, Orfanidis Efendi, Arif Bey, Doktor Ömer Fuad Paşa, Emanuel Karasu Efendi, Mustafa Asım Bey ve Noradinkyan Efendi katılmıştır. Cüneyd Okay, cemiyetin kurucularının tamamının mason olduğunu ve 1923 yılındaki kapanışına kadar tamamen masonlar tarafından yönetildiğini iddia etmektedir. Bkz. Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı**, C. V, s. 492-493; Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923 (Himaye-i Etfal)**, İstanbul: Şule Yayınları, 1999, s. 15; Ayrıca cemiyetin, yönetim teşkilatlanması için bkz. "Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi", **Sabah**, 12 Mart 1333/12.05.1917, s. 3.

²⁸⁴ Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908 yılında Kırklareli'nde mahalli nitelikte kurulmuş ve çalışmalarını Balkan Savaşlarına kadar sürdürmüştür. Ancak kaynakların çoğu cemiyetin resmi olarak 1917 yılında İstanbul'da kurulduğu ve kapsamlı çalışmalarına bu yıldan itibaren başladığı belirtilmiştir. Bkz. Fuat Bey, "Himaye-i Etfal Cemiyeti Nedir, Nasıl ve niçin çalışır?", **Sihhat Almanaki**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933, s. 84.

²⁸⁵ Bkz, **Himaye-i Etfal Cemiyeti, 6 Mart 1333 Senesinde Teşekkül Eden Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Tarihçesi ve 1338 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İn'ikad Eden Meclis-i Umumiye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Bilanço (Umumi Rapor ve Bilanço 1338)**, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, 1339/1923, s. 1.

²⁸⁶ Şubelerin faaliyetlerini uzun süre devam ettirememesine rağmen, İstanbul'daki cemiyet mevcudiyetini Mütareke döneminde de devam ettirerek 17 Ocak 1921 tarihli bir padişah iradesi ile kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edildi. Bkz. Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, S: 52, (Nisan 1988), s. 31.

şubelerden başka, çeşitli tarihlerde Musul, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu ve Bolu'da da şubeler açılmıştır. Ancak, önce İzmir arkasından İstanbul'un işgal edilmesiyle Cemiyet merkeziyle, taşra şubelerinin irtibatının kesilmesine sebep olmuştur.²⁸⁷ Bu şubelerdeki yönetim kurulu üyelerine bakıldığında, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ilk kuruluş yıllarında ülkedeki bütün dinlere mensup kişileri bünyesinde bulundurduğu ve dolayısıyla bütün dinlere mensup çocukları koruma altına alma amacı güttüğü açıkça bellidir.

İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti çalışmalarını yürütürken, 30 Haziran 1921 tarihinde, Büyük Millet Meclisinin bazı üyelerinin de girişimiyle Ankara'da yeni bir Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulması sağlanmıştır.²⁸⁸ Böylece İstanbul ve Ankara'da iki başlı bir Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin varlığı söz konusu olmuştur. Cemiyet, 1923 yılındaki genel kurulundan sonra, İstanbul'da yeni bir kurul yapmayarak iki başlılığa son verdiği gibi merkezinin Ankara'da devam edeceğinin ilk sinyallerini de vermiş oldu. Böylece, savaşın zor şartları altında kimsesiz çocukları barındırmak için kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, bütün olumsuz koşullara rağmen eğitimden sağlığa çocuk bakımından gençliğin korunması ve yetiştirilmesine kadar birçok alanda faaliyet göstermiş, uluslararası platformlarda kendine yer bulmuştur. Ankara'da aynı adla tesis edilen kuruluştan belki de İstanbul'da olması sebebiyle beklediği ilgiyi görememiş ve 1921 yılından sonra İstanbul'daki faaliyetlerinden çekilmiş, faaliyetlerini Ankara'da yürütmeye başlamıştır.²⁸⁹

Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti, Mustafa Kemal Atatürk'ün himayesinde²⁹⁰ tüm ülke çapında örgütlenerek, anne ve çocuklara yönelik yardım hizmetlerini

---

²⁸⁷ Okay, "Osmanlı Dönemi Hümaye-i Etfal Cemiyeti Üzerine Belgeler/Notlar", **Toplumsal Tarih**, S: 52 (Nisan 1998), s. 2.

²⁸⁸ Cemiyetin Ankara'daki kurucular şu kişilerden oluşmaktaydı: Mustafa Fevzi Paşa (Kozan Mebusu), Dr. Adnan Bey (İstanbul Mebusu), Dr. Fuad Bey (Bolu Mebusu), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan Mebusu), Mustafa Necati Bey (Saruhan Mebusu), Dr. Refik Bey (Beyazıt Mebusu), Muhtar Bey (İstanbul Mebusu), Rauf Bey (Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı), Şeref Bey (Edirne Mebusu), Vasıf Bey (Heyet-i Merkeziye Azasından), Abdullah Azmi Bey (Eskişehir Mebusu), Nadi Bey (İzmir Mebusu), Nafiz Bey (Erzurumlu Tüccar), Dr. Rıza Nur Bey (Sinop Mebusu), Faik Bey (Edirne Mebusu), Hüseyin Ragıp Bey (Matbuat Umum Müdürü), Hoca Esat Efendi (Aydın Mebusu), Eyüp Sabri Bey (Eskişehir Mebusu), Emin Bey (Canik Mebusu), Enver Bey (İzmir Mebusu), Hamdi Bey (Bilecik Mebusu), Vehbi Bey (Niğde Mebusu) Bkz. Baranoğlu, Tahsin, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*", Nisan 1966; Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, S:52, (Nisan 1988), s. 31; Sarıkaya, **a.g.m**, s. 194.

²⁸⁹ Okay, **a.g.m**, s. 27.

²⁹⁰ "Himaye-i Etfal", **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Temmuz 1337/1921, s. 1.

genişleterek sürdürmüştür. 1934 yılında ise, Çocuk Esirgeme Kurumu adını alarak varlığını günümüze kadar devam eden ender sosyal yardım kurumlarından biri olmuştur.²⁹¹

2.4.2. Cemiyet'in Yöntem ve Çalışmaları

30 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ilk çalışması, Mareşal Fevzi Çakmak'ın kuruma telgraf çekmesi üzerine başlamıştır. Cepheden gönderilen 1500 çocuk, Ankara'da evlere yerleştirilerek misafir edilmiş, daha sonra Hacı Bayram caddesinde küçük bir çocuk misafirhanesi açılmasıyla korunmaya muhtaç çocukların barınmasına imkan sağlanmıştı.²⁹² Böylece Himaye-i Etfal'in kuruluşundan beri benimsemiş olduğu çocukların "korunması ve muhafazası" anlayışı, Ankara'da devam ettirilmiş oluyordu. Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal, daha çok kurumsal özelliği ve çocuk bakımında benimsediği modern yöntem ve usullerle ön plana çıkmış çocuk bakımı ve yetiştirilmesi konusunda bu anlamda rehber olmuştur. Himaye-i Etfal, çocukların sadece barınma ve iâşesini sağlamamış, aynı zamanda, sağlık, eğitim ve kültürel yönden gelecek nesillerin yetişmesinde katkısı olan en önemli kurumlardan biri olmuştur.²⁹³

Nizamnamesinden anlaşıldığına göre; başta şehit çocuklarının daha sonra harp malûllerinin ve kimsesiz çocukların barınması ve iâşesinin sağlanması için kurulan Cemiyet,²⁹⁴ özellikle 1920 yılının sonlarından itibaren nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içine girmiştir.²⁹⁵ Bu anlamda Cemiyet, gerek anne sağlığını gerekse çocuk

---

²⁹¹ Türkiye-Çocuk-Esirgeme-Kurumu, **Mersin Merkezinin 25 Senelik Çalışmaları 1925-50**, S: 1, Mersin Merkezi Yayını, Tarih ve Yer yok, s. 3

²⁹² Fuat Umay, **Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı: Çocuk Davamız**, İzmir: Meşher Basımevi, 1946, s. 6.

²⁹³ "Himaye-i Etfal", **Halk**, S: 11, Yıl: 1, (22 Nisan 1929), s. 3.

²⁹⁴ Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanıyordu: "Cemiyet evvela şehit çocukları ile, saniyen harp malullerinin ve harp felaketzedelerinin çocukları ile iştigal eder." Bkz. **Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, Tarih ve Yer Yok, s. 3; **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Temmuz 1337/ 1921.

²⁹⁵ Akbayrak, **a.g.m.**, s. 32.

sağlığını koruyucu çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır.²⁹⁶ Özellikle, bünyesindeki ana kucağı, yetim evleri ve şefkat yuvaları vasıtasıyla kimsesiz veya yardıma muhtaç çocukların başta sağlık olmak üzere, her türlü ihtiyaçlarının Cemiyet tarafından karşılandığı bilinmektedir. Daha sonraları çocuk yuvası olarak isimlendirilen bu kuruluşlar, modern çocuk bakım yöntemlerinin de ilk örneklerini vermişlerdir. Cemiyet'in 1933 yılı verilerine göre, Ankara ve Diyarbakır'da ana kucağı, Çanakkale, Edirne ve Adana'da yetimler evi, Artvin, İzmir, Giresun, Tokat, Kars, Biga, Lapseki, Reşadiye, Ödemiş, Adana ve Balıkesir'de şefkat yurdu bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Gerek İstanbul ve gerekse Anadolu şubelerinde çok sayıda çocuğu barındıran bu yurtlar, çocukların tedavilerini ve ilaçlarını sağlar, savaşta yetim kalan çocukların çeşitli ailelere verilmesine ön ayak olurdu.²⁹⁸

Cemiyet'in yetim çocuklar için üstlendiği görev ve çalışmalar, 1930 yılından sonra daha da genişleyecektir. Özellikle çocukların zararlı alışkanlıklardan korunması için kurumsal ve yasal önlemler alınması konusunda hükümetle işbirliği yapan Cemiyet, yayınladığı nizamnameyle çocuk ve gençliğin korunması konusuna yer vermiştir. Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi Nizamname-i Esasisi'nde, kurumun faaliyet alanları kısaca şu şekilde özetlenmekteydi:

- Çocuklara eziyet edilmemesi,
- Anne ve babaları dahil, hiç kimse tarafından, çocukların bedeni ve ruhsal durumlarını tehlikeye düşürecek hizmetlerin gördürülmemesi,
- Fakir, hasta çocukların tedavilerinin sağlanması,
- Çocukların tütün ve bağımlılık yaratacak maddelerden korunması,
- Okulların tatil zamanlarında fakir çocukların kırlara ve yazlıklara gönderilmesinin sağlanması,

---

²⁹⁶ Bu çalışmalarda aktif olarak görev yapan Himaye-i Etfal Anneler Birliği'dir. Anneler birliğindeki hanımlar, cemiyetin özel günlerinde, toplumdaki yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmek ve insanların yetimlere hediyeler vermelerini sağlamak için özveriyle çalışmışlardır. Ayrıca muhtaç gebe kadınların muayenelerini temin etmek, doğum sonrası çocuklarının acil ihtiyaçlarını karşılamak Anneler Birliğinin yardım faaliyetleri arasındadır. Bkz. **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1932-1933 Senesi Kongresinde Okunan Umumi Rapor**, (Merkez ve Şubelerin Bir Senelik İcraatı ile Bütçeleri ve Kongrelerinin Kararları), İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şirketi, 1932-1933, s. 43; Öztamur, **a.g.m.**, s. 181; "*Himaye-i Etfal*", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1931.

²⁹⁷ Günver Güneş, "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksulları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri*", **Kebikeç**, S: 19 (2005), s. 142; Akbayrak, **a.g.m.**, s. 32-33.

²⁹⁸ Okay, "*Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk*", **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 492-493.

- Hizmetçi, besleme ve evlatlıklara kötü muamele edilmemesi,
- Himaye-i Etfal'e ilişkin kütüphane kurulması,
- Anne ve babaları tarafından terbiye edilemeyen veya mahkum olan çocuklar için ıslahhaneler kurulması,
- Çocukların sağlıklı bir şekilde yetiştirilmeleri için oyun alanlarının kurulması,
- Himaye-i Etfal ile uğraşan uluslararası kuruluşlarla bağlantı kurulması²⁹⁹

Bu nizamnameden de anlaşılacağı gibi, çocuk hakları ilk defa Cemiyet'in çalışmalarıyla gündeme getirilerek yasal güvenceye alınmaya çalışılmıştı.³⁰⁰ Diğer yandan Himaye-i Etfal Cemiyeti, nizamnamesinde amaç ve görevlerini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Cemiyet himaye edeceği çocuklar için belirli bir yaş sınırı belirlenmesi gereği üzerine bu yaşın on üç olması kararlaştırılmıştır. Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocuklara işkence edilmemesini, anne ve babaları tarafından dahi olsa çocuklara dayanabileceklerinden fazla yüklenilmemesini, sağlıklarının korunarak iyi beslenmelerin sağlanması gerektiğini belirleyerek³⁰¹ ancak bu sayede sağlıklı nesile kavuşulabileceği üzerinde durmuştu.

Cemiyet'in önde gelen çalışmalarından birisi de şube sayılarını arttırarak hizmet ağını genişletmek olmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılında 480'i bulan şube sayısı ile döneminin en önemli sosyal yardım kurumlarından biri olmuştur.³⁰² Burada dikkati çeken husus, bazı yabancı ülkelere de Cemiyet'in şubelerinin açılmasıdır. Himaye-i Etfal'in Amerika'nın Detroit şehrinde açmış olduğu şube bunlardan biridir. Bu şube daha çok dini ve özel günlerde orada yaşayan Türklerle münasebetler kurulması ve gönüllü bağışların toplanması için düzenlemiş olduğu etkinlikleriyle tanınmaktaydı.³⁰³

²⁹⁹ Bkz. **Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, Ankara: Himaye-i Etfal Cemiyeti Heyeti Merkeziye Dairesi, ty, s. 4-9.

³⁰⁰ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi...**, s. 13.

³⁰¹ Okay, **a.g.m.**, s. 492-493.

³⁰² Fuat Bey, **a.g.m.**, s. 84-85.

³⁰³ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Haziran 1928, s. 2.

Ayrıca açılan yurtdışı şubeleri vasıtasıyla orada yetim kalan Türk çocuklarına sahip çıkılmış, çoğu zaman bu çocuklar, Türkiye'ye getirilerek Himaye-i Etfal bünyesinde kimliklerini kaybetmeden yetişmelerine imkân sağlanmıştır.³⁰⁴

Himaye-i Etfal, şube sayılarını arttırmanın yanında yardım çalışmalarını toplumun ihtiyaçlarına ve çağdaş normlara göre belirlemesi, toplumsal beklentiler yanında ideal ve sağlıklı nesillerin yetişmesine bu anlamda rehberlik etmiştir. Örneğin, 1923 yılında toplumun temel ihtiyacı olan gıda yardımına ağırlık verilmiş, 1924 yılında ise paralı ve parasız süt dağıtımına işine girilmiştir. 1925 yılından itibaren yiyecek yardımına ek olarak, doğum yardımı, okul malzemeleri dağıtımını, 1927 yılından itibaren çocuk banyoları ve çocuk bahçeleri açılmasına önem vermiştir. Aynı zamanda 1927 yılı Cemiyet'in kuruluş amacının değiştiği bir yıl olmuştur. 1923 yılında öksüz ve yetim çocukların bakımına önem veren cemiyet, 1927 yılında bu çocuklar dışında işçi kadınlarının çocuklarını mesai saatlerinde bırakabilecekleri “gündüz bakım evleri” tesis edilmiştir. Özellikle tütün işlerinde çalışan işçi kadınlar için İstanbul'un Topkapı, Cibali, Ortaköy ve Üsküdar gibi semtlerinde birer bakım evi kurulmasına karar verilmiştir. Daha çok gelişmiş Avrupa devletleri örnek alınarak kurulan bu evlerin yanında ücretli bakım evlerinin kurulması çalışmalarına girişilmiş olması çağdaş sosyal yardım hizmetlerine önderlik ettiğinin önemli bir delilidir³⁰⁵.

1928 yılından itibaren Himaye-i Etfal yönetimi, dünyada gittikçe gelişen insan hakları çerçevesinde, çocukların hayat ve hukukunu himaye edilmesi yönünde gelişmesine özen göstermiştir. Özellikle 1928 yılı kongresinde alınan kararlar Himaye-i Etfal nizamnamesinde yapılan tadilatla bu açıkça gösterilmiştir. Nizamnamede: “çocukların hayat ve hukukun korunması yanında, fenalıkların önüne geçilmesi, fena terbiyelere engel olmak, gürbüz Türk çocuğu yetişmesini temin etmek” gibi maddeler, Cemiyet'in yeni açılımını göstermesi bakımından

---

³⁰⁴ Türk elçilikleriyle koordineli şekilde çalışan Himaye-i Etfal yurtdışı şubeleri, gurbetteki Türk çocuklarının sahipsiz kalmasını önlemiştir. Elde ettiğimiz bir arşiv belgesi Cemiyetin yurtdışı şubesinin önemi açısından iyi bir örnektir. 1938 yılında Amerika'daki Türk bir ailesinde babanın ölümü üzerine anne akıl hastanesine düşmüş, çocukları ise Yahudi yetimhanelerine verilmiştir. Bunun üzerine Türk elçiliği ve Himaye-i Etfal şubesinin çalışmalar sonucu çocuklar buradan alınarak Türkiye'deki Himaye-i Etfal ana kucağı müessesine yerleştirilmişti. BCA: 490.01/ 540.2160.1/ 25.7.1938.

³⁰⁵ “Çocuk Bakım Evleri”, **Milliyet**, 26 Ağustos 1927, s. 3.

önemliydi.³⁰⁶ Maddelerin bir çoğu CHP hükümet programına uygunluğuyla da dikkat çekiyordu.³⁰⁷ Genç Türkiye'nin gülbüz Türk çocuğu yetiştirmek için yapılan çalışmaları Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin sosyal yardım faaliyetleri bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştı. Himaye-i Etfal ise, çocukların barınma ve iaşesine sağlayarak bu politikaya destek vermiştir. Bu desteğin en önemlisi Fransa örnek alınarak şehir dışında kurulan Puponiyer (süt damlaları) adı verilen yatılı kreşlerin kurulmasıydı. Bu kreşler, şehir dışında havadar yerlerde kurulur, çocuklar tıbbi kontrol altında, anne sütünden mahrum kalmadan büyütülürdü. Bunun için çocuklarla birebir ilgilenecek ve süt anneliği yapacak fakir kadınlar bu kurumlarda çalıştırıldı.³⁰⁸ Böylece çocuk ölümlerinin önüne büyük oranda geçildiği gibi, modern usul ve yöntemle çocuk yetiştirmenin de temelleri atılmış oldu.

2.4.3. Sosyal Yardım Faaliyetleri

2.4.3.1 Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Sağlık Alanında Yaptığı Yardımlar

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin 1923 yılından sonra çocuk sağlığına bakış açısı daha önceki yıllara göre değişmiştir. Bu değişim sadece Cemiyet'in yönetiminin aldığı bir karar sonucu değildi, aynı zamanda Cumhuriyet yönetiminin Avrupa devletlerinde olduğu gibi sağlıklı nesil yetiştirme arzusu bunda etkili olmuştur. Ailelerin bilinçlendirilmesi, fakir ailelere yardımların aksamadan yapılması, çocukları düzenli sağlık kontrolünden geçirilmesi, çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi sağlıklı nesil yetiştirmenin ön koşulları arasındaydı.

Burada Himaye-i Etfalin rolü daha çok çocuk sağlığının korunması için gerekli tedavi hizmetlerinin sağlanmasıydı. Cemiyet'in bünyesindeki poliklinikler, tedavi hizmetlerinde en önde gelen kuruluşlardan biri olması bakımından

---

³⁰⁶ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1930; Fuat Bey, **a.g.m.**, s. 86-87.

³⁰⁷ CHP programında; "Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evleri, kreşleri, öksü yurtlarını çoğaltmak; İşçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak" için partinin çalışmalarına devam edeceği vurgulanmıştır. Bkz. **CHP Programı**, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi s. 21; "*CHP Programı*", **Ulus**, 8 Mayıs 1935, s. 3.

³⁰⁸ Akalın, **a.g.e.**, s. 93.

önemliydi.³⁰⁹ Cemiyet'in polikliniklerinde yılda 15.000 çocuk muayene edilir, hastalıkları varsa teşhis edilerek tedavileri sağlanırdı. Tedavi hizmetleri fazla yaygın olmamasına rağmen, Cemiyet'in koruyucu tedavi hizmetleri oldukça yaygındı. Cemiyet'in ülke genelinde yaptığı poliklinik hizmetleri yanında gönüllü veya ücretli özel doktorlar vasıtasıyla sağlık hizmetleri de yürütülmekteydi. Özellikle haftanın belli gün ve saatlerini fakir çocuklara ayıran ve Cemiyet adına çalışan bu doktorlar, kendi muayenehanelerinde her türlü sağlık muayenesi gerçekleştirmekte, ilaçlar ise ücretsiz olarak Cemiyet tarafından karşılanmaktaydı.³¹⁰

Çocukların beden sağlığı yanında diş sağlığının korunması ve tedavisi yine Cemiyet'in sağlık hizmetleri arasında yer almaktaydı. Cemiyet'in bu konudaki yardımları azımsayamayacak kadar fazlaydı. Yılda 3000 çocuk Cemiyet'in diş sağlık merkezlerinde tedavi olmakta, masrafları Cemiyet bütçesinden karşılanmaktaydı.³¹¹

Çocukların bedensel ve ruhsal gelişiminde büyük etkisi olan eğlenerek spor yapma ve zararlı alışkanlıklardan koruma Cemiyet'in verdiği yardım hizmetlerinden bir diğerydi. Çocukların bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı bireyler olabilmeleri için Cemiyet tarafından başta Ankara'da olmak üzere çocuk bahçeleri, büyükler için yüzme, çocuklar için kum havuzları yapılarak fakir çocuklar için cazip birer merkez haline getirilmişti. Çocuk bahçelerinden günde 200 ile 400 çocuğun istifade etmesi sağlanmıştır. Ayrıca Cemiyet, sağlığın korunmasında çok büyük önemi olan temizlik için banyolar oluşturmuştur. Bu banyolardan hasta ve muhtaç çocuklarla, emzikli annelerin istifade etmesi sağlanmıştır. Böylece, bulaşıcı hastalıklarda önemli risk taşıyan grupların korunması için basit ancak etkili bir yol seçilmiş olmaktadır.³¹²

---

³⁰⁹ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasihati**, Mütercimi Dr. Ali Vahid, Yer yok, 1926, s. 1.

³¹⁰ Gazete ilanlarıyla cemiyet adına ücretsiz bakan doktorların gün ve saatleri duyurulurdu. Genellikle bu muayeneler; Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba günlerinden ibaret olup öğleden sonra iki ile dört arasındaki saatleri kapsamaktaydı. Bkz. "*Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri*", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Ocak 1932, s. 5; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Mart 1927, s. 3; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Haziran 1927, s. 4.

³¹¹ Fuat Bey, **a.g.m.**, s. 86-87.

³¹² Özellikle cemiyetin merkez banyoları fakir anne ve çocukların uğrak yeri haline gelmişti. Bu merkezlerde günlük 1283 çocuk ve anne yararlanmaktaydı. Cemiyetin banyolarında temizlenen çocuklara yeni çamaşır, çorap vs. giyecek yardımları da yapılırdı. Bkz. "*Çocuk Esirgeme Kurumunun Yardımları*", **Ulus**, 5 Şubat 1936, s. 5; Fuat Bey, **a.g.m.**, s. 86-87.

Bütün bu sağlık yardımlarının çocukların eşit şekilde yararlanmasının sağlanması amacıyla köylere kadar gezici doktorların görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu fikrin mimarı olarak bilinen Dr. Nazım bey, çeşitli mevsimsel hastalıklardan dolayı bir çok köyde çocukların öldüğünü, oysa vilayetlerde olduğu gibi buradaki çocuklara zamanında müdahale edilmesiyle kurtulabileceklerini dile getirmiş, bu yüzden buralara da sağlık yardımlarının götürülmesini istemişti. Ancak Cemiyet'in bu konudaki sağlık yardımları zayıf kalmıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında; yetişmiş sağlık personeli azlığı, ilaçlarının bozulmadan köylere kadar taşınmasının imkansızlığı, sağlık personelinin bu yerlere ulaştıracak yeterli yolların olmaması gösterilebilir.³¹³ Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bahsedilen kırsal alana sağlık hizmetleri götürülmesi konusundaki başarısızlığı yanında bulaşıcı hastalıkla mücadele konusunda da başarısız olduğu söylenebilir. Bulaşıcı hastalığın yaygın olduğu yıllarda çocuk sağlığı konusunda önemli faaliyetlere girişmediği, sadece fakir ve kimsesiz çocuklara süt tozu dağıtmakla yetindiği eleştiri konusu olmuştu.³¹⁴

2.4.3.2. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Eğitim Alanında Yaptığı Yardımlar

Yıllarca süren savaşların etkileri, toplumun her kesimini olduğu gibi çocukların yaşamını da derinden etkilemişti. Savaşlar, çocukları aç, perişan ve hastalıklarla baş başa bıraktığı gibi onların eğitimsiz, cahil kalmalarına da sebep olmuştu. Çocukların maruz kaldığı olumsuz yaşam koşullarına cehalet eklenince, toplumda çocuk istismarcılığı, çocuk suçları oranında bir artışa neden olmuştur. Ayrıca bilinçsiz ve eğitim düzeyi düşük ailelerin toplum içerisindeki sayılarının fazlalığı da göz önüne alınırsa çocuk istismarcılığı veya çocuk suçluluğundaki artışların nedenleri daha iyi açıklanabilir.

Çocukların eğitilmesinde önemli yardımları olan Darüleytamlar ve Kazım Karabekir'in çalışmaları bu tezde ayrı bir başlık altında incelenmediğinden burada kısaca bahsetmek gerekir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak yardım hizmeti vermiş olan Darüleytamlar,³¹⁵ çocukların eğitimi konusunda zayıf

³¹³ "Fakir Çocuklara Süt Parası", **Tan**, 4.7.1935, s. 2.

³¹⁴ Kadri Raşit Anbay, "Şehirlerde Çocuk Hışızısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz", **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi**, (18 Ekim 1938), Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları, İstanbul, 1939, s. 5.

³¹⁵ BCA: 030.18.01/06.50.9/13.2.1339/1923/ ek 1

kalmış; daha çok çocukların barınma ve iaşesini sağlayan kuruluşlar olmuştur. Zaten Darüleytamlar, hayatın güçlükleriyle baş edebilecek meslek sahibi, nitelikli insanlar yetiştiremediği için oldukça çok eleştirilmiştir.³¹⁶ Cumhuriyetin ilanından sonra ise, Darüleytamların bulunduğu mali, sıhhi ve idari durumunu araştırmak için bir komisyon kurulmuş, komisyonun çalışmaları bir sonuç vermeyince 10 Haziran 1926 yılında bu kurumlar kapatılmıştır.³¹⁷

Kâzım Karabekir Paşa ise, Doğu Cephesindeki çatışmaların bitmesinden sonra bir yandan Batı Cephesindeki gelişmeleri izlemiş diğer yandan da kendisinin çok önem verdiği çocuk eğitimi, kimsesiz çocuklara sahip çıkma gibi sosyal yardım faaliyetleriyle uğraşmıştır. Karabekir, kimsesiz çocuklar için *Sanayi Mektebi*, *Sıhhiye Mektebi* gibi okullar açmış, bunların *Gürbüzler Ordusu* adıyla kendi ordu komutanlığına bağlı olarak yetişmelerini sağlamıştır.³¹⁸

Karabekir, bu sayede Doğu Anadolu'da Ermeni çetelerinin kıyımından sağ kurtulmuş olan ve kimsesi bulunmayan Türk çocuklarını çeşitli okullarda toplamış, eğitimlerini sağlamış ve bir kısmının da ordu hizmetinde yer almasını sağlamıştır. 1920 yılında Kars'ta Amerikalıların bakımını yaptığı Ermeni çocukları içinde bulunan Türk çocukları da buradan alınarak eğitilmesi sağlanmıştır. Karabekir'in askerî ve siyasal yaşamı için büyük önem taşıyan kimsesiz çocukların eğitilerek ülkeye yararlı hale getirilmesi hayli yankı uyandırmış, siyasi ve toplumsal destek bulmuştu. Ancak 1926 yılında, Karabekir'in okullarından yetişmiş olarak orduya yerleşmiş olan çocukların içinde Kars'taki Amerikan Yetimhanesinden getirilenlerden bazılarının Ermeni asıllı olduğu iddiaları ortaya atılarak ordudan bunların tasfiyesi gerçekleştirildi³¹⁹ ve bu okullarda verilen eğitim işiyle devlet kurumlarının veya Himaye-i Etfal gibi sivil makamların ilgilenmesinin uygun olacağı kararı verilmişti.

---

³¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, İçtima: 15, Tarih: 8.9.1339/1923, s. 453.

³¹⁷ Nilüfer Balta, "*Cumhuriyetin 75. Yılında Korunmaya Muhtaç Çocuklar*", **Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 814.

³¹⁸ Timsâl Karabekir, "*Çocuk Davamız*", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Hazırlayanlar: Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003, s. 141-160.

³¹⁹ Ali Çiftçi, **Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 296; Yavuz Selim Karakışla, "*Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?*", **Toplumsal Tarih**, C. XII, S: 69, (Eylül 1999), s. 3.

Himaye-i Etfal ise, yardımlarında eğitim olayını aile ve çocuk şeklinde bir bütün olarak ele almış ve yardım stratejini ona göre belirlemiştir. Bu anlamda Cemiyet eğitim konusunda önceliği genç kızların veya annelerin eğitilmesine vermiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk ölümlerinin fazlalığı göz önüne alınca bu gerekliydi. Genç kızların eğitilmesi, kendilerine ileriki hayatlarında çocuk bakıcılığı mesleği edinmeleri yanında evlendiklerinde bilinçli birer anne adayları olmalarına imkan sağlanmış oluyordu. Himaye-i Etfal, açtığı kurslarla sağlıklı çocuk, bakıcı kız ve kadın yetiştirmenin yollarını öğreterek toplumun ihtiyaç duyduğu önemli konularından birine el atmış oluyordu.³²⁰ Himaye-i Etfal'in bu girişimleri, CHP hükümetinin de gündemindeydi. Umumî Hıfzıssıhha kanununun 169 uncu maddesinde yer aldığı gibi; “kız liselerinde ve orta tahsilli kız mekteplerinde mektep idarelerince münasip görülecek sınıflarda talebeye fenni çocuk bakım usulleri nazari ve ameli suretle öğretilmek üzere haftada lâakal bir saatlik mahsus ders küşat olunur”³²¹ ifadesi, hükümetin bu konuya önem verdiğini açıkça gösteriyordu.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ailelere yönelik faaliyetleri bunlarla sınırlı değildi. Cemiyet tarafından yayınlanan “*Gürbüz Türk Çocuğu*” adlı dergi, aileler için birer rehber niteliğindedi. Dergide, çocuk sağlığı ve çocuk bakımı ile ilgili çarpıcı bilgiler verilirken, sağlıklı ve gürbüz çocuk fotoğraflarına yer verilerek aileler çocuk yetiştirme konusunda özendiriliyordu.³²²

Cemiyet'in çocukların eğitimine yönelik yardım faaliyetleri oldukça fazladır. Başta çocuklara marangozluk, demircilik kursları açarak meslek edinmelerini sağladığı gibi kursiyer olduğu yıllarda kendilerine maaş tahsis edilmiştir.³²³ Bu tür faaliyetler, Cemiyet'in şubeleri tarafından ülkenin bir çok illerinde yapılmış ve bir çok kişi meslek sahibi olmuştur.

---

³²⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Ocak 1928, s. 3; Akbayrak, **a.g.m.** s. 32.

³²¹ **Düster**: Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara, 1930, s. 352; Akalın, **a.g.e.** s. 66.

³²² “*Gürbüz Türk Çocuğu*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Nisan 1927, s. 6; “*Neşriyat Şubesinin Faaliyeti*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mayıs 1928, s. 2.

³²³ “*Avanos Himaye-i Etfal Cemiyeti Sanatkar Yetiştiriyor*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Şubat 1927, s. 3.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin en fazla önem verdiği konulardan bir diğeri ise çocukların ahlâki yönden iyi yetişmelerine yardımcı olmaktır. Çocukların ticari meta olarak kullanılmasının yasak edilmesini, ahlaksızlık, fuhuş, meyhaneler, zararlı yayınlardan uzak tutulmalarını gerekli bulan yönetim, çocukları gayr-ı ahlâki yetiştirecek her türlü ortamdan uzak tutmayı temel ilkelerden biri olarak görmekteydi. Bu ilke çerçevesinde çocuklarla ilgili hukuki düzenlemelerin yapılması, çocukları korumayı amaçlayan bir kütüphane tesis edilmesi ve süreli yayın ya da kitap yayımlanması gibi konular, Cemiyet'in belirlemiş olduğu eğitsel ve kültürel stratejiler arasındaydı. Ancak bunların bir çoğu ya uygulanamamış yada çeşitli aksamalara uğramıştır.³²⁴

Sonuç olarak cemiyet, merkez ve şubeleri vasıtasıyla, çocuk ve çocuk sorunlarına eğilen belki de Türkiye'de ilk defa çocuk hak ve hukukunu gündeme getiren, mesleki eğitim çalışmalarıyla çocukların ileride iş sahibi olmasını sağlayan öğrencilerin giyim kuşamlarına kadar ayrıca ilgilenen en önemli eğitsel ve kültürel kurumlardan biri olmuştur.

2.4.3.3. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İaşe yardımları

Himaye-i Etfal Cemiyeti modern çocuk bakım yöntemini ülkemize getiren kurumlardan bir tanesidir. Çocuk bakımında önemli yeri olan beslenme Cemiyet'in faaliyetleri içerisinde önemli yer tutar. Anne sütünün çocuk beslenmesinde çok önemli yeri olduğu bilincinde olan cemiyet yönetimi, bununla ilgili alt kuruluşlar oluşturmuşlardır.³²⁵ Bu kuruluşlardan biri Cemiyet'in yöntem ve çalışmaları başlığında da bahsedildiği gibi Fransa örnek alınarak süt damlaları (puponiyer) merkezlerinin kurulmuş olmasıydı. İlk merkez İstanbul'da Fen Fakültesi karşısındaki medrese ve sebilde kurulmuştu. Daha sonraki yıllarda süt damlaları merkezleri amele ve yoksul mahallelerinde yaygınlaştırılmıştır. Burada bazı sebeplerden dolayı anne sütünden mahrum kalan bebekler için hazım ve ağırlıklarına göre ayrı bir oda

³²⁴ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 492-493.

³²⁵ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasihatı**, s. 2.

tahsis edilerek saf ve sterilize süt ve mama yapmak için çeşitli malzemeler veriliyor, anneler bu konuda bilinlendiriliyordu.³²⁶

Süt damlaları gibi kuruluşlar da Cumhuriyetin gürbüz Türk çocuğu yaratma düşüncesine uygundu. Ankara'da süt damlalarına ek olarak ana kucağı adı verilen kreler oluşturuldu. Özellikle fabrikalarda atölyelerde çalışan ancak çocuklarını bırakamayan amele kadın veya işçiler için emzirme sınakları, emzirme odaları, veya ana kucakları (kreler) açıldı.³²⁷ Bu müesseselerin kurulmasındaki amaç, çocukların kontrollü gelişimi için çok önemli yeri olan sütün çocuklara düzenli olarak verilmesini sağlamaktı. Himaye-i Etfal buralarda aylık 2500-2700 çocuğun süt ihtiyaını bedava karılamaktaydı.³²⁸ Amaç belirtildiği gibi, sağlıklı nesil yetişmesini sağlayacak gerekli ortamın hazırlanmasıydı.

Himaye-i Etfal'in fakir veya yetim çocuklara yönelik kurumsal yardımları dışında zaman zaman zaman zaman seyyanen gıda yardımları yaptığı da bilinmektedir. Özellikle belli günlerde çok çocuklu fakir ailelere gıda yardımı yapıldığı, fakir mahallelerde ilkokul çocuklarına kurumun aevleri vasıtasıyla günlük 600 çocuğa öğle yemeği verildiği, yoksul mahallelerde yaşayan on be aileye her ay ekmek parası dağıtıldığı günlük gazetelerde yer almıştı.³²⁹

Yapılan iae yardımları bunlarla sınırlı değildi. Cemiyet çok çocuklu aileleri daima gzetmi, yeni yardım yöntemleri bulmaya çalışılmıştır. Bu yardım yöntemlerinden biri, bazı fakir ailelere süt inekleri bağılayarak bu ailelerin ve çocukların beslenmelerine katkıda bulunulmuştur.³³⁰

---

³²⁶ Akalın, **a.g.e**, s. 83-84.

³²⁷ Emzirme sınakları, ortada kalmış, bırakılmış emzikli anneleri kabul eden hayır evidir. Bu müesseselerin ayrı yahut bir doğum evine bağlı olanları vardır; bu sınaklar parası ve evi olmayanlara, bahtsız kadınlara mahsus olup anneleri çocuklarına bağlamağa yöneliktir. ocuklarının ilk gln gören annelerin çocuğunu kolay kolay bırakamayacağına inanılıyordu. Bkz. Akalın, **a.g.e**, 71.

³²⁸ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, s. 16.

³²⁹ "*Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri*", **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Ocak 1932, s. 5; "*Fıkaraya Yardım*", **Milliyet**, 29 Ekim 1934, s. 3; "*ocuk Esirgeme Kurumunun Yardımları*", **Ulus**, 5 ubat 1936, s. 5.

³³⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Temmuz 1927, s. 3.

Cemiyet'in yapmış olduğu iaşe yardımları sayesinde bir çok fakir, öksüz çocuk açlık ve hastalıklardan korunduğu gibi çocuk istismarcılığı, çocuk suçluluğu, dilencilik gibi toplumsal problemlerin de önüne geçilmeye çalışıldı .

2.4.3.4. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Bütçesi ve Gelir Kaynakları

Yetim çocukların ihtiyaçlarının karşılanması ve yetiştirilmeleri önemli bir toplumsal problemdir. Osmanlı Devleti bununla ilgili ayrı bir bütçe ayırmamıştır. Osmanlı Devleti, yetimlere ait malları, hukuki açıdan koruma altına almak suretiyle vasi tayin edilen bir yakını veya güvenilir bir başka şahıs tarafından idaresini sağlamıştı. Sonraları eytam sandıkları şekline dönüştürülen modelde ise, ailelerinden miras kalan yetim malları nakde çevrilerek işletilmesi sağlanmış, yetimlere, reşit yaşına geldiklerinde sandıklarda biriken sermayeyi kullanma hakkı sağlanmıştır.³³¹

Eytam sandıkları yetimlere kısıtlı bir çözüm getirmiştir. Çünkü savaşın getirdiği yoksulluğun sadece yetimleri değil, yoksul aile çocuklarını da etkilemesi nedeniyle soruna daha genel bakmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu bakış açısında, sadece yetim çocukları korumak değil, aynı zamanda fakir ve muhtaç çocukların da himaye edilmesi yer almaktaydı. Himaye-i Etfal'in devlet ve halktan büyük oranda destek almasında, yardım hizmetlerini sadece öksüz ve kimsesiz çocuklarla sınırlı tutmaması, fakir çocukları da kapsayacak sistemli yardım programı izlemiş olması etkili olmuştur.

Ankara'da *Müdafaa-i Hukuk Grubunun* Hakimiyet-i Milliye binasının bir odasında, kurucularının verdiği birer lira ile oluşan ve 20 liralık bütçe ile işe başlayan Cemiyet, daha sonra Hacı Bayram caddesindeki eski bir okul binasına taşınmış, bütçesi de³³² ilk on yılında ek bütçeleriyle beraber bin kat artarak 20.000 liranın üzerine çıkmıştır. Özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içine giren Cemiyet'e 1927 yılında CHP hükümeti tarafından yapılan yasal düzenlemeler ile bağış toplama kolaylığı sağlandığı gibi, doğrudan yardımda

---

³³¹ Özcan, a.g.m, s. 111.

³³² Akbayrak, a.g.m, s. 31.

bulunarak bütçeden ödenekler de ayrılmıştı.³³³ Himaye-i Etfal'e devlet desteği bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Cemiyet'in damga vergisinden muaf tutulması,³³⁴ düğün, oyun ve eğlence mahallerinin tesis ve idaresi hakkının Himaye-i Etfal'e verilmesi de devletin sağlamış olduğu gelir getirici olanaklardan bir kaçıydı.³³⁵ Diğer yandan zekat, ve sadaka-i fitır gibi dini yardımların Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi hayır kurumlarına verilmesi konusunda camilerde duyuruların yapılması konusunda vaiz ve hatiplere görevler verilmiştir. Vaiz ve hatiplerin özellikle cuma ve bayram namazları sırasında fakir çocukların sevindirilmesiyle ilgili verdikleri dini vaazlar etkili olmuş, namaz sonrası çıkan cemaatlerden makbuz karşılığında bağışlar toplanmıştı.³³⁶

Devlet yardımları haricinde kişi veya kurumlar tarafından cemiyete yapılan bağışlar, önemli gelirler arasında yer almaktaydı. Gerek yurt içinden gerekse yurt dışından bağış toplamak için Cemiyet'in faaliyetlerini anlatıcı çeşitli broşürler ve gazete ilanları hazırlanarak yardımseverlerin dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır.³³⁷ Bu ilanlarda bağış yapanların listeleri ve bağış miktarlarına yer verilmiş, yardımlar özendirilmiştir. İlanlar, sadece Cemiyet'in yardım faaliyetlerinin tanıtımı açısından önemli değildi, aynı zamanda duyurularla şişe, kağıt gibi atık maddelerin toplanarak halkın Cemiyet bütçesine katkısının sağlanması amaçlanmıştı. Günlük gazetelerde oldukça sık rastlanan bu ilanlarda toplanan her şişe veya atığın hasta, fakir çocukların

³³³ Bütçe detayları için bkz. BCA: 030.10/ 178.233.17/ 4.3.1933; **Düstur**, Üçüncü tertip C. VIII, s. 1813, **Düstur**, Üçüncü tertip, C.XII, s. 262, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIII, s. 203, Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksulları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri", **Kebikeç**, S: 19 (2005), s. 142.

³³⁴ BCA: 030.10/ 178.233.1/ 21.3.1926.

³³⁵ Cemiyete sağlanan bu haklar yasal güvenceye alınmıştır. Bu yasalardan bazıları şöyledir: "Madde-1: Türkiye dahilinde salıncak suni nehir, suni dağlar, atlı karınca, dönme dolap sabit teyyare, balon nişan atma, emsal eğlenceleri içeren Lunapark gibi oyun ve eğlence yerleri tesis etme ve idaresi Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmiştir. Madde-2: Bayram günlerine mahsus olmak üzere geçici olarak kurulan oyun yerleri müstesnadır. Madde-3: Lunaparklar, şehremaneti ve belediyelerin asgari vergisine tabidir. Madde-4: Bu kanuna aykırı hareket edenlerin alet ve adevatı alınır. Tekrarı halinde müsadereyle birlikte 50 liradan 500 liraya kadar ceza alınır." Bkz. BCA: 030.10/ 3.16.29/ 1.3.1928.

³³⁶ BCA: 051V45/ 13.112.19/ 26.2.1928; "Bayramda yetim ve öksüz sevindirmek isteyenlere büyük fırsat", **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Mart 1927, s. 3.

³³⁷ İlanlar, duygusal temalar ağırlıklı olup günün anlam ve önemine göre değişmektedir. Örneğin kış mevsiminde verilen ilanda; "Kışın dondurucu günlerinde memleketin gıdasız melbusatsız çocuklar için kalpleri sızlayan merhametli vatandaşlarımızdan bu yavrucaklar için tebriatta bulunan eshab hamiyet ve mürüvveten esamisini iftihar ve minnet-i azime ile aşağıya derc eder ve kendilerine en har teşekkür etmenizi takdim eyeriz." Şeklinde ifadeler yer verilmekte, yardım istenmekteydi. Bkz. "Himaye-i Etfale Yardım", **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Aralık 1927, s. 3.

bir öğün beslenmesine katkısından bahsediliyor, vatandaşların bu konuda daha duyarlı olması isteniyordu.³³⁸

Bu gibi ilan faaliyetleri yanında cemiyet yönetiminin yurt dışında yürüttüğü lobi çalışmaları da ses getirmişti. Yurt dışı yardım çalışmalarında büyük emeği olan Dr. Fuad Umay'ın 1923 yılında Amerika'da yaşayan Türk ve Müslümanlardan 100.000 dolar (152.000 Türk lirası) yardım toplamasına ve orada Cemiyet'in bir şubesinin kurulmasına vesile olması buna iyi bir örnektir.³³⁹ Amerika'da kurulan Himaye-i Etfal şubesinin bayram günleri ve düzenlediği balolar ve eğlence günlerinde topladığı bağışlar, Cemiyet gelirlerini arttırıcı önemli kaynaklardır.³⁴⁰

Diğer yandan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kendi binalarından elde ettiği kira gelirleri³⁴¹, kendi markasıyla sattığı sigara kağıtlarından³⁴², düzenlediği piyango biletlerinden elde ettiği gelirler, düzenlenen balolardan elde edilen gelirler, cemiyet bütçesinde katkı sağlayan diğer gelir grupları arasındaydı.³⁴³

3. Atatürk Dönemi Gayri Resmi Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşları

3.1. Gönüllü Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlar

Bu başlık altında 1923-1938 yıllarında sosyal yardım anlamında oldukça ses getiren kuruluşlar ele alınacaktır. Bu kuruluşlar arasında inceleyeceğimiz Fukaraperver Cemiyeti yanında İstanbul'da Osmanlı'dan kalma bir çok hayır cemiyetleri mevcuttu. Ancak bu cemiyetlerin bir çoğu Cumhuriyetin ilanından kısa süre sonra gerekli siyasi ve ekonomik desteği sağlayamadığından dolayı ya kapanmış ya da varlığını sürdürememişlerdir.³⁴⁴

---

³³⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Mart 1927, s. 4.

³³⁹ Albayrak, **a.g.m.**, s. 32.

³⁴⁰ "*Himaye-i Etfalde*", **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Mart 1932, s. 1.

³⁴¹ "*Kiralık Himaye-i Etfal Apartmanları*", **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Mayıs 1928, s. 5.

³⁴² "*Himaye-i Etfal sigara kağıdı*", **Tanin**, 31 Ağustos, 1923, s. 4.

³⁴³ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, s. 17-23; "*Himaye-i Etfal Menfaatine*", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1924, s. 5.

³⁴⁴ İstanbul'da bulunan gönüllü yardım Cemiyetleri ve dernekleri için bkz. BCA: 490.01/ 1464.5.1/ 10.9.1933.

3.1.1. Fukaraperver Cemiyeti

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun modern bir sanayi toplumuna dönüşmemiş olması yoksulluk kategorilerinin geleneksel kalıplar içinde kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde fukara kavramı, daha çok ahali anlamında kullanılmış ve çoğunlukla “fukara ahali” şeklinde ifade edilmişti. Bu kavramla, genellikle geçici veya beklenilmeyen bir durum sonucu ortaya çıkan maddi zorluklara maruz kalan kesimler kastedilmekteydi. Bu ifadeye ek olarak, savaş veya başka sebepten dolayı aile reisini kaybeden dul ve yetimler kastedildiği gibi sosyal ve ekonomik statüsü iyi olup da sonraları fakir düşen kişiler de bu grubun içerisinde yer almaktaydı. Bu anlamda fakr-u zarurete duçar olanlar sıradan halk olabileceği gibi paşanın çocukları da olabilmekteydi. Bu durumdakiler, devlet nezdinde *muhtac-ı muavenet*, yani yardım edilmeyi hak eden bir kesim olarak değerlendirilmişti. Bu kesimlerin devletten beklentisi, öncelikle kısa vadeli ihtiyaçlarının karşılanmasıydı.³⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise bu kesimler, iş ve menfaat sağlamak için çeşitli taleplerle ön plana çıkmaktaydılar.

Cumhuriyetten önce İstanbul ağırlıklı olarak kurulan fukaraperver cemiyetleri daha çok dernek statüsünde yardım faaliyetlerini sürdüren önemli yardım kuruluşlarıydı.³⁴⁶ Din, mezhep ayrımı yapmadan daha çok dul ve yetim çocuklara yaptıkları yardımlarla ön plana çıkan bu kuruluşlar, kuruluş amaçlarına uygun olarak fakir halkın kara gün dostu olmuşlardı.³⁴⁷

Fukaraperver cemiyetleri içinde en eski kuruluş tarihine sahip olan Osmanlı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi Topkapı şubesi olup Topkapı Fukaraperver Cemiyeti ismiyle varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.³⁴⁸ Bu Cemiyet'in

---

³⁴⁵ Özbek, Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2006, s. 30-31.

³⁴⁶ Az da olsa İstanbul dışında faaliyet gösteren Fukaraperver Cemiyetlerine rastlamak mümkündür. İstanbul dışında kurulan Cemiyete en iyi örnek Kayseri Muin-i Fukara Cemiyetidir. Cemiyet nizamnamesine bakıldığında diğer fukara cemiyetlerinde olduğu gibi fakir halka yardım amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle nizamnamesinde dilencilikle ilgili hükümlerin bulunması, dilencilüğün tasvip edilmediği ve fakir halkın ahlakı ve onuruyla yaşayabilmesi için dilenecek duruma gelmesinin engellenmesi gerektiği vurgulanarak, ahlaklı fakire yardım yapılması gerektiği savunuluyordu. Bkz. Kıranlar, **a.g.t.**, s. 285.

³⁴⁷ **Osmanlı Terakkiperver Cemiyet-i Hayriyesi Topkapı Şubesi**, İstanbul: Tanin Matbaası, 1327, s. 4.

³⁴⁸ Özbek, “90 Yıllık Bir Hayır Kurumu: Topkapı Fukaraperver Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, S: 180 (Aralık 1998), s. 1.

detayları alt başlıklar halinde ayrıntılı şekilde inceleneceğinden fazlaca bahsetmeye gerek yoktur.

Bu Cemiyet'ten başka tespit ettiğimiz ancak hakkında fazla bilgilere sahip olamadığımız diğer bazı cemiyetlerin isimleri şunlardır: Kadıköy Fukaraperver Cemiyeti, Kasımpaşa Osmanlı Fukaraperver Müessesesi-i Hayriyesi, Fakir Çocuklara Talim-i Sanayi Cemiyeti, Feriköy-Şişli Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi, Fatih Fakirleri Himaye Cemiyeti, Eyüp Sultan ve Civarı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi, Beykoz Himaye-i Fukara Cemiyeti³⁴⁹.

Bütün bu Cemiyetler içerisinde en önemlisi olan *Osmanlı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi Topkapı Şubesi* 24 Şubat 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şehremini'deki Topkapı Kulübü binasında faaliyetlerine başlamıştır.³⁵⁰ Kurucuları Gureba-yı Müslimin Hastanesi doktorlarından Galib Hakkı Bey, yine aynı hastanenin eczacıbaşısı Nafiz Bey, Şehremininde keresteci Hakkı ve Cemil Efendi, Bodos ve Onnik Efendilerdir. Görüldüğü gibi Cemiyet'in kurucu ve üye profilinin, Hilâl-i Ahmer veya Donanma Cemiyeti'nden farklı olarak, bürokrasinin yüksek katmanlarından gelmediğini, kurucuların sıradan meslek gruplarından olduklarını vurgulamak gerekir.³⁵¹ 1913 yılında Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti Hayriyyesi'nin kendisini fesh etmesiyle Topkapı Şubesi müstakil bir cemiyete dönüşmüş ve *Topkapı Fukaraperver Müessesesi-i Hayriyyesi* adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.³⁵²

Cumhuriyet döneminde Cemiyet bazı isim değişiklikleri ile faaliyetlerinin kesintisiz olarak bu güne kadar sürdürmüştür. 20 Ocak 1931 tarihinde *Topkapı Türk*

³⁴⁹ Bu Cemiyetler için Bkz. **1886 Senesinde Kadıköyünde Müesses Fukaraperver Cemiyetinin Ana Nizamnamesi**, İstanbul: Fazilet Basımevi, 1940, s. 4; "*Kadıköy Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti*", **İkdam**, 19 Ağustos 1336/1920, s. 3; "*Kadıköy Fukaraperver Cemiyeti Katib-i Umumiliğinden*", **İkdam**, 4 Ocak 1338/1922, s. 4; "*Fatih Fakirleri Himaye Cemiyeti*", **İleri**, 28 Ekim 1336/1920, s. 2; "Beykoz Himaye-i Fukara Cemiyetinden", **İkdam**, 17 Temmuz 1337/1921, s. 4.

³⁵⁰ **Topkapı Türk Fukara Perver Hayır Müessesesi Neler Yaptı? Nasıl Çalıştı?**, İstanbul, 1934, s. 3.

³⁵¹ Oysa Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 21 Nisan 1911 tarihinde yapılan genel kurulunda bulunan 100 delegeden 22'si eski veya yeni vükela (kabineler azasından), 6'sı Şura-yı Devlet üyesi, 12'si meb'us, 7'si askeri ricalden, 5'i ise mülkiye ricalinendir. Bkz. Özbek, **a.g.m**, s. 3.

³⁵² Bu kişiler tarafından kurulan Cemiyetin idare heyetini şu şekilde belirlemişti: Başkan: Dr. Galip Hakkı bey, veznedar: Onnik Mardirasyon Efendi, aza: Bodos Efendi, aza: Şehremininde keresteci Hakkı Efendi, aza: Cemil Efendi. Bkz. **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti Faaliyetleri**, Mısırlı Matbaacılık, Yer ve Tarih yok, s. 8; **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti**, Hazırlayan: Said Kesler, İstanbul: İskender Matbaası, 1968, s. 3-5; Özbek, **a.g.m**, s. 1.

Fukaraperver Hayır Müessesesi adını alan cemiyet, 1934 yılında ismini *Topkapı Yoksullara Yardım Kurumu*, 1948 yılında *Topkapı Fakirlere Yardım Yurdu*, 1969 yılında son kez isim değişikliği yaparak *Topkapı Fukaraperver Cemiyeti* ismi ile günümüze kadar gelmiştir.³⁵³

3.1.1.1. Amacı, Kanun Tüzük ve İlkeleri

Diğer fukaraperver cemiyetlerinde olduğu gibi Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin de öncelikle amaç ve görevi, bölgelerindeki aceze ve fukaraya yardım etmektir. Her ne kadar başlangıçta İttihat ve Terakki'nin şu veya bu şekilde müdahalelerine maruz kalmasına rağmen gayri siyasi ve sivil nitelikleriyle ön plana çıkmış bir cemiyettir.³⁵⁴

Cemiyet'in gayri siyasi ve sivil niteliği amaç ve ilkelerine de yansımıştır. Amaçlarına bakıldığında genel ifadelere yer verildiği, aşağıda da sıralandığı gibi yardımlarda sadece belli grup veya zümreye ayrıcalık yapmadığı görülür.

1. Yetim ve yardıma muhtaç olan fakir çocukları himaye ederek, okuyup yazmaları için lüzumlu eşyayı ve onların yiyecek ve giyeceklerini temin etmek,
2. Babalarını kaybetmiş ve perişan çocukların ailelerine yardım etmek, hasta olanların evlerine doktor göndermek, ilaçlarını almak,
3. Haftanın sayılı günlerinde hastaları bedava muayene ettirmek,
4. Evinde bakılamayan ve sokaklarda kalan insanların hastanelere sevk etmek,
- Aceze ve fukaraya ekmek ve katık dağıtmak,
5. İş görebilir nitelikteki işsizlere iş bularak onları işe sevk etmek, lüzumunda sermaye vermek,
6. Yangın zelzele ve saire gibi ani bir felakete uğrayanların yardımına koşmak gibi sosyal yardım deyiminin çerçevesine giren her türlü hayır işi yapmak.³⁵⁵

³⁵³ **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti**, s. 10; Özbek, agm, s. 6.

³⁵⁴ Özbek, a.g.m, s. 3.

³⁵⁵ **Osmanlı Terakkiperver Cemiyet-i Hayriyesi Topkapı Şubesi**, İstanbul: Tanin Matbaası, 1327, s. 4; **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti**, s. 7.

3.1.1.2. Sosyal Yardım Faaliyetleri

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer gibi fakir halkın acil ihtiyaçlarını kısa sürede karşılayan sivil bir kuruluş olarak karşımıza çıkar. Ancak Hilâl-i Ahmer gibi kurumsallaşmış ve yardım ağı geniş değildir. Zaten Cemiyet, yardım faaliyetlerinin bir çoğunu Hilâl-i Ahmer ile birlikte koordineli bir şekilde yürütmüştür.

Cemiyet'in yardımları daha çok İstanbul merkezlidir ve sağlıktan eğitime, giyimden iâşe yardımına kadar bir çok alanda faaliyet yürütmüştür. Yardımlarında fakir, çocuk ve kadınlara ağırlık vermesine rağmen ihtiyar ve malûl düşmüş kesimlere de yardım elini uzatmıştır.³⁵⁶ Cemiyet, bu yardım faaliyetlerinde din, mezhep, ırk, renk, cins ayrımı yapmaksızın bütün yoksul vatandaşların yardımına koşmuştur.³⁵⁷

Cemiyet yardımlarının diğer bir özelliği bir aracı kurum gibi çalışmış olmasıdır. Yani hayırsever kişi veya kuruluşların çeşitli mal veya para bağışları Cemiyet tarafından daha önce tespit edilen fakirlere dağıtılmasına aracılık edilmiştir. Özellikle Cumhuriyetin her yıldönümünde cemiyete çeşitli kişi ve kuruluşlar tarafından fakirlere dağıtılmak üzere aracı bir kurum gibi görülerek çeşitli bağışlar yapılmış olması kurumun statüsünü daha iyi göstermekteydi. 1932-1933 yıllarında Cumhuriyet bayramının yıldönümü münasebetiyle CHP belediye başkanlığı, parasını vererek İstanbul'da elli fakir çocuk giydirmiştir. Cumhuriyetin yıldönümü münasebetiyle buna benzer Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin bağışlarıyla fakir çocuklara dağıtılmak üzere giyecekler alınmış olması aracı bir kurum haline geldiğinin bir göstergesiydi.³⁵⁸

---

³⁵⁶ Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi..., s. 30-31.

³⁵⁷ Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, s. 9.

³⁵⁸ Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi..., s. 9-10.

3.1.1.3. Cemiyet'in Bütçesi ve Gelir Kaynakları

Cemiyet, faaliyete geçmesini müteakip kısa zamanda halkın ilgisini çekmiştir. Yapılan bağışlarla çalışmalarını geliştirmiş ve yaptığı çalışmalar daha elle tutulur, gözle görülür bir nitelik almıştır.³⁵⁹

Cemiyet'in, bütçesi ve gelir kaynakları yıllara göre değişkenlik gösterir. Bütçesinin çoğu çeşitli bağışlarla elde edilen gelirlerden oluşan cemiyet, bazı yıllarda bağışın azalmasıyla bütçesinde bir daralma ve azalma yaşanmış bu da Cemiyeti yardımlar konusunda zor duruma düşürmüştü. Örneğin 1932 yılında 100.000 kuruş ile büyük miktarda bağış yapan İstanbul Halkevi Yardım Şubesi, ertesini yıl bağış yapmayınca Cemiyet'in gelirleri birden bire 202.525 kuruştan 1933 yılında 124.950 kuruşa düşmüştür. Cemiyet gelirlerinde meydana gelen bu iniş çıkışlar haliyle yardım faaliyetlerine de yansımıştır. Örneğin, 1932 yılında Cemiyet'in fakirlere yapmış olduğu yardım tutarı 272 266 kuruş iken, bu oran 1933 yılında 100 293 kuruşa inmiştir. Cemiyet gelirindeki bu iniş çıkışlar en fazla fakir halkı etkilemiş, bazı dönemler fakirlerin giydirilmesi ve çocukların sağlık ve eğitim yardımları yapılamamıştır.³⁶⁰

Ancak bütçeye olumlu yansıyan gelir kalemleri de vardır. Özellikle 1933 yılından sonra gelişen bankacılık ve yardım sandıkları sayesinde Topkapı Fukaraperver Cemiyeti gibi hayır kurumlarına daha fazla pay aktarılmıştı. Cemiyet kasasına düzenli olarak gelir getiren kalemler arasında yer alan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti bütçesinden ayrılan paylar, aza ve üye bağışları, belli yerlere bırakılan kutular, Cemiyet'in bütçesine katkı sağlayan düzenli gelir grupları arasındaydı.³⁶¹

Cemiyet bütçesinde gelir-gider arasındaki denge bazı yıllar bozulmuştur. Bu bozulmada tahmin edilenden az bağış toplanmasının yanı sıra fakirliğin belli dönemlerde artması, Cemiyet'in yardım miktarının tahmin edilenden fazla olması bunda etkili olmuştur. Örneğin 1929 yılı Dünya Ekonomik bunalımı diğer hayır

³⁵⁹ Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, s. 8.

³⁶⁰ Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi..., s. 29.

³⁶¹ Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi..., s. 28-29.

kurumlarının yardım masraflarını arttırdığı gibi Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin de masraflarını arttırmıştır.

3.2. Darüşşafaka ve Fakir Çocuklarına Yardım

Günümüze kadar gelen Darüşşafaka, başta yetim ve yoksul çocukların eğitimiyle ilgilenmek üzere her sınıftan halk tabakasına eğitim vermek için kurulmuştur.³⁶² Çocukların yetim ve fakir çocukların eğitim sorunu Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının en büyük sorunlarından biri olmuştur. Bu sorunların üstesinden daha çok Darüleytamlar vasıtasıyla geliniyordu. Darüşşafaka'nın savaş yıllarında adından fazla bahsedilmemesinin en büyük nedenleri, Cemiyet'in içine düştüğü maddi problemler ve Cemiyet'in kötü idare edilmiş olmasıdır. Bu kötü gidiş karşısında Darüşşafaka'nın kapatılması gündeme gelmiş, ancak bundan vazgeçilerek Evkaf Nezaretî'nin desteğinde varlığına devam etmiştir.³⁶³

Cumhuriyetin ilanından sonra, Darüşşafakanın yaşatılması halka maddi ve manevi destek sağlaması bakımından önemliydi. Başta İsmet İnönü olmak üzere CHP yönetimi, *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin* gelirlerini arttırmak için Darüşşafaka adına düzenlenen deniz gezilerine bizzat katılmış, Darüşşafaka'nın yaşatılmasına ön ayak olmuştur.³⁶⁴ Zaten CHP Nizamnamesinde “kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır” ifadesine yer verilerek kimsesiz çocukların sağlıklarının korunması yanında eğitimlerinin sağlanacağı belirtilmiş, bu konuda Darüşşafakaya önemli sorumluluklar yüklenmişti.³⁶⁵

---

³⁶² Darüşşafaka salnamesinde cemiyetin amaçları: “alem-i İslamın her noktasından gönderilen kimsesiz, yoksul Müslüman yetimlerinin talim ve terbiyesi” şeklinde yer almıştı. Bkz. Mehmet İzzet-Mehmet Esad- Osman Nuri-Ali Kani, **Darüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi (Darüşşafaka)**, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927, s. 7.

³⁶³ Özbek, “*II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli*”, **Tarih ve Toplum**, S: 182, (Şubat 1999), s. 13; “*Kıymetli Bir Müessesesi-i İrfanımız Olan Darüşşafaka*”, **İleri**, 17 Aralık 1336/1920, s. 2.

³⁶⁴ Başbakanın önderliğinde yapılan deniz gezileri geleneksel hale getirilerek her yıl düzenlenmeye başlanmış, elde edilen gelirler cemiyet bütçesine aktarılmıştır. Elde edilen Arşiv belgeleri deniz gezilerinin başbakan İsmet İnönü'nün himayelerinde düzenlenmesi Darüşşafakaya verilen önemi gösterir. Bkz. BCA: 030.10/ 117.816.9/ 2.9.1925/; BCA: 030.10/ 117.816.16/ 29.7.1926; BCA: 030.10/ 117.816.24/ 8.7.1928.

³⁶⁵ Mete Tunçay, “*CHF Nizamnamesi ve Programı, 1931*”, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 452–453.

CHP'nin Nizamnamesinde yer alan bu destek ifadeleri, uygulamada Darüşşafaka'ya verilen maddi desteklerle gösterilmiştir. Başta Darüşşafaka'nın içine düştüğü maddi sorunların çözümü için Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne hiç ödenek konmadığı halde Darüşşafaka için 10.000 liranın bu vekâletin bütçesinde karşılanmasına karar verilerek Darüşşafaka'nın faaliyetlerine işlerlik kazandırılmıştır.³⁶⁶ Ayrılan bu acil önlemlerden başka vakıflar bütçesine ayrı bir tahsisat konulmuş,³⁶⁷ ardından Darüşşafaka koğuşlarının belediyelerin temizlik görevlileri tarafından temizlenmesine karar verilerek bütçeden tasarruf edilmiştir.³⁶⁸

Savaştan yeni çıkmış Cumhuriyet yönetimi için Darüşşafaka'nın yaşatılması ve faaliyetlerine işlerlik kazandırılmasındaki temel amaç yetim ve kimsesiz çocukların eğitilmesi ve birer meslek sahibi olarak ülkeye hizmet etmesinde CHP'nin kurum sıkıntısı çekmesiydi. Bu açıdan bakıldığında CHP yönetimi, bir taraftan gelecekteki işsizlik ve başıboşluğun önüne geçmiş oluyor, diğer taraftan eğitilmiş insanlar vasıtasıyla Cumhuriyet rejimine sahip çıkan bir nesil yetiştirilmek isteniyordu.³⁶⁹

CHP hükümeti ülke içerisinde Darüşşafaka'nın faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli desteği verirken ülke dışında Darüşşafaka'ya benzer yardım kuruluşlarına da destek vermiştir. Özellikle Türk nüfusunun yoğun ülkelere yapılan maddi yardımlar, önde gelir. Buna 1929 yılında Bulgaristan'da Niğbolu Türk Rüştüye Mektebi'ndeki öksüz öğrencilerine yapılan para yardımı örnek olarak gösterilebilir.³⁷⁰

3.2. Darülaceze Kurumunun Sosyal Yardım Faaliyetleri

İkinci Abdülhamid döneminde kurulan ve acizlerin, yaşlıların, dilencilerin, yetimlerin barındığı önemli sosyal yardım kurumlarından biri de Darülaceze'dir.³⁷¹ Darülaceze bütün imkânsızlıklara ve yetersizliklere rağmen kurulduğu günden

³⁶⁶ BCA: 030.18.1.1/ 7.28.2/ 8.8.1923.

³⁶⁷ BCA: 030.10/ 117.86.19/ 22.3.1927.

³⁶⁸ BCA: 030.10/ 178.233.9/ 15.8.1927.

³⁶⁹ BCA:030.10/ 142.20.1/ 8.10.1932.

³⁷⁰ BCA: 030.10/ 240.618.3/ 19.11.1929.

³⁷¹ Her ne kadar bugüne kadar Darülaceze'nin kurucusunun Abdülhamid olup olmadığı şeklinde bir takım tartışmalar olmuşsa da genel görüş, Darülacezenin kuruluşunun Abdülhamid'in doğum gününe rastlamasından dolayı kurucusunun Abdülhamid olacağı yönündedir. Bkz. Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar DarülHayr-ı Âli", s. 11.

itibaren en dikkate değer sosyal yardım kurumu olarak varlığını daima hissettirdi ve bu özelliği savaş boyunca da devam etti.

Kuruluşundan sonra, kurumun bünyesinde yer alan *Irzhanede* barındırdığı çocuk ölümleriyle gündeme gelmiş ve bu yüzden eleştirilere hedef olmuştu. Çocuk ölümlerinin artış nedenleri arasında; bakımsızlık, gıdasızlık ve yeterli personelinin olmayışı yer almaktaydı. Bu yüzden ölüm oranları bazı yıllar yüzde yetmişe kadar ulaşmıştı. Bu durum dönemin gazete haberlerinde oldukça fazla yer tutmuştu.³⁷² Darülaceze'deki çocuk ölümleri gazetelerde bahsedildiği gibi birkaç nedenle açıklanamaz. Bunun yanı sıra Darülaceze Nizamnamesi'nde yer almadığı halde çok küçük yaştaki çocukların burada barındırılması çocuk ölümleri sayısının artmasına neden olmuştu. Bu yüzden bu kurumun yöneticileri ile Darüleytamlar Müdüriyeti çocukların nerede barındıracağı konusundaki belirsizlik yüzünden karşı karşıya gelmişti. İki kurum arasında ortaya çıkan görev paylaşımındaki belirsizliğin sebebi, daha çok savaşta yetim çocuk sayısındaki artış ve devlet kurumlarının yetersiz kalmasıydı. Devlet kurumlarının yetersiz olması, Cumhuriyetin ilanından sonra da yeni Türk devletinin sosyal yardım konusunda önünde duran önemli sorunlardan biriydi. Devletin bulduğu çözüm ise, Cumhuriyet'ten önceki uygulamalarla aynıydı. Yani var olan kurumları kapasitesinden fazla çalıştırmak ve Darülaceze kurumunda olduğu gibi, nizamnamesinde yer almayan işlerin bu kurumların asli göreviymiş gibi yaptırılmasını sağlamaktı. Çünkü bahsedildiği gibi, yetim çocuk sayısındaki artış ve Cumhuriyet yönetiminin çocuk sorunlarına kurumsal çözüm arayışı, çocukların burada barındırılmasını zorunlu hale getirmişti.

Yukarıdaki bahsedilen sebepler farklı arayışları beraberinde getirmiş ve genellikle yapısal bir değişim kararından ziyade siyasi bir karar süreci yaşanmıştır. Bu anlamda Darülaceze, önce Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine bağlamış, yerel yönetimlere sosyal yardımlar konusunda verilen yetkiler sonucunda 1925 yılında belediyelere devredilmişti.³⁷³

---

³⁷² Nuran Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları, 1996, s. 165; Öztamur, **a.g.m.**, s. 185; "Çocuklarımız Ne ile Besleniyor?", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1931.

³⁷³ Reşat Ekrem Koçu, **Dârülaceze (1895-1974)**, İstanbul: Dârülacezeye Yardım Derneği Yayınları, İnkılap ve Aka Basımevi, 1974, s. 48.

Darülacezelerin belediyelere devrinin, dilencililiğin önlenmesi amacıyla çıkarılan *Men-i Teseül Kanundan* sonra gerçekleştirilmiş olması bir tesadüf değildir.³⁷⁴ Özellikle, dilencililiğin yasaklanmasıyla ortalıkta dolaşan yoksul ve acizlerin Darülacezeye yerleştirilerek sokaklarda potansiyel suçlu olarak dolaşmalarını engellemek ve bir meslek sahibi olmalarına çalışmak,³⁷⁵ 1925 yılından sonra Darülacezenin temel amacı haline gelmişti. Yapılan bu çalışma aslında Darülacezenin kuruluş amacındaki tanımıyla birebir örtüşüyordu. Tanımda yer aldığı gibi; “dilencilikle mücadele yolunda, kimsesiz çocuklarla, geçimini ancak dilenmek suretiyle sağlayan sakat ve hasta erkek kadınların dilenme zilletinden kurtarılması” öngörülmekteydi ve bu hizmetleri, ilk nizamnamesinde yer aldığı gibi milliyet ve mezhep gözetilmeden yapılacaktı.³⁷⁶

Darülacezenin meslek edindirme çabaları işe yaramış, kurumun bir çok ihtiyaçları, Darülacezede barınanların el emekleriyle karşılanmaya başlanmıştır. Kurumun ihtiyaçlarını karşılamının yanında dışarıya çorap yapımı elbise dikimi, çamaşır yıkama gibi işler yapılarak kuruma ek gelir sağlanmış, elde edilen gelirlerle tıbbi araç gereçler alınmıştır. Bu şekilde, Darülaceze sakinlerinin tedavi giderleri ücretsiz karşılanmaya çalışılmıştır.³⁷⁷

Darülacezede yaşayan çocukların burada eğitim görmesi veya meslek sahibi olmaları, ileride kendi hayatlarını kazanmaları açısından önemliydi. Darülaceze kayıtlarında burada barınan çocuklar arasında şair, devlet dairelerinde görev yapan memur, sanatkarların yetişmiş olması, burada verilen eğitimin gelecek nesilleri için ne kadar önemli olduğunu ve verilen eğitimin hiç de küçümsenecek boyutta olmadığını göstermektedir.³⁷⁸

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, yoksul ve acizlerin hepsi iş görür nitelikte değildi. Darülacezede barınan ve 1926 yılında sayıları artan acezelerin büyük çoğunluğu yaşlılardan oluşmaktaydı. Çoğunluğu İstanbul Darülacezede yaşayan yaşlıların 1926 yılındaki sayıları 1058 bulmaktaydı. Zaten Darülaceze, 1926 yılından

³⁷⁴ BCA: 030.18.1.1/ 15.59.18/ 16.9.1925.

³⁷⁵ Özbek, “*İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Serseriler ve Dilenciler*”, **Toplumsal Tarih**, C.XI, S: 64, (Nisan 1999), s. 37.

³⁷⁶ Koçu, **a.g.e**, s. 19-31.

³⁷⁷ “*Darülaceze Islahatı*”, **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1925, s. 4.

³⁷⁸ Koçu, **a.g.e**, s. 89-101.

itibaren kurumsal yardım anlayışını yaşlılar üzerinde yoğunlaştırarak daha çok yaşlıların bakımının sağlandığı bir kurum haline dönüşecektir.³⁷⁹

Burada barınan yaşlılar arasında, Kurtuluş Savaşı gazileri, bakacak kimsesi olmayan muhtaç kişiler, devrin önde gelen ressam, sanatçı ve şairleri, devletin alt ve üst kademesinde çalışmış kişiler yer almaktaydı. Hatta yaşlılardan bazıları, elli beş yılı aşkın burada kalmış ve hayatları burada sona ermişti. Darülaceze ile ilgili kaynak kitaplarda, yaşlıların çoğunun emlak ve paralarını bu kuruma bağışlayarak ölümlerine kadar hayatlarını geçirdiğini yazmaktadır. Ancak, bununla ilgili gerekli istatistiki bilgilerin yeterli olmaması, kaç kişinin burada hayatlarının sonuna kadar kaldığı, mesleklerinin ne olduğu, ne kadar bağış yaptıklarına dair yeterince bilgi bulunamamaktadır.³⁸⁰

Yaşlıların korunması bir milletin yaşam kudretinin en önemli ölçüsü sayan Atatürk'ün en büyük beklentilerinden biri bu tür yaşlılara yardım kuruluşlarının iyi işlemesiydi. Atatürk'ün bu konuya delil olacak bir konuşmasında: “Bir milletin yaşlı vatandaşlarına ve emeklilerine karşı tutumu, o milletin yaşama kudretinin en önemli kıstasıdır. Mazide muktedir iken, bütün kuvveti ile çalışmış olanlara karşı, minnet hissi duymayan bir milletin istikbale güvenle bakmaya hakkı yoktur. Böyle bir cemiyette adalet, hissi şefkat, şevki tabii kaybolmuş demektir!”³⁸¹ sözleriyle yaşlıların korunması milli değerlerin korunması kadar önemli olduğu vurgusunu yapıyordu.

3.3. Yardım Sandıkları

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan sonra da hem ekonomik canlılığı sağlamak, hem de tefeciliğin önüne geçmek amacıyla birçok para sandıkları kurulmuştu. On dokuzuncu yüzyılda yetimlerle ilgili artan şikayetlerin önüne geçebilmek için *Eytam İdaresi ve Sandıkları* kurulmuştu. Daha sonraları yardım sandıklarının temelini oluşturan bu sandığın amacı; her ne kadar yetimlerin haklarını korumak ise de bunun yanında deli, kayıp, dul kadın, yaşlı ve bunakların haklarının

³⁷⁹ “Darülacezenin Bir İhmale Uğradığı Muhakkaktır”, *Milliyet*, 3 Mart 1926, s. 1.

³⁸⁰ Koçu, a.g.e, s. 89-99.

³⁸¹ *Atatürkçülük...*, s. 410.

korunması, para ve mallarının değerlendirilmesi gibi işleri de yapıyordu³⁸² 1908 yılında ismi *Eytam İdanat Sandığı* şeklinde değiştirilen bu sandığın İstanbul'daki faaliyetleri Balkan ve Birinci Dünya Savaşının getirdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı son bulmuştur. Taşrada ise, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanuna kadar Emval-ı Eytam İdari Meclisleri gibi adlarla faaliyetlerine devam ederek biriken paraların nemalandırılması amacıyla *Eytam ve Eramil Bankası* kurulmuştur.³⁸³

TBMM yönetimi, dul, yetim, yaşlı gibi kesimlerin haklarını koruyan sandıkların yanı sıra çalışanların haklarını koruyan sandıkların kurulmasına yönelik kanunlar çıkarmıştı. Bu kanunlardan biri, 28 Nisan 1921 tarihli Zonguldak ve Ereğli havzasında atık kömür tozlarının satılarak elde edilen gelirin, işçilerin ihtiyaçlarının karşılanması için kurulacak yardım sandığı ile ilgiliydi. Diğeri ise, 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı kanun ile kurulan Ereğli maden işçilerini kapsayan *İhtiyat ve Teaviin Sandığıdır*. Bu sandıkların görev ve yetkileri kanunlarla belirlenerek çalışanlara çeşitli sağlık ve sosyal güvenceler getirmekteydi. Bu güvenceler arasında işçilere ücretsiz tedavi imkanının sağlanması, ölümle sonuçlanan kazalarda işçinin hak sahiplerine tazminat ödenmesi, cenaze masraflarının karşılanması, ihtiyaç halinde sandıktan avans para verilmesi gibi bu günkü sosyal sigortacılığın görevlerine benzer yardımlar bulunuyordu.³⁸⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise sosyal sigortalara benzeyen 1921 yılında çıkarılan yasalardan daha kapsamlı bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar arasında 1926 yılında çıkarılan *Borçlar Kanunu*, 1930 yılında çıkarılan *Umumi Hıfzıshıha Kanunu* kişilere sağlık ve sosyal anlamda bazı güvenceler getirmiştir. Yine bu dönemde emeklilik ve yardımlaşma sandıklarının kuruluşunu öngören yasalar çıkarılmıştır. Bunlardan en önemlisi, 1930 yılında çıkarılan *Askeri ve Mülki Tekaiüt Kanunudur*. Bir yıl sonra çıkarılan *Vilayet Hususi İdareleri Tekaiüt Sandığı ve İstanbul Mahalli İdaresi ile Ankara Belediyesi Memurları Tekaiüt Sandığı*, 1934 yılında *Devlet Demiryolları ve Limanlar İdaresinin Memur ve Müstahdemleri Tekaiüt*

---

³⁸² Çanlı, a.g.m, s. 69; Özcan, a.g.m, s. 111.

³⁸³ Çanlı, a.g.m, s. 67.

³⁸⁴ Fikret Yağmur, "Türk Sosyal Güvenliği ve Bağımsız Çalışanların Bu Sistem İçindeki Yeri", **Sosyal Siyaset Konferansları**, S: 35-36 (1986), s. 60.

Sandığı en fazla adından söz ettiren emeklilik ve yardımlaşma sandıklarıydı.³⁸⁵ Türkiye’de yardım sandıklarının üst aşaması olabilecek sosyal sigortalar ile ilgili en kapsamlı yasal düzenleme ise, 1936 tarihli 3008 sayılı *İş Kanunu*’dur.³⁸⁶ İşveren ile işçi arasında ulusal çıkarlar bakımından bir birlik sağlamak, çalışma şartlarını düzeltmek ve işçi sağlığını korumak amacını kapsayan bu kanun hükümleri gereğince Sosyal Sigortalar, Çalışma Bakanlığı gibi kurumların temelleri atılmış oluyordu.³⁸⁷

3.4. Yabancı Devletlerin Türkiye'ye Yönelik Sosyal Yardım Faaliyetleri

Yabancı devletlerin Türkiye’ye yönelik yardım faaliyetlerinin çoğunu, deprem, sel veya yangın gibi afetlerde, muhtaç duruma düşmüş felaketzedelere verilmek üzere yaptığı yardımlar oluşturmaktadır. Bu yardımların bir kısmı, kısa aralıklarla yaptığı yardımlarla ön plana çıkan Amerikalılar tarafından yapılmıştır. Amerika daha çok felaket bölgelerine para yardımı yapmıştır. Dönemin arşiv belgeleri ve Amerikanın önemli gazetelerinde edindiğimiz bilgiler, Türk büyükelçiliğiyle Amerikan elçiliği arasında yapılan yazışmalar bunu doğrular niteliktedir.³⁸⁸

Diğer önemli yardımları Hindistan ve Mısır gibi çoğunluğu Müslüman olan devletlerden gelen yardımlar oluşturmaktaydı. Bu yardımların bir kısmı felaketzedeler için yapılmış, bir kısmı ise Kurtuluş Savaşı’nda şehit düşen askerlerin dul ve yetimlerine gönderilmiştir. Hindistan’dan gelen yaklaşık 4151 İngiliz lirası (3815 TL) sekiz ile taksim edilerek bu illerde dul ve yetimlerine harcanmıştır.³⁸⁹ Mısır ise yardımlarını daha çok afetler sonucunda felakete uğrayanlara yönelik yapmıştır. Bu yardımlarını daha çok Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla yaptığı görülür.³⁹⁰

³⁸⁵ **Düster**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1936, s. 1146; Güvercin, **agm**, s. 91–92.

³⁸⁶ Talas, **Sosyal Politika**, Üçüncü Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1967, s. 199; Mesut Gülmez, **Türkiye Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, 2. Baskı, Ankara: TODAİE Yayını, 1991, s. 277; Ahmet Makal, **age**, s. 108.

³⁸⁷ Faruk Andaç, “*Atatürk Döneminde Sosyal Politika*”, **Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları Seminerine Sunulan Tebliğler**, (30 Haziran-1 Temmuz 1981) Ankara: Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Özbek Matbaacılık, 1981, s. 61.

³⁸⁸ BCA: 030.10/ 120.851.17/ 24.7.1929.

³⁸⁹ BCA: 030.10/ 198.356.1/ 25.7.1929.

³⁹⁰ BCA: 030.10/ 120.851.19/ 14.9.1929.

Son olarak uluslararası yardım kuruluşlarıyla bağlantıları olan Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal vasıtasıyla yurt dışından gelen yardımlardan bahsedilebilir. Özellikle Kızılhaç ile bağlantıları olan Hilâl-i Ahmer, uluslararası konferanslar vasıtasıyla Türkiye'ye yardım gelmesini sağlamıştır.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Birinci bölümde kurumsal sosyal yardımlar üzerinde duruldu. Kurumsal sosyal yardımlar, Cumhuriyet yönetiminin bir taraftan devletçilik politikasının bir sonucu ve diğer taraftan yeni rejimin Türk halkı tarafından tanınması ve benimsenmesinin önemli bir yoluydu. Devletçilik ve yeni rejimin getirdiği sosyal vaatler bir araya gelince devletin sosyal yardım anlayışına bakış açısı değişti. Bu değişim, oldukça yavaş ve Atatürk'ün diğer devrimlerinde görülmeyen bir yapıda seyretti. Yani bir taraftan Osmanlıdan kalan geleneksel yardım anlayışı sürdürülürken diğer taraftan modern sosyal yardım anlayışı uygulanmaya çalışıldı. Geleneksel yardım anlayışının benimsenmiş olması, Cumhuriyetin ilk yıllarında bir zorunluluktu. Çünkü savaşlardan yeni çıkmış ve kıt ekonomisiyle halka sosyal hizmet götürmek oldukça zordu. Mevcut şartlar çerçevesinde geliştirilmiş sosyal yardım olgusunun varlığına rağmen, lâik ve modern bir devlet olma yolunda adımlar atan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili kanunları ve düzenlemeleri de yapması gerekiyordu. Fakat ilgili düzenlemeler ancak 1930'lu yıllarda gerçekleşebilecekti.

Bu yüzden 1930 yılına kadar geleneksel yardım anlayışının sürdüğünü, bu yıllarda genç Türkiye'nin bir takım yasal düzenlemeler ve yönetmeliklerden öteye geçemediği söylenebilir. 1930 yılına kadar Türkiye'nin önünde salgın hastalık ve göçmenler sorunu gibi iki önemli problem vardı. Salgın hastalıklar, Türkiye'yi en fazla tehdit eden konulardan biriydi. Bu yüzden CHP yönetimi, sosyal yardımlarda devleti yetkili kılacak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine ayrı bir önem vermişti. Vekâletin bu kritik yıllarda en önemli görevi, gittikçe nüfusu tehdit eden salgın hastalıkların önüne geçmek ve çocuk ölümlerini azaltmaktı. Çalışmalarını daha çok sağlık hizmetleri konusunda yoğunlaştıran vekâlet, bu hizmetlerin kırsal alana kadar yaygınlaştırılmasını sağladı. Sağlık hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için, doktor, hemşire, hastabakıcı yetiştirilmesine önem verildi. Diğer yandan çocuk ölümlerinin önüne geçmek için gülbüz Türk çocuğu projesi ile ailelere sağlıklı çocuk yetiştirmeleri için gereken gıda yardımı yanında aileler bilinçlendirildi. Gelecek nesillerin sağlıklı şekilde yetişmesi, Cumhuriyet yönetiminin en büyük ideallerinden biriydi. Çünkü savaşlarda yetim kalmış, başıboş çocuklar, önlem alınmadığı takdirde ülke için geri dönülemez yaralar açabilirdi. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetlerinin genişletilmesi bu yüzden önemliydi. Özellikle süt damlaları ve ana

kucağı Himaye-i Etfal bünyesinde bir çok çocuğun barınma ve iâşesini sağlayan önemli kuruluşlar oldu. Bu kuruluşlar modern çocuk bakım yöntemlerinin birer uygulayıcısı ve okulu olması bakımından dikkat çekicidir.

Diğer yandan yetim çocuklarla ilgili önemli bir düzenleme 1926 yılında Darüleytamların kapatılarak bunların yerini Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı çocuk yuvalarının almasıyla çocuk istismarcılığı veya dayak gibi günümüze kadar gelen sorunların doğmasına neden oldu. Kuruluş aşamasında Avrupa ülkelerinde yetimlik anlayışı ve yetimhaneler üzerine araştırmalar yapılarak Darüleytamlar'da görülen bünyesel bozuklukların giderilmesi için oluşturulan bu yuvalar, istenen başarıyı gösterememiş, bahsedilen sorunlarla günümüze kadar gelmiştir.

Hilâl-i Ahmer'in faaliyetleri de Cumhuriyet Türkiye'sinde oldukça fazladır. Özellikle 1927 yılından sonra felaketler karşısında yaptığı acil yardımlar devleti bu konuda hayli rahatlattı. Diğer yandan Hilâl-i Ahmer, felaketlerin boyutunu ve acil yapılacak yardımların yerlerinin tespitinde devlet kurumlarından daha hızlı hareket etmiş, hükümeti yardımlar konusunda yönlendirmiştir.

Himaye-i Etfal ve Hilâl-i Ahmer kurumları, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı önemli kurumların başında gelir. Yapısal değişime uğratılmadan yasalarla görev ve yetkileri belirlenerek Cumhuriyet yönetiminin modern usullerle yardım yapan ender kurumlarından olmuşlardır. Elbette çoğu kurumlarda olduğu gibi buralarda da bir takım sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlara rağmen, Cumhuriyet yönetimi sosyal yardım hizmetlerini aksamadan yürütülmesi için her türlü önlemi almaya çalışmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE’SİNDE SOSYAL YARDIMLARIN İÇERİK VE KAPSAMI (1923–1938)

1. Sosyal Yardım Konusunda Öncelik Verilen Konular

Kurtuluş Savaşından sonra CHP hükümeti, bir çok sorunlarla aynı anda uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden sosyal yardımlar, hükümetin planladığı veya belirlediği şekilde değil, aciliyet sırasına göre yapılmıştır. Zaten hükümetin Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardım projesinin de olmadığı, yapılan yardımların özelliklerinden ve niteliğinden anlaşılacaktır. 1923 yılında yeni Türk devletinde halkın ihtiyaçlarının başında sağlık, iaşe ve mesken yardımı ilk sırayı oluşturuyordu. Savaşlardan yeni çıkmış ve yoksul halkın, bulaşıcı hastalıklar karşısında tedavisinin sağlanması ve gereken tıbbi yardımların karşılanması, devlet tarafından en büyük kurumsal destek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti vasıtasıyla gerçekleşti.³⁹¹ Mesken sorunu ise, özellikle Yunan işgalinden sonra harap olan evlerin yeniden yapımı ve onarımı için yapılan yardımlar yanında nüfus mübadelesinden sonra ülkemize gelen Türk nüfusunun mesken ihtiyaçlarının karşılanması için devlet tarafından yapılan yardımlar, öncelikli konular arasındaydı.³⁹²

Tıbbi araç ve gereçler ile ilaçların çoğunun yurt dışından alınması sağlık yardım giderlerinin maliyetini arttırmıştı.³⁹³ Mesken yardımlarında ise devlet maliyeti düşürücü bir takım önlemler almıştır. Muhacirlerin eski Rum ve Ermeni evlerine yerleştirilmesi, kısıtlı imkânlarla ev yapmak isteyenlere devlet ormanlarından kereste sağlanması maliyeti düşürücü önlemler arasındadır. Ancak bütün bunlara rağmen Yunanlıların Anadolu’daki yıkımlar ve deprem gibi felaketler

³⁹¹ BCA: 030.18.1.1/ 12.66.3/ 21.12.1924; BCA: 490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937.

³⁹² **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Temmuz 1933, s. 7; “*Refik Saydamın Söyledikleri*”, **Ulus**, 17 Nisan 1936, s. 8.

³⁹³ “*Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası –Fevkalade Nüshası-**, (29 Ekim 1933), s. 90.

mesken sorunu hep gündemde olmuş, devletin bu konudaki yardımları daima güncelliğini korumuştur.³⁹⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın iâşesinin sağlanması da CHP hükümetinin diğer uğraş verdiği yardım konularından biriydi. Ancak devlet tarafından yapılan iâşe yardımları, sağlık ve mesken yardımlarının gerisinde kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın en iyi örneklerinin gıda yardımlaşmasında görülmesiydi. Bunun yanında maliyet açısından düşünüldüğünde iâşe yardımları sağlık ve mesken yardımlarından daha düşük düzeyde kalıyordu. Ancak, halkın iâşe sorunu, 1923–1938 yılları arasında halkın değişmez kaderi oldu. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşların getirdiği açlık ve yoksulluk halkın iâşe sorununu daima gündemde tuttu. 1923–1938 yılları arasındaki süreçte meydana gelen kuraklık, dünya ekonomik krizi vs. gibi etkenler halkın iâşe sorununun belli bir yıllara sınırlı olmadığı gerçeğini ortaya çıkardı.

2. Devletin Maaş Bağlayarak Düzenli Olarak Desteklediği Gruplar

Sosyal yardımlarda Cumhuriyet yönetiminin önem verdiği konulardan biri de yoksulluğu giderici kalıcı önlemlerin alınmasıdır. Bu yüzden çeşitli adlar altında maaşlar bağlayarak yoksulluk en aza indirilmeye çalışılmıştır. Yoksulluğun giderilmesi konusunda Cumhuriyet yönetiminin başarısını anlamak için alt başlıklarda kısaca Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalardan bahsedilmiş, daha sonra konular detaylandırılarak maaşlarda öncelik verilen gruplar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İlk önce yoksullulara verilen maaşlardaki geleneksel uygulamaların Cumhuriyet Türkiye'sine yansması ele alınmış daha sonra maaşlar konusunda yapılan düzenlemelerin tarihlerine göre başlıklar halinde sınıflandırılmıştır.

2.1.Yoksullara Ödenen Maaşlar

Bu kategoride yer alan maaşlar, *Eytam ve Eramil* (yetim ve dullar) *Maaşları*, *Muhtacin ve İhtiyarlık Maaşları* ve *Muinsiz Aile* (muhtaç asker ailelerine ödenen) maaşlarını kapsar. Özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren askeriye, mülkiye ve

---

³⁹⁴ Mesken yardımları sadece ihtiyaç sahiplerine verilen evler olarak değerlendirilmemelidir. Devlet veya Hilâl-i Ahmer gibi Cemiyetler, çeşitli nedenlerle evleri zarar görenlere nakit para, geçici konut sağlayarak evsizlerin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Bkz. BCA: 030.10/ 117.818.10/ 16.8.1939.

ilmiye sınıfları için düşünölen emeklilikle bağlantılı olarak yetim ve dul maaşlarının da verildiği görölr. Osmanlı Devleti'nde sosyal sigortacılığın ilk örneklerini teşkil eden bu maaş türlerinin içerik ve kapsamı, Cumhuriyet devrinde daha da genişletilmiş olan bu maaşlar enflasyon baskısı yüzünden erimişti Bu yüzden bu maaşlar Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ele alınmış, maaş miktarları arttırılarak, bu maaştan yararlananlara asgari geçim imkanı sağlanmıştı.³⁹⁵

2.1.1. Eytam ve Eramil Maaşları (Dul kadınlara ve Yetim Çocuklara Ödenen Maaşlar

Savaşların olumsuz koşulları, ülkenin ekonomik yetersizliği ve Osmanlı Devleti döneminde dul ve yetim maaşlarının ödenememesi yüzünden özellikle büyük şehirlerde geçimleri bu maaşa bağlı olanların açlık seviyesine geldikleri tespit edilmişti. TBMM hükümetinin tespitiyle ödenmeyen emekli maaşı tutarının toplamı 1.200.000 lira gibi büyük bir yekûna ulaşmıştı. Bu kesimlerin gittikçe artan feryadı karşısında TBMM, İcra Vekilleri Heyeti tarafından alınan kararla, öncelikli olarak dul ve yetimlerin maaşlarının ödenmesi için Maliye Vekâletine yetki verilmiş, durumları belgelerle tespit olunan dul ve yetimlerin hakları korunarak maaşları verilmeye başlanmıştı.³⁹⁶ Bu türden maaş alanlar daha çok geçimini sağlayacak kimsesi olmayan ve herhangi bir yerde çalışma imkânı olmayan kişilerdi. İstanbul'da bulunan Afganistan eski Dışişleri Bakanı'nın eşi Resmîye Terzi Hanım bu tür kişilere en iyi örnek olarak gösterilebilir. Resmîye Hanım, İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak, eşi hayattayken kendisine Cumhuriyet hükümeti tarafından bir miktar maaş bağlandığından bahsetmiş, bu maaşın biraz daha arttırılarak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayacak şekilde düzenlenmesini istemişti.³⁹⁷ Paşa ise, bu talebi yerinde bulmuş, kendilerine her ay 200 lira ödenmesi konusunda gerekli talimatı vermişti. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği yıkım göz önüne alınınca bu

³⁹⁵ Özbek, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: (1839–1918)*", s. 115.

³⁹⁶ BCA: 030.10/ 132.952.16/ 31.3.1337/1921; BCA: 0.30.18.01/ 03.22.13/ 24.5.1921.

³⁹⁷ Resmîye Hanım mektubunda: "...Türkiye Cumhuriyeti alisinden başka bir hamimiz olmadığından kendimin ve çocuklarımin hayatını himaye-i ailelerine bırakmakla daimi lütüflarımızı ilelebet kalplerimizde saklayarak büyük ve şanlı Türk milletinin saadet ve refahın olma ile...ve daimi hürmetleri...kabalünü rica ederim muhterem efendim hazretleri" ifadelerine yer vermiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 258.733.10/ 12.12.1933.

tür istek ve taleplerin Cumhuriyet döneminde daha fazla arttığı ve CHP hükümetinin bu tür talepler yüzünden hayli sıkıntılı dönemler yaşattığı bilinmektedir.

Bu arada gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Kurtuluş Savaşı'nda yaralı olarak kurtulan veya salgın hastalıklar sonucunda hayatlarını kaybeden kişilerin ailelerine de bu türden maaşlar bağlanmıştır. Maaşlarda dikkat edilen en önemli hususlardan birisi, belgeye dayandırılmasıydı. Özellikle savaşların getirdiği karışıklıklar, kayıt eksikliği ve sahtekârlık gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmişti. Bunun önüne geçmek için devlet maaş alacaklara karne düzenlemiş, bu karnelere göre maaşlar tanzim edilmiştir.

İlk TBMM hükümeti, kısıtlı bütçesiyle maaşların düzenli ödemeyeceğinin farkında olarak, dul ve yetimlere farklı öneriler de getirmişti. Bunlar arasında, maaşlardan vazgeçilmesi şartıyla terkedilmiş ev ve boş arazilerin kendilerine verilmesi gibi çeşitli tekliflerdi. Böyle bir teklifteki amaç, sadece maaşın verilmesini kolaylaştırmak değil, ayrıca savaşın etkisiyle muhacir duruma düşen halkın yaşamını düzenlemek ve bu kesimleri tüketici konumdan asgari geçimlerini sağlayacak üretici konumuna getirmektir.³⁹⁸ Bu gibi teklifler, 1931 yılında dahi güncelliğini korudu. Örneğin Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey, dul ve yetimlerin devlete muhtaç olmadan yaşamlarını sürdürmeleri için ev ve arazi yanında bağ, bahçe, dükkân gibi gelir getirici emlak verilmesi teklif etmişti. Suat Bey'in bu teklifi daha sonraki tarihlerde kabul görecektir ve yasalaşacaktır.³⁹⁹ Ancak bütün bu tekliflere ve kendilerine sunulan yasal imkânlarla rağmen bu kesimler devletten maaşlı sınıf olarak kalmaya ısrarcı olmuşlardır. Çünkü verilecek araziyi işleyecek ne çalışabilir nüfus vardı, ne de uzun vadeli bu teklifi kabul edecek ekonomik imkânları bulunuyordu. Bu yüzden dul kadınlar, daha çok devletin kendilerine sunduğu düzenli maaş imkânını kabul etme eğilimini gösterdiler.

2.1.2. Muhtacin ve İhtiyarlık Maaşı

Osmanlı Devleti muhtaç olarak belirlediği vatandaşlarına Tanzimat'tan sonra Evkaf Nezareti bütçesinden maaş bağlayarak sosyal ve ekonomik dengesizlikler az

³⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, İctima: 43, Tarih: 27.6.1337/1921, s. 60.

³⁹⁹ BCA: 030.10/ 3.18.9/ 11.6.1931.

da olsa giderilmeye çalışıldı.⁴⁰⁰ Yoksulluk ve Muhtaçlık, CHP hükümetinin en fazla mücadele ettiği ve çözüm üretmeye çalıştığı grupların başında gelir. Özellikle bu konuda CHP yönetimine bir çok mektup gelmekte, yardım talep edilmekteydi. Müracaat için mektup yazarlar arasında işini kaybedip yoksul durumuna düşen kişiler olduğu gibi bir yerden emekli olup da ailesinin geçimini sağlayamayan kişiler de bulunmaktaydı.

Özellikle Kurtuluş Savaşı sonrasında ve 1929 yılında çıkan Dünya Ekonomik krizi nedeniyle yoksulluğun arttığı görülür. Bu yoksulluktan en fazla etkilenen çocuklar ve yaşlılar olmuştur. Çocukların 1929 ekonomik krizi sonrasında aşırı boyutta bir yoksulluğun pençesinde kıvrandıklarına dair haberler Cumhuriyet gazetesinde hemen hemen her gün yayınlanarak CHP yönetiminin ve toplumun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Yoksulluk sadece açlığı simgeleyen bir olay değildi, aynı zamanda salgın hastalıkları ve çocuk ölümlerini körükliyor, toplumsal suç oranının artmasına neden oluyordu.⁴⁰¹

Bu nedenlerin farkında olan CHP yönetimi, muhtaçlığı belirlemede en önemli kriter olarak çok çocuklu ailelere düzenli gelir sağlamakta bulmuştur. Bu ailelerin tam olarak dökümüne dair bilgiler olmasa da arşiv belgelerinden elde ettiğimiz kaynaklar, devletin muhtaçlara yönelik çözüm arayışların birinin bunlara maaş bağlanması yönünde olduğudur.⁴⁰² Muhtaçlık maaşları, yerel yönetimlerin güçlenmesiyle azaltılmış, yerine belediyelerin bu gruplara yönelik düzenli yardımlarına dönüşmüştür.

İhtiyarlık maaşı ise, kimsesi olmayan muhtaç bir kısım yaşlıları kapsadığı gibi Osmanlı Devleti döneminde eksik işgünü olan veya emekliliği geldiği halde savaşların getirdiği karmaşa ve evrakların eksikliğinden dolayı emekli olamayan yaşlı kimseleri de kapsamaktaydı.

Atatürk: "...Bir milletin yaşlı vatandaşlarına ve emeklilerine karşı tutumu, o milletin yaşam kudretinin en önemli ölçüsüdür..."⁴⁰³ diyerek yaşlılara verilen değeri

---

⁴⁰⁰ N. Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf...**, s. 178.

⁴⁰¹ "Mekteplerdeki Aç Yavruların Hali Ne Olacak?", **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1930, "Gıdasız Talebe", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1930.

⁴⁰² BCA: 030.10/ 117.818.1/ 5.4.1921.

⁴⁰³ **Atatürkçülük...**, s. 410.

millet olmanın önemli ölçütü saymıştır. Atatürk'ün bu sözleri, aslında her sosyal devlette bulunması gereken meziyetlerden biridir. Geleneksel Osmanlı toplumunda yaşlılara verilen değer düşünüldüğünde yaşlıların hayat şartları Cumhuriyet Türkiye'sinde zor değildi. Çünkü ataerkil toplumsal yapı, geniş aile tipinin devamında en önemli faktör olmuş, yaşlıların bu aile içerisindeki yerine ayrıca saygı gösterilmiştir. Bu yüzden yaşlıların genç Türkiye Cumhuriyetinde fazla mağduriyetinden bahsedilemez. Mağdur olanlar daha çok kimsesiz, bakıma muhtaç ve herhangi bir yerden geliri olmayan kişilerdir.⁴⁰⁴

Eldeki bilgilere göre, 1923 yılından önce emekliliği yaklaşmış veya emekliliği hak ettiği halde emekli olamayan çok sayıda yaşlıya CHP hükümeti tarafından daha önce görev yaptığı meslekle ilişkilendirilerek emekli maaşı verildiği, bunun da daha çok ihtiyarlık maaşı adı altında dağıtıldığı görülür. Örneğin, yaş haddinden emekliye sevk edildiği halde hizmet müddeti itibariyle emekli maaşına hak kazanamayan vaiz tüccarzade Halil İbrahim'e *Müstahakkin-i İlmiye* tertibinden aylık beş lira maaş bağlanmıştır.⁴⁰⁵ Aynı şekilde Şeyh Murat Hangahı Şeyhi Katipzade Ahmet Efendiye *Müstahakkin-i İlmiye* tertibinden aylık 300 kuruş maaş bağlanmıştır.⁴⁰⁶ İki gözü âmâ olan Kasım'a ise, *Müştehid-i İlmiye* tertibinden 1926 yılından itibaren aylık üç maaş bağlanmıştır.⁴⁰⁷

2.1.3. Muinsiz Aile Maaşları (Muhtaç Asker Ailelerine Ödenen Maaşlar)

Yıllarca süren savaşlar asker ailelerini yoksulluğun pençesinde aç ve sefaletle itmiştir. Bu yüzden ilk olarak Balkan Savaşları'nda gündeme gelen ve gerekli yasal hazırlıkların tamamlanmasına rağmen uygulamaya Birinci Dünya Savaşından itibaren geçilen muinsiz aile maaşları, asker ailelerine askerlik süresince verilen maaşlar olarak bilinir. *Muhtac-ı Muavenet* maaşı olarak bilinen bu türden maaşlar, daha çok evinde ailesini geçindirecek kimsesi olmayan asker ailelerine verilirdi.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Özcan, a.g.m, s. 111.

⁴⁰⁵ BCA: 051V48/ 13.115.40/ 7.7.1926.

⁴⁰⁶ BCA: 051V32/ 4.29.10/ 21.5.1928.

⁴⁰⁷ BCA: 051V48/ 13.115.26/ 18.5.1926.

⁴⁰⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB Yayınları, 2004, s. 573.

Savaşlardan yaralı olarak kurtulmuş tedavisi süren askerlerin ailelerine Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet sonrasında yine bu türden maaş bağlanmıştır. Askerlerin ölümleri halinde ise, geride kalan aileleri için CHP yönetimi, dul ve yetim maaşları statüsünde maaş ödemeye devam etmiştir. Bu maaşlar, cüz'i miktarda olmakla beraber, savaşlarda yaralanan askerlerin sayının cephede hayatını kaybeden askerlerin sayısından fazla olduğu göz önünde tutulunca devlet bütçesinde önemli bir yekun tuttuğu görülecektir.⁴⁰⁹

Bu tür maaşların ödenmesi TBMM hükümeti ve CHP hükümetinin prestiji açısından da önemliydi. Asker ailelerinin Kurtuluş Savaşı'nda TBMM hükümetine verdiği desteğe karşılık CHP hükümetinin bunlara yardım elini uzatması, onları sahiplenmesi, yeni Cumhuriyet rejiminin geniş kitlelere ulaşması ve desteklenmesi açısından önemliydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nden kalma sosyal yardımların birçoğu yardım miktarları artırılarak devam ettirilmiştir. Dönemin ekonomik imkânsızlıkları da göz önüne alınırsa verilen paranın ne kadar değerli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

CHP hükümeti bu tür yardımları hem maddi anlamda hem de kurumsal anlamda desteklemiştir. Bu ailelerin geçimlerini sağlayacak maaşlarının devamını sağladığı gibi kurumsal anlamda bu aileler için misafirhaneler kurarak taşradan gelecek kişilere barınma imkânı, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanma imkanı bulunmuştur. Ancak devlet tarafından verilen bu maaşlar yılların getirdiği enflasyon sonucunda erimiş, bundan yaralanan ailelerin bu maaşı gelip almalarına değer miktardan uzaklaşmıştır. Maaşın artırılması yönündeki tartışmalar ve talepler ise bir sonuç getirmemiştir.⁴¹⁰ Cumhuriyetin ilanından sonra bu maaşların varlığı sona ermiş, sadece ismi kalmıştır.

---

⁴⁰⁹ Eldem, **a.g.e.**, s. 213.

⁴¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, İçtima: 146, Tarih: 7.2.1337/1921, s. 123.

2.2. Şehit Aileleri ve Vatana Hizmet Tertibinden (Hidemat-ı Vataniye) Maaşı Bağlama

2.2.1. Şehit Aileleri ve Harp Malûllerine Maaş Bağlama

TBMM hükümeti, bu türden maaş ödemelerini fiiliyatta 1921 yılından itibaren yapmış olmasına rağmen resmîyette 7 Şubat 1924 tarihli “Mücadele-i Milliye’de Şehid olan Gönüllü ve Kuvayı Milliye Zabitan ve Efrad Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”⁴¹¹ ile başlamıştır. Bu kanunla maaş almaya hak kazanan kişilere, 15 Mayıs 1919 tarihinden 20 Ekim 1922 tarihine kadar askerlik görevini yapmış olma şartı getirilmiştir. Yapılan bu düzenleme sadece Kurtuluş Savaşı şehitlerini kapsadığı için TBMM’de konuyla ilgili hararetli tartışmaların da yaşanmasına neden olmuş, Birinci Dünya Savaşına katılanların üvey evlat muamelesi gördüğü iddia edilmiştir.

Gerçekten de uygulamada şehit maaşları daha çok Kurtuluş Savaşı’nda hayatlarını kaybedenlerin ailelerine verilmekte, bu grup dışında kalan şehit aileleri ise mağdur edilmekteydi. Kurtuluş Savaşı’nda şehit olanların maaşlarının da evrak eksikliği, nüfus bilgilerinin güncellemesi gibi nedenlerden dolayı gecikmeli olarak ödendiği bilinmektedir. Elde ettiğimiz arşiv kaynaklarında maaş bağlanana kadar geçen süreden doğan farkın çoğu zaman ödenmediği, maaşın verildiği tarih itibariyle geçerli olduğu anlaşılmakta, bu konuda da şehit ailelerinin haksızlığa uğratıldığı gözlenmiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, 1925 yılından itibaren şehit maaşlarının kapsamı daha da genişletilmiştir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı’nda şehit düşmüş bazı subay ve askerlere direkt vurgu yapılmasa da cephelerde göstermiş olduğu başarılarından dolayı ailelerine bir üst rütbeden şehit maaşı bağlanmıştır.⁴¹² Şehit maaşları sadece savaşlarda ölenler için verilmemiştir. Osmanlı Devleti’nde haksız yere idam edilen bazı kişiler de şehit sayılmış, ailelerine şehit maaşı bağlanmıştır. Bu maaşlardan biri, Damad Ferid kabinesi tarafından Damad Ferid’e

---

⁴¹¹ Adı geçen kanunda: “Kurtuluş Savaşına gönüllü olarak katılanlar başta olmak üzere Kuvayı Milliye’de görev almış zabıt, yüzbaşı, binbaşı, kaymakam ve miralay rütbelerinde olan ve savaşta şehit olanların ailelerine askeri tekaüt kanunu uyarınca maaş bağlanacaktır”. Bkz. **Düster**, Üçüncü Tertip, C. V, s. 612; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. V, İçtima: 96, Tarih: 6.2.1924, s. 623-627.

⁴¹² BCA: 030. 11.1/ 49.21.17/ 30.7.1929.

suikast düzenlediği iddiasıyla idam edilmiş olan milis Yüzbaşı Rıza'nın sonradan Türk vatandaşlığına kabul edilen karısı Hadiye ve oğlu Rifat'a 1 Haziran 1933 tarihinde bağlanan maaş örnek olarak gösterilebilir.⁴¹³ Diğer yandan Ermeni veya Rum çeteleri tarafından şehit edilenlerin geride kalan dul ve yetimlerine maaş bağlandığı⁴¹⁴ gibi Şeyh Sait İsyanı⁴¹⁵ ve Menemen olayında katl edilen ve devrim şehitleri olarak bilinen kimselerin geride kalan dul ve yetimlerine de bu türden maaş bağlanmıştır.⁴¹⁶ Bunun yanı sıra Tunceli İsyanında şehit olan teğmen Mehmed Remzi, Mehmed Vehbi, üsteğmen Ali Danyal ve İstanbullu Kadri'nin ailelerine şehit maaşları bağlanmış, şehit aileleri mağdur edilmemiştir.⁴¹⁷

Şehit ailelerine ödenen bu maaşlar, öncelikle eşine, bekar kızlarına, on dokuz yaşından küçük erkek çocuklarına veya sakatlıkları hastane raporuyla sabit olan on dokuz yaşından büyük erkek çocuklarına bağlanırdı. Ayrıca yükseköğrenim yapan çocuklara öğrenim hayatları boyunca, şehitlerin dul annelerine, muhtaç durumda bulunan şehitlerin babalarına bu türden maaşlar bağlanmıştır. Cumhuriyet devrinde hakkında en fazla detaylı bilgiye ulaştığımız şehit maaşı Menemen hadisesinde şehit olan Kubilay'ın annesi Zeynep Hanım ve oğlu Vedat'a verilen maaştır. Kubilay'ın annesi Zeynep Hanım'a özellikle İzmir Halkevlerinin çalışmaları sonucu aylık otuz lira bağlanmış,⁴¹⁸ oğlu Vedat'a ise, maaş yanında eğitimini devlet yardımıyla tamamlaması imkânı sağlanmıştır.⁴¹⁹ Kubilay'ın eşine daha önce boşanmış olduklarından dolayı bir maaş bağlanmamıştır. Yine Menemen olayında şehit edilen bekçi Hasan ve Şükrü adlı kişilerin ailelerine on beşer lira maaş bağlanması konusunda Manisa milletvekili Turgut Bey'in teklifi yerinde bulunarak adı geçen kişilerin ailelerine şehit maaşı verilmiştir.⁴²⁰

Harp Malûlleri maaşlarına gelince, bu maaşlar, çoğunlukla Kurtuluş Savaşı sırasında sakat kalan askerlere verilen maaşlardı. İlk adım, TBMM hükümeti

---

⁴¹³ Detaylı bilgi için bkz. BCA: 030.11.1/ 40.15.2/ 18.5.1928; Rızanın ailesine maaş verilmesiyle ilgili kanun için bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Ankara, 1935, s. 764.

⁴¹⁴ BCA: 030. 11.1/ 83.43.18/ 3.12.1933.

⁴¹⁵ BCA: 030.11.1/ 13.20.17/ 13.5.1925.

⁴¹⁶ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁴¹⁷ BCA: 030. 11.1/18.43.11/ 16.9.1925.

⁴¹⁸ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁴¹⁹ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁴²⁰ BCA: 030.10/ 4.20.7/ 30.12.1933.

tarafından Sakarya Savaşı sonrasında sakatlanan ve geçimini sağlamayacak durumda olmayan malûl gaziler için atılmıştır. Bu konuda malûllerin ne kadar maaş alacağı konusunda bir takım boşluklar çıkmıştı. Bu yüzden TBMM’de bu konuda tartışmalar çıkıyor, ülkeyi cansiperâne şekilde koruyan bu vatan evlatlarına hükümetin sahip çıkmadığından bahsedilmesi CHP yönetimini hayli üzüyordu.

Sonuçta 27 Aralık 1923 tarihinde çıkarılan bir kararla İstiklal Harbi gazilerinin muvazzaf ve müstahdem zabitan kadar maaş almaları uygun bulunmuştur. Ayrıca TBMM’de malûllerle ilgili kurulan bir komisyon, sakat olanların sakatlık derecelerine göre ne kadar maaş verileceğinin tespit edilmesinde ve bu kesimlere yapılacak sosyal yardımlar konusunda çalışmakta ve bu konuda kararlar vermekteydi. Çalışmalarını 1922 yılından beri sürdüren bu komisyonun aldığı en önemli kararlardan biri malûl gaziler arasında eşitliğin sağlanmasıydı. Zira, Osmanlı Devleti’nden gelen alışkanlıkla İcra Vekilleri Heyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, malûl gazilerden bazılarını seçerek mükafatlandırma yönünde yardımlar yapmış, bu da diğer malûller arasında haksızlığa ve adaletsizliğe neden olmuştu.⁴²¹ Komisyon bu haksızlığa son vererek malûliyet derecelerine göre maaş veya sosyal yardımlarda bulunmuş, var olan haksızlıkları ve tartışmaları da gidermiştir.

2.2.2. Vatana Hizmet Tertibinden (Hidemat-ı Vataniye) Maaşı

Devlete yararlı hizmeti olmuş asker, kamu görevlisi veya önemli hizmetlerde bulunmuş kişilere verilen maaşlardır. Bunun yanı sıra Damat Ferit Paşa hükümetinin uygulamalarına karşı gelen ve idam edilenler, bazı edebiyatçılar, milletvekilleri, devlet bürokrasisinde önemli hizmetleri olmuş kişilere vatana hizmet tertibinden maaşlar bağlanmıştır. Kişinin vefatı halinde ailelerine aynı tertipten maaş bağlanmıştır. Hidemat-ı Vataniye maaşının neye göre belirlendiği, verilen maaş miktarının belirlenmesinde hangi usul ve yöntemin benimsendiği konusu net değildir. Ancak bilinen o ki, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi, TBMM hükümetinin de meclis kararıyla bu türden maaşların ödenmesine devam ettiği.⁴²² Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra da bu maaşların usul ve yöntemleri tam

⁴²¹ BCA: 030.10/ 56.376.2/ 20.03.1922.

⁴²² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s. 324.

olarak belirlenmemiş, Osmanlı Devleti'ndeki şekliyle uygulamaya devam edilmiştir. Örnek olma açısından bununla ilgili 1937 yılında çıkarılan bir kararname ilginçtir. Kararnamede Ağrı isyanında malûl kalan Bitlisli Ramazan oğlu Abdülkerim'e Hidemat-ı Vataniye tertibinden 25 lira maaş bağlanması için Dâhiliye Vekâleti, Maliye Vekâletine bir teklif yazısı yazmış, ancak Maliye Vekâleti'nin açıklamasında; "Ne gibi hizmetlerden ötürü kimlere vatani hizmet tertibinden aylık bağlanacağı hakkında henüz kanun tedvin edilmemiş olduğundan maaş tahsisine imkan olmadığına..." yer vererek, Abdülkerim'e vatani hizmetine mükafeten gayrı melhuz masraflar tertibinden 500 lira verilmesine karar verilmiştir.⁴²³

Bu maaşların ödemesinde hak sahipleri öncelikliydi. Eğer hak sahibi hayatını kaybetmiş ise öncelikle, eşine çocuklarına, annesine, dul kız kardeşlerine verilirdi. Maaşların bu kesimlere verilmesinde bir takım kriterler belirlenmişti. Bu kriterler belirlenirken, eşlerin başkası ile evli olmaması veya başka yerden maaş almaması, erkek çocukların eğitimlerini tamamlayana kadar verilmesi, kız çocukların evleninceye kadar bu maaştan yararlanılmasına izin verilmesi, annesinin ve kız kardeşlerinin dul ve muhtaç durumda olması gibi şartlar konmuştu.⁴²⁴

Bu kıstaslar yanında verilen maaşın içeriğine baktığımızda Hidemat-ı Vataniye tertibinden en fazla maaşın Abdülhak Hamid Bey ile Sami Paşazade Sezai Bey'e bağlandığı görülür.⁴²⁵ Ayrıca bakanlar kurulu kararıyla Washington elçisi Rüstem Bey ile birlikte Abdülhak Hamid Bey'e *Vatana Hizmet Ödeneğinden* 5000'er kuruş verilmiş⁴²⁶ olması Abdülhak Hamid Bey'in Türk hükümeti gözünde ayrı bir yeri olduğuna dair önemli bir delildir. Bunun yanı sıra Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün yanında yer alan ve ona yardım eden bazı kişilerin ailelerine de üst dereceden Vatana Hizmet maaşı bağlanmıştır. Atatürk'ün baştan beri yanında yer alan ve ona yardım eden kişilerden

---

⁴²³ BCA: 030.18.1.2/ 75.49.3/ 3.6.1937.

⁴²⁴ Vatana Hizmet tertibinden maaş alanların listesi ve kriterleri ekte *Hidemat-ı Vataniye Maaşları* tablosunda detaylı olarak verilmiştir.

⁴²⁵ Büyük Türk şair ve romancısı olarak ifade edilen bu kişilere aylık 100 lira tahsis edilmiştir. Bkz. **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIV, Kasım 1932-Ekim 1933, Ankara, 1933, s. 729-735; İlgili kanun maddesi için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. V, Devre: 2, İçtima: 4, Ankara, TBMM Matbaası, 1927, s. 103

⁴²⁶ BCA: 030.18.1.1/ 6.46.5/ 18. 1.1923.

biri Cumhurbaşkanı özel kalem müdürü Hayati Bey'dir. Hayati Bey'in bu hizmetlerine karşılık ölümünden sonra eşi Belkıs Hanım'a 50 lira, çocuklarına ise 30'ar lira Hidemat-ı Vataniye maaşı bağlanmıştır.⁴²⁷

Verilen maaşın neye göre belirlendiği tam açık olmamakla birlikte Türk sanat, bilim ve edebiyatına önemli hizmetleri olmuş şairler ve yazarlara verilen ödül niteliğinde bir maaş olarak Gökalp'in ailesine verilen miktarın yüksek olması, Türk milliyetçiliği için çalışmış ve bu konuda eser vermiş kişilere ayrıcalık tanınmış olması ihtimalini düşündürmektedir.⁴²⁸

İlk sırada yer alan diğer bir grup ise, TBMM'de önemli hizmetleri dokunmuş milletvekillerinin eş ve çocuklarına ortalama 5 ile 40 lira arasında verilen maaşlar oluşturur. Eski milletvekillerine verilen Hidemat-ı Vataniye maaşı hem sayı olarak hem de para miktarı olarak ortalamanın üzerindedir.⁴²⁹ Bazı akademisyen kökenli milletvekillerine ise kendi emekli maaşı yanında Türk bilimine katkısından dolayı Hidemat-ı Vataniye maaşı bağlanmıştır. Bu milletvekillerinden biri olan Ahmet Selahattin'in İstanbul Hukuk Fakültesi'nde yapmış olduğu hizmetlerden dolayı ailesine 200 liralık emekli maaşına ek olarak 5000 kuruş Hidemat-ı Vataniye maaşı verilmiştir.⁴³⁰

Hidemat-ı Vataniye maaşında en düşük 4 liralık maaş, Abdülezel Paşa'nın kız torunu Naciye Hanım'a verilmiştir.⁴³¹ Yaygın olarak 5 ile 10 lira arasında değişen maaş oranıyla kaymakam olarak görev yaparken şehit edilen kişilerin aileleri ve

⁴²⁷ BCA: 030.10/ 133.953.12/ 4.12.1926.

⁴²⁸ Ziya Gökalp'in ailesinin rahat yaşatılması için Hidemat-ı Vataniye maaşından başka 5000 liralık yardım da yapılmıştı. Bkz. BCA: 03018.1.1/ 011.57.15/ 2.12.1924; Kanun için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 3.

⁴²⁹ Kastamonu milletvekili merhum Ahmet Mahir Bey'in ailesine Hidemat-ı Vataniye maaşı verilmesi konusunda verilen kanun teklifi, milletvekillerine bu türden maaş verilmesinin nedenlerini açıklayıcı niteliktedir. Kanun teklifinde; "Daire-i intiha biyesini devreder iken ahiren vefat etmiş olan Kastamonu mebusu Ahmer Mahir Efendi Birinci Büyük Millet Meclisi devresi müstesna olarak bütün devri içtimaiyelerde Kastamonu vilayetini temsil ederek meb'usu olarak Millet Meclisinde bulunmuş ve İstanbul'daki mecliste reis vekili vazifesini de ifa etmiştir. ...Muma ileyh birinci sene-i içtimaiyyede şer'iyye ve içtimaiye reisi bulunduğu zaman Meclisi Aliyece ittihaz olunan...kararlara muvafık kalmıştır..." ifadelerine yer verilerek Ahmet Mahir Bey'in çok vatansever biri olduğundan Kastamonu halkı tarafından sevilip sayıldığından bahsedilerek ailesinin güç durumdan kurtarılması gerektiği vurgulanmış, ardından Mahir Bey'in eş ve çocuklarına Hidemat-ı Vataniye maaşı bağlanmıştır. Bkz. BCA: 030.10/ 133.953.10/ 6.6.1926. Ahmet Mahir Bey'in ismi Düstur üçüncü tertip, C. XIV, s. 731'de İsmail Mahir olarak geçmektedir.

⁴³⁰ BCA: 030.10/133.953.8/6.6.1926.

⁴³¹ **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIV, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933, s. 729.

çocukları da aynı türden maaş alanlar arasındadır. Diğer yandan Ermeni ve Rumlara karşı başarılı mücadelesinden dolayı bazı malûllere de bu türden maaş bağlanmıştır. Bunlardan biri olan Manisa'nın Aynalı Mahallesi nüfusuna kayıtlı Ahmet oğlu Bekir'in, Rum ve Ermeni çeteleriyle yaptığı çarpışmalarda bir kolunu kaybetmiş olmasından dolayı kendisine Hidemat-1 Vataniye maaşı bağlanmıştır.⁴³²

Bu maaşlarda dikkati çeken bir diğer husus bu maaştan yararlanacak kişilerle ilgili yasaların çıkarılmasının yıllara göre değişkenlik göstermesidir. Örneğin 1924 yılında Hidemat-1 Vataniye tertibinden maaş alanların sayısı on üç iken⁴³³ 1928, 1929, 1930, 1931 yıllarında bu konuda hiç yasanın çıkmadığı görülür. Aynı şekilde 1927 yılında toplam on iki kişiye Hidemat-1 Vataniye maaşı verilmesi için kanun çıkarılmışken 1934 yılından sonra bununla ilgili yasaların pek çıkarılmadığı görülür.

Yukarı paragrafta da belirtildiği gibi bu türden maaş alanların neye göre maaş aldığı, maaşların belirlenmesindeki kıstasların nasıl ve neye göre belirlendiği, bununla ilgili yasa olmadığı halde hangi yasal gerekçe ile bunlara maaş verildiği net değildir. Ancak gerçek olan şu ki maaş verilecek kişiler TBMM'de oluşturulan bir komisyon tarafından önceden belirlenerek Hidemat-1 Vataniye tertibinden maaş alacaklarla ilgili ya toplu olarak yasa yapılıyor ya da tek kişiyi kapsayacak şekilde yasa çıkarılabiliyordu.⁴³⁴

3. Devletin Çeşitli Yardımlarla Desteklediği Diğer Gruplar

Devletin düzenli olarak değil de muhtaçlık durumuna veya özel günlerde yardım faaliyetlerin de bulunduğu bazı gruplar vardır. Bu gruplar arasında şehit aileleri ve savaş sonrasında maaş bağlanmayan harp malûllerine yapılan yardımlar ilk sırayı oluşturur. Bu başlık altında devletin en fazla aynı ve nakdi yardımda bulunduğu gruplar ele alınacaktır. Bu alt başlıkları seçimimizde, arşiv belgelerinde elde ettiğimiz belgelerde adından sıkça bahsedilen, aralıklarla da olsa devletin veya çeşitli hayır kurumlarının yardımlarını esirgemediği gruplar rol oynamıştır. Ayrıca

⁴³² BCA: 030.10/ 133.953.1/ 20.3.1923.

⁴³³ 1924 yılında maaş alanların çoğu eski bakan veya milletvekili görevinde bulunmuş kişilerin ailelerine verilmiş olup, maaş miktarı 5 ile 25 lira arasında değişmektedir. Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1341/1925, s. 334.

⁴³⁴ Bkz. Ekler kısmındaki Hidemat-1 Vataniye Maaşı tablosu.

Birinci Dünya Savaşı'nda harp meydanında ölen Türk asker sayısının 560.000, Kurtuluş Savaşı'nda cephede ölen asker sayısının 37.229'a ulaştığı,⁴³⁵ savaşlarda yaralanan veya çeşitli hastalıklardan dolayı ölen Türk asker sayısının toplamı 1.290.000'i aştığı düşünülünce muhtaçlıkta önceliğin neden şehit aileleri ve malûllere verildiği daha iyi anlaşılacaktır.

3.1. Şehit Ailelerine Yardım

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kendi coğrafyasındaki gittikçe artan dış tehdit sonucu tehlike altına girdiği yerlerde kişileri devlete bağlayıcı bir takım sosyal politikalar uygulanmıştır. Bu politikalardan biri, 1897 Yunan muharebesinden sonra 'evlad-ı şüheda ve malulin-i guzat-ı asakir-i şahane', yani şehit aileleri, gaziler ve sakat ve yaralı askerler için yapılan düzenlemedir. Bu düzenleme milli dayanışmayı sağlamaya yönelikti. Basın aracılığıyla halkı bu tür yardımlara teşvik ederek bu kesimlerin varlığı canlı tutulmaya çalışılmıştır.⁴³⁶

Devlet şehit ailelerine yapılan yardımların yasal güvenceye alınması için bir takım düzenlemeler de yapmıştır. Bu düzenlemelere 1485 sayılı kanun ile kolordulardan alınan listeler çerçevesinde maliye vekâletince mahalli sandıklara gönderilerek şehit ailelerine yardım yapılması konusunda verilen karar örnek olarak gösterilebilir.⁴³⁷

Şehit edilen kişilerin ailelerine devlet yardımları sadece para olarak değil, ömür boyu barınma ve asgari geçim imkânı sağlayacak ev, dükkan, bağ bahçe gibi mülkler de verilmiştir. Eldeki arşiv kaynakları göre, mülk yardımı alanların çoğu, devlet görevinde önemli hizmetlerde bulunmuş kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin, Maliye Bakanlığı'nın 21 Temmuz 1927 tarih ve 9481 nolu tezkeresiyle Bakanlar Kurulu tarafından, Ermeni komitecileri tarafından şehit edilen eski Bahriye Nazırı Birinci Feriki Cemal Paşa'nın bakmakla yükümlü olan eşi, Seniha ile kızı Kamran hanımlarla oğulları Ahmet Rüştü, Hasan Necdet, Hasan Behçet ve kız kardeşi Aişe Sıddıka'ya 20.000 lira değerinde dükkân ve arsanın verilmesi kabul edilmiştir.⁴³⁸

---

⁴³⁵ Eldem, a.g.e, s. 213.

⁴³⁶ Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839-1918", s. 114-115.

⁴³⁷ BCA: 030. 18. 1.2/ 6.54.5/ 06.11.1929.

⁴³⁸ BCA: 030.18.01.01/ 025.49.8/ 30.8.1927.

Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde önde gelen kişilerden biri olan Dr. Reşit, Ermeniler tarafından şehit edilmiş, bu yüzden ailesine 5000 lira değerinde ev ve dükkân verilmiştir.⁴³⁹ Buna benzer yapılan emlak mülkiyetine dayalı yardım örneklerini çoğaltmak mümkündür.⁴⁴⁰

Dükkân, ev, bahçe gibi emlak yardımlarının bir kısmı vakıf arazilerinden karşılanmış, diğer kısmı ise Ermeni veya Rum nüfusunun Türkiye'yi terk etmesinden sonra geride kalan ev, dükkân ve bahçeleri kamulaştırılarak şehit ailelerine bağışlanarak karşılanmıştır.

Emlak yardımı dışında yapılan para yardımı maliye bütçesinden verildiği gibi, bir kısmı da yurt dışından gelen yardımlarla karşılanmıştır. Yurt dışından özellikle şehit ailelerine verilmek üzere gönderilen paralar, ihtiyaç sahiplerine kısa sürede ulaştırılmış, paraların amacına uygun harcanması sağlanmıştır. Bu yardımlar içerisinde en önemlilerinden biri, Hindistan'ın Madras şehrinde yaşayan Müslümanlar tarafından gönderilen 4101 İngiliz lirası bağıştır. Bu bağışın yerine ulaştırılması için şehit yakınlarının yoğun olarak yaşadığı sekiz il tespit edilerek bu illere paranın dağıtımı gerçekleştirilmiştir.⁴⁴¹ Bütün bu yardımların icrasına ise, Dahiliye ve Maliye Vekâletleri yetkili kılınmıştır.⁴⁴²

3.2. Harp Malûllerine Yardım

Harp malûllerine yardımlar, genellikle savaş sırasında yaralanarak iş gören uzuvlarından bazılarını kaybeden kişilere yapılırdı. Bu yardımla ilgili ilk yasal girişim, 1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada yapılmıştır. Teklifte Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli uzuvlarını kaybeden gazilerin refahı için bir tüzük hazırlandığından bahsedilerek, bu teklifin kanunlaşması için TBMM'ne arz edilmesi için bir kararname çıkarılmıştır.⁴⁴³ 1924 yılında ise, 397 sayılı kanunla malûllere verilecek yardım cetvelleri hazırlanarak malûliyet derecelerine göre yardım

⁴³⁹ BCA: 030.18.1.2/ 8.7.7/ 12.2.1930.

⁴⁴⁰ BCA: 030.18.1.1/ 26.62.6/ 13.11.1927.

⁴⁴¹ BCA: 030. 10/ 198.356.1/ 25.7.1929.

⁴⁴² BCA: 030.10/ 3.18.9/ 11.6.1931.

⁴⁴³ 09.09.1924 tarihinde çıkarılan kanunun tam adı şöyledir: "istiklal muharebatı esnasında malul kalan muvazzaf mütekaid, ihtiyad, milli kuvvetler ve jandarma erkânı emr ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriye ile küçük zabitan ve efrad-ı nakdi mükafat i'dası hakkında kanun" Bkz.. BCA: 030.18.1.1/ 6.40.8/ 5.12.1922.

miktarları belirlenmiştir.⁴⁴⁴ 1925 yılında bu kanuna ek kanun çıkarılarak yapılacak yardımların miktarı ve sayısı daha da arttırılmıştır.⁴⁴⁵

Yapılan yardımlara baktığımızda çoğunlukla para yardımı olduğu, bunun için bir takım kıstasların belirlendiği görülür. Öncelikle malûl kalan askerler, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi zabıt ve nefer olarak iki kısma ayrılarak derecelendirilmiştir. Derecelendirmede üç derece esas alınmış, bunun yanı sıra muayene raporu henüz sonuçlanmayan malûller bu derecelerin dışında tutulmuştur. Birinci derece malûliyet için 1500 lira, ikinci derece malûliyet için 1000 lira, üçüncü derece malûliyet için 500 lira tahsis edilmiştir. Tabloda adetleri verilen zabıt ve neferler için tahsis edilen para miktarının değişip değişmediği belirtilmemiştir. Zaten tabloda da rakamlarla gösterildiği gibi zabıt sayısı az olduğu, nefer sayısının fazla olduğundan yola çıkarak değişse bile devlet bütçesine fazla yük getirmeyeceği anlaşılabacaktır.⁴⁴⁶

Tablo 2: İstiklal Savaşında Malûl Kalan Subay ve Erler:⁴⁴⁷

	Birinci Derece Adet	İkinci Derece Adet	Üçüncü Derece Adet	Esbabı dolayısıyla derecesi edilemeyen adet	fenniye henüz tayin	Yekûn Adet
Zabıt	7	57	40	10		114
Nefer	37	436	594	-		1067

Yukarıdaki paragrafta bahsedilen Meclisteki tartışmaların yönü malûllere verilecek paranın miktarından çok kimlere verileceği ile ilgiliydi. Çünkü bazı milletvekilleri malûliyet yardımlarının daha çok Kurtuluş Savaşı'na katılanları kapsamına karşı çıkarak Birinci Dünya Savaşı'na katılan malûllerin göz ardı edildiğini savunuyordu. 1923 yılından itibaren Birinci Dünya Savaşı malûl gazilerine devletin sahip çıkmadığı, özellikle Çanakkale cephesinde Türk askerlerinin cansiperâne ülkeyi savunmadaki başarısının göz ardı edilemeyeceği vurgusu yapılıyor, Çanakkale cephesi malûllerine bu türden yardım yapılması konusunda Meclise öneriler veriliyordu. Bu önerilerden biri İstanbul milletvekili Ali Rıza Bey'in önergesidir. Önerge, Çanakkale Savaşları esnasında yaralanarak malûl olmuş

⁴⁴⁴ BCA: 030.10/ 56.376.8/ 1.11.1924.

⁴⁴⁵ TBMM Kavanin Mecmuası, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1925, s. 24

⁴⁴⁶ Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924, s. 2.

⁴⁴⁷ Öztürk, a.g.e, s. 463.

kıdemli yüzbaşı Cevat Efendiye yardım yapılması hakkındadır. Önergede, Cevat Efendinin Çanakkale’de sağ gözünü kaybettiği, körlüğün öbür gözüne geçme ihtimalinin yüksek olduğundan bahsedilmekte, bu konuda sağlık yardımı ve malûliyet yardımının bir an önce yapılması istenmekteydi.⁴⁴⁸

CHP hükümetinin, sadece İstiklal Savaşı malûllerine verdiği desteği eleştirenlerin başında Gümüşhane milletvekili Zeki Bey vardır. Zeki Bey Meclisteki konuşmasında bu konuya muhalefetini şu şekilde dile getirmiştir: “...Bu kanun yalnız İstiklal mücadelatı malûllerine aiddir. Fakat harb-i umumide malûl düşen vatan evladı neden bundan mahrum bırakılıyor? Bendeniz umum-u melul evlad-ı vatana teşmilini teklif ederim...” eleştirilerine karşılık Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa eleştirilerin haksız olduğunu, hükümetin, savaflara katılarak malûl düşen askerler arasında bir ayırım yapmadığını vurguluyordu:

“...Bu kanun ile teklif olan şey, İstiklal mücadelatı malûllerine bir ikramiye verilmesinden ibarettir. Umum-u ma’lulin gazat hakkında ihzar olunan bir kanun elyevm müdafaa-ı milliye encümeninde mevzuu bahs.....bu kanun ihtiyadat-ı zabıtana 3-4 aylık maaşları verildiği gibi bu da İstiklal mücadelatı malûllerine bir ikramiye i’dasından ibarettir. Harb-i Umumide malûl olan zabıtana harb-i umumi nihayetinde 120 bin lira kadar bir para tahsis olunmuştu. Hatta bu tahsisat hakkında Eskişehir mebusu Arif Bey’inde geçenlerde bir suali takriri mevzuu bahis olmuştu. Umum-u malûliyet gazat için bir kanun derdest intaçtır. Elyevm müdafaa-i milliye encümeninde müzakere edilmektedir. Şehit olan zabitan ve efrad-ı ailelerine de kanun-u mahsu mucibince maaş tahsis olunmuştur. Hatta İstiklal mücadelatında fevkalade hidemat-ı ibrazıyla şehit olanların ailelerine de bir derece mafevke maaş üzerinde tahsis edilmiştir.⁴⁴⁹ .

Bu gibi hararetli tartışmalara neden olan önergelere TBMM’de oldukça sık rastlamak mümkündür.⁴⁵⁰ Önemli olan bunların akıbetidir. Bununla ilgili net sayısal veriler olmamakla beraber Çanakkale Cephesine katılan malûllerin bu yardımdan çoğunlukla yararlandığı, bu cepheden farklı cephelere katılan malûllere yapılan yardımların ise yok denecek kadar az olduğu görülür.

Aslında Zeki Bey’in sözlerinde doğruluk payı vardır. Arşiv bulguları ve günün gazetelerini taradığımızda İstiklal Savaşı şehit, malûl ve gazilerine daha

⁴⁴⁸ BCA: 030.10/ 6.35.24/ 23.1.1924.

⁴⁴⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ocak 1924, s. 2.

⁴⁵⁰ BCA: 030.10/ 6.35.24/ 23.1.1924.

öncelik tanındığı, kurumsal yardımların bu kesimlere daha fazla yapıldığı görülecektir.

Malûllere yapılan yardımların niteliğine baktığımızda ise, parasal yardımların yanında tedavi hizmetlerinin yapılması için devlet tarafından ayrı bir bütçe tahsis edildiği görülür. Yapılan bu yardımların çoğunda bakanlar kurulunun imzasının olduğunu, ama icracı vekillikler içerisinde Maliye, Milli Müdafaa, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletlerinin ön planda olduğu görülür.

Sağlık konularında, yurt içinde tedavisi mümkün olmayan malûllerin tedavisinin yurt dışında sağlanması,⁴⁵¹ hastalık neticesinde zafiyet geçiren subay ve erlere günlük kalori ihtiyaçları hesaplanarak gerekli gıda yardımı ve evinde istirahatini sağlamak için yol harcırahının karşılanması gibi türden yardımlar yapılmıştır.⁴⁵² Bu yardımların yanı sıra devlet bütçesinde oldukça yekûn tutan, sakat malûllere suni uzuv takılması konusunda yapmış olduğu yardımlardır. Her ne kadar bu yardımlar, görevi başında çeşitli uzuvlarını kaybedenlere yönelik olsa da ilk sırada yine Kurtuluş Savaşı mağdurları vardır. İlk önceleri ithal olarak alınan, daha sonraları yerli üretimle sağlanan suni uzuv ihtiyacı, malûllerin kendi ihtiyaçları veya kendi işlerini yapması bakımından önemli eksikliği tamamlamıştır.⁴⁵³

Malûllere yapılan bu yardımların maliyetinin çoğu devlet bütçesi tarafından karşılanmaktaydı. Yapılan her yardım, devlet bütçesine ek yük demektir. Malûllere yardımların bütçeyi zedelemeyen yapılması ve bu kesimlerinde mağduriyetlerini önlemek için CHP hükümeti bir takım mali önlemler almıştı. Bunların başında tütün hâsılatından elde edilen gelirlerin bir kısmının malûllere aktarılmasıydı. Bu yöntemle maliyenin yükü hafifletilmiş olacak, aynı zamanda malûllere yapılacak yardımlar aksatılmamış olacaktı. 1930 yılı itibarıyla tütün hâsılatından malûllere 1.500 lira ayrılmıştı.⁴⁵⁴

---

⁴⁵¹ BCA: 30.18.1.1/ 4. 52.14/ 12.3.1922.

⁴⁵² BCA: 30.18.1.1/ 6.49.10/ 4.2.1923; BCA: 030.18.1.1/ 6.46.16/ 23.1.1923.

⁴⁵³ BCA: 030.18.1.1/ 14.34.20/ 31.5.1925.

⁴⁵⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1930, s. 4.

3.3. Düşkün ve Kimsesizlere Yardım

Düşkün kişiler, daha çok yaşlılar veya bakıma muhtaç kişilerden oluşmaktaydı. Düşkünlerin bir kısmı devlet tarafından düzenli maaşlarla desteklenirken önemli bir kısmı ise, düzenli gelirleri olmayan devlet veya çeşitli hayır cemiyetleri tarafından sağlanan yardımlarla hayatlarını idame ettiren kişilerden oluşmaktaydı. Cumhuriyet yönetimi, Darülaceze kurumunu düşkünlerin barınacağı önemli bir kurum haline getirilmesine rağmen, buradaki yaşam bu kesimler için hayli zordu. Çünkü bu gibi kurumlarda barınan insan sayısı oldukça fazla, imkanlar azdı.⁴⁵⁵ Nüfus mübadelesinden sonra Türkiye'ye gelen muhacirler CHP hükümetinin işini hayli zorlaştırmıştı. Düşkün sayısındaki ani artış, bir takım geçici çözüm arayışlarını da beraberinde getirmişti. Bu çözüm arayışlarından bir kısmı düşkünlere geçici yerlere yerleştirilerek barınmalarını sağlamak, geçici olarak yaşmelerini sağlamak şeklindeydi. Düşkünlere yönelik bu geçici çözüm arayışları sonucu olarak Darülaceze gibi kurumların kapasitesinin arttırılarak düşkün ve kimsesizlerin buraya geçici olarak yerleştirilmesi işlemi daha sonraki yıllarda kalıcı hale gelecektir. Bir kısım muhacir kökenli düşkün kimselere ise terk edilen Rum ve Ermeni evleri verilerek ve yerel yönetimlerin sağladığı imkânlar tanınarak barınma ve yaşmeleri sorunu çözümlenmiştir.

Düşkün ve kimselerin önemli kısmını kadınlar ve çocuklar oluşturmaktaydı. Erkek nüfusunun çoğunu cephelerde kaybeden Türk toplumu için bu önemli bir sorun idi. Savaşlar sırasında erkeklerin cephelerde yer alması, sefalet, yoksulluk aile normlarını zorlamış ve aile bağlarını gevşetmişti. Aile normlarının zayıflaması, eskiden birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan fuhuşun daha da yayılmasına neden olmuştu.⁴⁵⁶ Savaşların getirdiği yoksulluğa 1929 ekonomik bunalımının eklenmesiyle, muhtaçlık durumunu iyice kötüleştirdiği gibi muhtaçlığın yaygın hale gelmesine sebep olmuştu.

Muhtaçlık durumunun artması, fuhuş yanında, açlık ve hırsızlık suçlarının da artmasına neden oldu. Her ne kadar, bu suçların önlenmesine yönelik çaba harcansa da büyük şehirlerde bununla ilgili önlemlerin alınmasında CHP hükümeti yetersiz

---

⁴⁵⁵ "Darülacezenin Bir İhlale Uğradığı Muhakkaktır", *Milliyet*, 3 Mart 1926, s. 1.

⁴⁵⁶ Sarıkaya, *a.g.m.*, s. 195.

kalıyordu. Dönemin tablosunu göstermesi için Dâhiliye Vekâletine gelen şifreli yazı örnek olarak verilebilir: Yazıda;

“...Ahiren Trabzon vilayetinden alınan 3.6.29 tarihli şifrede Sürmene ve Rize'nin Karaderesiyle Of'un baltacı deresi köylerinde yiyecek Mısır danesi bile kalmamış olduğundan halkın açlıktan ot yedikleri ve bu yüzden soygun vakayi'i baş gösterecek ise de müfrezelerin faaliyeti şimdilik bu gibi vakayi'in hudusuna mani olup halkın bu vaziyeti pek acınacak bir halde olduğu beyanıyla yapılacak muavenetin tesri'i iş'ar kılınmıştır.”⁴⁵⁷

ifadelerine yer verilerek bu konuya vurgu yapılıyor, acilen önlem alınması konusunda hükümete bilgi veriliyordu. Bu durumda CHP hükümetinin düşkünlük kavramına daha genel çözüm bulma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Etkili çözümlerden biri hiç şüphesiz Hilâl-i Ahmer, Fukaraperver Cemiyetleri ile yerel yönetimlerin koordineli çalışmasından geçmekteydi.⁴⁵⁸ Bu çözüm yönteminin uygulamaya geçmesiyle artık 1929 yılından sonra, gönüllü yardım kuruluşları, özel vakıflar, kişisel girişimciler ve belediyeler devletin yerine “toplumsal refah” uygulamalarının destekçisi haline getirildiler ve bu alanda önemli bir eksikliği gidermiş oldular.⁴⁵⁹

Çoğunu çocukların oluşturduğu kimsesizler, genellikle savaşlarda ailesini kaybetmiş yetimlerden oluşmaktaydı. Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurumların çocuklara yönelik yardım faaliyetleri yeterli olmaktan uzaktı. Bu kurumların yetersizliği, özellikle şehirlerdeki çocukların potansiyel suçlu olarak sokaklarda başı boş dolaşmalarına neden oluyordu. Kırsal kesimde ise, akrabalık bağlarının kuvvetli olması bu gibi suçların önüne geçebiliyordu. Ancak fakirliğin çoğu kesimi etkilediği ve kendi öz çocuklarına bile bakamayacak duruma geldiği bu dönemde akrabalık bağının nereye kadar devam edebileceği konusunda her hangi bir güvence yoktu.⁴⁶⁰

CHP hükümeti, gerek Atatürk'ün direktiflerini dikkate alarak gerekse parti tüzüğünde kimsesizlere yer vererek bu konuya önem verdiğini gösteriyordu.⁴⁶¹ Gerçekten de 1930 yılı CHP hükümetinin, özellikle kimsesiz çocuklara yönelik farklı açılımlar gerçekleştirdiği yıl olmuştur. Bu açılımlar arasında, ana kucağının açılması

⁴⁵⁷ BCA: 030.10/ 120.858.4/ 27.6.1929.

⁴⁵⁸ BCA: 030.10/ 120.858.4/ 27.6.1929.

⁴⁵⁹ Öztamur, a.g.m, s. 180; “Kadıköy Fıkaraperver Cemiyeti”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1931.

⁴⁶⁰ Sarıkaya, a.g.m, s. 195.

⁴⁶¹ Mete Tunçay, “C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931”, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 452–453.

ve sayılarının arttırılması, okul kayıtlarında kimsesizlere öncelik tanınması, kimsesiz çocuklara meslek edinecekleri kurslar açılması veya kimsesiz çocuk yurtlarının birer sanat okulu durumuna getirilmesi vardı.⁴⁶² Ancak bunlar gerek sayı, gerekse kapasite itibariyle kimsesiz çocukların tümüne yetecek nitelikte değildi.

CHP hükümeti, yaptığı bütün bu yardımlar yanında kör, dilsiz ve sağır, zeka itibariyle geri kalmış kişilere de kimsesizler kapsamında yer vererek yardım etmiş⁴⁶³, bunları topluma faydalı hale getirmeye çalışmıştır. Bunun için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Avrupalı devletlerde olduğu gibi, İzmir’de sağır, dilsiz ve körlere yönelik bir müessese açmıştır. 68 yataklı olarak açılan bu müessese ile bu kesimlerin barınma ve iaşesi sağlanmıştır. Diğer yandan yerel yönetimlerin bu gruplara önem verdiği, başta İstanbul olmak üzere Darülaceze kurumunda bu kişilerin barındırıldığı ve ihtiyaçlarının karşılandığı bilinmektedir.⁴⁶⁴

4. Düşman İstilasında Zarar Gören Şehir, Kasaba ve Köylere Yapılan Yardımlar

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nda ülke düşman işgaline maruz kalmış, birçok yer bu savaşlar sırasında yakılıp yıkılmıştır. Bu anlamda Türkiye’ye en fazla zarar verenler; Yunanlılar, Ruslar ve Ermeni çeteleri olmuştur. Özellikle Yunanlıların Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu’da yakıp yıkmaya sonucunda verdikleri zararın toplam maliyetinin 1.34 milyar lira olduğu tespit edilmiştir. Bu hasarın içinde en çoğunu 658 milyon liralık zararlar gayri menkullerin tuttuğu ve zarar verilen iller arasında İzmir’in 176 milyon liralık hasarla ilk sırayı alan il olduğu yine tespit edilen bilgiler arasındadır.⁴⁶⁵

Yunan işgali dolayısıyla yer ve yurtlarından ayrılarak muhacir ve mülteci durumuna düşen kişiler için hükümet, çeşitli formlar dağıtarak uğradıkları zararın devlet tarafından karşılanmasını sağlayacak bilgi bankası oluşturmaya çalışmıştır. Bu formda mağdurlara şu sorular sorularak cevap alınmak istenmiştir:

⁴⁶² BCA: 030.10/ 142.20.1/ 8.10.1932.

⁴⁶³ BCA: 051V48/ 13.115.26/ 18.5.1926.

⁴⁶⁴ **Atatürk Çağında Sağlık Hizmetleri ve Eğitiminde Gelişmeler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1964, s. 26; “*Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933), s. 100.

⁴⁶⁵ Eldem, **a.g.m**, s. 218.

- Ma'ruz hasar olan şahsın ismi, pederinin ismi, şöhret ve san'atı, yaşı.
- Memleketi: (mahalle, karye, kaza ve livası)
- Hâlihazırda ikamet ettiği mahal.
- Şimdi yanında bulunanların ismi ve şöhretleriyle....derece-i karabetleri ve yaşları.
- Memlekette kendi hanesinde beraber yaşadığı ifrar ailesi ve akrabası arasında Yunan askerlerinin ve yerli Rumların tecavüzatına uğrayan ve maktul ve mahruc olan veya başka suretle telef edilenler var mıdır? Kimlerdir? Keyfiyet mücaviz ve akıbetleri.
- Memleketten hangi tarihinde, niçin müfarekate mecbur olduğu ve ne suretle müfarekat edilip buraya geldiği ve ne gibi eşya getirebildiği?
- Memleketinde sahip olduğu emval-i menkule ve gayr-ı menkulenin ve hayvanatın miktar ve cinsi tarla veya mahsulâtı ve bunların emval-i gayrı menkulesi tecavüze uğramıştır. Bu cihetten ziyanın bedeli nedir?
- Kendisinin ve efrad-ı ailesinin emval-i menkuleleri.
- Duçar tecavüz olan hayvanat zehairenin miktar ve kıymeti nedir müteavizleri kimdir, emval-i menkule ve gayr-ı menkulece umumi hasarat yekûnu neden ibarettir?
- Bulunduğu mahalle, karye ve şehir veya kasabada mübani-i diniye ve resmiye ve ticariyyeden duçar tecavüz ve hasar olanlar var mıdır? Kimler tarafından ne gibi tecavüz hedef olmuştur. Buralardaki hasaratın kıymeti neye baliğ olur ve iş bu karye veya kasaba kaç haneli idi ve miktar-ı nüfusu ne idi?⁴⁶⁶

Mağdur kişilerin mağduriyetlerinin karşılanması ve devlet yardımlarından faydalanmaları için yetkili mercilere belge sunması şarttı. Bu belgeleri sunamayan kişilerin, zararlarının karşılanmadığı veya düşman istilasından zarar görenler için ayrılan ödenekten yararlanamadığı bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, emekli albay Salih Bey, Milli Mücadelede motoru ile İstanbul'dan Anadolu yakasına silah ve asker taşıdığı, İzmit körfezine naklettiği erzak vs. için hiçbir ücret almadığı, cephane yüklü motorun Yunanlılar tarafından batırıldığı, kendisinin bu konuyla ilgili

⁴⁶⁶ BCA: 272.12/ 40.43.14/ 0.0.1923.

olarak bir belge sunamadığı, ancak Karamürsel Hat Komutanı Kaymakam Kadri Beyin yazılarından olayın anlaşıldığı için İstanbul'da Deniz kuvvetleri Komutanlığı'nca tahmin edilen 3300 liranın veya tespit edilecek miktardaki paranın adı geçene verilmesi talep edilmiş ise de, Bakanlar kurulunun 19.5.1924 tarihli toplantısında konunun görüşüldüğü ve “Harcama yerleri önceden belli olmayan” ödenek kaleminden batık motor için ödeme yapılmasına imkan görülmediğinden, işlem yapılmak üzere bu konudaki evrakın Milli Savunma Bakanlığına iadesine karar verilmişti.⁴⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen ve “Krosnayarsk” esir kampında buldukları sırada, yiyecek ve ihtiyaçları Çarlık hükümetince kesilmiş olan Türk subaylarına toplam 19.950 ruble borç veren tüccardan Ahmet Şahmerdan Beyin verdiği parayı ihtiyacı nedeniyle talep ettiği, verdiği parayı belgelemesi için uzun süre bekletilmesi kendisini mağdur edeceğinden ileride yapılacak miktara mahsup edilmek üzere, 1341 (1925) senesi maliye bütçesinin diğer masraflar bölümünden 5000 lira verilmesi için Bakanlıkça teklif olunmuştu. Maliye Bakanlığının teklifi üzerine 5000 liranın avans olarak verilmesi, Bakanlar kurulunun 29.3.1925 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştı.⁴⁶⁸

Devletin doğabilecek sahtekarlıkların önüne geçilmesini sağlamak için gerçekten mağduriyetleri belgelerle sabit olan kişilerin zararlarını karşılamak üzere önceden ayrılan bütçenin dışına fazla çıkılmaması ana gayeyi oluşturuyordu. Bu konuda vali ve yerel yönetimler uyarılmış gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir. Zarar tespitinde ve yapılacak yardımların belirlenmesinde Meclis içerisinde oluşturulan komisyonlara önemli görevler düşüyordu. Edinilen bilgi ve belgeler komisyonlar tarafından değerlendiriliyor, gerektiği halde Bakanlar Kurulu kararıyla zarardan gören yörelere yardım yapılıyordu.

Edindiğimiz arşiv belgelerine göre Yunan tahribatından sonra ülkeye en fazla zarar veren Ruslar ve Ermeni çeteleridir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar, Doğu Anadolu bölgesinde yaptığı tahribatlar sonrasında hem bölgeden

---

⁴⁶⁷ BCA: 030.18.1.1/ 9.26.9/ 19.5.1924.

⁴⁶⁸ BCA: 030.18.1.1/ 013.20.16/ 29.3.1925.

göçleri körüklemiş, hem de ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayalı olan bölgenin devlet ekonomisine bağımlılığını daha da artırmıştır.⁴⁶⁹

Diğer yandan Ermenilerin özellikle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yaptığı yakım ve yıkım faaliyetleri Rusların yaptıklarından az değildi. Aralarındaki fark ise, Ermeniler daha çok çetecilik faaliyetleri ile kasaba ve köyleri tahrip etmişlerken Ruslar şehir merkezi ağırlıklı yerleri daha fazla zarara uğratmışlardı.⁴⁷⁰

CHP hükümeti, bu tahribatların sonucunda bir takım yardım paketleri yürürlüğe koydu. Bu paketlerden ilki, savaşlarda istila ve tahribe uğramış özellikle Doğu Anadolu halkının geri dönüşünü sağlayacak gerekli yardımların tez elden yapılmasıydı. Burada izlenen yöntem daha çok yakılan ve yıkılan evlerin onarımının sağlanarak geri dönüş göçünü hızlandırmak, halkın güvenli şekilde ekonomik uğraşlarına devam etmesini sağlamaktı. 1923 yılında Doğu illerinden göç edenlerin memleketlerine ve doğuda hasara uğrayan binaların onarımı için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti bütçesine 500.000 lira ödenek konmuştu. Savaşlar sırasında düşman istilasından zarar ve ziyana uğrayanlar için 1000.000 lira ayrıldığı düşünülürse, bu ayrılan kısmın yarısının Doğu illerinin yeniden onarımı için harcandığı görülecektir.⁴⁷¹

Burada şu unutulmamalıdır ki, düşman istilasına uğrayan sadece halka ait ev ve araziler değil, devlete ait kamu binalarının da bu zarardan nasibini almıştır. Devlet kurumlarının işler hale getirilmesi ve vatandaşların ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için kamu binalarının da onarılması gerekiyordu. CHP hükümeti, bir taraftan kamu binalarının onarılarak işlerlik kazandırılmasını sağlarken, diğer taraftan halkın kaybettiği ev ve emlakın tazmini için çeşitli yardımlar yapmaktaydı.⁴⁷²

Düşmanlar tarafından tahrip edilen veya yok edilen yerler yukarıdaki paragraflarda anlatılanlarla sınırlı değildi. Şehirlerde iş yerlerine verilen zararlar devletin üstesinden kolay kolay gelemeyeceği boyuttaydı. Bu yüzden CHP hükümeti,

---

⁴⁶⁹ BCA: 030.18.1.1/ 6.43.4/ 5.1.1923; BCA: 030.18.1.1/ 12.67.19/ 8.1.1925.

⁴⁷⁰ BCA: 030.18.1.1/ 12.74.10/ 5.2.1925.

⁴⁷¹ BCA: 030.18.1.1/ 6.43.4/ 5.1.1923.

⁴⁷² BCA: 030.18.1.1/ 12.67.19/ 8.1.1925.

alternatif çözümler üretmekteydi. İşyeri veya evi zarar görmüş kişilerin emlakine karşılık Ermeni ve Rumların terk ettiği ev dükkân gibi emlakın verilmesi veya devlet tarafından gösterilen başka semtlerde tahsis edilen arazi ve iş yerlerine yerleştirilmesi sorunun çözümünde izlenen yöntemlerden bazılarıydı.⁴⁷³ Bu yöntemle bir çok mağdurun zararı önlenmeye çalışıldığı gibi Ermeni ve Rumların terk ettikleri emlakların mağdurlara verilmesi, ileride doğabilecek uluslararası hukuki sorunların da üstesinden gelinmesi için meşru bir zemin oluşturulması bakımından önemliydi.

5. Türkiye Devleti'ne Başarılı Çalışmalarıyla Büyük Katkısı Olan Kurum Kuruluş ve Kişilere Yardım

Bu başlık altında inceleyeceğimiz konular, genç Türkiye Cumhuriyetini gerek başarılı çalışmalarıyla gerekse yayınlarıyla dünyaya tanıtan kişi, kurum ve kuruluşlara yapılan yardımlardır. Bu yardımları ayrı başlıklar halinde incelememizin sebebi, Cumhuriyet hükümetinin sosyal yardımlar konusunda geliştirdiği yeni bakış açılarını ortaya koymak, milli devlet unsurlarının bu yardımlara nasıl yansıdığını ispatlamaktır. Diğer yandan bu yardımlar, şimdiye kadar bahsettiğimiz yardımlardan farklı olarak dönüşümü olan yardımlar olması bakımından tezimizde farklı başlıklar altında incelenmesine ihtiyaç duyduk. Alt başlıkların isimlendirilmesinde en çok arşiv kataloglarındaki yardım başlıkları ve belgelerdeki vurgular bize yardımcı oldu. Bunun yanı sıra dönemle ilgili çıkarılan yasa ve kararname niteliğindeki düzenlemelerin, bu başlıkların şekillenmesinde bize yol gösterici olduğu bir gerçektir. Başlıklar, daha çok yapılan yardımların maddi değeri ve CHP yönetiminin bu yardımlarda siyasi ve toplumsal beklentilere ne kadar cevap verdiği dikkate alınarak sıralanmıştır. Zira, alt başlıklar halinde inceleyeceğimiz konular toplumsal beklentiler yanında siyasi beklentileri de kapsamı bakımından önemlidir.

5.1. Türkiye'yi Dış Dünyada Haber, Makale ve Kitaplarıyla Tanıtan Gazete, Dergi ve Yayınlarına Yapılan Yardım

Siyasi ve kültürel içerikli gazete, dergi gibi yazılı basına yapılan yardımlar, Cumhuriyetin ilanından ardından yapılmaya başlamıştır. Özellikle 1925 yılında ilk

---

⁴⁷³ BCA: 030.18.1.2/ 48.65.11/ 24.9.1934.

örneklerine rastladığımız bu yardımların çoğunun, ülke içerisinde yayın faaliyetlerini sürdüren kuruluşlara verildiği görülür. Yardımların sadece parasal olarak yapılmadığı, yurt dışından getirilen matbaa veya basım malzemelerinden gümrük vergisi alınmayarak yardım edildiği elde edilen arşiv belgelerinden anlaşılıyor. Örneğin 1925 yılında İstanbul’da yayımlanan “Papağan, İkdam, Vatan, Resimli Gazete, Akşam, Fransızca Akşam, Tanin, Vakit ve Gaziantep’te yayımlanan Halk Dili” gazetelerinin yurt dışından getirttiği basım malzemelerinin gümrük vergisinden muaf tutulmuş olması bunun en büyük delilidir.⁴⁷⁴ Bazı dergi ve gazetelere ise, bir defalık parasal yardımlar yapılmıştır. Parasal yardımların çoğu, 1928 yılından sonra yapılmaya başlanmıştır. Atatürk’ün kültürel devrimlerinin çoğunu 1928 yılından sonra yaptığı düşünülürse yapılan yardımların nedeninin genç Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan insanlara devrimleri öğretmek, benimsetmek ve sonuçta ulus bilinci oluşturmak olduğu anlaşılacaktır. Bununla ilgili şöyle örnek verebilir: Harf devriminden önce tirajı oldukça yüksek olan Akbaba adlı derginin harf devriminden sonra tirajının yarıya indiği, üye sayısının azaldığı; dergi sahibi Yusuf Ziya Beyin, dergiyi borçlarla çevirdiğini yardım yapılmazsa kapatılacağını bir mektupla yetkili mercilere bildirmesi üzerine kendisine 1000 liralık bir yardım yapılarak yayım hayatına devam etmesi sağlandığı arşiv belgelerinden anlaşılıyor.⁴⁷⁵ Belgelerde buna benzer başka örneklere rastlamak mümkündür.

Bu dönemde yapılan yardımların bir başka özelliği ise, gençliğe hitap eden, sporu ve sporcuyu özendiren dergi ve gazetelere yapılan yardımların ön planda olmasıdır. Buradaki asıl amaç, Atatürk devrimlerini genç nesillere aktarılmasını sağlamak, millet sevgisini aşlamak⁴⁷⁶, gençliğin sanat ve okuma aşkını kuvvetlendirmek⁴⁷⁷, gençliğin kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak ve onları spor gibi verimli işlerle uğraşmalarını sağlayıcı yeni projeler geliştirmektir.⁴⁷⁸ Bu projelerin

⁴⁷⁴ BCA: 030.18.1.1/ 13.22.8/ 5.4.1925.

⁴⁷⁵ BCA: 030.10/ 83.550.10/ 24.9.1930; BCA: 030.10/ 83.548.1/ 28.1.1929.

⁴⁷⁶ BCA: 030.10/ 83.548.16/ 22.4.1930.

⁴⁷⁷ İsmet Paşa’ya hitaben yazılan belgede, gençliğin sanat ve okumak aşkını kuvvetlendirmek Genç Türk Edebiyatı Cemiyetine bağlı yeni bir derginin yayın faaliyetine başlaması için yardım isteniyor. Dergide yer verilecek konular ve yer alacak yazarlardan söz edildikten sonra, asıl amaçlarının Türk gençliğini kafa ve kalp birliği etrafında toplamak olduğu vurgusu yapılıyor ve İsmet Paşa’dan maddi yardım isteniyor. Bkz. BCA: 030.10/ 83.550.24/ 19.3.1932.

⁴⁷⁸ BCA: 030.10/ 198.355.20/ 5.7.1927; BCA: 030.10/ 83.550.21/ 13.1.1932.

gençlere ulaştırılmasında hiç şüphesiz basın-yayın organlarının önemli katkısı olduğu bir gerçektir. Bunun için CHP yönetimi, gençlere hitap eden ve onları çeşitli konularda aydınlatan bazı gazete ve dergilere yardımlarda bulunmuştur.

1930 yılından sonra ise, daha çok yurt dışında yayınlanan Türkiye'yi ve Türk Devrimini övücü yayınlar yapan dergi ve gazetelere yapılan yardımlar, sayısal olarak çoğunluğu oluşturur. Yine arşiv belgelerinden elde ettiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre yurt dışına yapılan yardımların çoğu Bulgaristan başta olmak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yayın yapan gazete ve dergilere yapılmıştır. Bulgaristan'da yayınlanan Rodop, Halkın Sesi, Deliorman gazetelerine toplam 1200 lira para yardımı yapılmıştır.⁴⁷⁹ Yardım yapılan bu gazetelerin çoğu Türkçe yayın yapmakta olup, gazete nüshalarından öğrendiğimiz bilgilere göre; öncelikle amaçlarının Türk-Bulgar dostluğunu geliştirmek gibi siyasi görev olduğu anlaşılmaktadır. Türk-Bulgar dostluğunun gelişmesine yardım eden gazetelerden biri, Kırcaali'de çıkan Özdilek Gazetesidir. Bu gazeteyi incelediğimizde, Bulgaristan başbakanı G. Muşanof ile İsmet Paşa'nın fotoğrafları yan yana verilerek ortak yönlerinden bahsedilmiştir. Diğer bir sayfada ise, Atatürk ile Çar III. Boris'in fotoğrafları yan yana verilmiş, bu liderlerin halkı için yaptığı devrimlerden bahsedilmiştir. Gazete, bu gibi yayınların ileride Türk-Bulgar işbirliğinin gelişmesi açısından çok önemli olduğu izlenimini vererek, o günün şartlarında büyük meblağ tutan 300.000 lira talep etmiştir.⁴⁸⁰

CHP Hükümeti, bu yardımların yapılmasında benimsediği bir takım yöntem ve usuller vardı. Yardımlar yapılmadan önce Türk elçilikler vasıtasıyla yardım talebinde bulunan gazete ve dergiler uzun bir takibe alınıyor, sahipleri veya yayıncılarının geçmişleri incelenerek bilgiler Türk yetkililerine bildiriliyordu. İnceleme sonucunda elde edilen bilgilere göre buralara yardımlar yapılıyordu. Örneğin, 1930 yılında Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da yayınlanan "Halk Sesi" adlı gazetenin Türkiye'den yardım talebine Türk hükümeti, Sofya elçisinden bu gazete hakkında görüş istemişti. Elçinin verdiği olumlu bilgiler sonucunda, bu gazeteye 300

---

⁴⁷⁹ BCA: 030.10/ 240.618.1/ 10.6.1930.

⁴⁸⁰ BCA: 030.10/ 241.631.12/ 24.10.1933.

liralık para yardımı yapılmıştır.⁴⁸¹ Yapılan bu tahkikatlar, bahsedilen tüm gazeteler için geçerliydi.

Bulgaristan yayınlanan gazete ve dergilere yardımlardan başka İngiltere Fransa gibi Avrupa devletlerinde Türkiye ve Türk devrimlerini övücü yayın yapan çeşitli kuruluşlara da para yardımları yapılmıştır. Bunlardan İngiltere’de çıkan “Near East” mecmuası sahibi Mr. Montagu Bell’e Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde çıkardığı fevkalade sayı için verilmek üzere, 40 İngiliz lirası ödendiği arşiv kayıtlarında mevcuttur.⁴⁸² Yine Fransa’nın başkenti Paris’te yayın yapan Paris-Soir gazetesinin Türkiye’nin yurtdışındaki siyasi propagandasını yapmak üzere talep ettiği yardıma olumlu karşılık verildiği, bir süre sonra bu gazeteye yardım yapıldığı mevcut kaynaklardan öğreniyoruz.⁴⁸³

Eldeki arşiv kaynaklarından edindiğimiz izlenim, Ortadoğu ülkelerine bu konuda fazla yardım yapılmadığı, ancak Mısır’da yayın yapan “Muhadenet” gazetesine yapılan yardımın istisnai bir örnek olabileceği yönündedir. Bu gazetede Türkiye’deki yenilikleri övmesi ve Atatürk devrimlerinden övgüyle bahsetmesinden dolayı gazete sahibi Hacı Hüseyin Bey’e her ay 20 İngiliz lirası yardım yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁴

5.2. Türkiye ve Devrimlerini Tanıtmak Amacıyla Kurulan Derneklere Yardım

Türkiye ve Devrimlerini tanıtmak amacıyla kurulan derneklerin başında Türk Ocakları gelmektedir. Kurucularının çoğu Tıbbiyeli olan bu derneğin amacı, Türk milli uyanışını sağlamak, Türk kültürünü dünyaya tanıtmaktır.⁴⁸⁵ 1931–1933 yıllarında yerini Halkevlerine bırakacak olan derneğe, yaptığı olumlu çalışmalardan dolayı bina ve maddi yardımda bulunulmuştur.⁴⁸⁶

1933 yılından itibaren Türk kültürüne yaptığı hizmetler ve Atatürk devrimlerinin yerleşmesinin sağlanmasında önemli payı nedeniyle Halkevlerine

⁴⁸¹ BCA: 030.10/ 240.618.9/ 6.6.1930.

⁴⁸² BCA: 030.10/ 234.580.7/ 2.12.1934; BCA: 030.10/ 234.580.7/ 22.7.1935.

⁴⁸³ Paris-Soir gazetesi Türkiye’nin bir turizm ülkesi olarak dünyaya tanıtmış, yabancıların buralarda tatilini yapabileceği en ideal ülkelerden biri olarak gösteren yazılar yazmıştır. Bkz. BCA: 030.10/ 84.5455.31/ 3.1.1936.

⁴⁸⁴ BCA: 030.10/ 83.540.10/ 25.12.1927.

⁴⁸⁵ **Türk Ansiklopedisi**, C. XXXII, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 224.

⁴⁸⁶ BCA: 030.10/ 117.816.4/ 6.7.1924.

yapılan yardımlar ilk sırayı alır. Atatürk'ün yurt gezilerinde en fazla uğrak yeri olan Halkevleri sanat ve kültür evi olmanın yanında vatandaşların sorunlarını, hükümet yetkililerine aktaran ve bir çok konuda vatandaşlarının sorunlarına çare bulan dernek olarak hizmet vermişlerdir. CHP hükümeti, Halkevlerini, yaptıkları bu hizmetlere karşılık olarak çeşitli yardımlarla desteklemiştir. Yardımlardan bir kısmı, Halkevlerinin yaygınlaşmasını sağlamak için yapılan bina yardımı⁴⁸⁷, yeniliklerin halka ulaşması, Türkiye ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olunması için alınan radyo, sinema makineleri ve bunların parçalarının gümrük ve oktruva vergilerinden muaf tutulması⁴⁸⁸, diğer kısmı ise, aylık veya bir defa yapılan parasal yardımlardan oluşmaktaydı.

CHP hükümetinin bu yardımlarına karşılık Halkevlerine çeşitli sorumluluklarda yüklenmekteydi. Halkın, eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma vs. gibi sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının sağlanması bu sorumluluklardan bazılarıydı.⁴⁸⁹ Özellikle eğitim konusu Halkevlerinin önde gelen görevleri arasındaydı. Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra, bu sorumluluğu daha da artmıştı. Yeni Türk harflerinin kasaba ve köylere kadar yaygınlaşmasında büyük katkısı olan Halkevlerine Türk dili ve Türk kültürüne katkılarından dolayı her fırsatta CHP hükümeti tarafından yardım yapılmıştır. Yapılan yardımların somutlaştırmak açısından şu örnek konuya verilen önemi gösterir: Türk kültürüne bağlı oldukları halde ana dillerini kaybetmiş olan Seyhan ve İçel vilayetlerindeki Nusayrilerin Türkçe bilmeyenlerine ana dillerini öğretmek ve kız alıp verenlerin çeyiz masraflarına yardım etmek ve bu surette kaynaşmalarını sağlamak amacıyla, Kültür Ocaklarının yapacakları zaruri masraflarına yardım amacıyla, 2848 sayılı kanunun 7 inci maddesi gereğince 1937 mali yılı Dahiliye bütçesinin 935inci faslına konulan tahsisattan 30.000 liranın Halkevlerine verilmesine karar verilmiş⁴⁹⁰, bu konuda yetkili makamlar titizlik göstermeleri konusunda uyarılmıştı.

---

⁴⁸⁷ BCA: 030.10/ 117.817.9/ 16.1.1936.

⁴⁸⁸ “Halkevleri için ithal olunacak radyo sinema makinalarının muamele vergisi ile gümrük ve oktruva resimlerinden istisnası hakkında kanun” için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XII, Devre:4, İctima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1934, Kanun no: 2154, s. 208.

⁴⁸⁹ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936; İlhan Tekeli, “*Türkiye’de Halkçılık*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s.1929–1930.

⁴⁹⁰ BCA: 030.18.1.2/ 76.60.20/ 25.6.937.

Halkevlerine yapılan bu yardımlar, yanında Türk kültürünü yurtdışında tanıtmak veya yurtdışında yaşayan Türklerin kendi kültürlerini korumalarına yardımcı olmak amacıyla kurulan çeşitli cemiyet ve derneklere de CHP hükümeti tarafından devlet yardımı sağlanmıştır. Bu derneklerden bazılarında Başbakan İsmet İnönü'nün bizzat kendi hesabından para aktardığını bu derneklerin gönderdiği teşekkür mektuplarından anlıyoruz. Örneğin, 1933 yılında Bulgaristan'da faaliyet gösteren "Plevne Türk Mektebine" İnönü'nün 100 lira yardım yaptığı, daha sonra 6.500 liralık devlet yardımına izin verdiğini arşiv belgelerinden öğreniyoruz.⁴⁹¹

Diğer yandan, yurtdışında okuyan Türk öğrencilerinin aralarında dayanışma ve Türk kültürünü yaşatmak amacıyla kurulan cemiyetlere de Türk hükümeti tarafından yardım yapıldığı, yurtdışındaki elçiliklere bu cemiyetlerin çalışmalarının takip edilmesi konusunda talimatlar verildiği bilinmektedir. Bu cemiyetlerden biri Paris'te faaliyet gösteren "Türk Talebe Cemiyeti"dir. Cemiyet'in kuruluş amacının "Türk gençleri arasında samimiyet ve tesanüdü artırmak, ana yurda olan rabitalarını idame ettirmek ve talebeye elinden geldiği kadar maddi ve manevi müzaheretle bulunmak" olduğu açıklanmış ve Türk hükümetinden yardım istenmiştir. CHP hükümetinin elçiliğin sunduğu raporlara göre yardımları belirlediğini yine edindiğimiz arşiv belgelerinden öğreniyoruz.⁴⁹²

5.3. Hayır Kurumlarına Yardım

Osmanlı Devleti döneminden beri varlığını devam ettiren ve toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu konularda yardım elini uzatan Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Darülaceze gibi kurumlar, Cumhuriyetin ilanından sonra da varlığını sürdürmüş, CHP hükümeti tarafında gerekli yardım ve destek sağlanmıştır.

CHP hükümeti gerek vergi muafiyeti ile gerekse bazı kalemlerden alınan vergilerin bu kurumlara aktarılmasını sağlayarak bu yardım kurumlarına destek vermiştir. Devlet desteğinin en fazla sağlandığı kurumlardan biri olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne vergi muafiyeti konusunda geniş haklar getiren yasal düzenleme 1926 yılında hayata geçirilmiştir. Bu yıldan itibaren uluslararası bir kurum olan Salib-i

⁴⁹¹ BCA: 030.10/ 241.631.8/ 22.101933.

⁴⁹² BCA: 030.10/ 142.13.2/ 25.4.1934.

Ahmer'in yardım amacıyla Türkiye'ye göndereceği malzemelerden de vergi alınmamasına karar verilmiştir. 1926 yılından önceki uygulamaya göre, olağanüstü durumlar dışında bu tür yardımlardan vergi alınmaktaydı.⁴⁹³

Hilâl-i Ahmer'e yapılan bu gibi vergi muafiyetinin Himaye-i Etfal kurumuna da uygulandığı, bu kurumların çalışmalarının bizzat Atatürk tarafından ziyaret edilerek bağışlarda bulunduğunu arşiv kaynaklarından öğreniyoruz. Yapılan bağışların katılımının fazla olması için özel balolar düzenlendiği ve elde edilen gelirlerin Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyeti bütçesine aktarıldığı⁴⁹⁴ birinci bölümde bu kurumların gelir ve bütçelerinden bahsederken söz edilmişti.

5.4. Spor Kulüplerine Yardım

Cumhuriyetin ilanından sonra CHP yönetiminin yabancı olduğu konulardan biri de spor kulüpleridir. Türk sporunun gelişmesi için bu kulüplere büyük ihtiyaç olmasına rağmen, hükümet yardımlarda çekinceli davranmış, kulüplerin ihtiyacı olan yardımların çok altında parasal yardım yapmıştır. Bize göre bunun en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı Devleti'nin Batılı tarzdaki spor kulüplerine yabancı olmasıydı. Her ne kadar genç Cumhuriyet Batılılaşmayı kendisine rehber edinmişse de bu konuda geri kaldığı, spor ve sporcuyu destekleyici birkaç örnek dışında fazla yardım yapılmadığı söylenebilir. Elbette ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hastalıklar, yoksulluk gibi konular var iken bu konuya öncelik verilemezdi. Ancak bütün bunlara rağmen, spor ve sporcuyu korumaya yönelik devletin gücü oranında maddi yardım yapıldığı, bunun için Halkevlerine spor kulüplerine bina temini gibi hususlarda yardım edilmesi için talimatlar verildiği arşiv belgelerinde yer almaktadır.⁴⁹⁵ Halkevlerinin spor ve spor kuruluşlarına yardım hizmetleri bununla sınırlı değildir. Özellikle 1938 yılınca çıkarılan 3530 nolu yasa ile, Halkevlerinin Beden Terbiyesi ile çalışmasına imkan sağlanarak birlikte spor müsabakaları yapmalarına imkan tanınmış⁴⁹⁶, bu konuda Halkevlerinin öncülük yapması istenmişti.

⁴⁹³ BCA: 030.10/178.233.5/11.11.1926.

⁴⁹⁴ BCA: 030.10/ 198.355.19/ 20.6.1927; Tan, **a.g.m.**, s. 29.

⁴⁹⁵ BCA: 490.01/ 2.7.7/ 15.08.1931.

⁴⁹⁶ **Resmi Gazete**, S: 3961, Tarih: 16.7.1938.

Halkevlerinin spor ve gençliğin korunmasına yönelik sosyal yardımları yanında merkezi hükümetin Cumhuriyetin ilanından itibaren spor kulüplerini destekler nitelikte çeşitli yardımları olmuştur. Arşiv belgelerine göre, devlet yardımının yapıldığı ilk spor kulübünden biri Galatasaray Kulübüdür. 1924 yılında yapılan yardımın 700 lira olduğunu ve bu yardımın Türkiye Moskova maçı sırasında gerçekleştiğini belgelerden öğreniyoruz. Bu yardımın yapılmasında kulübün maçla ilgili uluslararası taahhütleri yerine getiremediğinden kulüp eşyalarının haczinin kaldırılması için Maarif Vekâletine gönderilen telgraf sonrasında Maarif Vekilinin bu konudaki resmi yazısı yardımın bir zorunluluktan kaynaklandığını göstermektedir. Maarif Vekili imzalı belgede şu ifadelere yer verilmişti:

“Galatasaray spor kulübünden bir telgraf aldım. Bunda milli takımın Moskova’ya hareketi sebebiyle 31 Teşrin-i evvelde icrası mukarrer iken teağguz eden maçıtan dolayı kulübün taahhüdatını ifa edememesini yetmesinde detaylar tarafından kulüp eşyasını vakfiyelerinin hazine teşebbüs edileceği tarzında tehditlere maruz kaldıkları zikredilerek 700 lira kadar bir meblağ ile muavenet istidhamında buldukları dermiyan olunuyor. Maç hâsılatından te’diye edilmek üzere taahhüt ettikleri bu masrafı i’daya kulübün vaziyet-i maliyesi gayr-ı müsait bulunduğuna ve milli takımın hükümetçe Moskova’ya i’zami tansip edilerek maçı adm-ı icrası bir emre vaki’ olduğuna göre bu paranın i’dasına müsaade-i devletlerini arz ve rica eylerim efendim.”⁴⁹⁷

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin, spor ve spor kulüplerine desteği sadece maddi anlamda olmamıştır. Türkiye’de modern spor teşkilatının kurulması için Batılı tarzda spor cemiyetlerinin kurulması konusundaki ilk girişim 1922 yılında TBMM hükümeti tarafından atılmıştı. 1922 yılında *İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi*’nin sürekliliğe dönüşmesiyle, Türkiye’de ilk merkezi spor teşkilatı, *Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı* (TİCİ) gönüllü bir şemsiye örgüt olarak kuruldu. TİCİ, 1936 yılında *Türk Spor Kurumu*’nun (TSK) kurulmasına kadar ulusal düzeyde bütün spor işlerini koordine eden tek yetkili organ olmuştu.⁴⁹⁸

1930 yılından sonra yoğun olarak gündeme gelen “gürbüz Türk çocuğu” projesi CHP Programında da yer almıştı.⁴⁹⁹ Programda, 1930 yılından önce, aile ve sağlıklı çocuk yetiştirilmesi için sağlık ve gıda yardımına öncelik verilirken 1930

⁴⁹⁷ BCA: 030.10/ 144.34.18/ 5.11.1924.

⁴⁹⁸ Yiğit Akın, “Gürbüz ve Yavuz Yavrular”, *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 57-58.

⁴⁹⁹ *CHP Programı*, s. 20; “*CHP Programı*”, *Ulus*, 8 Mayıs 1935, s. 3.

yılından sonra “gürbüz Türk çocuk” yetiştirme bedenen ve ruhen sağlıklı nesil yetiştirmekten geçtiği vurgusu yapılmıştı. Bu konuda CHP milletvekillerinin İçişleri Bakanlığıyla resmi yazışmalar yaparak, sağlıklı nesil yetiştirme spordan geçtiği, bunun için illerde spor kulüplerinin amaçlarına uygun şekilde faaliyet göstermeleri için gerekli ortamın hazırlanması gerektiği, Halkevlerinin bu konuya daha ağırlık verecek şekilde çalışması gerektiği vurgusu yapılarak CHP Merkezi Umumisi uyarılmıştı.⁵⁰⁰ Yapılan uyarıların ne kadarının uygulandığı bilinmemekle beraber Halkevlerinin 1930 yılından sonra spor kulüplerine yardım yaptığı veya spor konusunda başarılı olan kişileri ödüllendirdiği bir gerçektir.⁵⁰¹

CHP'nin spor kulüplerine ve spor kuruluşlarına yaptığı destek 1930 yılından sonra daha da artmıştır. Dönemin CHP Katib-i Umumisi Recep Peker, 6.7.1931 tarih ve 1067 nolu yazısı ile CHP İdare Heyeti Riyaseti'nden spor kulüplerine yardım edilmesini kolaylaştırmasını istiyordu. Peker, İstanbul, Uşak, Trabzon, Samsun, Mersin, Kütahya, Konya, Kocaeli, İzmir, Giresun, Eskişehir, Edirne, Diyarbakır, Denizli, Bursa, Bilecik, Bandırma, Balıkesir, Antalya, Ankara, Amasya, Adana vilayetlerine gönderdiği tamimde spor faaliyetlerinin desteklenmesini açıkça dile getirmişti.⁵⁰²

1933 yılında ise, CHP spor kulüplerine yardımda bir adım daha ileriye gitti. 1933 yılında Dahiliye Vekâleti vasıtasıyla bir defaya mahsus olmak üzere her il ayrılan ödenekten belirli bir bölümünü o il sınırları içerisinde yer alan spor kulüplerine tahsis edilmesi zorunluluğu getirildi.⁵⁰³ Ayrılan miktar, illere ayrılacak bütçenin yüzde bir ile yüzde iki oranına tekabül etmekteydi. Spor girmeyen illerde ise, “beden terbiyesinin tezisini temin” için, binde beş oranında pay ayrılması isteniyordu. Bazı bölgelerin ayrılan parayı savsakladığı durumlarda parti yetkileri

---

⁵⁰⁰ BCA: 490.01/ 2.7.7/ 15.08.1931.

⁵⁰¹ BCA: 030.10/ 144.35.12/ 23.3.1927.

⁵⁰² Peker, vilayetlere gönderdiği resmi yazısında: “...spor mıntıklarında bulunan spor kulüplerine mahfel, idman meydanları, idman odaları, idman levazımı tedariki için belediyelerden, idare-i hususiyelerden ve mahalli müesseselerden ve diğer menbaalardan mümkün olan muzaharetin teminine delalet buyrulması, vilayetlerce bu hususta vuku bulacak icraattan ve alınacak müsbet neticelerden malumat ita buyrulmasını rica ederim.” Bkz. BCA: 490.01/ 2.6.32.

⁵⁰³ BCA: 490.01/ 2.18.11.

tarafından ciddi şekilde uyarılıyor ve sporun ırk ve gençliğin ıslahı, yurt savunması ve umumi sağlığın düzeltilmesindeki rolünü almamış olmakla itham ediliyordu.⁵⁰⁴

5.5. Bireysel Olarak Devlet için Başarılı Çalışmalar Yapmış Kişilere Yardım

Bireysel olarak devlet için başarılı çalışmış kişiler arasında yer alanlara ve Türk devrimlerinin tanıtılmasında büyük katkıları olan kişilere yardımlar yapıldığı gibi devleti yurtdışında başarılarıyla temsil etmiş veya araştırmalarıyla Türk biliminin ilerlemesine katkısı olmuş kişilere Kavanin Mecmuasında *mesarif-i gayr-ı melhuze* (düşünülmemiş masraflar) olarak isimlendirilen bütçeden yardımlar yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra devlet hizmeti sırasında gösterdiği fedakarane çalışmalarıyla ön plana çıkmış kişilere veya ailelerine bu türden parasal yardımlar yapılmaktaydı. Ülkeye yaptıkları hizmetlerden dolayı kendilerine verilen ödöl niteliğinde olan bu yardımlar sayesinde bu kişilerin belli ölçüde mağduriyetleri giderilmiş oldu.

Vatana hizmet karşılığı bir kereye mahsus olarak verilen bu yardımlar, 100 ile 5000 lira arasında değişmekteydi. Arşiv belgeleri ve Kavanin Mecmuası'ndan öğrendiğimiz kadarıyla 5000 lira alanlar, Türk kültürüne ve Türk milliyetçiliğine uzun süre hizmet etmiş kişi veya o kişinin ailelerine verilmiştir. Bunlardan biri olan Ziya Gökalp'in ailesine hem vatana hizmet maaşı hem de ailesinin rahat yaşatılmasına dair kanunun birinci maddesi gereğince bir kereye mahsus 5000 liralık para yardımında bulunulmuştur.⁵⁰⁵

Vatana hizmet sadece Türk kültür ve devrimleri için çalışanlarla sınırlandırılmamıştır. Bunun yanı sıra Türk bilim ve teknolojisi için çalışan, bu uğurda bazen hayatını kaybeden kişilerin ailelerine de yardımlar yapılmıştır. Bu grup yardımların yukarıdaki paragrafta belirtilen yardımlardan sonra ikinci sırada yer aldığını, yardımların aile fertleri arasında bölünerek dağıtıldığını görüyoruz. 1937 yılında Paris'te Ruam hastalığı üzerinde incelemelerde bulunurken bu hastalığa yakalanarak ölen baytar bakteriyolog Yüzbaşı Ali Kemal'in ailesine verilen para buna en iyi örnektir. Ali Kemal'in ölümünden sonra 1936 mali yılı "masarifi gayri melhuze" tertibinden annesine 1000 lira, karısı ile çocuklarına 1500 lira verilmesi

⁵⁰⁴ Akın, a.g.e, s. 68.

⁵⁰⁵ İlgili kanun için Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, Kanun no. 518, s. 3; BCA: 03018.1.1/011.57.15/2.12.1924.

Maliye vekilliğinin 10.3.1937 tarih ve 11152/ 833 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 15.3.1937 de onanmıştı.⁵⁰⁶ Aynı şekilde Fransa'nın Nancy Üniversitesi Fen Fakültesine bağlı Institut Electro Technique et de Mecanique'de parası ile okumakta iken mali durumunun kötüleşmesi yüzünden eğitimini devam ettiremeyecek bir duruma düştüğü anlaşılan Enver Ethem Bey'e gerekli parasal yardımın yapılması, devletin bu gruba verdiği önemi göstermekteydi.⁵⁰⁷

Bu yardımlar yanında görevi sırasında yaralanan veya görevi sırasında kendi canını tehlikeye atan bazı kamu görevlilerine de bu türden yapıldığını arşiv kayıtlardan öğreniyoruz. Sayıları ve yardım miktarı az olsa da bu tür yardımlar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal yardımlarda yeni yöntemler benimsediğine dair önemli kanıtlardır. Arşiv belgelerinde yine “mesarifi gayri melhuze” olarak isimlendiren yardımlardan ilki 1929 yılında Okmeydanı Telsiz istasyonu direğini tamir ederken kazada ölen Mehmet oğlu Hacı'nın ailesine yapılan 500 liralık yardımdır.⁵⁰⁸ Benzer şekilde, teftişe giderken trafik kazası geçiren Tapu ve Kadastro müfettiş muavini Talat Nezir Bey'e 200 lira ödenmiş,⁵⁰⁹ sürek avı esnasında ayağı kayarak düşen ve bu düşme neticesinde elindeki tüfeği ateş alarak ölen Sarıyer kazası Muzur Hayvan Mücadele Muakkibi Sefer Efendinin babası Reşit Ağa, annesi Şahende ve karısı Feride hanımlardan mürekkep ailesine Muhasebe-i Umumiye kanununun 59 uncu maddesi mucibince gayri melhuz masraflar tertibinden 250 lira verilmiş,⁵¹⁰ vazife esnasında uçurumdan yuvarlanarak kolu kırılan ve 40 senelik sadık bir emektar olan Siirt tuz kantarcı ve kolcusu Mustafa ağanın kendisine tedavi masraflarına yardım amacıyla iki maaş tutarında 90 lira⁵¹¹ yardım yapılmıştır.

Vazifesi başında canını tehlikeye atarak devletin önemli belgelerini yok edilmekten kurtaran bazı kişilere de para yardımı yapıldığını, maliye vekaletinin “mesarifi gayri melhuze” bölümünden yapıldığı kayıtlarda mevcuttur. Bu yardımlardan yararlananlar arasında; Köyceğiz hükümet konağı yangınından bazı

⁵⁰⁶ BCA: 030.18.1.2/ 72.18.18/ 15.3.1937.

⁵⁰⁷ BCA: 030.18.1.2/ 27.29.14/ 27.4.1932.

⁵⁰⁸ BCA: 030.18.1.2/ 5.44.4/ 12.9.1929.

⁵⁰⁹ BCA: 030.18.1.2/ 22.60.8/ 17.8.1931.

⁵¹⁰ BCA: 030.18.1.2/ 47.57.2/ 18.8.1934.

⁵¹¹ BCA: 030.18.1.2/ 16.86.7/ 31.12.1930.

evrakları kurtarıırken ayağı kıran maliye odacısı⁵¹² ve Malkara hükümet konağı yangınında maliyeye ait kasayı ve defterleri kurtaran Fehmiye Bey⁵¹³ yer almaktaydı.

6. Türk Devleti Sınırları Dışından Gelen Muhacir ve Mültecilere Yardım

Muhacir ve mülteci kelimeleri, göç ve göçmenlerle ilgili kavramları ifade etse de yaşanan tarihsel süreç bu iki kavramın farklı şekilde ifade edilmesine neden olmuştur. Resmi kayıtlarda mülteci kelimesi, *üsera-yı muhacirin, istilazede, felaketzede, mübadil*⁵¹⁴ gibi terimlerle aynı anlamda kullanılmış olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'daki Rus işgaliyle farklı boyuta taşınmıştır. Artık bundan sonra mülteci iç göçü, muhacirler ise dış göçü meydana getirir hale gelmiştir. Ülkenin asli unsuru olarak görülmeye başlanılan mültecilerin askerlik yapma zorunluluğu ile muhacirlerin askerlikten muaf tutulması gibi unsurlar eklenince bu iki kelimenin farklı olarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Muhacir ve mülteci ayırımına dair görüşmeler, Osmanlı Meclis-i Ayan'da ve ilk TBMM'de yapılmış ve günümüzde kullanılan terminolojiye benzer bir sonuç çıkmıştır.⁵¹⁵

Her iki Mecliste yapılan tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında yaşanan siyasi olayların bir sonucudur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son elli yılına damgasını vuran iki yönlü ve iki tür dış göçlerin en önemli sebepleri arasında yer alan savaşlar ve ulus devletlerin kurulmuş olması muhacir ve mülteci konularına devletin yeni bakış açısı geliştirmesine neden olmuştur.⁵¹⁶ Savaşlar sonucunda

⁵¹² BCA: 030.18.1.2/ 33.8.14/ 12.2.1933.

⁵¹³ BCA: 030.18.1.2/ 74.38.3/ 7.5.1937.

⁵¹⁴ Nedim İpek, “Göçmen Köyelerine Dair”, **Tarih ve Toplum**, C. XXV, S: 150 (Haziran 1996), s. 15.

⁵¹⁵ Osmanlı devletinin son dönemlerinde görev yapan Aşair ve Muhacirin Müdürü, Hamdi Bey'in yapmış olduğu tanım, hem iyi açıklama niteliğinde hem de yapılan yardımlarda belirleyici olmuştur. Hamdi Bey'e göre: “Mülteci, savaş hali dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dahile yani hududun gerisine iltica eden cins ve mezhep ayırmaksızın bütün ahaliye diyoruz. Ancak anlaşma ile diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere muhacir diyoruz.” Bkz. **MAZC**, C. I, İçtima: 16, 3 Kanun-i sani 1334/1918, s. 207; TBMM' bu konudaki görüşmeler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XXVIII, İçtima: 14, Tarih: 31.3.1339/1923, s. 273.

⁵¹⁶ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783–1922”, **Toplum ve Bilim**, S: 80 (Bahar 1999), s. 164–165.

kaybedilen topraklar, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırdığı gibi kaybedilen topraklardan Türkiye'ye göçü de hızlandırmıştır.⁵¹⁷

Osmanlı yönetimi, göç hareketleri karşısında daha çok siyasi içerikli önlemler almıştı. Bunlardan biri 10 Mart 1857 tarihli Muhacirin Kanunnamesidir. Kanunname ile kendisini resmen göç alan bir ülke ilan eden Osmanlı bürokrasisi, bu düzenlemenin on yedinci yüzyıldan beri kötü yönetim, uygulanan aşırı vergiler, salgın hastalık ve savaşlar nedeniyle azalan nüfus ve tarımsal üretime bir çare olabileceğine inanmıştı. Muhacirin Kanunnamesine göre; "...Gelenler dinsel özgürlükten yararlanacak, eğer buldukları yerlerde kilise veya mabet yoksa bir mabet inşa edebileceklerdi. Kendilerine ücretsiz olarak hazineye ait en iyi topraklardan verilecek ve eğer Rumeli'de yerleşirlerse 6 yıl, Anadolu'ya yerleşirlerse 12 yıl askeri hizmetten de muaf tutulacaklardı. Göçmenler aldıkları toprakları ilk yirmi yıl satamayacaklar, eğer ülkelerine geri dönmeye karar verirlerse hazineye iade edeceklerdi."⁵¹⁸ Ancak bu kanunla Osmanlı ekonomisi ve nüfusu canlanacağı düşünülürken ekonomiye ayrı bir yük getirmiş, devlet bu kesimlerin barınma ve işlerinin sağlanması konusunda hayli zorlanmıştı.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet yönetimine miras kalan mülteci ve muhacir sorununa her iki yönetimin benimsediği ortak görüş, muhacirlere, devlet yardımıyla ekonomide birer üretici konuma getirmek için her türlü yardımı sağlama; mültecileri ise, ekonomik yetersizlikler veya siyasi sebepler yüzünden ülkelerine iadesini sağlamaktı. Çünkü Osmanlı ve Cumhuriyet yönetimleri; mültecilerin er geç kendi topraklarına geri döneceklerine, kaybedilen toprakların bir daha geri alınamayacağına göre, toprak veya tohumluk gibi yardımların hem devlet ekonomisine külfet olacağı hem de bu kesimleri Türkiye'ye iyice bağlayacağına inanmaktaydılar. Bu nedenle düşünce olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişen uygulamada ise Cumhuriyet yönetimi tarafından gerçekleştirilen politikaya

---

⁵¹⁷ Osmanlı İmparatorluğuna ilk Müslüman göçü, 1783 yılından Kırım tatarları tarafından yapılmış, çeşitli dalgalanmalarla 1912,1913 Balkan Savaşlarında, İmparatorluğun Makedonya ve Batı Trakya'yı kaybetmesiyle devletin en önemli sorunlarından biri haline gelmişti. Bkz. Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Charcaestics**, The University Wisconsin Pres, Madison, 1985, s. 65.

⁵¹⁸ Akgündüz, **a.g.m**, s. 149.

göre; muhacirlere gereken her türlü toprak, tohumluk vs. yardımı yapılacak; mültecilerin ise, geçici barınma ve işleri sağlanacaktı.⁵¹⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgalinden kaçan Doğu Anadolu Türk ve Müslüman halkı kapsadığı gibi; Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgalinde yerlerini terk eden Batı Anadolu Türk ve Müslüman halkı da kapsamaktadır. Elde edilen bilgi ve belgelerin çoğu iç ve dış göç sonucunda meydana gelen göçlerle ilgili tam ayırım yapılmamış olmamasından dolayı özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yardımların miktarını ve yardımların türünü ayırmamızı zorlaştırmıştır. Bu nedenle “Mültecilerin İskân ve İşe Sorunları” başlığında kısa olarak iç göç sonucunda oluşan muhtaçlık durumu ve yapılan devlet yardımları konusuna da kısaca bahsetmek gerekir.

Göçlerle ilgili meydana gelebilecek sorunları önlemek için bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasalardan ilki, Sakarya zaferinde sonra işgalden kurtarılan ve büyük taarruzla kurtarılacak yerlerde yaşayan halka yardım etmek amacıyla çıkarılmıştır. “*Düşmandan Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Yerler Halkına Yardım Hakkında Kanun*” adlı bu kanun, Büyük Taarruzun sonunda Yunanlıların Batı Anadolu ve Ege bölgesini terk etmesi sonrasında yürürlüğe girmiştir. Adı geçen kanunla işgaller sonucunda yerlerini terk eden göçmenlerin öncelikle vergi ve banka borçları erteleniyor, bu bölgedeki fakir oldukları belirlenen halka parasız olarak yemeklik ve tohumluk hububat dağıtılıyordu. Bu amaçla Batı Anadolu ve Ege bölgelerinde yaşayan ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Maliye Vekâleti bütçesine 500 bin liralık ödenek konulmuştu. Bakanlık, bu gölgedeki illerde zarar ve ziyana uğrayan göçmenlerin tespiti için İmar ve İskân Vekâletiyle beraber çalışarak nüfus istatistiği ve ihtiyaç beyannamesine göre yardımlar yapmıştır. İhtiyaç beyannamesine göre ödenek yetmeyince ikişer defa 500 bin liralık ek ödenek konulmasına karar verilmiştir. Ayrılan bu bütçe, halkın zaruri ihtiyaçlarının karşılanması yanında bu bölgelerin onarımı ve halkın ekonomik düzenini yeniden sağlamak için gerekli koşulların oluşturulması için yapılmış yardımlardan oluşuyordu. Buna benzer yardımlar, işgale uğramış diğer bölgelere de yapılmıştı.⁵²⁰

⁵¹⁹ BCA: 030.18.01/06.43.17/9.1.1339/1923.

⁵²⁰ BCA: 272.12/40.43.14/0.0.1923; Kıranlar, **a.g.t.**, s. 212.

Diğer yandan ulaşabildiğimiz kaynakların birçoğu, muhacir ve mültecilerle ilgili sayısal verileri ve yapılan yardım miktarlarını birlikte vermiş olmaları, bu iki kavramın tam oturmadığını, Cumhuriyet yönetiminin bazen her iki kesimi aynı statüde tutarak yardımlar yaptığını görüyoruz. Bu nedenle konuyu başlıklar halinde incelerken muhacir ve mültecilerle ilgili bazı göç verilerinde iki kesimin tam ayrımı yapılmadan verildiği için bizde bir yanlışlığa düşmemek için özellikle sayısal verileri kaynaklardaki gibi vermeye çalıştık. Buradaki asıl amacımız, sayısal verilerden çok yapılan yardımların amacına ulaşip ulaşmadığı ve Cumhuriyet hükümetinin bu yardımlarda benimsediği yöntemdir.

6.1. Muhacirlerin İskân ve İaşe Sorunları

Kurtuluş Savaşı başarısından sonra yeni kurulan Türk Devletinin önünde duran en önemli sorunlardan biri de muhacirlerin iskân ve iaşesinin sağlanmasıydı. Çünkü savaşlar ve işgaller dolayısıyla 771.611 nüfus Türkiye'ye göç etmişti.⁵²¹ Bu göçmenlerden yardıma muhtaç olanlarının acil ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması ve bunlara yönelik uzun vadeli bir planın yürürlüğe konması gerekmekteydi.⁵²²

Durumun aciliyetine rağmen, Cumhuriyetin ilk beş yılında muhacirler bir program dâhilinde sistemli yerleştirilmemiş; bununla ilgili gerekli yasal düzenlemeler de yeterli olmamıştır. Bu tür aksaklıklar özellikle Lozan Antlaşması'ndan sonra nüfus mübadelesiyle Türkiye'ye gelen muhacirlerin yerleştirilmesi sırasında yaşandı. Mübadele nedeniyle gelen muhacirler yanında 1923 yılından önce gelerek iskân hakkı elde etmiş muhacirler de bulunmaktaydı. Bu muhacirlerin kayıtlarının tutulmamış olması ve plansız yerleştirilmiş olmaları yüzünden farklı zamanlarda gelen bu göçmenler kendi hak ve kurallarını kendileri koymaya başlamışlardı.⁵²³

Kuruluş aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti, sorunların üstesinden gelmek ve muhacir ve mültecilere kalıcı iskân politikası oluşturmak amacıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak faaliyet gösteren Aşair ve Muhacirin

⁵²¹ **Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı**, Yer ve Tarih Yok, s. 396.

⁵²² BCA: 272.12/ 46.82.3/ 14.11.1925.

⁵²³ BCA: 272.12/ 46.80.14

Müdüriyeti yerine 1923 yılında Mübadele ve İskân Vekâleti kurdu. Ancak Vekâletin kurulması ve 6 020 000 TL⁵²⁴ gibi yüklü bir bütçe ayrılmasına rağmen muhacir ve mübadil sorunlarının üstesinden tam olarak geldiği söylenemez.

1925 yılından ise Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak İskân Müdüriyeti kurulmuştur. Müdüriyetin kuruluşu tek başına muhacirler açısından fazla değişiklikler getirmemesine rağmen, Osmanlı Devleti'nden kalan geleneksel tecrübe ve CHP hükümetinin bu kesimlere yönelik gerekli hukuksal düzenlemeleri bir araya gelince muhacirlerle ilgili yapılan işlerin meyveleri 1925 yılından sonra vermeye başlamıştır.

CHP Hükümetinin muhacirlerle ilgili bağlayıcı ve birinci paragrafta belirtilen sorunları çözümleyici nitelikte yasal düzenlemelerinin ilki 1924 yılında yapılmıştır. 675 nolu kanun ile muhacirler, olağanüstü haller dışında devletin belirlediği yerlerde beş yıl oturmağa mecbur tutulmuş; bunun dışında hareket edenlerin iadeleri şart koşulmuştur.⁵²⁵ Kanun, mülteci ve muhacirleri birlikte kapsayacak şekilde hazırlandığı için muhacirleri ne kadar kapsadığı tartışılır ama kanunun vermiş olduğu psikolojik baskının bu kesimlerin de dizginlenmesine yardımcı olduğu söylenebilir.

Diğer bir kanun ise, 1928 yılında çıkarılan 1331 nolu kanundur. Bu kanun ile mübadil ve muhacirlerin terk ettiği emlake karşılık olarak Türkiye'de ev, arazi vs. verilmesini kapsar. Ev arazi gibi taşınmaz malların verilmesini de bazı usul ve yöntemlere bağlayarak hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Şöyle ki, muhacirin elindeki evrak tapu niteliği taşıyorsa oradaki mülkünün % 50 sini karşılayacak nitelikte yardım yapılmıştır. Senet gibi ikinci derecede evrakı olan muhacirlere terk ettiği mülklerinin % 40 oranında zararını karşılayacak emlak verilmiştir. Bunun dışında belge ibraz edenlerin mülklerinin % 20 sinin karşılanmasına yönelik kanun hükmü

---

⁵²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XIII, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 17-18.

⁵²⁵ Bahsedilen 675 nolu kanun şöyledir: "Gerek maddi arzularile ve gerek bir zaruriyet veya muahede dolayısı ile Türkiye'ye gelip kabul edilen badema gelecek olan mübadil ile mübadil ve gayri mübadil bilumum muhacir ve aşair ve mülteciler hükümetçe gösterilmiş veya gösterilecek olan iskan mahallerinde beş sene müddetle oturmağa mecburdurlar. Bunlar vekaleti aidesinin müsadesi lâhik olmadıkça hiçbir suretle iskan yerlerini terk edemezler. Muvakkaten berayi maslahat mahalli iskanlarından infikâkleri; oralarını terk mahiyetinde olmamak meşruttur. İskan mahallerini bu şerait hilafına olarak terkedenler iade olunurlar." (Madde: 1) Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. IV, Devre: 2, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1941, s. 19.

konulmuştu.⁵²⁶ Yine kanunda yer almasa da uygulamada varlıklı muhacirlerin istedikleri bölgelere, başta İstanbul, Edirne gibi şehirlere yerleştirildiğini, bununla ilgili devletin sıkıntıya girdiğini, bu yüzden devletin muhacirlere borçlandığını dönemle ilgili kaynaklardan öğreniyoruz.⁵²⁷

Bunun dışında kalan muhacirler devlet tarafından gösterilen yerlere yerleştirilmekteydi. Muhacirlere iskân yardımı yapılırken Osmanlı Devleti'nden kalma geleneksel yöntemler uygulanmaktaydı. Buna göre, Türkiye'ye gerek deniz, gerek kara ve gerekse demir yolu ile gelmiş olan muhacirler önce geçici iskân bölgelerine daha sonra da sürekli olarak kalacakları yerlere gönderilerek iskânları sağlanmıştır.⁵²⁸

Muhacirler, iskân edilirlerken de belirli bir programa uyulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan bu programa göre; iskânlarda öncelikle devlete ait boş arazilerle vakıf arazilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu amaçla belirlenen yerlerde ne kadar kişinin iskân edilebileceği kararlaştırılıyor ve göçmenlerin de bölgeyi beğenmeleri durumunda iskâna başlanıyordu. Bunun yanı sıra Ermeni ve Rum göçmenler tarafından terk edilen evlere ve köylere muhacirlerin

---

⁵²⁶ 1331 nolu kanunda şu maddelere yer verilmişti: “Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvali gayri menkule hakkındaki 16 nisan 1340 tarih ve 488 numaralı kanun ile 8 teşrini sani 1339 tarih ve 369 numaralı ve 13 mart 1926 tarih ve 781 numaralı kanunlarla kendilerine gayri menkul emval tefviz ve icar edilmiş veya edilecek olan ve tefviz ve icra muameleleri Dahiliye veya mülga İskan Vekâletince alelusul tesdik olunan mübadillerin ellerindeki tefviz vesikalarına mukabil tapu senedi verilir. Mübadiller yedindeki vesai ki tasarrufiyeden kıymetli tapulara mukabil kendilerine verilen veya verilecek olan emval % 50 den, kıymetsiz tapulara mukabil % 40'tan ve tasfiye taleplerine müsteniden kefaletnamelere mukabil % 20 den fazla olamaz. (Madde 1) Memleketinde mal terk etmiyen mübadillerle gayri mübadil, muhacir, mülteci, aşiret efradı ve harikzedelere iskan ve borçlanma kanunları mucibince adiyen verilen gayri menkul emval için ita olunan muvakkat tasarruf vesikleri tebdil edilerek eshabı namına ve hazine menfaatına birinci derecede ipotekli tapu senedi verilir. (Madde 2) Bu kanunun meriyeti tarihinden itibaren 6 ay zarfında emval tefviz için evrakı müsbiteye müsteniden müracaatta bulunmayan mübadillerin müracaatları mesmu değildir. (Madde 3) Tapu vergi kıymetleri 2 bin lira ve mukadder kıymetleri 10 bin liraya kadar olan gayrimenkul emvali valilerin tasdikına iktiran etmek şartile vilayetin tefviz komisyonları sureti katiyede tefvize mezun olup bu surette tefviz olunan emval tapuya rapt olunur. Daha ziyade kıymeti haiz olan emvalin sureti katiyede tefvizi ve tapu senedinin ifası dahiliye vekaletinin tasdikına mutevakkıftır. (Madde 4) Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. VI, Devre: 3, İçtima: 1, Ankara: TBMM Matbaası, Ankara, 1928, s. 379.

⁵²⁷ BCA: 272.11/ 17.80.19/ 31.03.1924; BCA: 272.11/ 17.81.8/ 7.4.1924; H. Mehmet B., “Muhacirler”, **Milliyet**, 23 Kasım 1928, s. 1.

⁵²⁸ 1924 yılında muhacirlerin naklinin sağlıklı bir şekilde yapılması için Seyr-i Sefain idaresine ek 500.000 lira tahsis edilmişti. Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 8.50.16/ 3.2.1924; Ayrıca muhacirlerin taşınması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Esat Sarıcaoğlu, “İskân-ı Muhacirin İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarına Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)”, **Osmanlı**, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 605.

iskân edildiği eldeki kayıtlarda mevcuttur.⁵²⁹ Kayıtlarda bu evlere yerleştirilirken harap veya bakıma muhtaç olan evlerin tamiri ve bakımı için İmar ve İskân Vekâleti bütçesine 200.000 liralık avans para yardımı yapıldığı, bu sayede muhacirlere iyi koşullarda yaşama imkanı sağlandığı belirtilmektedir.⁵³⁰ Bu anlamda muhacirlere tanınan imkânların muhtaç yerli halka tanınmadığı da bir gerçektir.

İskân edilen muhacirler, yerleştirildikleri bölgelerde ani nüfus artışına neden olmuş, yerli halkın geçim kaynaklarını kısıtlamıştı. Bu yüzden zaman zaman yerli halkla muhacirler arasında gerginlik yaşanmakta, istenmeyen olayların çıkmasına neden olmaktadır.⁵³¹ Aslında bu gerginlikten doğan ayrışma, günümüze kadar gelmiştir. Özellikle yerli halk, devletin muhacirlere yerleştirildikleri bölgenin en verimli ve en değerli yerlerini tahsis edildiğini, bu ülkenin asıl sahibi olan halka ise, muhacirlere gösterilen ilgi ve yardımının hiç birinin gösterilmediği konusunda devlete sitemlerini dile getirmektedirler.

Günümüze kadar tartışma konusu olan muhacirlerin mülk edinmesi kolay olmamıştır. İskânı sağlanan muhacirlerin tam olarak yerleşmelerini sağlamak ve kendilerini yerleştirilen bölgelere ait olduklarını hissettirmek için tapu belgelerinin düzenlenmesi gerekmektedir. CHP hükümetinin bu konuda aceleci davrandığı söylenemez. Bu konuda hükümeti tek başına suçlamak yersizdir. Nüfus mübadelesi için kurulan komisyonların yavaş çalışması, muhacirlerle ilgili istenen belge ve kayıtların yetersizliği veya eksikliği, hükümetin işini hayli zorlaştırmıştır. Bütün bu sebepler, CHP yönetimi ile Türkiye Cumhuriyeti tâbiyetine giren muhacirleri bazen karşı karşıya getirmişti. Konunun hassasiyetinden olacak Atatürk, 1 Kasım 1928 TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında: "...Anavatana kavuşan mübadil vatandaşların iskân, temlik muamelelerinin artık nihayet bulmasında azamî gayret ve sürat sarfı için hükümetçe tedbirler almak mukarrerdir..."⁵³² diyerek, muhacirlere verilecek tapuların hızlandırılması için

⁵²⁹ BCA: 030.10/ 80.529.20/ 1.8.1925; "Muhacirlerimiz", **Tanin**, 10 Ekim 1924, s. 1.

⁵³⁰ BCA: 30.18.1.1/ 8.45.16/ 9.1.1924.

⁵³¹ Sarıcaoğlu, **a.g.m.**, s. 605.

⁵³² **Atatürk'ün Söylev...**, s. 342; "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem II. Toplanma Yılına Açış Konuşması (1 Kasım 1928)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, (Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan), S: 108-119, (Ocak-Aralık 2006), s. 58.

hükümetin gerekli önlemleri alması konusunda daha hassas olması gerektiğini vurgulamıştır.

Sayısal olarak muhacirlerin çokluğu CHP hükümetinin işini iskânlar konusunda zorlaştırıyordu. Nüfus mübadelesiyle sadece Yunanistan'dan 400.000 kişi Türkiye'ye gelmişti. Yunanistan'ı 68.973 kişi ile Romanya, 64.795 kişi ile Bulgaristan, 8.538 kişi ile Yugoslavya takip etmiştir. Çeşitli nedenlerle 1922 yılından 1937 yılı sonuna kadar Türkiye'ye toplam 771.611 kişi gelmiştir.⁵³³ Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi nüfusun en fazla geldiği yıllar 1923–1934 yılları arasındadır. Bu yıllar arasında meydana gelen göçün en önemli sebepleri arasında savaşlar ve milli devletlerin kurulmuş olmasıdır.⁵³⁴ 1934–1937 yılları arasında ise nüfus hareketinin az olduğu gözlenmektedir. Bu yıllarda, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki etkiler, göçün en önemli sebepleri arasında gösterilebilir.

Tablo 3: Mübadil, Muhacir ve Mültecilerle İlgili Yıllara Göre Sayısal Veriler⁵³⁵

<u>Geldikleri Seneler:</u>	<u>Geliş Vaziyetleri:</u>	<u>Hane:</u>	<u>Nüfus:</u>
1923-1934	Mübadil	99709	380243
1923-1934	Muhacir ve Mülteci	58027	247295
1934-1937	Muhacir ve Mülteci	38530	144073
Yekun:		196266	771611

Göçler sonucunda nüfus, becerileri ve meslek bilgilerine göre, öncelikle Trakya vilayetlerine, Orta Anadolu, Ege sahilleri, Doğu Anadolu vilayetlerine yerleştirilmiştir.⁵³⁶ Muhacirlerin buralara yerleştirilmesinin temel nedenleri arasında, Türk ve Müslüman muhacir nüfusu ile ülkede bir direnç noktası oluşturmak, Trakya ve Anadolu'yu ilerisi için birçok tehditten korumak yer almaktaydı. Nitekim bu durum semeresini çok kısa süre önce Milli Mücadele sırasında vermişti.⁵³⁷

⁵³³ Nüfusun nerelerden daha fazla geldiğine dair cetveller için bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı...**, s. 396. Nüfusun nerelerden daha fazla geldiğine dair cetveller için bkz. BCA: 272.14/ 76.28.31/ 10.3.1924.

⁵³⁴ Akgündüz, **a.g.m.**, s. 164–165.

⁵³⁵ **Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı...**, s. 395.

⁵³⁶ 1921-1927 yılları arasındaki İstatistik verilerine göre en fazla nüfus Edirne'ye; en az nüfus ise Urfa'ya yerleştirilmiştir. Bkz. **Türkiye İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi İstatistik Yıllığı 1928**, C. I, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928 s. 42-45; Ayrıca nüfusun en fazla yerleştirildiği iller arasında yer alan İstanbul göçmen nüfus bilgileri için bkz. Mehmet Temel, "*Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar*", **Türkler**, C. XIV, s. 164.

⁵³⁷ Ahmet Halaçoğlu, "*Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler*", **Türkler**, C. XIII, s. 895.

Çeşitli bölgelere yerleştirilen nüfus için 1923-1933 yılları arasında 107.574 ev, 15.201 dükkan, 11.317 arsa, 5,932,847 dönüm arazi, 157.422 dönüm bağ ve 168.659 dönüm bahçe yardımı yapılarak bu kesimlerin öncelikle kendilerine yeter hale gelmesine çalışılmıştır.⁵³⁸

Diğer yandan muhacirlerin öksüz ve yetim olanlarının Himaye-i Etfal Cemiyeti başta olmak üzere çeşitli yerlere yerleştirildiği, ayrıca bu öksüz yurtlarında kalan diğer yetim çocuklar gibi birer sanat sahibi olmalarına çalışıldığı eldeki belge ve bilgilerde mevcuttur. Bu konuda Atatürk, 1 Mart 1922 tarihindeki konuşmasında, muhacir çocuklarının birer sanat sahibi olmaları için öksüz yurtlarının birer sanat okulu durumuna getirildiğini; yurtları düşman işgaline uğrayan soydaşlarımıza yardım ve bilimsel bir tarzda iskânlarının yapılmasının Türkiye'nin sağlık ve sosyal yardımlardaki en önemli gayesi olduğunun vurgusunu yapmış oluyordu⁵³⁹:

“...Muhacir ve mülteci eytamı için açılan darüleytamların birer darıssıma haline getirilmelerine çalışılmaktadır. Hududu milliye haricinde kalan yerlerden iltica eden dindaşlarımız, şimdilik yalnız muaveneti nakdiye görmektedir. Bu sene bunların ve daha memleket dâhilinde muhtacı iskân olanların iskânlarına başlanacaktır. Sıhhiye ve muaveneti içtimaîye hususatında takibettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle efradı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahül-beden olarak yetiştirilmesi....Bu yurtları düşman elinden kalan milletdaşlarımıza muavenet ve ilmî bir tarzda iskâna ehemmiyeti mahsusa verilmektedir. Bu bapta lâzım gelen tetkikat yapılmakta ve bu gayeleri temin edecek programlar tertip olunmaktadır...”⁵⁴⁰

Muhacirlerin bir yerlere yerleştirilmesi tek başına bir çözüm getirmiyordu. Bunların iâşe ve düzenli geçimlerini sağlayacak iş ortamının da hazırlanması gerekiyordu. Bunun için devlet, 1923–1929 yılları arasında muhacirlerin çoğuna Rumlardan kalan topraklar verilirken, geldikleri yerlerde meslek bilgilerine göre yerleştirilmesi sağlanıyordu. Örneğin geldikleri yerlerde tütüncülükle uğraşıyorlarsa bildikleri işi yapmalarını sağlayacak arazilere, bağcılık tecrübeleri varsa bağlık

⁵³⁸ “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları”, *Sağlık Dergisi*, C. XXII, S. 10-11, (Ekim-Kasım 1948), s. 109.

⁵³⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Toplanma Yılına Açış Konuşması (1 Mart 1922)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S: 108-119, (Ocak-Aralık 2006), s. 20.

⁵⁴⁰ *Atatürk'ün Söylev...*, s. 216-217.

bölgelere, serbest meslek sahibi ise yani herhangi bir meslekte yeterince uzman değilse köylere yerleştirilerek geçimleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁴¹

1923–1929 yılları arasında devlet, tarımla uğraşan çiftçi muhacirler için gereken tohumluk buğday, tarım aletleri, çift öküzlerin tedarikini sağlayarak muhacirlerin muhtaçlığını az da olsa gidermeye çalışmıştır.⁵⁴² Çift öküzlerin tedariki konusunda ilginç olaylar da yaşanmıştır. Bunlardan biri, Yunanistan’dan mübadele suretiyle Türkiye’ye gelen muhacirlere dağıtılmak üzere bakanlıktan tesviye edilecek olan çift öküzlerinin Anadolu’dan mı Bulgaristan’dan mı tedariki hususunda tartışmalara neden olmuş, Anadolu’nun bazı bölgelerinde salgın hastalıkların henüz temiz olan Trakya’da sirayet ettirilmesinden kaçınarak Meclis buyutuyla Anadolu’dan Trakya’ya bilhassa hayvanlardan öküzlerin ithal edilmesinin yasaklanmasına binaen çiftçinin ihtiyacının karşılanması amacıyla Trakya’dan, buradan tedarik edilemediği takdirde öküzlerin Bulgaristan’dan satın alınması, hudutlarda sağlık kontrollerinin yapılması ve kontrolden sonra yurda sokulması uygun olacağı kararı çıkmıştı.⁵⁴³

Muhacirlerin işe sorunlarının büyük oranda çözülmesini sağlayan yasa, 1934 yılında çıkarılmıştır. 1934 yılında çıkarılan kanun, muhacirlerin afetzede olarak devlet yardımından yararlanması sağlamıştır. 1934 tarih ve 2661 no’lu bu kanunun birinci maddesine göre; kuraklık gören veya dolu, sel gibi afetlere uğrayan çiftçilere verilmek üzere maliyet fiyatına iki yıl vadeli tohumluk ve yemeklik buğday yardımlarından muhacirlerin de yararlanmasına imkân sağlanmıştır.⁵⁴⁴

Diğer yandan muhacirlerin devlete bağımlılığını azaltmak, geride kalan taşınabilir mallarının Türkiye’ye getirilmesini sağlamak ve muhacirlerin kendi mesleklerine devam etmelerini sağlamak için 1934 yılında kapsamlı bir yasa daha hazırlanmıştır. 2396 sayılı yasa ile devlet, muhacirlerin beraberinde getirdikleri bazı taşınabilir mallardan gümrük vergisi almamıştır. Kanuna göre, çiftçi olan muhacirlerden, çift hayvanları, arabaları, araba ve koşu takımları, çiftçiliğe mahsus

---

⁵⁴¹ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 34.

⁵⁴² BCA: 272.11/ 18.83.21/ 12.5.1924.

⁵⁴³ BCA: 272.11/ 18.83.21/ 12.5.1924.

⁵⁴⁴ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XIV, Devre:4, İçtima: 4, Ankara: TBMM Matbaası, 1935, s. 375.

her nevi alat ve edevat ve makineler, her nevi damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıkları kâmilen ve öteden beri besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla ziraî mahsullerden kıymeti altı bin liraya kadar olan⁵⁴⁵ miktarından; sanatkâr ise: her nevi sanat alât ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları ve alat ve edevatı kâmilen ve fabrikaları masnuatından ve iptidai maddelerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarlarından; tüccardan ise: öteden beri sata gelmekte oldukları ticaret mallarından kıymeti (12.000) liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tabi maddelerle trikotaj ve kauçuk sanayii masnuatından olan ayakkabıları hariç) olan eşya, alet ve araçlardan gümrük vergisi alınmamıştır”⁵⁴⁶.

Bütün bu bütçeyi rahatlatıcı yasal önleme rağmen, savaşlar sonucunda anayurtlarından ayrılarak Türkiye’ye göç eden muhacirlerin devlet bütçesine maliyeti oldukça ağır olmuştur. Muhacirlerin 1922 yılından 1937 yılı sonuna kadar devlet bütçesine getirdiği maliyet, 30.191.851 lira tutmuştur.⁵⁴⁷ Yapılan yardımların mali boyutu 1923–1938 yılları arasında çeşitli bakanlıkların bütçeden aldığı payla karşılaştırdığımızda daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye’ye göç edenlere ayrılan bu para, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin yedi yıllık bütçeden aldığı paydan, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 1924 yılı bütçesinde aldığı 27.279.386 liralık tahsisattan daha fazla olduğu görülecektir.⁵⁴⁸

6.2. Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları

Gerek Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet yönetimini meşgul eden ve devlet yönetiminin bu konuda izleyeceği siyasetle devletler arası dengenin kurulması veya bozulmasında hassas denge olan konulardan biri de mülteci sorunudur. Sayıları muhacirler kadar olmasa da ülkemize çeşitli nedenlerle iltica etmiş devlet yardımına muhtaç mültecilerin barınması ve iaşesinin sağlanması yanında bu konuda uluslararası dengeyi bozmayacak şekilde bir

⁵⁴⁵ **Düştur**, Üçüncü tertip, C. XV, Kasım 1933-Ekim 1934, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934, s. 285-287.

⁵⁴⁶ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

⁵⁴⁷ **Cumhuriyet Halk Partisi, On beşinci Yıl Kitabı...**, s. 395.

⁵⁴⁸ Bkz. Ekler bölümünden bütçeler kısmı.

siyaset izlenmesi genç Cumhuriyetin dünya kamuoyunda vereceği önemli bir sınavdı.

Savaşlar sonucunda dünyada yeni siyasi rejimler kurulmuştu. Bu rejimlere muhalif olan kişilerin bir kısmının Türkiye'ye sığınması, Türk hükümetinin bu mültecilere karşı ince bir siyaset izlemesini zorunlu kılıyordu. Özellikle, sayıları 200.000 kişiyi bulan Rusya'daki Bolşevik devriminden kaçıp İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar ve Wrangel ordusu mensuplarına karşı Türk hükümetinin göstereceği tavır, uluslararası siyaset açısından önemliydi. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında önemli yardımları olan Rusların bu konuda gücendirilmemesi gerekmekteydi.⁵⁴⁹ Türk hükümeti, bu tür ideolojik nedenlerle göç eden mültecilere karşı tutumunu insani yardım boyutuyla ele almıştır. Bu anlamda mültecilerin acil iâşe, sağlık ve barınma ihtiyacını sağlamış, ama gerektiğinde sınır dışı edilmeleri konusunda gerekli siyasi tavır da gösterilmiştir.

Türk hükümeti, siyasi nedenlerle Türkiye iltica etmiş bu mültecilerin barınması ve iâşesinin sağlanmasına gereken özeni göstermişse de Rus yönetimine karşı ters düşmemek için gerekli bir takım adımlar da atmıştır. Bu adımlardan en önemlisi, bu tür mültecilerin ülkelerine geri gönderilmesini güvenle sağlamak olmuştur. Eldeki arşiv kaynaklarında, bu mültecilerin ülkelerine geri gönderilirken siyasi güvence alınıp alınmadığı konusunda herhangi bir belge olmasa da, bu mültecilerin geri gönderilmesine yönelik yerel yönetimlerle yazışmalar yapıldığını, bütçeden yerel yönetimlere mültecilerin yol masrafları için kaynak aktarıldığını görmekteyiz.⁵⁵⁰ Buldukları süre içerisinde bu mülteciler, çadırlara, vakıflara ait binalara, fabrikalara yerleştirildikleri ve uluslararası yardım kurumu statüsünde çalışan Hilâl-i Ahmer'in bu kesimlere yardım yaptığını eldeki bilgilerden öğreniyoruz.⁵⁵¹

Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşında esir düşüp Mısır, Sibirya, İtalya, Yunanistan, Irak ve diğer bölgelerden mütarekeden sonra İstanbul'a getirilen ve sayıları yaklaşık 60.000'i bulan Osmanlı esirleri bir diğer mülteci grubunu

---

⁵⁴⁹ Temel, **a.g.m.**, s. 164.

⁵⁵⁰ BCA: 030.10/ 81.531.17/ 31.12.1938.

⁵⁵¹ Temel, **a.g.m.**, s. 164.

oluşturmaktaydı.⁵⁵² Bu gruba dâhil olanların birçoğu, Lozan antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra ülkelerine geri gönderilmiştir. Geçici olarak Türkiye’de bulunan ve mülteci statüsünde yardım yapılan bu grubun barınma, iâşe ve yol masrafları Türk hükümeti tarafından karşılanmış ve bunun için elçiliklere para gönderilmiştir.⁵⁵³

Bir başka grup ise, işgal edilmiş bölgelerden gelen ve sayıları 5000’e ulaşan, yönetici, memur ve bunların aile, dul ve yetimlerinden oluşmaktaydı. Bu mülteci grubuna, Türk hükümeti tarafından uzun süreli yardım yapılmış, bu grupların barınacağı yerler tahsis edilmiştir. Bu grup içerisine giren mültecilerin muhacirler gibi devlet yardımından yararlanmaları için bir takım yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 2396 sayılı kanun ile muhacirlerle birlikte bu mültecilerin de kendi eşyaları, malları ve hayvanlarından gümrük vergisi alınmamış olması bunun en iyi göstergesidir.⁵⁵⁴

Bu konuda Hilâl-i Ahmer’in yapmış olduğu yardımları da unutmamak gerekir. Özellikle mülteciler için geçici barakalar ve çadırlar yaparak onların geçici de olsa barınmaları sağlanmıştır.⁵⁵⁵ Hilâl-i Ahmer’in bu konudaki yardımlarını yaygınlaştırmak ve etkili hale getirmek için 1937 yılında “gayri melhuz” yani diğer masraflar tertibinden Cemiyet bütçesine 30.000 lira aktarılmıştır.⁵⁵⁶ Hilâl-i Ahmer’in yanı sıra, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Fukaraperver Cemiyetleri mültecilere yiyecek ve giyecek yardımları yapmışlar, bu konuda CHP hükümetinin en büyük destekçisi olmuşlardır.

6.3. Muhacir ve Mültecilere Yapılan Dış Yardımlar

Muhacir ve mültecilere yapılan yardımlar sadece devlet yardımlarıyla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra başta Müslüman ülkeler olmak üzere Avrupa devletlerinde yaşayan Türklerden, Hıristiyan dini liderlerden muhacir ve mültecilere verilmek üzere Türkiye’ye çoğunlukla para yardımında bulunulmuştur.

---

⁵⁵² Aynı yer, s. 164.

⁵⁵³ Türkiye Hilâlahmer Mecmuası, S: 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 368.

⁵⁵⁴ TBMM Kavanin Mecmuası, C. XIII, Devre:4, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

⁵⁵⁵ BCA: 030.18.01.02/ 75.41.13/ 20.5.937.

⁵⁵⁶ BCA: 030.18.01.02/ 75.41.13/ 20.5.937.

Müslüman ülkeler içerisinde Mısır'ın bu yardımlarda ön planda olduğu, özellikle bu ülkede yaşayan Bolulu ve Mengenli aşçı esnafının Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 101 İngiliz lirasının Yunanistan'dan gelecek muhacirlere harcanmak üzere gönderildiği arşiv kayıtlarında mevcuttur.⁵⁵⁷

Diğer yandan Papa'nın İstanbul'da bulunan vekili Philippe tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 5.000 liralık çekin gönderilmesi Türk hükümetini hayli memnun etmişti. Durumu kamuoyu ile paylaşmak ve yardımların siyasi ve ekonomik olarak yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla yardımın Osmanlı Bankası'ndaki hesaba kaydı yapılarak durumun gazetede ilanıyla kamuoyuna açıklanması Türkiye'nin içte ve dışta destek bulması için oldukça önemliydi.⁵⁵⁸

Buna benzer yardımlar, ülkenin siyasi olarak da prestijini artırmaktaydı. Çünkü Türkiye, savaşlar sonucunda yerlerini ve yurtlarını terk eden göçmenlere yardım elini uzatarak birçok ölümlerin önüne geçmesi, insan hakları çerçevesinde ele alınırsa insanlık için önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş oluyordu.

6.4. Muhacir ve Mültecilere Yardımda Yapılan Usulsüzlükler

Muhacir ve mültecilere yapılan yardımlar sırasında en fazla rastlanan usulsüzlüklerden biri bu kesimlere verilen arazi, ev gibi taşınmaz malların dağıtım sırasında olmuştur. Özellikle nüfus mübadelesinden sonra muhacirlerin Türkiye'ye gelmesinin hızlandığı ve muhacirlere verilecek arazilerin dağıtımını kolaylaştıran düzenlemelerin yapılmasından sonra usulsüzlük veya sahteciliğin arttığı görülür. Bu konuda usulsüzlüğün en bilindik yaygın yöntemlerinden biri; sahte nüfus bilgileriyle kendini muhacir gibi göstererek muhacirlere tahsis edilen arazilerin gasp edilmesidir. Bu yöntemle Malatya ilinde bir ev, 2500 metrekarelik sebze tarlası elde eden Mustafa adlı kişinin nüfus kayıtları detaylı bir şekilde incelendikten sonra muhacir olmadığı, kendisinin Kiğı ilçesinin Fahmur köyü nüfusuna kayıtlı olduğu anlaşılmış, yalan beyanda bulunduğundan hakkında yasal işlem yapılmasına karar verilmişti. Ayrıca, elinde bulunan hanenin ve arazinin geri alınmasına, işgal ettiği süre için icar bedeli alınması ve mal sandığına teslimine karar verilmişti.⁵⁵⁹ Bu sahteciliğe benzer

⁵⁵⁷ BCA: 030.10/ 198.355.9/ 4.11.1923.

⁵⁵⁸ BCA: 030.10/ 198.355.8/ 4.11.1923.

⁵⁵⁹ BCA: 272.12/ 61.178.4/ 27.12.1928.

olayları, başka örneklerle çoğaltmak mümkündür.⁵⁶⁰ Buna benzer örnekler, muhacir ve mültecilerle ilgili nüfus bilgilerinin sağlıklı alınmadığı, devlet görevlerinin görevlerini tam olarak yapmadığı veya işlerin iltimasla yürüdüğünü gösteren delillerdir.

Muhacirlere verilen arazi dağıtımı sırasında meydana gelen dağıtımlardan birinci derecede sorumlu olan İmar ve İskân Vekaleti'nin görevini tam olarak yapmaması veya yukarıdaki paragrafta bahsedilen olay gibi sahteciliğin artması karşısında Vekâletin gerekli tedbirleri almamış olması, TBMM'de ateşli tartışmaların çıkmasına da neden olmuştur. Tartışmaların odağında yer alan isimlerden biri olan Ali Şuuri Bey (Karesi): "...Bakanlıkta ihtisas yerine iltimas kaim. Mutlakiyet'te bendegân, Meşrutiyet'te ihvan, Cumhuriyette yâran... Evler zeytinlikler mütegalibenin elinde kalmış, mübadillere verilmemiştir. Mebuslara zeytinlikler verilmiştir..."⁵⁶¹ sözleriyle başta İmar ve İskân Vekâleti olmak üzere, sorumluları ağır bir şekilde eleştirmiştir. Vekâletin muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda izlediği siyaset bu eleştiriler yanında çeşitli iddialarında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iddiaları dile getirerek Mecliste hararetli tartışmaya neden olan Zeki Bey (Gümüşhane): "Yunanistan'a giden komisyon, vazifesini yapmamıştır. Mübadillerin yerleri hazırlanmadan, 5-6 ay içinde ekonomik durumları, iklim şartları tespit edilmeden gönderilmişlerdir. Facianın çoğu bu yüzdendir. Verilen para ile bir şey yapıldığını görmedik. Samsun faciası tahsis edilen evlerin verilmeyip, muhacirlerin çadır bezlerine terki sonucudur. Samsun'da muhacirler için kurulan köylere iskân edecek kimse kalmamış, hepsi kırılmıştır. Trabzon, Polathane, Samsun Kastamonu, Keskin arasında sürünen muhacirin mesulü kimdir?"⁵⁶² sözleriyle vekaletin görevini yapmadığından dolayı bir çok muhacirin sefalet içerisinde yaşamaya mahkum edildiğini dile getirmiş, bundan birinci derecede İmar ve İskân Vekâletini sorumlu tutmuştur.

⁵⁶⁰ BCA: 272.12/ 61.177.18/ 26.12.1928.

⁵⁶¹ Bu konuda meclisteki geniş tartışma için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. X, Devre: II, İçtima: II, Tarih: 05.11.1340/1924, s. 26-36; K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927**), C. II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s. 368-369.

⁵⁶² K. Öztürk, **a.g.e**, s. 368.

Buna benzer bir başka eleştirisi ise, Sivas Milletvekili Halis Turgut'tan gelmiştir. Turgut: "...Sivas yöresine, mübadeleye tabi olmayan Sırbistan'dan Boşnak ve Arnavutlar sevk edilmiş, tarımla uğraşanlar kasabaya, sanatkârlar köylere gönderilmişlerdir. Tertip edilen yerlere gitmeyenlerin elinden alınan senetlerle iskân haklarını yitirmişlerdir...Biz İmâr ve İskân Vekaletini muhacirleri öldürmek için kurmadık. Bakanlık darülacezeye dönüştürülüp, nerede emekli, mazûl ve kaçak asker varsa vekalette memuriyet verilmiş, emvali metrûke hak sahibine verilmeyip, nüfuzlu kişilerin işgaline terk edilmiştir..."⁵⁶³

Bütün bu eleştiriler karşısında dönemin Mübadele İmar ve İskân bakanı Refet Bey (Canitez), eleştirilerin yersiz olduğunu, yerleştirme sırasında iskân raporlarının eksiklik olduğunu, bazı tutucu yerli halkın muhacirleri kabul etmemesinden doğan bir takım sorunlar çıktığını, ancak bunda Vekâletin suçunun olmadığını dile getirerek eleştirilere cevap vermiştir.⁵⁶⁴

Mecliste bazı milletvekillerinin eleştirisi odağında yer alan Vekâlet'in görevini yapmamasından dolayı ortaya çıkan usulsüzler, asıl olarak yerel idareci, kaymakam, iskân müdürleri gibi kesimlerin görevlerini ihmal etmeleri veya görevlerini suiistimal etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Elde edilen arşiv belgelerine, görevini suiistimal eden veya hakkında en fazla şikâyet edilen yerel idarecilerin başını iskân müdürleri ve iskân memurlarının çektiği dikkat çekicidir. Bu idarecilerin görevlerini yapmadıkları, muhacirlere kötü davrandıkları⁵⁶⁵, torpil ve iltimas ile muhacirlere verilmesi gereken arazileri akrabaları veya yakınlarına peşkeş çektiklerine dair bilgiler⁵⁶⁶ bizi, suiistimal veya usulsüzlerin çoğunun yerel kaynaklı idarecilerden beslendiği sonucuna götürmektedir.

Daha çok muhacirlerle ilgili yapılan usulsüzlüklerden bir diğeri ise, bazı tüccarlar tarafından muhacirlerin kaçakçılığa teşvik edilmesiyle ilgilidir. Özellikle Türkiye'de kıt bulunan petrol ve şeker gibi maddelerin muhacirler vasıtasıyla illegal bir şekilde ticari maksatlarla ülkeye sokularak piyasada büyük kârlarla satıldığına

⁵⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, Devre: II, İçtima: II, Tarih: 05.11.1340/1924, s. 26-36.

⁵⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, Devre: 2, İçtima: 2, Tarih: 05.11.1340/1924, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 42-45; K. Öztürk, a.g.e, s. 369.

⁵⁶⁵ BCA: 272.11/ 19.95.18/ 27.9.1924.

⁵⁶⁶ BCA: 272.11/ 19.91.18/ 18.8.1924.

dair haberler, dönemin gazetelerinde sıkça rastlanmaktadır. Bununla ilgili haberlerde muhacirlerin genellikle bir defalık petrol getirdikleri, şeker ticaretinin ise, defalarca ülkeye giriş çıkış yapan muhacirler vasıtasıyla yapıldığı yazılıdır. Bazı tüccarların şeker kaçakçılığını özendirmek için muhacirlere avans para verdikleri yine dönemin gazete haberlerinde sıkça geçmektedir.⁵⁶⁷

Görünen o ki, muhacir ve mültecilerle ilgili usulsüzlüklerin çoğu emlak yüzünden ortaya çıkmış, bu konudan direkt sorumlu Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin çözümlerde geç kalması tartışmalara ve şikâyetlere neden olmuştur. Özellikle Cumhuriyet'in ilk beş yılında nüfus mübadelesi Türkiye'ye yoğun göçün yaşanmasına neden olmuştu. Bu sırada yetersiz personel, muhacir ve mültecilerle ilgili nüfus bilgilerinin eksikliği fırsatçıların işine yaramış, bu konuda haksız kazanç elde etmişlerdir. CHP yönetimi, muhacirlerle ilgili şikâyetleri dikkate alarak gerekli soruşturmayı açmıştır. Ancak bir çok usulsüzlük ve suiistimal delil yetersizliğinden sonuçsuz kalmıştır.

7. Doğal Afetlerde Zarar Görenlere Ayni ve Nakdi Yardımlar

Osmanlı Devleti döneminde *muhtacin-i zürra* diye adlandırılan yardımlarda öncelik tanınan bir grup vardı ki bundan kıtlık, kuraklık, dolu, sel gibi bir takım doğal afetler neticesinde tohumluk ve ekmeklik zahireden yoksun kalan tarımsal üreticiler kastedilmekteydi.⁵⁶⁸ Osmanlı üretiminde önemli yeri olan tarımsal ürünler aynı zamanda ekonominin de bel kemiğini oluşturuyordu. Üretim temeli tarımsal ürün olduğundan afetler denince daha çok tarım alanlarının zarar görmesi anlaşılmaktaydı.

Cumhuriyet devrinde ise, afetler konusuna daha genel bakılmakta, yardımlar daha sistemli yapılmaktaydı. Yardımların sistemli olmasında Dahiliye Vekâletinin, İmar ve İskân Vekâleti veya İskân Müdürlüğü gibi resmi kurumların ve Hilâl-i Ahmer gibi kuruluşların ahenkli çalışmasının etkisi bulunmaktadır. Ani afetler karşısında devletin yardımı, felaketlerin meydana geldiği bölgelere para yardımı göndererek felaketzedelerin yaralarını sarma şeklinde olmuştur. Ancak şurası bir

---

⁵⁶⁷ *Milliyet*, 5 Mart 1934, s. 3.

⁵⁶⁸ Özbek, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918*”, s. 114.

gerçek ki, gerekli personel veya ekipman eksikliği devlet ekonomisinin yetersizliği yüzünden afetzedelere yeterince yardım ulaştırılmamasına neden olmuştur.

Bunu yapılan yardım miktarlarından, felakete maruz kalan insanlara yapılan yardım miktarından ve yardımlardan sonra afet bölgelerinde birçok sorunun devam etmesinden anlamaktayız.

7.1. Sel ve Dolu ve Fırtınada Zarar Görenler

Sel, dolu ve fırtınanın verdiği zararlar sadece tarımsal alanların zarar görmesine neden olmamış, aynı zamanda binaların, köprülerin, yollarında zarara uğramasına, insanların mağdur olmasına neden olmuştur.

Devletin bu afetler karşısında benimsemiş olduğu yöntemler arasında, felaket bölgelerine olağanüstü hallerde kullanılmak üzere ayrılan bütçeden felaket bölgelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için para gönderilmesi, felakete uğrayan kişilerin başka bölgelere yerleştirilmesi, felakete uğrayan çiftçilerin borçlarının ertelenmesi⁵⁶⁹, çiftçilerin ödedikleri vergilerden indirim yapılması veya ziraat bankası vasıtasıyla çiftçilere yardım yapılması gibi uygulamalar yer almaktaydı.⁵⁷⁰ Ekonomisi büyük oranda tarıma dayanan Türkiye'nin çiftçilere ayrı bir önem vermesi gerekiyordu. Bu yüzden evleri seller yüzünden tahrip olmuş veya yıkılmış köyler için evlerin yeniden inşası için para yardımında bulunulmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk büyük çaplı sel baskını 1923 yılında Van ilinde yaşanmıştır. 1923'te aşırı yağmurlardan dolayı meydana gelen sel baskınının Van'daki halkı tehdit etmesi üzerine buraya "muhacirlerin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için" 319 sayılı kanun gereğince ayrılan 1.000.000 lira tahsisattan 15.000 lirası bölgeye aktarılarak, burada yaşayan halkın can güvenliğini sağlayıcı tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁵⁷¹ Bu önlemler arasında, günümüzde de hâlâ kullanılmakta olan seli önleyecek setler yapılması, tahliye kanallarının açılması gibi uygulamalar ilk sırada yer almaktaydı. Yine, 1925 yılında İzmir'in Germencik

⁵⁶⁹ BCA: 030.18.1.2/ 69.85.12/ 3.11.1936.

⁵⁷⁰ 1924 yılında Erzurumun Bayburt ilçesinin Bulur köyünde meydana gelen dolunun vermiş olduğu zarardan sonra İlyas Efendi adlı bir şahsın "tenzil-i bedel" namıyla açmış olduğu mahkeme sonucunda buna benzer felakete uğrayanların yüzde elli nispetinde vergi indirimi yapılmasına karar verilmiştir. Bkz. BCA: 030.11.1/ 6.22.24/ 17.8.1924.

⁵⁷¹ BCA: 030.18.1.1/ 7.17.7/ 26.4.1923.

ilçesinde meydana gelen sel felaketinden sonra ilçeye 20.000 liralık acil para yardımı yapıldığı arşiv kaynaklarında mevcuttur.⁵⁷² Dönemin şartları dikkate alınırca bu yardım miktarının oldukça büyük bir meblağ tuttuğu anlaşılacaktır.

Bu tür önlemlere rağmen, aniden meydana gelen sel veya fırtınadan meydana gelen felaketlerde evlerini kaybeden veya hasar görenler için devlet para yardımında bulunarak felaketzedelerin yaralarını sarmaya çalışmıştır.⁵⁷³ Aniden meydana gelen sel felaketi aynı zamanda köprü, yol ve haberleşme direkleri gibi yapıların da çökmesine veya zarar görmesine neden olmuştur.⁵⁷⁴ İnsanlara yardım götürülmesinde çok önemli olan bu yapıların tamiri veya yeniden inşası çok önemliydi. Bunun farkında olan CHP hükümeti, zarara uğramış köprü ve yolların onarılması için Dahiliye Vekâletine ek bütçe tahsis etmişti.

Bu felakettin yaralarının sarılmasında en büyük iş Dahiliye Vekâleti ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne düşmekteydi. Bu iki kurumun özellikle Hilâl-i Ahmer'in acil yardımlarda, yardımların zamanında yetiştirilmemesi veya yardım komisyonun geç çalışmasından doğan aksaklıklara rağmen ülkenin en önemli kurumlar olduğu söylenebilir.⁵⁷⁵

7.2. Deprem, Çığ ve Heyelandan Zarar Görenler

Deprem, çığ ve heyelan gibi afetler, Türk halkının hiç de yabancı olmadığı, büyük oranda can ve mal kaybına neden olan felaketlerdir. Özellikle depremler, günümüz Türkiye'sini tehdit eden, depremin yaşandığı yıllarda en fazla can ve mal kaybına neden olan en önemli felaketlerden biridir. Depremler, geçimlerini büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı bölgelerde daha fazla etkisini göstermiş, daha fazla can ve mal kaybına neden olmuştur. Can ve mal kaybı yanında yolların ve haberleşme araçlarının tahrip olması yardımların zamanında ulaşmasını geciktirmekte, bu yüzden can kaybının artmasına neden olmaktadır.

Cumhuriyetin ilanı ile birçok konuda köklü reformlar yapılmasına rağmen depremler konusunda gerekli bilimsel kurum ve kuruluşların açılmamış olması veya

⁵⁷² BCA: 030.18.1.1/ 16.76.8/ 23.12.1925.

⁵⁷³ BCA: 030.10/ 121.860.8/ 9.2.1934; BCA: 030.10/ 121.861.4/ 1.2.1934.

⁵⁷⁴ BCA: 030.10/ 118.826.5/ 12.10.1938; BCA: 030.10/ 118.822.16/ 29.2.1936.

⁵⁷⁵ BCA: 030.10/ 118.822.16/ 29.2.1936; BCA: 030.10/117.819.18/ 11.7.1931.

gerekli hukuksal düzenlemelerin yapılmamış olması, sorunun yapısal çözümlerden uzak bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Burada günümüzde dahi geçerli olan “Tanrının kötülöklere karşı insanları cezalandırması veya Tanrının ibret verici gazabı” gibi yanlış inancın özellikle deprem gibi doğal afetlerde devam ettiğini, bu yüzden afetzedelere yardım ağırlıklı bir çözümden başka kalıcı bir şey yapılamadığı Atatürk dönemi Türkiye’inde olduğu gibi günümüz Türkiye’inde de hâlâ geçerliliği devam etmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında Van’ın Divrikli Köyü ile Narman kazasında meydana gelen deprem sonrasında yapılan yardımlar, Cumhuriyet Türkiye’sinin bu konudaki ilk sınavlarından biriydi. Depremde 30 hane harap olmuş, onlarca insan ise, hayatını kaybetmiştir.⁵⁷⁶ Devlet, öncelikle buralara acil ihtiyaçlar için para yardımında bulunmuştur. Evlerin inşası için iki yol benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, ev inşası için lazım olan kereste gibi malzemelerin karşılanması için hane başına para tahsisi; diğeri ise özellikle ormanlık bölgelere yakın yerlerde oturan haneler için belli miktarda ağaçların kesilerek yıkılan evlerin inşasında veya onarılmasında kullanılmak üzere tahsis edilmesidir. Bu uygulama, sadece deprem felaketi için değil sel, heyelan gibi felaketlerde evlerini kaybeden insanlar için de geçerliydi.

1924 yılında meydana gelen bir diğeri deprem ise, Erzurum merkez olmak üzere Kars ve Ardahan havalisinde meydana gelmiştir. Meydana gelen bu depremin şiddeti Van depreminden daha kuvvetli olduğundan verdiği hasar da daha fazla olmuştur. Başta Dâhiliye Vekâleti ve Hilâl-i Ahmer olmak üzere, felaket bölgesine battaniye, çadır, yiyecek gibi acil ihtiyaçlar için yardım yapılmıştır. Bu yardımlarda, diğeri felaketlerde fazla rastlayamayacağımız bir şekilde askeri birliklerden yardım alınmıştır. Bu depremden sonra, acil kurtarma için insana ihtiyaç duyulduğundan bunun temini için dokuzuncu kolordudan yardım istenmiş, olumlu yanıt alındıktan sonra yaklaşık 1000 asker felaket bölgesine sevk edilmiştir.⁵⁷⁷ Diğeri yandan bu depremde ilk olarak gördüğümüz çalışmalardan bir diğeri ise, Erzurum ve civarında çıkan depremde evleri yıkılan felaketzedelerin evlerinin inşası için pazarlık suretiyle

---

⁵⁷⁶ BCA: 030.10/ 119.837.3/ 28.12.1924.

⁵⁷⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ekim 1924, s. 1; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1924, s. 5.

ihale edilmesidir.⁵⁷⁸ Erzurum bölgesinde yaşanan deprem tecrübesi yardımların daha sistemli ve can kurtarmada önemi inkâr edilemez hale gelen askeri birliklerden yardım alınması gerektiğini öğretmiştir. Aynı yöntemle 1929 yılında Suşehri ve Koyunhisar'da meydana gelen depremde Hilâl-i Ahmer'in yardımı yanında askeri birliklerin de yardımına başvurulduğu görülür.⁵⁷⁹

Depremler kadar can ve mal kaybına neden olmasa da özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen çığ ve heyelan felaketleri de önemli miktarda kayba neden olmuştur. Cumhuriyetten sonra büyük çaplı heyelânın 1933 yılında Karadeniz bölgesinde yer alan Of ve Sümela ilçelerinde meydana geldiği, 724 hanenin zarar gördüğü, 4161 nüfusun heyelan bölgesinden Bayburt'a sevk edildikleri arşiv kaynaklarında mevcuttur.⁵⁸⁰ 1933 yılında Artvin'de meydana gelen çığ felaketinde ise, birçok insanın çığ altında kaldığı valilik tarafından Dâhiliye Vekâletine bildirilmiş, bir an önce yardım istenmişti.⁵⁸¹ Bu yardımlarda ön plana çıkan Dâhiliye Vekâleti ve Hilâl-i Ahmer gibi kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla halkın çadır, iaşe ve acil tıbbi yardım ihtiyaçları karşılanmıştır.⁵⁸²

7.3. Kuraklıktan Zarar Görenler

Halkının çoğu kırsal kesimde yaşayan ve ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı Türk halkı için kuraklık önemli felaketlerden biridir. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk ciddi kuraklık 1923 yılında meydana gelmiştir. Özellikle Trakya havalisiyle Konya, Eskişehir, Karahisar ve kısmen Ankara vilayetleri ve bağlı kasabalarda meydana gelen aşırı kuraklık nedeniyle hububat darlığına ve dolayısıyla açlık tehlikesinin baş göstermesine neden olmuştur. Bu yerlerde kuraklık sıkıntısının aşılabilmesi için İktisat Vekâleti'nin çalışmalarıyla bir önlem paketi Bakanlar Kuruluna sunulmuştu. Bu önlem paketi içerisinde; 1-Milli Savunma emrindeki kamyonlardan 50'sinin Yahşihan, Ulukışla, (Denize kadar) Sivas, Çorum, Yozgat, Kayseri havalisinden tarifeye göre nakliyeye tahsis ettirmek, milli savunmaya ait otomobiller yeterli olmadığı takdirde yenilerinin alınması sağlamak, 2-Milli

⁵⁷⁸ TBMM Kavanin Mecmuası, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 1.

⁵⁷⁹ BCA: 030.10/ 119.837.13/ 4.9.1929.

⁵⁸⁰ BCA: 030.10/ 121.863.5/4.4.1933.

⁵⁸¹ BCA: 030.10/ 121.860.4/ 29.4.1933.

⁵⁸² BCA: 030.10/ 119.837.10/ 5.1.1931.

Savunma bakanlığınca dağıtımı yapılmakta olan develerin geçici olarak adı geçen yerlerde taksitle kiraya verilmesi, 3-Maliye Bakanlığınca bu iller ve bu illerin beslediği Batı Anadolu vilayet ve bağlı yerler için her ihtimale karşı un ve buğday satın alabilmek ve dağıtabilmek için ihtiyaten olağanüstü bir ödenek ayrılmasının zorunlu olduğu, 4-Memleketi içinde bulunduğu bu felaket ve zor durumdan kurtarmak son çare olarak, ihtiyaca göre dışardan buğday ve un ithali ve bunlardan vergi alınmaması, gümrüğün geçici olarak kaldırılması gibi konulara yer verilmekteydi.⁵⁸³ Ayrıca Ruslarla anlaşma yapılarak petrol ve buğdaya karşılık, İncir, üzüm, kömür, fındık verilmesi için Hariciye Vekâletinin bir an önce faaliyete geçmesinin yararlı olacağı vurgulanmıştı.

Diğer yandan yukarıda Bakanlar Kurulu'na sunulan ve daha sonra kabul edilen kararnameye dayanılarak kuraklık ve darlık bölgesinde halkın sıkıntısını gidermek ve gelecek seneye ait üretim artışı ve geçim kolaylığı sağlamak maksadıyla, adı geçen yerlerde açılacak yol inşaatı hakkında, Ankara, Eskişehir, Aksaray, Afyon, Yozgat, Kırşehir vilayetlerine birer telgraf gönderilerek, ulaşımı sağlayacak yol ve köprülerin bir an önce bitirilmesi konusunda Bakanlar Kurulu 1928 yılında bir kararname daha çıkarmıştı.⁵⁸⁴ Bu kararnameye göre; 1-İllerin bütçesine konulan yol inşaatı ödeneğinin bu sene için tamamen kuraklık ve darlık bölgelerine sarf edilmesi, adı geçen yerlerin köy ve yollarının derhal tamir ve yapımına başlanması ve inşa edilecek köy yollarının mümkün olduğu kadar darlık mntıklararı ve civarından seçilmesi, 2-Yol inşaatının daha ziyade emanet usulü yapılması kaymakam ve nahiye müdürlerince denetiminin temini, 3-Yol işlerinde çalışabilecek durumdaki kadınlar ile yapabilecekleri işlerde çocukların çalıştırılması mutlak surette muhtaç olanların bulunması, 4-İşçi yevmiyesinin lüzum görülen yerlerde iki, üç günde bir ve en geç her yerde her hafta sonunda ödenmesi, 5-Bütçesi tasdik edilmeyen ve incelemede bulunan vilayetlerde yol inşaatı hafriyatı çalışmalarının devamını sağlamak için yeni sene bütçesinden karşılanmak üzere avans olarak icra edilmesine karar verilmiş⁵⁸⁵, gerekenlerin yapılması için Maliye

⁵⁸³ BCA: 030.10/ 184.266.1/ 13.12.1923.

⁵⁸⁴ BCA: 030.10/ 184.266.7/ 18.7.1928.

⁵⁸⁵ 1928 yılında kuraklık bölgelerindeki vilayetlerde iş imkanı açmak ve halkın ihtiyaçlarının teminini sağlamak gayesiyle yaptırılacak yol ve köprüler için 250.000 lira ödenek ayrılmıştır. Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 029.47.12/ 31.7.1928.

Vekâleti ile Nafia Vekâleti birinci derecede sorumlu tutulmuştu.⁵⁸⁶ Ayrıca kuraklığın etkili olduğu illerde, mahsulleri hasara uğrayan çiftçilerin ziraat bankasına olan borçlarının ertelenmesine karar verilmişti. Borçların ertelenme süresi ve ne şekilde hangi şartlarda ertelendiğine dair elimizde tam bir bilgi olmamakla beraber, ziraat bankasının önce haciz yoluna, sonra borçları erteleme yoluna gittiği belgelerle sabittir.⁵⁸⁷

Kuraklığın getirdiği darlık ve açlığın önlenmesine yönelik bu çalışmalar ancak 1928 yılından sonra etkisini göstermiştir. Bu tarihten sonra CHP hükümeti iller bazında koordineli bir şekilde çalışarak kuraklıktan doğan açlık ve sefaleti yok etmeye çalışmıştır. Bakanlık düzeyinde en fazla üzerinde durulan konulardan biri olan kuraklık sonucunda darlığın giderilmesi için her ilden aylık ve yıllık raporlar istenmiştir. Bu raporlar sonucunda illerde köylü ve tüccarların elindeki buğday, mısır, arpa gibi tarımsal ürün stokları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yolla hem kuraklığın ağır geçtiği illere bahsedilen tarım ürünlerinin kaydırılması sağlanmış hem de illerde fırsatçı stokçuların önlerinin kesilmesi amaçlanmıştı. 1930 yılından sonra detaylı şekilde hazırlanan raporlar, Türkiye'nin ülke bazında kuraklık veri haritasını yapması yanında önceki yıllara göre ürünlerin azalış ve artış grafiğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu konuda en detaylı bilgiler edindiğimiz 1934 yılı raporlarına göre; Trabzon, Edirne, Samsun, Çanakkale, gibi illerde kuraklık yaşandığını, tüccarın ve çiftçinin elinde hububat stokları hakkında detaylı bilgiler verilerek, stokların erimesine paralel olarak bu illere önceden yardım yapılması sağlanmıştır. Rapora göre; kuraklık sınıflandırmasının sadece buğday, mısır, arpa gibi tarımsal ürünlerle sınırlı olmadığı tütün, pamuk gibi sanayi bitkilerini de kapsadığı görülmektedir.⁵⁸⁸ Yine raporda, Türkiye'nin tarım ürünlerinin yıllara göre artış ve azalış grafiği çıkarılarak iller bazında önemli veriler elde edilmiştir. Bu veriler, devletin daha sistemli ve önceden tedbir almasını sağlayıcı niteliktedir. Şöyle ki, raporda iller bazında yağışlar, ürünlerde önceki yıllara oranla artış yüzdesi vs. verilmesi, CHP hükümetinin önlemler konusundaki işini kolaylaştırmıştır.

---

⁵⁸⁶ BCA: 030.10/ 184.266.7/ 18.7.1928.

⁵⁸⁷ BCA: 030.18.1.2/ 1.6.8/ 5.12.1928.

⁵⁸⁸ BCA: 030.10/ 184.266.11/ 24.5.1934; Ayrıca bkz. BCA: 030.10/ 184.266.19/ 26.6.1935.

Kuraklığın verdiği zarar sadece tarım alanları ile sınırlı değildir. Kuraklık sonucunda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir çok otlak ve meraların yok olduğu, bu yüzden hayvan telefı yaşandığı, insanların elindeki tohumluk buğday ve arpanın kendileri ve hayvanlarının iâşesi için kullandıkları, il ve ilçe merkezlerinden Dahiliye Vekâleti ve Hilâl-i Ahmer merkezlerine bildirilmiş acil yardım edilmesi konusunda yetkili merciler uyarılmıştır.⁵⁸⁹ Kuraklık sonucunda oluşan kıtlık ve açlığın önüne geçmek amacıyla başta Hilâl-i Ahmer, önce 2500 lira para yardımı yapmış, ardından 1000 lira daha göndererek felaketzedelerin yaralarını sarmaya çalışmıştır.

CHP hükümeti, yukarıdaki paragrafta bahsedilen kuraklık sonrasında oluşabilecek açlık tehlikesini önlemek için 1935 yılında bir yasa çıkarmıştır. 2661 nolu yasa ile; ziraat bankasınca satın alınıp, alım merkezlerindeki depolarda bulunan buğdaylardan muhacirler gibi kuraklık felaketine uğrayan çiftçilere de, mal olduğu fiyatla veya aynen tahsil olunmak üzere vekiller heyeti kararıyla bir milyon liralık kadarı zincirleme borçlanma yolu ile ve iki yıl vade ile tohumluk ve yemeklik olarak verilmesine karar verilmişti.⁵⁹⁰ Bu yasadan sonra kuraklık gibi felâketlere karşı tedbir almaya önem veren CHP hükümeti, un ve buğday gibi halkın temel besin maddelerini stoklamaya başlamıştır.⁵⁹¹ Bu yolla hem felaket bölgelerinin acil iâşe ihtiyacı karşılanıyor, hem de stokçu tüccarların önü kesilmiş oluyordu.

7.4. Yangından Zarar Görenler

Cumhuriyet döneminde yangınların en önemli sebepleri arasında; tedbirsizlik, ihmalkârlık, bilgisizlik, yangınları önlemeye yönelik gerekli donanımın olmaması veya Batı tarzında modern bir itfaiye teşkilatının kurulmamış olmaması yer alır. Cumhuriyetten önce, haberdar olduğumuz en fazla yangınlar İstanbul'da çıkmıştır. Çoğunlukla cehalet ve bilgisizliğin sebep olduğu bu yangınlarda onlarca hatta

---

⁵⁸⁹ 1934 yılında hayvan telefâtının yaşandığı Van ilinde; merkezde 63010 koyun, 12390 keçi, 3431 sığır, 354 manda, 573 at, 305 eşek, 34 katır ve iki deve ki ceman 80149 hayvanının öldüğü ve yeni doğan kuzu ve oğlak telefâtının % 75 olduğu Van vilayetinde 12.5.1933 tarih ve 40 nolu telgrafname ile bildirilmiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 184.269.2/ 15.5.1933; Kuraklık yüzünden Muş ilinde de bir çok otlak ve meraların kuruduğu, hayvanların telef olmaya başladığı bir raporla bildirilmiştir. Bkz. BCA: 030.10/ 184.266.18/ 22.6.1935.

⁵⁹⁰ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XIV, Devre: 4, İçtima: 4, Ankara: TBMM Matbaası, 1935, s. 375.

⁵⁹¹ BCA: 030.10/ 184.266.15/ 13.6.1935.

yüzlerce ev, dükkân ve atölyelerin yandığı kayıtlarda mevcuttur. Yangın söndürmedeki yetersizlikler ve modern tarzda itfaiye teşkilatının kurulmasındaki gecikme nedeniyle 1856 yılından 1921 yılına kadar 65 yıllık süreçte İstanbul'da 291 yangın meydana gelmiştir.⁵⁹² Bu yangınlar, Osmanlı'dan Cumhuriyete miras kalan evsizler sorununu da beraberinde getirmiştir. Gerçi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yangın zedeler için Laleli apartmanları olarak bilinen üç katlı betonarme binaların yapımına başlanmıştır. Ancak binaların bitiminde idareci ve yüksek sınıfa mensup kişiler gayri resmi şekilde yerleştirilince binaların yapılış amacından saptığı görüldü. Bu sadece yangın zedelerin iskânıyla ilgili bir sorundu. Bundan başka, yangın zedelerin iâşesi, sağlık gibi sorunlarının da çözülmesi gerekiyordu. Eldeki imkânlar ve Osmanlı yöneticilerinin bu konudaki yetersizlikleri yüzünden sorunlar yumağı halinde Cumhuriyet dönemine kadar gelmişti.

Cumhuriyetin ilanından sonra yangınlarının bir çoğunun kırsal kesimlerde çıktığı, bunun sebepleri arasında; Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi cehalet ve ihmalkarlık ve modern tarzda her ilde itfaiye teşkilatının kurulmamış olduğu görülür. Örneğin, 1932 yılında Kütahya'nın Çukurca köyünde çıkan yangın, evde tek başına bırakılan çocuğun paçavra eskilerini yakmasıyla ortaya çıkmış, on evin tamamen yanmasına neden olmuştu.⁵⁹³ İhmalkârlıktan kaynaklanan bir başka yangın felaketi de Beyşehir'in Kurucuova köyünde meydana gelmişti. Bu yangın felaketi sonucunda 148 evin tamamen yandığı, toplam zararın 60.000 lira dolaylarında olduğu tespit edilmişti.

Yangınların çoğunun kırsal kesimde çıkmış olması, itfaiye teşkilatının belli şehirlerde yaygın olarak var olduğu; bu şehirlerde itfaiyenin modern usullerle görev yaptığının da bir göstergesidir. 1923–1938 yılları arasında şehirlerde Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi ciddi bir yangından söz etmek mümkün değildir.

---

⁵⁹² Kayıtlardaki bilgilere göre; 1921 yılına kadar meydana gelen yangınlardan en büyüğü 13 Haziran 1918 tarihinde İstanbul'un Fatih semtinde bir evde başlayarak önlenemeyen tarihte Fatih yangını olarak bilinen yangındır. Bu yangında toplam 7.500 binanın yandığı, bir çok tarihi binanın da bu yangınlarda yok olduğu eldeki bilgilerle sabittir. Bkz. Mustafa Cezar, **Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler**, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963, s. 50; **Tanin**, 30 Haziran 1334/1918, s. 4.

⁵⁹³ Kırsal kesimlerde çıkan yangınların sebepleri arasında bilgisizlik ve cehalet ön planda olmasına rağmen, itfaiye teşkilatının buralara ulaşamayışı, yangınların söndürme işlerinin ağır ve ilkel şekilde yapılmasına, dolayısıyla kolayca söndürülebilecek yangınların kısa sürede yayılarak evlerin tamamen yanmasına neden olmuştur. BCA: 030.10/ 120.852.15/ 28.7.1932.

Arşiv kayıtlarında 1932 yılında Ankara Anafartalar caddesinde çıkan yangın ilk ciddi yangınlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Bu yangında bir çok dükkan ve mağazanın yandığı veya tahrip olduğu kayıtlıdır. Ancak bu yangından önce çoğu tüccar dükkanları yabancı sigorta şirketlerine sigortaladıkları için birkaç sigortasız dükkan haricinde zarar ve ziyanları kısa sürede karşılanmıştı.⁵⁹⁴ Bu anlamda devlet yardımları bu yangın zedeler için az olmuştur. Burada şunu da belirtmelidir ki; Avrupa'da kullanılan sigortacılık sisteminin Cumhuriyet Türkiye'sinde de kullanılmaya başlandığı, bu anlamda devletin üstünden önemli bir yükün kalktığı söylenebilir.

Ancak 1937 yılında İzmir Bayraklı Sait Kuyu mevkiinde Anadolu Petrol Limited Şirketine ait bir petrol deposunun yanmasıyla çıkan kazada sekiz kişinin yanarak, iki kişinin hastaneye kaldırılırken ölmesi ve çalışanlarının çoğunun 18 yaşını doldurmamış olması⁵⁹⁵, yangın felaketi sonrasında oluşan zararın sadece sosyal sigortacılıkla karşılanamayacağı, sosyal güvenliğin Türkiye'nin önünde önemli bir sorun olarak durduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Sosyal devletin önemli bir parçası olan sosyal sigortalara yönelik önemli adımlar, 1936 yılında atılsa da erken Cumhuriyet sosyal güvenlik sisteminin uygulamada henüz başarı sağlamadığı ve yetersiz olduğu görülür. Bu nedenle sosyal güvenlik sisteminin yerini çoğunlukla sosyal yardımlar almıştır.

Yangınların en fazla zarar verdiği kırsal kesimde devlet bir takım yardım usulleri benimsemişti. Aslında bu usuller diğer felaketlerde de uygulamış olduğu yöntemlerdi. Bu anlamda devlet felaketzedelere para, yiyecek, çadır yardımları yanı sıra, evlerini kaybetmiş yangın zedelerin Rum ve Ermeni evlerine yerleştirilmesi⁵⁹⁶ veya yangın zedeler için evlerinin yapımı veya onarımında kullanılmak üzere devlet ormanlarından sağlanan kerestenin parasız olarak verilmesi, yardım

---

⁵⁹⁴ Anafartalar caddesinde çıkan yangında zarar gören Şevket bakkaliyesinin 30.000 Saatçi Şükrü efendinin mağazasının 8.000 liraya Türkiye Milli sigorta Şirketine; merkez bakkaliyesinin 10.000, şafak tuhafiyeye ve kumaş mağazasının 38.000 liraya Helvecya Nasyonel Stüvis şirketlerine ve diğer dükkanların da muhtelif şirketlere sigortalı olduğu ve yalnız Yanya efendinin dükkânı ile yanan evlerin sigortasız olduğu anlaşılmıştır. BCA: 030.10/ 120.853.5/ 18.10.1932.

⁵⁹⁵ BCA: 030.10/ 120.856.25/ 13.8.1937.

⁵⁹⁶ BCA: 272.12/ 61.174.16/ 10.12.1928.

uygulamalarından bazılarıydı.⁵⁹⁷ Diğer yandan Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulana gelen yurtdışından getirilen bazı malzemelerin gümrükten muaf tutulması, yangında yanan binaların inşası veya onarılması için de benimsenen yöntemlerden biriydi.⁵⁹⁸ Bu yöntemle evlerini yapacak yangın zedelerin sırtından önemli bir maddi yük de kaldırılmış oluyordu.

Yangın felaketinde başı çeken kurum ve kuruluşlar arasında Dâhiliye Vekaleti, İskan Vekâleti veya İskan Müdüriyeti ve Hilâl-i Ahmer başı çekmekteydi.⁵⁹⁹ Diğer yandan yangının söndürülmesinde askeri birliklerden yardım istenmesi ve askerlerden yardım alınması Cumhuriyet döneminde yangın felaketleri karşısında yapılan yardımların karakteristik özellikleri arasında yerini almıştır.

8. Kimliği Belirsiz Çocuklara Yardım Konusunda Yapılan Düzenlemeler

Kimliği belirsiz çocuk kavramı, özellikle savaşlarda veya göçler sırasında ailelerini kaybetmiş, Ermeni, Rum Müslüman Türk veya muhacir ve mülteci çocuklarını kapsadığı gibi evlilik dışı doğan çocukları da içermekteydi. Ermeni ve Rum çocuklarla ilgili sorun büyük oranda Cumhuriyetten önce çözülmüştü. Geriye kalan asıl sorun kimsesiz yetim çocuklar ile evlilik dışı doğan çocuklardı.

Evlilik dışında doğan çocuklar, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin cepheye sevk edilmesi, geride kalan ailelerin sefalet, yoksulluk, açlık, kimsesizlik nedenleriyle aile bağlarının gevşemesi ve dolayısıyla toplumsal ahlâk kurallarının zedelenmesiyle ortaya çıkan toplumsal bir sorun haline dönüşmüştü.⁶⁰⁰ Bu sorun, sayıları her geçen gün artan kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar yanında gayri meşru çocuk sorununu da gündeme getirmişti. Fuhuşun artması, zührevi hastalıkların ve gayri meşru çocukların sayılarının artmasına neden olmuştu.⁶⁰¹ Bu konuda CHP hükümetinin işi hayli zor görünüyordu. Çünkü bir tarafta ailesini savaşlarda kaybetmiş kimsesiz çocuklar, diğer taraftan ise aileleri tarafından

⁵⁹⁷ BCA: 030.18.1.2/ 84.85.2/ 20.8.1938; Ayrıca bkz. BCA: 030.18.1.2/ 85.103.14/ 15.12.1938; BCA: 030.18.1.2/ 84.69.2/ 27.7.938; BCA: 030.18.1.2/ 83.32.13/ 16.4.1938.

⁵⁹⁸ BCA: 030.10/ 120.851.9/ 22.12.1925.

⁵⁹⁹ BCA: 030.10/ 120.854.13/ 4.11.1933; BCA: 030.10/ 120.856.11/ 3.10.1935.

⁶⁰⁰ Sarıkaya, **a.g.m.**, s. 195.

⁶⁰¹ “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları”, **Sağlık Dergisi**, C. XXII, S: 10-11, (Ekim-Kasım 1948), s. 29; “Fuhuşla Mücadele!” **Milliyet**, 5 Mayıs 1933, s. 1.

sokaklara terk edilen gayri meşru çocuklar bulunuyordu. Toplum ve gelecek için hayli tehlike arz eden kimsesiz ve gayri meşru çocuklar, çocuk suçlarının artmasına neden olduğu gibi çocuk istismarcılığı suçlarının da artmasına da yol açıyordu. CHP hükümeti, öncelikle kimsesiz, yetim ve gayri meşru çocuklar için bir düzenleme yapmıştı. 1931 yılında yapılan bu düzenlemeye göre; izin almadan evlenenlerin çocukları ile gayri meşru doğan çocukların toplum tarafından dışlanmaması ve toplumsal uzlaşmanın sağlanması amacıyla nüfusa kayıtları için bir komisyon kurulmasına karar verildi. İcra Vekilleri Heyetinin 15.11. 1931 tarihli toplantısında görüşülen konu Sıhhiye ve Muavenet-i İçtima, Dâhiliye, Hariciye Vekâletlerinden oluşan komisyonlar vasıtasıyla bu çocuklar, nüfusa kayıt edilerek birer kimlik sahibi olabileceklerdi.⁶⁰² Diğer yandan, Himaye-i Etfal ve Darülaceze gibi kurum bünyesine alınarak iâşe ve barınmalarının sağlanması yanında onların gelecekte geçimlerini sağlayacak bir meslek sahibi olmaları için mesleki eğitime ağırlık verilmesine çalışıldı.⁶⁰³

Bu konuda CHP hükümetinin geçici çözümler ürettiği, kalıcı çözümlerin ise uygulama safhasında başarısız olduğu görülebilir. Ancak şurası da bir gerçektir ki, hükümetin çözüme yönelik iyi niyet politikası, ileriki yıllarda kurulacak hükümetler için birer rehber niteliğindedir.

9. Çiftçi ve Esnaflara Yapılan Yardım

Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı yardım konularından bir diğeri de toplumun büyük bir kısmını oluşturan kırsal kesim ve bunların sorunlarıydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülke nüfusunun % 80'i kırsal kesimde yaşamakta ve ekonomi tarıma dayanmaktaydı.⁶⁰⁴ Bunda Osmanlı yönetim anlayışının bir gereği olarak ticaretin küçümsenmesi Batıdaki gibi müteşebbis sınıfının doğmasını engellemiş, bunun sonucu olarak devletin ekonomik yapılanması ilkel düzeyde

⁶⁰² BCA: 030.18.1.2/ 24.75.6/ 15.11.1931.

⁶⁰³ BCA: 030.10/ 142.20.1/ 8.10.1932.

⁶⁰⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğünün 1937 yılında yayınladığı tarım istatistiklerine göre, ülkemizin 1927 yılındaki nüfusu 13.648.270'dir. Bu nüfusun % 24.22'si yani 3.305.879 kişi şehirlerde yaşamaktaydı. Nüfusun %75.78'lik dilimi ise (10.312.391) köylerde yaşamaktaydı. 1935 yılında yapılan sayıma göre ise nüfusun %25.46'sı şehirlerde, % 76.54'ü de köylerde bulunmaktaydı. Bu da gösteriyor ki henüz şehirleşme olgusu gerçekleşmemiştir. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1934-1937**, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1939, s. 13-16.

kalmasına neden olmuştur.⁶⁰⁵ Bütün bunlar, Osmanlı sanayileşmesini ve şehirleşmeyi geri durumda bırakmıştır. Konumuz açısından bakıldığında, şehirleşemeyen ve ekonomik durumu zayıf olan kesimlere devletin eli yeterince uzanamamış, bu konuda devletin yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki şehir nüfusunun azlığına rağmen Avrupa'daki gibi şehirleşme üzerinde durulmamıştır. Tarımla uğraşan bu büyük nüfus kitlesi geçmişten gelen adaletsiz toprak dağılımı ve çeşitli üretim sorunlarıyla uğraşmakta, sorunlarına çözüm bulunacağına olan inancı da giderek azaltmaktaydı. Köylüler, nüfusun önemli kesimini oluşturduğu gibi cehalet ve geriliğin de önemli kesimini oluşturuyor, büyük kısmı ise, toprak ağalarının baskısı altında eziliyorlardı.⁶⁰⁶ Bütün bunlar Cumhuriyetin devraldığı mirastı. Cumhuriyetin ilanından sonra kırsal kesime verilen önem, Anadolu'daki manzaranın ne kadar içler acısı olduğunu göstermiştir. Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında merkezi bürokratların, köy hakkındaki bilgisi "köylü milletin asıl efendisi" şeklindeki söyleminden öteye geçememiş olması, bu konuda merkezi bürokratların da eğitilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştı.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde oldukça gerileyen tarımsal üretim, Cumhuriyetin ilanından sonra tekrar yükselişe geçmiştir. Bunda cepheden dönen erkek nüfusun tekrar tarım işlerine geri dönmesi ve tarıma yönelik hükümetin olumlu politikaları etkili olmuştur. Bu politikalardan biri, devletin Ziraat Bankası vasıtasıyla kırsal kesimde tarımla uğraşan kesimlere verilen kredilerdir. Bu krediler tarımda büyük bir ivme yaratmıştır. Yıldan yıla düzenli olarak bu kredilerin artması, kırsal kesimin kalkınması bakımından önemlidir.⁶⁰⁷ Kredi miktarı, 1923'te 4

---

⁶⁰⁵ Bundan sonraki süreçte Osmanlı devleti Batı'lı devletlerin önemli pazarı haline gelecektir. Bkz. Necdet Kurdağ, **Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar ve Ticaret Antlaşmaları**, İstanbul, 1981, s.23-32; Donald Blaisdel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi**, İstanbul, 1979, s. 32-55. Toprak, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret-Sanayi)*", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir, 21-23 Kasım 1985.

⁶⁰⁶ Osmanlı köylüsü, devleti daha çok vergi ve askerlik işlerinden tanırdı. Dolayısıyla devlet ve millet kavramları onlar için yabancıydı. Köylüler için millet, demek kendi köyü anlamına geliyordu. Dolayısıyla, Anadolu köylüsü kendi içine kapanık devlete yabancılaşmış küçük yerleşim birimleri halinde yaşamaktaydılar. Yol, su, sağlık ocağı, okul gibi temel sosyal hizmetlerden yoksun bir halde yaşayan bu insanlar, devlete yabancılaşmış haldeydi. Cumhuriyet yöneticilerinin uğraş verdiği konulardan biri de bu insanları millet olma bilinci vermek olmuştur. Bkz, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973, s. 25.

⁶⁰⁷ Özellikle kuraklığın arttığı kışın baş gösterdiği yıllarda Ziraat Bankası kredilerinin arttığı görülür. BCA: 030.10/ 184.266.10/ 14.1.1932.

milyon iken 1929 yılında 26 milyon TL'ye ulaşmıştı. Kırsal kesime verilen destek, bahsedilen yardımlarla sınırlı değildi. Devletin, kırsal kesimin üretimini arttırmak ve halkın kendi kendine yeter hale getirmek için bir kısım hazine arazilerini topraksız köylüye dağıtma yoluna gitmesi önemli adımlardan bir diğerydi.⁶⁰⁸ Çünkü Cumhuriyet hükümeti, 1923–1934 yıllarında, Türk köylüsünün sahip olduğu yetersiz topraklar yüzünden tarımda modernleşmeyi ve makineleşmeyi engelleyici bir unsur olarak görüyor, köylünün toprak sahibi olması aynı zamanda tarımda makineleşmeyi de getireceğine inanıyordu. Ancak devlet, bu icraatlarında bazen geri adım atmak zorunda kalmıştır. Eşraftan ileri gelen aileler, 1926 Medeni Kanuna dayanarak borçluluk ilişkisiyle kendilerine bağladıkları köylülerin elinden bu toprakları geri almışlar,⁶⁰⁹ devletin, muhacirlere ve topraksız köylülere yaptığı toprak yardımları boşa gitmiş, devletle yakın ilişkisi olan büyük toprak sahipleri tarafından bu arazilerin bir kısmı ele geçirilmiştir.⁶¹⁰ Tüm bu olumsuzluklar üzerine köylü, devlet tarafından yapılacak girişimlere şüpheyle bakar hale gelmişti.

Köylüyü topraklandırma girişimi yeterli başarı sağlamasa da devletin kırsal alana yönelik yardım çalışmaları devam etmiştir. Tarım alanlarını artırmak ve verimi yükseltmek için 1924 yılından itibaren ülke genelinde bataklık ve sazlıkların kurularak elde edilen araziden bir kısmı çevre köylülerine dağıtılmış bir kısmı ise özel idareye devredilmiştir.⁶¹¹ Devletin bu konuda donanım eksikliğine rağmen yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen arazi miktarı hayret vericidir.⁶¹² Bu da gösteriyor ki devlet, kırsal kesimin topraklandırılmasına özel önem veriyor, bu konudaki kişisel çabalar devlet tarafından ödüllendiriliyordu. Bu konuda kişisel çabalarıyla bataklıkları kurularak işlenebilir hale getiren kişilere elde edilen arazi

---

⁶⁰⁸ Arazi dağıtımı sadece topraksız köylülere değil; aynı zamanda göçmenlere de dağıtılmıştır. Bu şekilde 1923–1934 arası dönemde 711.322.5 hektar toprak dağıtılmıştır. Dağıtılan topraklar göçmenlerde aile başına 3,1 hektar, göçebelere ise 1,7 hektar kadardır. Ancak bu miktarlar dağıtılan arazinin kuru olduğu düşünüldüğünde geçimlik arazi miktarının altında kalmıştır. Bununla beraber tarımda makine kullanımının başlamasıyla tarım yapılan toprakların ülke yüzölçümüne oranı artmaya başlamıştır. 1927 yılında ülke yüzölçümünün % 4,86'sı işlenirken, 1934 yılında % 10,2'si işlenebilmekteydi. Bkz. Yakup Kepenek, **Gelişimi Üretim Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1984, s.72.

⁶⁰⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni I**, İstanbul, 2001, s. 483.

⁶¹⁰ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Köy İktisadiyatı**, İstanbul, 1934, s.196.

⁶¹¹ BCA: 030.18.1.1/ 12.66.3/ 21.12.1924; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1928–1936**, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi, 1937, s.16.

⁶¹² Aynı yer, s.16.

hibe yoluyla bağışlanarak emeklerinin karşılıksız kalmayacağı gösterilmeye çalışılmıştır.

Diğer yandan özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesime yönelik genç Türkiye Cumhuriyetinin en önemli icraatlarından bir diğeri, aşar vergisini kaldırmak olmuştur. Her ne kadar devletin ekonomik olarak savaşlardan sonra içinde bulunduğu ekonomik çöküntü yüzünden aşarın yerine yeni vergiler konulsa da o dönem için önemli bir icraattır.⁶¹³ Devletin kırsal kesime yönelik yardımı sadece bununla sınırlı değildir. Savaşın getirdiği bütün olumsuzluklara rağmen, köylüyü topraklandırmak için yaptığı çalışmalar ve verimsiz toprakların ekilebilir hale getirerek köylünün geçimi için çalıştığı bir gerçektir. Diğer yandan şehirli nüfusa göre daha korumasız köylülerin karşılaştıkları zorluklara karşı çevre imkânlardan yararlanmaları için devlet desteği çoğu zaman sağlanmıştır. Örneğin yangınlarda veya doğal afetlerde evleri zarar görenlere hazineye ait ormanlardan yararlanarak evlerinin inşasına yardımcı olunması,⁶¹⁴ bugün hâlâ geçerli olan köylülerin yakacak ihtiyacının devlet ormanlarından karşılanmasına imkân verilmiş olması, devletin kırsal kesime olanaklar çerçevesinde verdiği önemi gösterir.

Kırsal kesime verilen önem sadece ekonomik yardımlarla sınırlı değildir, ayrıca köyler eğitim ve kültürel olarak ta devlet tarafından desteklenmiştir. Eğitim ve kültürel çalışmaların başında cehaletin giderilmesi amacıyla okuma-yazmanın artırılması için devlet tarafından gereken kurumsal desteğin sağlanması ve el becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar bu yardımlardan bazılarıdır. Bu amaçla köylünün ekonomik kalkınması yanında eğitim ve kültürel durumunu düzeltmek için dönemin aydınlarınca çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Ayrıca eğitim seviyesi şehirlilerden aşağı olan köylüleri Cumhuriyet ilkeleri çerçevesinde eğitmek için çeşitli kurumlar oluşturulması için çalışmalar da kırsal kesime yapılan yatırımların bir diğeridir.⁶¹⁵ Bu kurumlar, nüfusunun çoğu köylülerden oluşan

---

⁶¹³ Aşarın kaldırılmasıyla yerine konulacak vergi hakkında kanun için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara:TBMM Matbaası, 1942, Kanun no. 552, s. 62–63.

⁶¹⁴ Evlerin yapımı için ormandaki ağaçtan kereste yapma isteğine karşılık devlet tarafından gönderilen fen memurunun tespitiyle mümkün olmaktadır. Bkz. BCA 030. 10/ 119. 839. 4/ 28.7.1934.

⁶¹⁵ **Ulusal Eğitim Politikamız**, Hazırlayan: Nizamettin Koç, Ankara, 1979, s. 8; M. Rauf İnan, “*Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim (Bir Yokluktan Bir Atluma)*”, **Atatürk Konferansları VI (1973–1974)**, Ankara, 1991, s. 239–244; Vasfi Bingöl, **Atatürk’ün Milli Eğitimle İlgili Düşünce ve Buyrukları**, Ankara, 1970.

Türkiye için vazgeçilmezdi. Köylülerin önce kendi kendilerine yeter hale getirilerek daha sonra bilinçli birer üretici olmaları için eğitim ve kültüre özel önem verilmesinin kalkınma ve modernleşme açısından devletin de işini hayli kolaylaştıracağına inanılmıştı. Devlet, bunu gerçekleştirmek için daha sonraki yıllarda köylüleri bilinçlendirmek ve üretici hale getirmek için köy enstitülerini kurmuştur. Köy enstitüleri eğitimin kırsal kesime kadar yaygınlaştırılması ve köylüyü modern tarıma geçirmek için önemli bir atılımdı.⁶¹⁶

Köy Enstitülerinin kuruluşu aynı zamanda tarımda makineleşmenin ilk lâboratuvarı olduğu gibi Türk çiftçisinin modern tarım yöntemlerinin öğretildiği önemli merkezlerden biri oldu. Modern tarımın yapılması hem üretimin artırılması açısından önemli hem de kırsal kesimde yaşayan halkın hayat standardının yükseltilmesi açısından gerekiyordu. Tarımda makineleşme ve tarımın modernleşmesi emek gücüne dayalı geleneksel Türk tarımını etkileyerek kentlere göçü zorlamıştı. Tarımdaki makineleşmenin getirdiği bu olumsuz sonuca rağmen, modern tarım yöntemi, tarım ürünlerinin artmasına ve tarımın bir zenginlik kaynağı olarak görülmesine neden olmuştur.

Modern tarım yöntemlerinin özellikle muhacirler vasıtasıyla Türkiye’de daha etkin bir şekilde uygulanması, devletin tarım konusundaki vizyonunu da geliştirmişti. Özellikle 1930 yılına kadar geleneksel hububat ekiminin yanında bahçecilik, arıcılık gibi zirai üretimin yaygınlaşmaya başladığı, bu konuda çeşitli devlet yardımlarının yapıldığı görülür. Bu anlamda 1930 yılından sonra hızla gelişen köycülük programı, bir çok ilde uygulanmaya başlanmıştı. Programın pilot uygulaması, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli’ne arıcılığı yaygınlaştırmak ve bal üretimini artırmak amacıyla 1936 yılında Dadamlad marka fenni kovan yardımının yapılmasıyla başlatıldı.⁶¹⁷ Çiftçilere yapılan bu yardımların sonuç verip vermediği incelenmiş, elde edilen veriler doğrultusunda oldukça aşama kaydedildiği görülmüştü.

---

⁶¹⁶ Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin kuruluş amaçları için bkz. Fay Kirby, **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, Ankara,1962, s.199; Şevket Gedikoğlu **Köy Enstitüleri**, Ankara, 1978.

⁶¹⁷ “Köylüye Kovan Dağıtılıyor”, **Tan**, 10.5.1936, s. 4.

Cumhuriyet yönetimi kırsal kesimin sorunlarına eğildiği gibi şehirde yaşayan halkın da sorunlarına eğilmiştir. Savaşın getirdiği yıkıntı, her kesimi olduğu gibi şehir halkını da derinden etkilemiştir. Şehir ekonomisinin bel kemiğini oluşturan esnaf ve küçük sanayiciler, rekabetten uzak devlete fazla katma değer yaratmayan bir görünümdeydiler. Osmanlıdan kalan ticaretin küçümsenmesi anlayışıyla, oluşan ekonomik gerilik ve müteşebbis sınıfının olmayışı Cumhuriyet iktidarını oldukça zor durumda bırakmıştı. Usta-çırak ilişkisi şeklindeki yapılanma, ekonominin devlet tekeline bağımsız olmasını engellemiş, rekabet gücüne dayanan liberal ekonomi kurallarını geçersiz kılmıştı.⁶¹⁸ Aslında devletin sosyal devlet olma vasfı ekonomik gücüyle alakalı olduğu için şehirlerdeki bu yapı devletin ekonomik gücünü zayıflatmış, savaştan yeni çıkan halkın temel ihtiyaçları yeterince karşılayamaması sonucunu doğurmuştu.

Savaşların getirdiği ekonomik yıkıntı ve yukarıdaki paragrafta belirtilen nedenler, Türk esnaf ve tüccarların işini hayli zorlaştırmıştı. Bu nedenle Türk hükümeti, Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Lozan görüşmeleri sırasında 17 Şubat 1923 tarihinde, İzmir'de ülkenin çeşitli yörelerinden gelen tüccar, esnaf, sanayici ile işçi ve köylü temsilcilerinin katılımıyla bir kongre toplamıştır. Kongrenin amacı, uygulanması düşünülen iktisat politikalarına, tüccar, sanayici ve diğer sınıfların onayını alarak, onlara kendi meşruiyetlerini kabul ettirmektir. İstanbul sanayici ve tüccarlarından oluşan grup, yeni dönemde ulus temelli bir siyaset anlayışının hüküm süreceğini düşünerek Milli Türk Ticaret Birliğini(MTTB) kurmuşlardı. MTTB, birliğin amacını, Batı ile Türkiye arasında aracılık yapan gayrimüslim tüccarın ekonomik hayattaki etkinliğinin azaltmak ve gayrimüslim tüccar yerine, Türk tüccarının ekonomideki etkinliğini arttırmak olarak belirlenmişti. Buna göre yeni dönemde Avrupa ile ekonomik ilişkiler eskisi gibi korunmalı ancak bu ilişkilere artık Türk tüccarlar yer almalıydı.⁶¹⁹ MTTB'nin amacı aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milli burjuvazi yaratma düşüncesiyle bire bir örtüşüyordu.

---

⁶¹⁸ Mardin, **Türk Modernleşmesi...**, s. 227; İsmet Ergün, "*Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki binli Yıllara Bakış*", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Ankara, 1995, s. 255-256. (Bu sempozyum, H.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından 8-9 Mart 1990'da Ankara'da düzenlenmiştir.)

⁶¹⁹ Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1971, s.142.

İzmir’de toplanan *Türkiye İktisat Kongresi*, ilerleyen yıllarda Türk ekonomisine damgasını vuracak bir kongre olmuştur. Şöyle ki, İstanbul kökenli esnaf ve sanayicilerinin büyük oranda istekleri gerçekleşmiş, 1924 yılında ticaret kredilerinin sağlanması için İş Bankası, 1925 yılında kredileriyle sanayiye desteklemesi için *Sanayi ve Maadin Bankası* kurulmuş, 1927 yılında da *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkartılmıştır. Bütün bu gelişmeler Türk tüccarını koruyucu niteliktedir. Bu anlamda Türk hükümetinin esnaf ve tüccarlara yaptığı en önemli yardımlardan biri, gayri Müslimlerin elindeki ticaret tekeli kırarak Türk esnaf ve tüccarlarını bunlara karşı korumaktır.⁶²⁰ Bu anlamda Türk esnaf ve tüccarları, CHP hükümeti tarafından yardımdan çok çeşitli yasalarla veya kurumsal olarak koruyucu hizmetlerle desteklenmişti.

Atatürk’ün en büyük hedeflerinden biri de, Türk ekonomisinde önemli yeri olan Türk sanayici ve esnaflarının desteklenmesidir. Çünkü Atatürk’e göre, sanayiciler ve esnaflar halk için lazım olan sınıflardır. Çiftçi sınıfı gibi esnaf, tüccar ve sanayici sınıfı da halkçılık görüşü ile ülkenin ilerlemesi ve gelişmesi için yardım edilmesi ve korunması gerekli olan bir sınıf olarak görmüş ve görüşlerini şu şekilde ifade etmişti:

“...Köylülerin evlerini ve köylerini mamur etmeliyiz. Bundan başka ne vardır? Kasabalarda şehirlerde erbâb-ı sanayi vardır. O halde köylü sınıfı aslidir. Yalnız bunun menfaati te’min olunursa bu erbâb-ı sanayi menfâti ihlal edilir mi? Hayır buna imkan yoktur. Çünkü bir defa bu erbâb-ı sanayi halk için de elzemdir. Bunlar birbirinden ayrılamazlar. Birbirine lâzımdırlar. Bil’akis erbâb-ı sanayi takviye ve tealiye doğru sevk etmek lazımdır! Bu başlı başına nazar-ı itibare alınacak bir hedeftir. Binaenaleyh halkçılık nokta-i nazarından düşünüldüğü vakit, bunların dahil hakkı verilmek lâzımdır! Bundan sonra efendim, kasabalarda orta tüccarlar vardır. Fakat bu orta tüccarlar dahi yine o köylü ve halk için lâzım olan bir sınıftır. Bunları da imha ve izrar emdeyiz. Bil’akis onları da himaye eylemek ve daha çok zengin yapmak mecburiyetindeyiz. Bunu memleketimizin menfa-i umûmiyesi de âmirdir. Bu orta tüccarların fevkinde ne vardır? Büyük tüccarlar... Büyük sermaye sahipleri...”⁶²¹

Atatürk’ün bu sözlerine rağmen, esnaf ve tüccarlara gereken maddi destek yeterli oranda sağlanamamış; bu kesimlere verilen destek, çoğunlukla yasa ve tüzüklerde yapılan değişikliklerden öteye gitmemiştir. Bunun bir çok nedeni vardır.

⁶²⁰ Ali Gevgili, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, s. 46–47.

⁶²¹ **Atatürkçülük...**, s. 96–97; Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara: TTK Basımevi, 1982, s. 119–121.

Bunlar arasında; savaşın getirdiği çok büyük yıkıntılar, 1929 ekonomik buhranın bütün dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemesi yer alır. Aynı zamanda esnaf ve tüccar kesiminin desteksiz bir şekilde ayakta durması devletçi modelin zorunlu bir sonucuydu. Her ne kadar esnaf ve tüccarlara yönelik bazı dönemlerde gümrük muafiyeti veya gümrük indirimi gibi yardımlar yapılarak bu kesimler ayakta tutma çabaları yeterli olmamış, sınırları devletçi modelle belirlenen Türk ekonomisinde esnaf ve tüccarlar, yeterince nasibini alamamışlardır.

Dünya Ekonomik krizin getirdiği ekonomik olumsuzluklardan etkilenen esnafların en büyük destekçilerinden biri bankacılık sektörü de bu krizden nasibini almıştır. Özellikle, Türk Ticaret Bankasının içine düştüğü mali kriz esnaf kesimini oldukça etkilemişti. Esnaf ve tüccar kesimlerinin mevduatlarını değerlendirdiği milli bankaların ayakta kalmaları ve devlet yardımlarının önünün açılması için kararname çıkarılmıştır. Bu kararlardan biri, 1934 yılında Adapazarı Türk Ticaret Bankası için çıkarılan kararnamedir. Bankanın buhranlı vaziyete düşmesinin ardından çoğu esnaf ve tüccarlardan oluşan banka müşterileri, hesaplarını kapatmaya başlayınca devlet tarafından bu bankaya 250.000 lira yardım yapılmıştı.⁶²²

10. Diğer Yardımlar

Bu başlık altında inceleyeceğimiz yardımlar, bir kerelik veya birkaç kez yapılmış yardımlar olup tek başlık altında toplayamadığımız yardımları kapsamaktadır. Yardımlar arasında, abide veya anıtların yapımı için verilen para yardımları, memurlara yapılan giyim yardımları, Cumhuriyetten önce maaş hakettiği halde savaşlar ve bütçe darlığı yüzünden maaş alamayan kişilere yapılan yardımlar, görevi başında ölen kişilere yapılan yardımlar bulunmaktadır.

Yurt içi ve yurtdışında ünlü kişiler adına veya savaşlarda büyük başarı sağlamış kahramanlar adına yapılan anıt ve abidelere genç Türkiye Cumhuriyeti büyük önem vermiş ve yardımda bulunmuştur. Bu anlamda ilk yardım, uçağı icat eden Kleman Zet'in, Mora şehrinde yapılacak abidesine 20 Temmuz 1927 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla 25.000 Frank para yardımındı Aynı şekilde ülkenin huzur ve sükûnunu sağlayan mal, can, ırz, emniyetini temin uğrunda fedakârane

---

⁶²² BCA: 030.18.1.2/ 48.62.7/ 19.9.1934.

hizmetlerde bulunarak şehit düşen jandarma ve polisin hizmetlerine karşılık Ankara’da 1930 yılında inşa edilen zabıta abidesine toplam 140.000 liralık para yardımı yapılmıştı.⁶²³

Memurlara yapılan giyim yardımları da Cumhuriyet Türkiye’sinde vurgulanması gereken yardımlardan biridir. 1923 yıllarında memurların aldıkları maaşların hamalların kazandığı paradan az olduğu düşünülünce giyim yardımlarının memurlar için ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktı.⁶²⁴ Özellikle kış ayına yaklaşıldıkça memurlara kışlık elbiselerini almaları için ikişer maaş tutarında avans verilirdi.⁶²⁵ Bu yardımlarda memurlar arasında ayırım yapıldığı da olurdu. Örneğin, müftü ve din adamlarına ilk başlarda bu yardımların dışında tutulmuş olması bunun göstergesidir.⁶²⁶

Bir başka tür yardım ise, Osmanlı Devleti’nde yapmış olduğu görev karşılığında maaş alamayan veya maaşı kesilen kişilere yönelik yapılan yardımlardır. Buna en iyi örnek eski şeyhülislamılarından merhum Musa Kasım’ın ailesine verilen paradır. Musa Kasım Efendinin eşi Ratibe Hanım tarafından verilen dilekçede Kürt Mustafa Paşa’nın Divanı Harpçe önceki hükümet zamanında idama mahkûm edildiği, Edirne’ye nakledildiği, borçlarına verilmek üzere 10 Temmuz 1919 dan 10 Haziran 1920 tarihine kadar maaşının bağlanması istenmiş ise de (mebuslardan yardım talep edilmiş) bütçede ödenek olmadığından verilmemiştir. Adı geçenin hizmeti ve alamadığı maaşı göz önüne alınarak Maliye Bakanlığının 16 Eylül 1923 tarih ve 1371/ 768 sayılı teklifi üzerine 1000 lira verilmesi Bakanlar Kurulu’nun 12.2.1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.⁶²⁷ Bir başka örnek, kapatılan Hacıbektaş dergahı şeyhi Hasan Efendinin dilekçesi üzerine “Müstehakkın Ricali

⁶²³ BCA: 490.01/ 1.3.18/ 23.1.1930.

⁶²⁴ Memur ve hamal arasında ki farkı daha iyi anlamak için 1923 yılında yayımlanan bir hikâye hayli ilginçtir. Hikâyede orta halli bir aileden gelen iki kardeşin yaşamı anlatılmakta ve o günün meslekleri hakkında bilgi verilmekteydi. İlkokula başlayan iki kardeşten biri eğitiminde başarılı olur ve sonunda öğretmen olur. Kardeşlerden diğeri ise, eğitimini yarıda bırakarak Galata Gümrüğü’nde hamallık yapmaya başlar. Yirmi yıl sonra hamal olanın üç evi varken, öğretmenin olanın ev kirasını zor ödediğine ve hamal kardeşin desteğiyle ayakta durduğuna tanık olunur. Bu hikaye olmasına rağmen gerçek payı oldukça büyüktür. Çünkü 1917 yılı Osmalı Devletinde hamalın bir aylık kaazancı neredeyse bir genaralın maaşına eşitti. Bkz, Alen Duben -Cem Behar, **İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 58.

⁶²⁵ BCA: 030.10/ 124.883.1/ 17.1.1924.

⁶²⁶ BCA: 51.0.0.0/ 2.13.20/ 17.11.1925.

⁶²⁷ BCA: 030.18.1.1/ 9.14.4/ 13.2.1924.

Alime” haiz olanlara 1926 bütçesindeki tahsisat nazarı dikkate alınmak suretiyle tahsisi ve verilmesinde, hazinece bir sakınca görülmediği” bildirilmiş ve kendisine bütçenin özel giderler için ayrılan paradan aylık 300 lira tahsis edilmesine karar verilmişti.⁶²⁸

Görevi başında ölen devlet görevlilerine yapılan yardımlardan da burada bahsetmek gerekir. 1923 yılından sonra uygulamaya konulan bu yardımda görevi başında hayatını kaybetmiş kişilerin ailelerine bütçenin “masarifi gayri melhuza” tertibinden yardımlar yapılmıştır. Bunlardan biri olan öğretmen Naci Bey’in ailesine 500 lira yardım yapılmıştı.⁶²⁹ Bir başka örnekte ise, Kırşehir maliye süvari tahsildarlığında görevli tahsildar Raşid öldürüldüğünde cenaze masrafları için 20 lira ailesine de 520 lira para yardımında bulunulmuştu.⁶³⁰

Bahsedilen bu yardımlardan başka, Türkiye’yi dış dünyada iyi tanıtmak ve propaganda amaçlı yapılan bir takım yardımlar hem Türkiye’nin ihracat hacmini genişletmiş hem de Türkiye’nin 1930 yılından sonra ciddi ekonomik rakipleri olan Bulgaristan ve Yunanistan’ın saf dışı bırakılması amaçlanmıştı. Bu amaçla 1936 yılında Türkiye Almanya’ya birer vagon elma ile kuru üzüm gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

11. ”Dilenciler ve Serseriler” İle İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu dönemde bile adından söz ettiren dilencilik, önemli bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkar.⁶³¹ Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinde sayıları gittikçe artan dilencilik sorununa karşı siyasal iktidar, çeşitli çözümler getirmeye çalışmıştır. Bu çözümlerdeki temel hedef, dilencilerin

---

⁶²⁸ BCA: 030.10/ 192.314.5/ 26.7.1926.

⁶²⁹ BCA: 030.10/ 143.23.19/ 3.10.1926.

⁶³⁰ BCA: 030.18.1.2/ 62.17.17/ 2.3.1936.

⁶³¹ Klasik Osmanlı döneminde dilencilik için gerek vakıflar ve imaretler gerekse devlet gelirlerinden “Vazife” adı altında maaş tahsis edilmek suretiyle hayli azaltıldığı, buna karşılık yine de dilenmek arzusunda bulunanların sıkı denetim altında tutularak kontrol altında tutulmasına rağmen dilencilik önüne geçilememiştir. Bkz. Zeki Tekin, “Osmanlı Döneminde Dilencilik”, **Osmanlı**, C. V, s. 575.

tamamen ortadan kaldırılamayacağına göre sayılarının azaltılmasıydı.⁶³² Dilenci sayılarını kontrol etmek amacıyla *Seele Müdürlüğü* kurulmuştur. Ayrıca dilenmesi devlet tarafından kayıt edilen dilencilere *cer kâğıdı (Dilenme Ruhsatı)* dağıtılarak dilenenler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.⁶³³ Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında dilencilere yönelik olarak özellikle İstanbul'un 'asayışı' ve 'nizamı' açısından sürgün, izam ve daha sonraları bir tür dahili pasaport sistemi olan 'mürur tezkeresi' gibi kontrol teknikleri geliştirmiş ve büyük şehirleri bu gibi 'gayr-i meşru' kesimlerden arındırmaya çalışmıştır.⁶³⁴ Yoksulun el açanına dilenci dendiğini hatırlattıktan ve dilencililiğin tarihi saptanamayacak kadar eski bir “meslek” olduğunu vurguladıktan sonra, meslek deyimini alay anlamında kullanmadığımızı da belirtelim.⁶³⁵

1890 yılında, dilencilikle ilgili ilk nizamname taslağında dilencililiğin meşruiyet sınırları tanımlanmıştı. Buna göre; malul ve bîkes (hasta, sakat ve kimsesiz) olan dilenciler belediye görevlileri tarafından yakalanarak İstanbul nüfusuna kayıtlı dilenciler olarak düşkün ve kimsesiz kurumlarına, taşralı olanların ise memleketlerine gönderilmesi öngörülmekteydi.⁶³⁶ Çalışma gücü yerinde olan dilenciler ise, zabıtaca yakalanarak bir aydan üç aya kadar hapis cezalarını çekmelerinin ardından İstanbullu olanların kefaletle salıverilmelerine, taşralı olanların da memleketlerine gönderilmelerine karar verilmişti.

---

⁶³² Osmanlı toplumunu anlatan bazı belge ve bilgilerde elli tür esnaf içerisinde Dilenciler de var. Osmanlı esnafının uyması gereken kuralları kanunnamadan alıntılar yaparak anlatan bir belgede şu ifadeler yer verilmiştir: “Ve âlemdar ve sair ehl-i derviş düşembe (Pazartesi) ve pencişembe günü devran etmeyeler ve cevamide (camilerde) sâil taifesi (dilenciler) durup cer’etmeyeler (sadaka toplamasınlar) ve şehir içinde cüzzam taifesin yürütmeyeler.” Bkz. **Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler**, ‘Esnaf Suç ve Cezaları’, Yer ve Tarih Yok, s. 32. Necdet Sakaoğlu, “*Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge*”, **Tarih ve Toplum**, C. VII, S: 83 (1987): s. 22; Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876–1914)**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 74.

⁶³³ Cer kağıdı olan dilenciler, İstanbul kadılığında saklı tutulan sicil defterlerinde kıdem sırasına göre yazılır, yeniçeri ocağı zabıtlarından da bir başbuğ tayin edilirdi. Cer kağıtsız, kayıtsız, başbuğsuz gözü açıklık edip dilenmeye kalkışanlar yakalandığında hapis veya sürgün ile cezalandırılırdı. Bkz. Necdet Sakaoğlu, **a.g.m.**, s. 22; Koçu, **a.g.e.**, s. 20.

⁶³⁴ Özbek, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918*”, s. 115.

⁶³⁵ Sakaoğlu, **a.g.m.**, s. 22.

⁶³⁶ Özbek, “İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Serseriler ve Dilenciler”, **Toplumsal Tarih**, C. XI, S: 64, (Nisan 1999), s. 37. Dilencilerin memleketlerine veya Darülaceye gönderilme korkusu, dilencileri kendilerini saklayacak bir takım işler yapmalarına neden oldu. Bu işler arasında sokak aralarında mum veya kibrit satıcılığı dönemin popüler seyyar satıcılığı arasındaydı. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, “*Dilenci, Dilenciler*”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul: Koçu Yayınları 1966, s. 4576.

İkinci Abdülhamid döneminde dilencilikle ilgili kurumsal anlamda ilk girişim, Darülaceze'nin kurulması ve 1896 yılında faaliyete geçmesiyle olmuştur. Darülaceze hastaneleri, kreşi, yetimler için eytam hanesi ile birlikte imaret sistemine benzeyen bir müessese olarak düşünülmüş, aynı zamanda sahip olduğu atölyelerle bir tür iş-evi yani darüs-say olarak planlanmıştı.⁶³⁷

Ancak işler planlandığı gibi gitmemiş, Birinci Dünya Savaşının getirdiği siyasi kontrolsüzlük, dilenci sayısının her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur. Siyasi kontrolsüzlük, aynı zamanda dilenci çeteciliğini ve bu işi ticarete dönüştüren kesimlerinde türemesine neden olmuştur. Özellikle akıl hastalarını dilencilik için kullanan tüccar zihniyetli kişiler, daha sonraları çocukları da bu iş için kullanmaya başlamışlardır. Toplumsal kambur olarak gittikçe büyüyen bu soruna karşı, dilencilerin toplanması işiyle ilgilenmek üzere Men-i Teseül Müfettişliği oluşturulmuştu. Bunun yanı sıra taşrada halkın dinsel duygularını kullanarak gittikçe meşrulaşan dilencililiğin önüne geçmek için bir takım sivil cemiyetlerin oluştuğu, bu cemiyetlerin fakir halka yardım ulaştırarak meşruluk kapsamına girmeye çalışan dilencililiği önlemeye çalıştığı görülür. Bu cemiyetlerden biri İzmir'de kurulan Ozer Dalim (Yoksula Yardım) dir.⁶³⁸ Var oluş amaçlarından biri, giderek meslek haline gelmeye başlayan dilencililiği önlemektir.⁶³⁹ Dilencililiği önlemek için kurulan diğer cemiyetler arasında *Men-i Teseül Cemiyeti* ve Bayburt'ta kurulan *Müslüman Dilendirmez Cemiyeti* yer alır. Özellikle Men-i Teseül Cemiyeti, dilenci çocuklarının toplanması yanında, bu çocukların eğitimi ile ilgileniyordu.

Atatürk dönemi Türkiye'sinde de dilencilik sorununun Osmanlı Devleti ile birçok konuda benzerlik taşıdığı görülür. Bu anlamda CHP hükümeti, Osmanlı devletinde uygulana gelen dilencilerin Darülacezelere yerleştirilmesi konusuna ağırlık vererek sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.1924 yılından itibaren

---

⁶³⁷ Tekin, **a.g.m.**, s. 580.

⁶³⁸ Madam Rasel Nar tarafından kurulan cemiyet, polis memuru ile sokakta dilenen çocukları toplamış ve çocukları eğiterek toplumsal yardım yanında eğitim gibi önemli bir amaca hizmet etmişti.

⁶³⁹ Ozer Dalim'e göre, İzmir'de iki tür yoksul vardı: Açıkça dilenenler ve yoksulluğunu saklayıp her çeşit yardımı reddedenler. Ozer Dalim, kentteki dilenciler yanında kimliğini saklayan yoksulları saptayabilmek ve onların gururunu incitmeden mali yardımda bulunabilmek için özel bir yardım komisyonu oluşturmuş, başta gıda olmak üzere çeşitli yardımlar yapmıştı. Bkz. Siren Bora, "*İzmir'de Etkin Bir Yardım Kurumu Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalim)*", **Tarih ve Toplum**, C. XXII, S: 134 (Şubat1995), s. 5-6.

Darülaceze kurumunun belediyeye devredilmesi sağlanarak merkezi yönetimin bu konudaki sorumluluğu azaltılmaya çalışılmıştır. Dilenciliğin en fazla yaygın olduğu iller arasında yer alan İstanbul'da Darülacezenin belediyeye devredilmesi için diğer illerdeki yoksul ve acizleri kabul etme şartı getirilmişti.⁶⁴⁰ Osmanlı Devletinin önemli hayır kurumlarından biri olan Darülacezenin belediye devredilmesi, belediyelerin sosyal yardım sorumluluğu yanında ekonomik gücünü de arttırmış oluyordu. Çünkü 1924 yılında dilenciliğin önlenmesi için çıkarılan kararnamede Darülaceze için ayrılan ödeneğin belediyelere devredilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁴¹ Ayrıca 16 Kânunusani 1311 tarihli Men-i Teseül nizamnamesinin aynen tatbikine karar verilmiş⁶⁴², bu konuda yerel yönetimler uyarılmıştı.

Yerel yönetimlere ağırlık vererek dilenciliği önlemeye çalışan hükümet, ülkenin bulunduğu ekonomik sorunlar yüzünden dilenciliğin bir türlü üstesinden gelememiştir. Ekonominin getirdiği bozukluk, toplumsal suç işleme meylini arttırdığından her ekonomik bozukluk dilenci sayısının da artmasına ve Osmanlı Devleti döneminde dilenci pehlivanları denilen kişilerin kontrolünde dilenci gruplarının oluşmasına neden olmuştu.⁶⁴³

1929 Dünyanın yaşadığı ekonomik krizin etkisi, Türkiye'yi de derinden etkilemiş olması yanında dilencilik ve serserilik gibi gayri nizami toplumsal grupların da artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1929 ekonomik krizin getirdiği ekonomik yıkıntılar, sosyal yıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Suç oranlarının arttığı bu yıllar, Türkiye'sinde dilenciliğin önlenmesi için polisiye tedbirler alınmasını da zorunlu kılıyordu. Bu yüzden polisle işbirliği eden belediye, dilenciler konusunda da tedbirler almaya başlamıştır. 10 Temmuz 1930 yılında yayınlanan bir habere göre; İstanbul'da sayıları 10.000'i bulan dilencileri toplamak, sınıflandırmak, çalışabilecek durumdakileri çalışmaya zorlamak, Anadolu'dan gelenleri memleketlerine geri göndermek, geri kalanları da Darülaceze çatısı altında toplamak

---

⁶⁴⁰ Darülacezeye kabul edilen dilenciler hakkında tahkikat yapılacak ve malı mülkü olmadığı gibi hiçbir akraba ve velisi bulunmadığı tespit edildikten sonra alınacaktı. BCA: 030.18.1.1/11.48.11/15.10.1924.

⁶⁴¹ BCA: 030.18.1.1/011.48.11/15.10.1924.

⁶⁴² **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XII, Devre: 4, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, Ankara, 1934, Karar no: 772, s. 1221.

⁶⁴³ Koçu, **a.g.e**, s. 23.

belediyenin görev alanına bırakılmıştı.⁶⁴⁴ Dilenciliği önlemek için yapılan uygulamalar, uzun vadede bir sonuç getirmemesine rağmen, dilencilerin toplumsal refah hizmetlerinden yararlandırmak konusu hükümetin gündemini meşgul etmeye devam ediyordu.⁶⁴⁵

Endişe yaratanlar sadece dilenciler değildi, serseri olarak tanımlanan başı boş gezenler de toplumsal endişelere neden oluyordu.⁶⁴⁶ Dilencilerden çok saldırı oklarını üzerinde toplayan serseriler, sokaklarda ve caddelerde işsizlikten dolayı potansiyel suçlu olarak geziyorlardı. Osmanlı Devleti'nden kalma geleneksel yöntemlerle bu tür kişileri çalıştırmak üzere başta yol yapım çalışmaları gibi çeşitli bayındırlık projeleri ve madencilik sektörü düşünülmüştü.⁶⁴⁷ Ancak bu aynı zamanda polisiye kontrollerle birlikte ek maddi külfet getireceğinden pek başarılı olamadı ve modernleşen Türk şehirlerin “medeni, sivil” görüntüsüne gölge düşürmeye devam etti.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁴ 1930 yılında dilenciliğin artmasına karşılık polis ve zabıta işbirliğiyle bazı aylarda günlük 300 dilenci yakalanmış, Darülacezede kimlikleri tespit edilerek çalışabilecek olanlar zorla çalışmaya sevk edilmiş, diğerleri de İstanbullu olanlar müessesede alıkonulmakta ve taşralılarda memleketlerine gönderilmiştir. Öztamur, “*Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931*”, **Toplum ve Bilim**, S: 94 (2002), s. 177; **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1930.

⁶⁴⁵ Öztamur, **a.g.m.**, s. 179.

⁶⁴⁶ Özbek, **a.g.m.**, s. 34.

⁶⁴⁷ II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte gündeme gelen serserilik konusunda getirilen çözüm; onları önce işe alıştırmak ve daha sonra bayındırlık hizmetlerinde kullanmak şeklinde olmuştu. Bkz. **Aynı yer.**

⁶⁴⁸ “*Sokak mı Yatakhane mi?*” **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1930; “*Bizimkliler Yetmiyormuş Gibi*”, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1931.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Bu bölümde devletin resmi kayıtlarında en fazla yer tutan yardımlar ele alınmıştır. Bu yardımların çoğu, devlet tarafından düzenli olarak maaşla desteklediği gruplardan oluşmaktadır. Sosyal sigortacılığın gelişmediği 1923-1938 yılları arasında Cumhuriyet yönetiminin belli gruplara maaşlarını aksatmadan bütçenin elverdiği ölçüde yardım yapması, günümüzün sosyal devlet anlayışında önemli yeri olan sosyal sigortaların yerine sosyal yardımların geçtiğinin önemli bir kanıtıdır. Atatürk dönemi Türkiye’inde sosyal yardımların önemli yer tutmasının en önemli kanıtı; sosyal güvenlik kurumu gibi bir kurumun varlığından söz edilmezken, sosyal güvenliğin sorumluluğundaki işlerin bir çoğunun sosyal yardım bünyesinde yapılmış olmasıdır. Bu bölümde incelediğimiz sosyal yardım konuları, aynı zamanda Türkiye’nin sosyal devlet olma vasfını göstermesi bakımından önemlidir. Birinci bölümde tanımladığımız gibi; “vatandaşlarının ihtiyaçlarının ne ölçüde karşılandığı” sorunu bizi sosyal devlete götüren önemli bir veri ise, bu veriler ikinci bölümün alt başlıklarında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Bu bölümde detaylı bir şekilde incelendiği gibi, sosyal güvenliği olmayan Türkiye’de sosyal güvenliğin sorumluluğundaki çoğu işler, sosyal yardım çerçevesinde yapılmıştır. Bu anlamda hiç şüphesiz devletin muhtaçlıkta öncelik tanıdığı belli gruplar vardır. Bu gruplar, devlet tarafından maaşla desteklemiş, çoğu zaman sağlık sorunlarıyla bire bir ilgilenilmişti. Devlet tarafından maaş bağlanarak desteklenen gruplar bu bölümdeki yardımların başını çekmiştir. Savaşlarda hayatını kaybeden askerlerin geride bıraktığı dul ve yetimler devletin en fazla yardım yaptığı gruplardan birisidir. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında ölen asker sayısının 1.290.000’i aştığı düşünülünce bu yardımların önemi ve devlet bütçesine getirdiği yük daha iyi anlaşılacaktır. Her ne kadar Kurtuluş Savaşında ölen askerlerin dul ve yetimlerin ailelerine yardımlar konusunda ağırlık verilmiş olduğundan hükümet kanadına yapılan eleştiriler olsa da, hükümet bütçenin elverdiği ölçüde Birinci Dünya Savaşında hayatını kaybeden askerlerin dul ve yetimlerine de yardımlar yaptığını eldeki belgelerden öğrenmekteyiz. Devletin sosyal yardımlarda öncelik verdiği şehit aileleri, gerek düzenli maaşlarla gerekse düzenli aralıklarla yapılan yardımlarla desteklenmiştir. Şehit aileleri kadar önem verilme de malullerde devlet tarafından gözetlenen gruplar arasındaydı. Bunlara da yapılan yardımlar, maaş veya çeşitli

aralıklarla yapılan yardımlar biçiminde olmuştur. Bu anlamda maaş ve çeşitli zamanlarda yardım kampanyalarıyla devletten destek alan grup şehit dul ve yetimleriyle malullerdir.

Muhtaçlık kavramı içerisinde şehit aileleri yanında vatana büyük hizmetleri olmuş kişiler ile düşkün ve kimsesizler de önemli yer tutmaktaydı. Devlete önemli hizmetleri bulunmuş, yazar, düşünce adamı, kamu görevlisi ve asker kökenli vatandaşlara sağlığında veya ölümü halinde ailelerine vatana hizmet adı altında maaş bağlanarak bu gruplar bir bakıma devlet tarafından ödüllendirmiştir. Düşkün ve kimsesiz kişiler ise, savaşlar, salgın hastalıklar veya başka nedenlerle ailesini kaybetmiş kişilerden oluşmaktaydı. Bu grup içerisinde daha çok yaşlılar ve çocuklar yer almaktaydı. Bunlara daha çok devlet kurumlarında barınma ve iâşe imkanı sağlanmıştır.

Şimdiye kadar bahsedilen gruplar, daha çok devletten maaş alarak geçimini sağlamaya çalışan gruplardır. Bir başka kesim var ki, devletin ve Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurumlarında desteğiyle ayakta kalan devlete büyük maddi külfet getiren gruplardır. Bunlardan birincisi savaşların verdiği zararlar evi-barkı, dükkanı, ürünü yanan kesimdir. Özellikle, Yunanlıların Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da yakıp yıkmaya sonucunda verdikleri zararın toplam maliyetinin 1.34 milyar lira olduğu tespit edilmiş olması bu kesimlerin mağduriyetini gözler önüne serer.⁶⁴⁹ Gerçi, bir kısım zararın kamu binalarına verilmiş olması bu grubun zararını azaltmıştır. Ancak devlet tarafından ayrılan bütçenin kamu ve özel kişileri kapsayacak şekilde Anadolu'nun yeniden imarı için harcanmış olması, sosyal yardımlarda devletin gücünü azaltıyordu.

Bu hasarın 658 milyon liralık zararlar önemli bir bölümünü gayri menkul zararlarının tuttuğu ve zarar verilen iller arasında İzmir'in 176 milyon liralık hasarla ilk sırayı alan iller arasında olduğu tespit edilmişti.⁶⁵⁰ Zararın büyüklüğünü somutlaştırmak açısından 1924 yılında bütçenin 140,433,369 lira 80 kuruş olduğu düşünülünce, zararın 1924 bütçesinin dokuz katından fazla olduğu görülecektir. Bu zararların devlet ekonomisine getirdiği yük düşünülünce zararın boyutu daha da

---

⁶⁴⁹ Eldem, a.g.e, s. 218.

⁶⁵⁰ Aynı yer.

genişleyecektir. Elbette ki, verilen zararların bir anda giderilmesi söz konusu olmamıştır. Uzun yıllar devlet çeşitli yardım kurum ve kuruluşlarıyla koordineli şekilde çalışarak savaş mağdurlarının zararları giderilmeye çalışmıştır. Ancak bunların sayılarının çok olması devlet veya vakıf arazileri yanında Rum ve Ermenilerin terk ettikleri emlakın bir kısmının savaş mağdurlarına verilmesi, bu kesimleri belli ölçüde sefaletten kurtardığı gibi ilerisi için ekonominin yeniden ayağa kalkmasına vesile olmuştur.

İkinci grup muhacir ve mültecilerdir. Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldığı aynı zamanda kaybedilen topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman göçü de beraberinde getirmiş, Türkler muhacir konumuna gelmişti. Ayrıca nüfus mübadelesiyle Türkiye'ye zorunlu göç eden muhacirler ülke ekonomisine büyük maddi külfet getirdi. Muhacirlerin iskan, iaşe ve geçiminin sağlanması, Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin uğraştığı ilk konular arasındaydı. Gerçi uzun vadede Türk modern tarım ve sanayisinin gelişmesine katkısı olan muhacirlerin ilk yıllarda Türk ekonomisine getirdiği yük oldukça fazlaydı. Bu anlamda gerek para gerekse emlak yardımıyla ön planda olan daima muhacirler oldu.

Devlet tarafından desteklenen gruplar sadece muhtaç veya geçim sıkıntısı çekenler değil aynı zamanda genç Türkiye'yi ve Atatürk devrimlerini içte ve dışta tanıtan kişi, kurum ve kuruluşlara da çeşitli adlar altında yardımlar yapılmıştır. Daha çok bir seferlik para yardımlarındaki temel amaç; Türk kültürünü dünyaya tanıtmak veya uluslararası yakınlaşmayı sağlamak, yurt içinde ve yurt dışında yaşayan Türklerin kültürlerini yaşamasını sağlamak ve Türk gençlerine Cumhuriyet ideolojisini öğretmek ve bunun devamını sağlamaktır.

1923-1938 yılları boyunca afetler, her zaman Türkiye'nin gündeminde oldu ve devlet bütçesine ayrı bir yük getirdi. Deprem, sel, kuraklık gibi afetler, çok miktarda insan ve mal kaybına neden oldu. Bu afetlerde devlet yardımından daha çok öncü yardım olarak Hilal-i Ahmer ön plana çıktı. Uzun vadede ise devlet her zaman felaketzedelerin yanında yer aldı ve onların yaralarını gücü oranında sarmaya çalıştı.

Bu yardımlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında tecrübesizlik, disiplinsizlik ve suiistimallere kurban gitmiş olabilir. Ancak, devletin 1930 yılından sonraki tavrı gelişmiş, başka devletlerle kıyaslanacak kadar iyi olmuştur. Bu anlamda devletin

vatandaşlarına karşı kurumsal hizmetlerini daha işler vaziyete soktuğu, aciliyet gerektiren yardımlara zamanında yetiştiği vatandaşlarını mağdur etmediği görülür. Bu nedenle sosyal yardımlarda devlet geleneğinin etkisini 1930 yılından sonra göstermeye başlamış olduğu söylenebilir. Bunda hiç şüphesiz ülkenin yaşadığı acı tecrübelerin katkısı büyüktür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ SOSYAL YARDIM BÜTÇELERİ VE KAYNAKLARI (1923–1938)

1. 1923–1938 Yılları Arasında Sosyal Yardımın Bütçe İçerisindeki Yeri

Bilindiği gibi sosyal yardımlar devletin ekonomik gücüyle birebir bağlıdır. Bunun bilincinde olan Cumhuriyet yönetimi, ekonomiyi modern usullerle yönetmenin koşullarını aramıştır. 1923 yılında İzmir’de büyük bir “İktisat Kongresi”nin toplanması, devletin öncelikleri arasında ekonomik kalkınmanın önemli yer tuttuğuna dair önemli ip ucuydu Cumhuriyet yönetiminin en önemli amaçları arasında, liberal ekonomik düzeni sağlamak ve özel teşebbüsü geliştirmek olduğuna göre, 1927 yılındaki “Teşvik-i Sanayi Kanunu”nun kabul edilmesi bu amacı gerçekleştirmeye yönelik önemli bir adımdır. Bu kanundan sonra Türkiye’de GSMH 2,9 milyardan 5,3 milyar TL’ye çıkmıştır.⁶⁵¹ Yapılan düzenlemeler, daha çok devlet merkezli kalkınma anlayışıdır. Bu anlamda devletin kalkınması daha müreffeh toplumun oluşması demektir. Ancak savaştan yeni çıkmış Türkiye için bunun sağlanması oldukça güçtü. Savaşlarda hayli fakir ve yorgun düşmüş Türk halkının, devletten beklentisi oldukça fazlaydı. Savaş sonrasındaki işsizlik, çalışabilir nüfusun azlığı, devletin sosyal yardım konusundaki işini hayli zorlaştırmıştı. Ayrıca gittikçe artan salgın hastalıklar, sosyal yardım kapsamında sağlık yardımlarının verilmesini zorunlu hale getirmişti. Çünkü sosyal güvenlik yoksun, işsiz ve parasız halkın bedava sağlık hizmeti almaktan başka çaresi yoktu.

Bütün bu bahsedilen olumsuzluklar karşısında devletin en kapsamlı sosyal yardım kurumlarından biri olan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’ne önemli sorumluluklar düşüyordu. Muavenet-i İctimaiye Vekâleti ise bu sorumluluğu başta sağlık hizmetlerine öncelik vererek yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardımlarda önemli sorumluluk alan vekâletin bütçesi oldukça dar imkanları ise sınırlıydı. Çünkü yıllarca süren savaşlar yüzünden

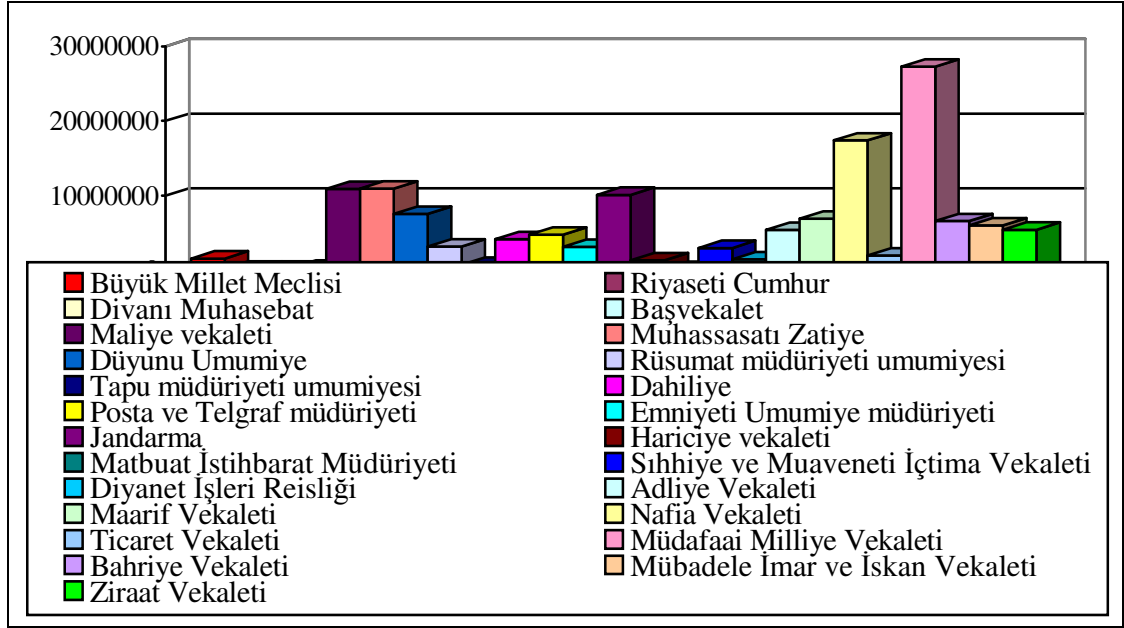
---

⁶⁵¹ Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1970, s. 135–138; Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1968; TOBB-*Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasıla, 1923–1986*, Ankara, 1987, s. 178; Ergün, *a.g.m.*, s. 256–257.

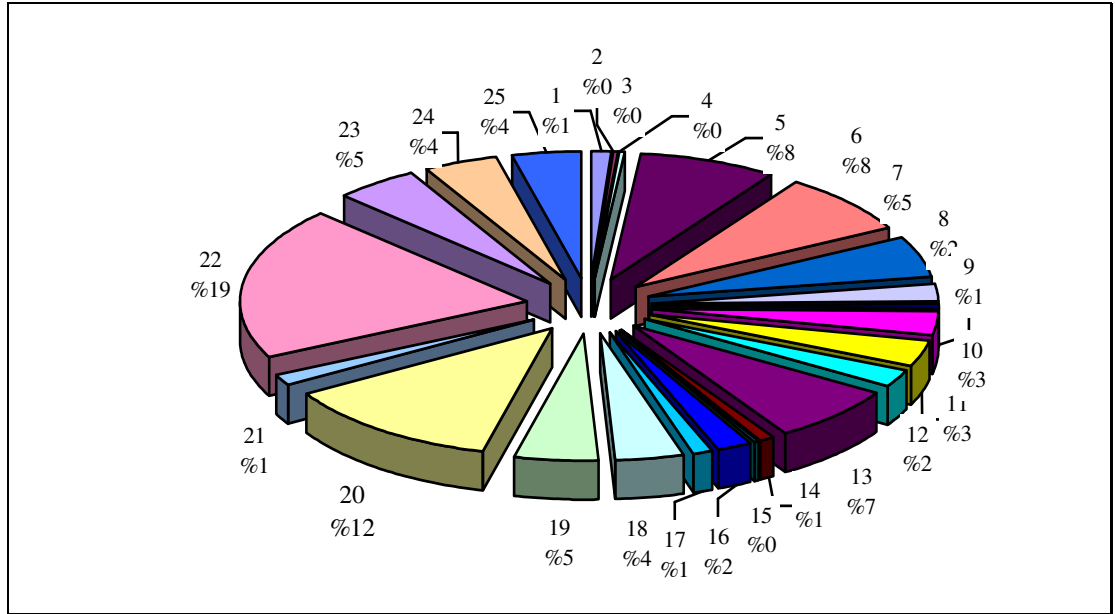
savunmaya bütçeden daha fazla pay ayrılmasını zorunlu kılmıştı. Cumhuriyetin ilanından önemli sosyal yardım hizmeti veren vekâlete yeterince ödenek ayrılmamış olması, yardımlarda devletin yetersiz kalmasına ve yardım hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. Ekler kısmında tablo halinde sunulacağı gibi, 1924-1937 yılları arasında Vekâletin bütçesinde fazla değişiklik olmadığını açıkça görüyoruz. Bu yıllar arasında Vekâletin bütçesi, yüzde iki ile yüzde üç arasında değişmektedir. Bu oranlar ise, örnek oluşturması açısından yüzdeler halinde aşağıda gösterileceği gibi 1924 yılından itibaren bütçeden pay alan diğer vekâletlere oranla fazla değiştiği söylenemez. Tezimiz içerisinde sosyal yardımlarda etkili kurumların bütçeden aldıkları payların rakamsal verilerle yıllara göre tablolar halinde sunulduğundan burada rakamlardan çok bütçenin dağılımının sorgulanması, bizi tezimizde varmak istediğimiz sosyal devlet olgusuna daha fazla yaklaştıracaktır.

Ancak, örnek olması açısından 1924 yılı bütçesi ele alınarak sosyal yardımlara ayrılan payları incelemeye çalıştık. Buradaki amacımız, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan genç Türkiye'nin sosyal politika eğilimleri ve yönünü Batıya çeviren Türk devletinin ayırdığı bütçe oranlarıyla refah devletine ne kadar ulaştığını somutlaştırmaktır. Somutlaştırmanın sadece 1924 yılı bütçesi örnek verilerek ispat edilemeyeceğine göre, yeri geldiğinde diğer yıllara da atıfta bulunarak bütçenin dağılımında sosyal yardımlara ayrılan pay sorgulanmaya çalışılacaktır. Ekler kısmında 1923-1938 yılları arasındaki bütçe ve birinci bölümde her kuruma ait bütçe ve gelir kaynakları incelendiğinden ayrıca burada bahsedilmemiş, daha çok yıllık bütçelerin sosyal yardımlara yansımaları ve yıllara göre değişkenlik gösterip göstermediği sorgulamaya çalışılmıştır.

Grafik 9: 1924 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar⁶⁵²

Grafik 10: 1924 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)⁶⁵³

⁶⁵² TBMM Kavanin Mecmuası, C. II, Devre: 2, İçtima: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1924, s. 358.

⁶⁵³ 1-Büyük Millet Meclisi, 2-Riyaseti Cumhur, 3-Diyanet İşleri Reisliği, 4-Başvekalet, 5-Maliye vekaleti, 6-Muhassasatı Zatiye, 7-Düyunu Umumiye, 8-Rüsumat müdüriyeti umumiyesi, 9-Tapu müdüriyeti umumiyesi, 10-Dahiliye, 11-Posta ve Telgraf müdüriyeti, 12-Emniyeti Umumiye müdüriyeti, 13-Jandarma, 14-Hariciye vekaleti, 15-Matbuat İstihbarat Müdüriyeti, 16-Sihhiye ve Muaveneti İçtima Vekaleti, 17-Diyanet İşleri Reisliği, 18-Adliye Vekaleti, 19-Maarif Vekaleti, 20-Nafia Vekaleti, 21-Ticaret Vekaleti, 22-Müdafaai Milliye Vekaleti, 23-Bahriye Vekaleti, 24-Mübadele İmar ve İskan Vekaleti, 25-Ziraat Vekaleti. Bkz. TBMM Kavanin Mecmuası, C. II, Devre: 2, İçtima: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1924, s. 358.

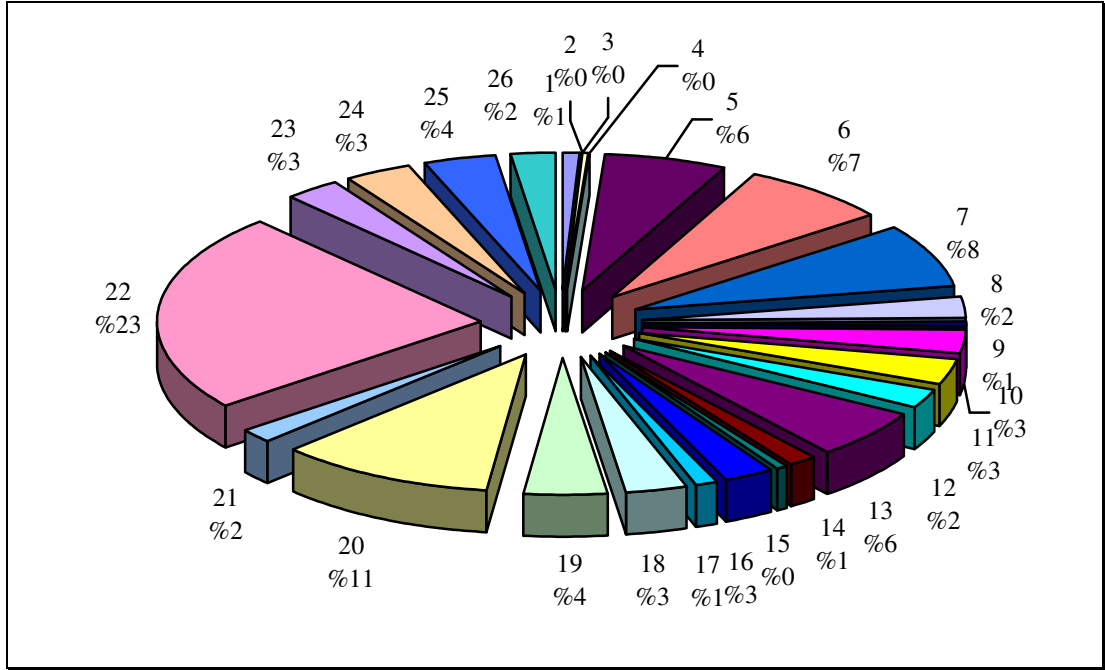
Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı gibi, bütçeden en büyük pay savunmaya ayrılmıştı. Savunmaya ayrılan pay 1924 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine ayrılan paydan on kat fazlaydı. Bu oran, 1925 yılında sekiz kata inse de 1926 yılında tekrar yükselişe geçerek on yedi katına yükselmiştir. 1927 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile Milli Müdafaa Vekâleti arasındaki fark on sekiz katına kadar yükselmiştir.⁶⁵⁴ 1928-1938 yılları arasındaki fark hiçbir zaman on katın altına düşmemiş olması, sosyal yardımların savaş psikolojisi içerisinde yaşamış bir devletin güvenlik endişelerinin daima ön planda olduğuna dair önemli bir delildir. Aynı şekilde sosyal yardımlara büyük hizmetleri olan İmar ve İskan Vekâleti'nin bütçesi yüzde dörtlük bir oran ile Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin iki katı kadar bir bütçe ayrılmıştı.

Pasta grafiğinde 1924 yılına ait bütçe değerlerinde görüldüğü gibi, yer olarak on altıncı sırada bulunan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin diğer vekalet ve müdürlüklere oranla bütçeden aldığı pay yüzde iki dolaylarında olmuştur. Bütçeden en fazla pay alan yirmi ikinci sıradaki Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin neredeyse on bir katı fazla bütçeye sahiptir.

---

⁶⁵⁴ Bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. II, Devre:2, İçtima: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1924, s. 358; **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: II, İçtima: 2, Tarih: 23.4.1341/1925, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 209; **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. IV, Devre: 2, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, s. 723-724; **TBMM Kavanin Mecmuası**: C. V, Devre: 2, İçtima: 4, Ankara: TBMM Matbaası, 1939, s. 140.

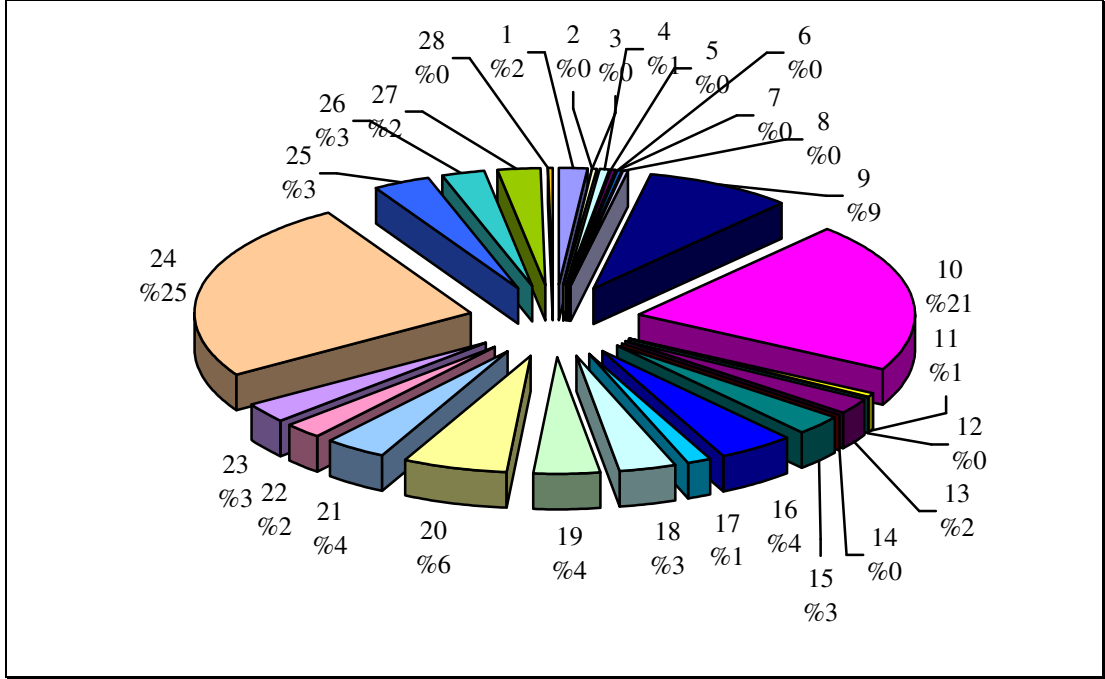
Grafik 11: 1925 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)⁶⁵⁵

Yukarıdaki 1925 yılına ait bütçeleri gösteren pasta grafiğine baktığımızda, on altıncı sırada yer alan Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin bütçesinin yüzde bir oranında arttığı görülür. Milli Müdafaa Vekâletinin bütçesi yüzde dört artış gösterdiği bu yıla ait bütçede iskan müdüriyetine dönüştürülen Mübadele İmar ve İskan Vekâletinin bütçesi ise, yüzde birlik bir azalışla yüzde üçe düştüğü açıkça bellidir. Bunda, 1924 yılında yoğun olarak yaşanan muhaceret sorunuyla beraber artan konut ihtiyacının etkisi büyüktür. 1925 yılından itibaren ise, bu sorunun önemli ölçüde üstesinden gelinmiş benziyor. Zira, İskan Müdüriyetinin bütçesi yüzde bir düşmüştür. Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin bütçesi, 1926-1938 yılları arasında diğer bütçelere oranla yüzde iki ile yüzde dört aralığında seyretmiştir.

⁶⁵⁵ 1-Büyük Millet Meclisi, 2-Riyaseti Cumhuriyet, 3-Divanı Muhasebat, 4-Başvekalet, 5-Maliye vekaleti, 6-Muhassasatı Zatiye, 7-Dünyu Umumiye Müdüriyeti, 8-Rüsumat müdüriyeti umumiyesi, 9-Tapu müdüriyeti umumiyesi, 10-Dahiliye Vekaleti, 11-Posta ve Telgraf müdüriyeti, 12-Emniyeti Umumiye müdüriyeti, 13-Umum Jandarma kumandanlığı, 14-Hariciye vekaleti, 15-Matbuat İstihbarat Müdüriyeti, 16-Sihhiye ve Muaveneti İçtima Vekaleti, 17-Diyanet İşleri Reisliği, 18-Adliye Vekaleti, 19-Maarif Vekaleti, 20-Nafia Vekaleti, 21-Ticaret Vekaleti, 22-Müdafaai Milliye Vekaleti, 23-Bahriye Vekaleti, 24-İskan Müdüriyeti, 25-Ziraat Vekaleti, 26-İmalatı Harbiye Müdüriyeti. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Tarih: 23.4.1341/1925, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 209.

Grafik 12: 1938 Yılında Vekâlet ve Müdürlüklerin Bütçeden Aldığı Paylar (Yüzde %)⁶⁵⁶

Ancak şu da belirtilmelidir ki, grafikte Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine ayrılan pay diğer vekalet ve müdürlüklere daha az olması, sosyal yardımlara ayrılan payın az olması anlamına gelmemektedir. Çünkü, sosyal yardımlar deyince sadece Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti aklımıza gelmemelidir. Bunun yanı sıra, tezimizin birinci bölümünden itibaren bahsedilen Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Darülaceze, Fukaraperver gibi cemiyetler sosyal yardımlarda bazı dönemlerde Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin önünde yer almışlardır. Zaten Vekâlet, 1926 yılından sonra, sağlık hizmetlerine öncelik veren bakanlık haline dönüşmüştür.

⁶⁵⁶ 1-Büyük Millet Meclisi, 2-Riyaseti Cumhur, 3-Divanı Muhasebat, 4-Başvekalet, 5-Şurayı Devlet, 6-İstatistik Umum Müdürlüğü, 7-Devlet Meteoroloji İşleri, Umum Müdürlüğü, 8-Diyanet İşleri Reisliği, 9-Maliye Vekaleti, 10-Düyunu Umumiye, 11-Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 12-Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti, 13-Dahiliye Vekaleti, 14-Matbuat Umum Müdürlüğü, 15-Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü, 16-Jandarma Umum Kumandanlığı, 17-Hariciye Vekaleti, 18-Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti, 19-Adliye Vekaleti, 20-Maarif Vekaleti, 21-Nafia Vekaleti, 22-İktisat Vekaleti, 23-Ziraat Vekaleti, 24-Millî Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı, 25-Millî Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı, 26-Millî Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı, 27-Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, 28-Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü. Bkz. **Düster**, Üçüncü tertip, C. XIX, Kasım 1937-Ekim 1938, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1956, s. 413-416; Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl: 1 Haziran 1938, s. 9943-9969, A Cetveli, s. 9945.

Diğer önemli sosyal yardım kurumları arasında yer alan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1924 yılı yardım harcamaları için ayırdığı pay 648.300 TL iken, Muavenet-i İctimaaiye Vekâletinin bütçesi 2.968.331 TL idi. Yani Hilâl-i Ahmer dört buçuk kat daha az bütçeye sahipti. Birinci bölümde Hilâl-i Ahmer bütçesinde bahsedildiği gibi rakamsal olarak Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin bütçesi fazla olmasına rağmen, sosyal yardım hizmetleri olarak Vekâlet'in hizmetlerinden fazlaydı. Zira, Vekalet ayrılan bütçe sadece sosyal yardım hizmetleri ayrılmamıştı. Bunun yanı hastane giderleri, sağlık personeli giderleri gibi kalemler yer almaktaydı. Bunlar çıkılınca yardım hizmetlerinde Vekâletin payının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne denk, hatta bazı dönemlerde Cemiyetin bütçesinden geri olduğu görülecektir.

2. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türk Ekonomisine Etkisiyle Ortaya Çıkan Sorunlar ve Sosyal Yardım Faaliyetlerine Etkisi

1929 ekonomik buhranı, bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. 1923'den beri uygulanmak zorunda kalınan ekonomide liberalizm anlayışı, yerini devletin kaçınılmaz müdahalesine bırakmıştır. Böylece ekonomide devletçiliğin ağırlığı git gide artmış, 1930'lardan sonra artık devletin ekonomik bünyesinde özel teşebbüsler olmasına rağmen büyük yatırımlar devlet eliyle gerçekleştirilir hale gelmiştir.⁶⁵⁷ Siyasi olarak ise, yeni bir yol tutuldu, bunun başlıca özelliği tek parti idaresinin kuvvetlendirilmesi ve lâik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesine yönelik gayretlerdi.⁶⁵⁸ Bu, aynı zamanda halkçılığın ikinci planda kalmasına dolayısıyla devletin sosyal yardımlardan çok, siyasi ve ekonomi konularına daha fazla ağırlık vermesine neden olmuştu.

Dünya ekonomisinin buhran koşullarında tek parti rejimi, Türkiye'nin geleceğini hızlı sanayileşmeye bağlamıştı. Hızlı sanayileşme ise, gıda üretiminde artışlar sağlanmasına, özellikle buğday ve diğer hububat ürünlerinin ucuz ve bol miktarlarda ülke içi kent pazarlarına aktarılmasıyla mümkün olacaktı. Bu konu, CHP iktidarını radikal önlemler almaya zorlamıştı. Bu anlamda 1930 yılında sıkça

---

⁶⁵⁷ Sanayideki atılımlar gıda ve ulaşım gibi temel ihtiyaçlara yöneliktir. Bunlar yapılırken bütçe harcamaları kısıtlanmış yeni vergiler getirilmiş iç tüketim azaltılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı**, Ankara, 1995, s. 430-432; Cillov, **a.g.e**, s. 137-138; Ergün, **a.g.m**, s. 256-257.

⁶⁵⁸ Karpas, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967, s. 64.

işitilmeye başlanan *Toprak Reformu Kanunu* tarımsal üretimi artırmak adına Atatürk ve İnönü tarafından en üst düzeyde gündeme getirilmişti.⁶⁵⁹ Sorun sadece, tarım ürünlerinin düşen fiyatlarından kaynaklanmamakta,⁶⁶⁰ ürünün pazarlara ulaştırılmasında da sorunlar yaşanmaktaydı. Ulaşım imkanların yetersizliği, taşıma maliyetlerinin artması, mevsimsel dalgalanmalar nedeniyle üretici, ürününü değerlendirmek için pazara götüremiyor, götürse bile değerinde veremiyordu. Üretici, piyasaya borçlu olduğundan ve ailesinin iâşesini zor sağladığından fiyatların yükselmesini beklemeden mahsulünü hızlı bir şekilde elden çıkarmaktaydı.

Buhran sürecinde oldukça azalan bütçe gelirlerine karşı hükümet, bütçe açığını kapatmak için dolaylı vergiler koymuştur. Dolaylı vergiler piyasadan alış veriş yapmak zorunda kalan sabit gelirliler ve yoksul kimselerden alınmaktaydı. Özellikle tuz, gaz, tütün, ispirto, şeker ve kibrit gibi halkın büyük çoğunluğunun kullandığı ihtiyaç maddelerinden alınan vergilerin önemli bir yeri vardı.⁶⁶¹ 1929 Ekonomik buhranı sonucunda bu maddelerden alınan vergilerin toplamı 47 milyon TL'ye ulaşmıştı. 1929 yılında ticaret ve sanayicilerin ödedikleri kazanç vergisinin 14.309 olduğu düşünülünce tekel ürünlerinden alınan vergilerin bunun üç katına yakın olduğu görülecektir. Ayrıca bu dönemde *İktisadi Buhran Vergisi*, *Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi*, *Hayvan Vergisi* ve *Yol Vergisi* gibi olağanüstü vergilerin yürürlüğe konarak bütçe gelirlerinin telafi edilmek istenmesi, ücretli ve yoksul sınıfının yaşam şartlarını hayli zorlaştırmıştı.⁶⁶²

Türk ekonomisinin içine düştüğü mali kriz, toplumsal hizmetlerin aksamasına ve hoşnutsuzlukların giderek artmasına neden olmuştur. Buhran yıllarında devlet kurumlarının görevlerini yeterince yerine getirmediği gazetelerinde sıkça dile getirilen şikayetlerden anlaşılmaktadır. Yoksul halkın önemli kesimini teşkil eden dul ve yetim maaşı ödemelerinde bir çok sıkıntılar yaşandığı, fakir halkın temel ihtiyaçlarını karşılamada devletin yetersiz kalması, dönemin günlük gazetelerinde yoğun eleştirilere neden olmuştu. Özellikle Cumhuriyet gazetesi, 1929-1931 yılları

---

⁶⁵⁹ Çağlar Keyder- Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", **Yapıt**, S: 8 (1984-1985): s. 56.

⁶⁶⁰ Özbek, "Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937", **Toplum ve Bilim**, S: 96 (Bahar 2003), s. 225-227.

⁶⁶¹ Fuat Sevim, **Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İstanbul: Doyuran Matbaası, 1978, s. 280-281.

⁶⁶² Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınları 1997, s. 154.

arasındaki toplumsal içerikli günlük haberlerinde insanların içerisinde bulunduğu çaresizliğinden bahsederek, emeklileri dullar, yetimler, öğretmenler devletin başarısız maaş ödeme siyaseti yüzünden kötü koşullarda yaşamaya mahkum edildiği, bu yüzden devlete karşı artan bir güvensizlik ortamı oluşmaya başladığı vurgusunu yapmaktaydı.⁶⁶³

Ekonomik buhrandan sonra, toplumsal yardım hizmetleri, sistemli olmaktan uzak, bireysel sorunları çözerken sadece günü kurtarma biçimine dönüşmüş, bu da insanların uzun vadede açlık ve sefaletle sürüklenmesine neden olmuştur. Özellikle çocuklar ve yaşlılar açlık ve yoksulluğun pençesinde kıvranan kesimler oldu. Yoksulluk yüzünden 1929 yılından sonra bebek ve çocuk ölümleri artmış, bakacak kimsesi olmayan yoksul çocuk sayıları da ortalamanın üzerine çıkmıştır. Ekonomik buhran, sadece yetim ve kimsesizleri etkilememiş, kendilerine bakacak aileleri olan çocukları da etkilemiştir. Kendi çocuklarını bakamayacak duruma gelen aileler, çocuklarını küçük yaşta ya işe vermişler veya sokaklarda kendi haline bırakmışlardı.⁶⁶⁴ Bu dönemde çocuklarını terk eden ailelerde bir artış olması kapasitesi hayli sınırlı olan Himaye-i Etfal gibi Cemiyetlerin yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Kısacası, yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları, kimsesiz, yetim kalmış ve fakir çocukların sayısında görülen artış, yetersiz beslenme, hastalıklar, çocuk işçiliği, çocukların suiistimali ve terk edilen çocuklar gibi konular ekonomik buhranın etkisiyle kat kat artmıştı.⁶⁶⁵

1929 ekonomik buhranın Türk ekonomisine yaptığı darbe sadece devletin toplumsal hizmetleri götürüp götürmemesiyle ilgili bir sorun değildi. Krizin etkisiyle bir çok fabrika ve atölyenin kapanması sonucu, sayıları oldukça fazla bir işsizler kesiminin oluşmasına da neden olmuştu. İşsizliğin getirdiği sorunlar sonucu bir çok ailenin evsiz ve çaresiz durumda kalmasına neden olmuştu. Özellikle savaşlarda şehit

---

⁶⁶³ Öztamur, **a.g.m.**, s. 183; “*Bir Tekait Maaşı 25 Aydır Bağlanamıyor mu?*”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1931; “*İnsafın O Yerde Namı Yok mu?*”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1931, “*İnsafın O Yerde Hala Namı Yok mu?*”, **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1931.

⁶⁶⁴ “*Gıdasız Talebe*”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1930; “*Mekyeplerdeki Aç Yavruların Hali Ne Olacak?*”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1930, “*Gıdasız Talebe*”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1930; “*Mekyeplerdeki Aç Yavruların Hali Ne Olacak?*”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1930.

⁶⁶⁵ Öztamur, **a.g.m.**, 184.

düşmüş yetimlere iş imkanı sağlayan fabrikaların kapanması, dönemin gazetelerine haber konusu olmuş, ekonomik krizin faturası fabrika sahiplerine kesilerek toplumsal tepkilerin yönünü, yönetim merkezli odaktan kişi veya grup merkezli odağa çekilmeye çalışılmıştı.⁶⁶⁶ Ancak bir gerçek vardı; o da krizin etkisiyle gasp hırsızlık gibi adli suçların gittikçe artmasıydı.

Diğer yandan, 1929 ekonomik buhranı devletin en önemli resmi sosyal yardım kurumlarından biri olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bütçesinin kısılmasına neden olmuştur. 1929 ve 1930 yıllarında Vekâlet'e bütçeden ayrılan pay sırasıyla, 4.395.678 TL⁶⁶⁷, 4.502.216 TL⁶⁶⁸ iken 1931 yılında 3.721.043 TL⁶⁶⁹'ye gerilemiştir. Ayrılan bu bütçeler, artan yoksulluk, hastalık, açlık gibi sorunlarla vekâleti baş edemez duruma sokmuştu.

Durum, diğer yardım kurum ve kuruluşlarında da farklı değildi. Örneğin, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, gıdasız çocuklar için yapmış olduğu yardım 1929 yılında 12.000 TL iken 1930 yılında 2000 TL'ye gerilemişti.⁶⁷⁰ Cemiyet'in yardım miktarındaki azalma diğer muhtaç durumda olan kesimlere de yansdı. Özellikle felakete uğramış felaketzedelere, geçim sıkıntısı çekenlere, muhacir ve mültecilere yönelik yardımlarını iyice kısmıştı. 1928 yılında Cemiyet'in bu kesimlere toplam yardım miktarı 838.703 TL iken, 1929 yılında 128.748 TL ye gerilemiş, 1932 yılında ise 86.874 TL olmuştur.⁶⁷¹ Diğer yardım cemiyetleri de bundan farksızdır. Himaye-i Etfal Cemiyeti, buhranın etkisiyle tam doluluk oranıyla çalışıyor, çocukların eğitim ve meslek edinmesiyle ilgili çalışmalarını ikinci plana itmiş, daha çok çocukların iâşe ve barınmasını sağlayan bir kurum hüviyetine bürünmüştü. Aynı şekilde Darülaceze bütçesizlik yüzünden barınanların temizlik, sağlık gibi en temel ihtiyaçları yeterince karşılanamıyordu. Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne, maddi imkânsızlıklar yüzünden çocuk sağlığı konusunda hiçbir faaliyete girişmediği, sadece fakir kimsesizlere süt

---

⁶⁶⁶ a.g.m, s. 180.

⁶⁶⁷ K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, (TBMM, III. Dönem 1927-1931), s. 224.

⁶⁶⁸ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. VIII, Devre: 3, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, s. 392.

⁶⁶⁹ **Kavanin Mecmuası**: C. X, Devre: 4, İçtima: Fevkalade, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s. 124.

⁶⁷⁰ Hilâl-i Ahmerle ilgili sayısal rakamlar mecmuanın ayrı grafikler bölümünde verildiği için sayfa nımarası verilmemiştir. **Hilâli Ahmer Mecmuası**, (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

⁶⁷¹ **Türkiye Hilâli Ahmer Mecmuası** (Fevkalade Sayısı), S: 132, 29 Ekim 1933.

tozu dağıtmakla yetindiğine dair eleştiriler yapılmaktaydı.⁶⁷² Bu yüzden hastalık ve gıdasızlık yüzünden ölüm oranları artmıştı.

Ekonomik buhran, sadece şehir hayatını etkilememiş, kırsal kesimde de büyük toplumsal olaylara neden olmuştu. Aydın, Söke'ye bağlı Sercin köyünde bazı köylülerin zengin çiftliklere saldırarak zenginlerin mallarını gasp ettiklerine dair haberler yerel basında yer almıştı.⁶⁷³ Bu tür bunalımın şehir halkına göre daha uysal köy halkını çaresizliğe ve dolayısıyla suçta teşvik ettiği bir gerçektir.⁶⁷⁴

Kırsal kesimde bu tür bunalım ve çaresizliğin yanı sıra, açlığın da bir çok köyü tehdit ettiğini ve ölümlere neden olduğunu arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Bu belgelerden bazılarında örnekler vererek durumun ciddiyetini göstermeye çalıştık. Bazı belgelerde açlık ve çaresizlik şu şekilde dile getirilerek yetkili makamlardan yardım talep edilmekteydi: “Bayazıt Vilayetine bağlı Tuzluca kazası ahalisinin memurin ve jandarmanın un ve buğdaysızlık yüzünden sıkıntı çektikleri, ahalinin bir kısmının ot ile gıdalarını temin ettikleri, kışın şiddetli olması nedeniyle, ahali tohumluklarını tüketmiş, açlık tehlikesi başlamıştır...”⁶⁷⁵ “...İktisadi buhran nedeniyle Eskişehir Vilayetinin İsmetpaşa Nahiye merkezinde ve köylerde açlığa meskûn muhacirler bulunduğu...”⁶⁷⁶ “Kuraklık yüzünden açlığa maruz kalan (Artvin) Şavşat Pınarlı Köyünde Hilal-i Ahmer yetkililerinin tetkikatının uzaması nedeniyle Tufan oğlu Battal ve Mehmet oğlu Rızanın açlıktan öldükleri ve aile efradının açlıktan ot yedikleri...”⁶⁷⁷ “...Konya... Ereğli Kazası Ayrancı Nahiyesi mıntıkasında on beş köyde halk ekmek bulamayacak bir dereceye gelmiştir...”⁶⁷⁸, aynı şekilde Tirebolu'nun Buğdalizir Köyünde açlıktan dört kişinin öldüğü, Hilal-i Ahmerce muktezi yardımın teşrii Giresun Vilayetinden bildirilmiş, acilen ifası Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyasetine yazılmıştır.⁶⁷⁹

---

⁶⁷² Kadri Raşit Anbay, “Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz”, **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, 18 Ekim 1938, Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları**, İstanbul 1939, s. 5.

⁶⁷³ “Türkiye’de Yağmagerlik Yaptırılmaz”, **Hürriyet (İzmir)** 11 Aralık 1930.

⁶⁷⁴ “Hırsızlık Yapacaklarmış”, **Akın (Mersin)** 24 Mayıs 1931.

⁶⁷⁵ BCA: 030.10.184.269.2/10 Mayıs 1933.

⁶⁷⁶ BCA: 030.10.120.858.7/13 Mayıs 1933.

⁶⁷⁷ BCA: 030.10.184.266.12/20 Haziran 1934.

⁶⁷⁸ “Ekmek Bulamayacak Halde Yardım İstiyor”, **Son Posta**, 28 Ekim 1930.

⁶⁷⁹ BCA: 030.10.120.858.5/27 Mayıs 1930.

Buhran, köylülerin gündelik hayatını da etkilemiş, gündelik tüketim araçlarından bir çoğunu bırakmak zorunda kalmıştır. Giyecek maddelerinden elbise, kumaş, pazen, patiska, basma ve bez tüketimlerini en az seviyeye indirmiş, şeker ve tuz ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamış, çay, kahve gibi keyif verici madde tüketimlerini tamamen bırakmışlardı. Aydınlatma için kullanılan gaz lambaları kullanılmamaya, geceleri ışiksiz oturmaya başlamışlardı. Dönemin değerli yakacak araçlarından biri haline gelen kibrit daha tasarruflu kullanılmaya başlanmıştı.⁶⁸⁰

CHP hükümeti ise, kötü giden bu gidişata karşı bir takım geçici önlemler almakla yetinmişti. Bu önlemlerin başında kuraklık nedeniyle üreticilere dağıtılan tohumluk buğdayların geri alınması geciktirilmiş, yeni buğday ihtiyacının karşılanmasına ve Bakanlar Kurulu kararıyla köylülerin borçlarının bir yıl ertelenmesine karar verilmişti.⁶⁸¹

3. Genel Olarak Sosyal Yardım Harcamalarının Kaynakları

Türkiye gibi tarım toplumlarında sosyal yardımların önemi inkar edilemez bir gerçektir. Ancak Türkiye'nin tarım toplumu olması ve geleneksel vakıf sisteminden vazgeçilerek sanayi toplumlarının benimsemiş olduğu modern kapitalist anlayışın benimsenmiş olması, sosyal yardımların yürütülmesinde bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntılardan birincisi, geleneksel sadaka anlayışıyla şekillenen dinsel yardım ve vakıf sisteminin Cumhuriyet yönetimi tarafından reddedilmesine rağmen, vakıf sisteminin yerini dolduracak bir kurumun Cumhuriyet Türkiye'sinde ihdas edilememesinden dolayı işlerliğine hâlâ göz yumulması, diğeri ise, savaşlardan yeni çıkmış modern değerleri kabul eden Türkiye'nin modern ilkeleri çalıştıracak devlet geleneğine sahip olmamasıydı.

Geçmiş eskilere dayanan vakıf sisteminde, insanların hayır yapması geleneksel bir davranış biçimine dönüşürken, devletin yükü ve rolü sosyal yardımlarda azalmış görünüyordu. Bu anlamda, hayır işlemek için hazır olan Osmanlı toplumunda sosyal yardımlar için gelir elde etmek daha kolay görünüyordu. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde daha sistemli ve kurumsal

⁶⁸⁰ Mahmut Makal, **Bizim Köy**, Ankara: Bizim Köy Yayınları 1970, s. 20.

⁶⁸¹ BCA: 030.10/ 18.01.02.53.26.6/ 9 Nisan 1933.

hale getirilmeye çalışılan sosyal yardımlar konusunda istenen başarı sağlanamamıştır. İttihat ve Terakkinin çabalarına rağmen, bir türlü başaramadığı kurumsal ve lâik sosyal yardım anlayışı, Cumhuriyet Türkiye'sinde kısmen başarılı olmuş görünüyor. Zaten İttihatçı yönetim ile Cumhuriyet yönetimini sosyal politikalarda bir birinden ayıran önemli farklılardan biri, Cumhuriyet yönetiminin lâiklik konusunda gösterdiği hassasiyettir.⁶⁸² Ancak, Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarda lâikliği kurumsal hale getirememiş olması, bu ilkenin kısmi olarak uygulama imkanı yaratmıştı

Sosyal yardımlarda, Cumhuriyet yönetiminin de tam olarak başarı sağlayamadığı kurumsal, lâik ve modern yardım anlayışının yerleşememiş olmasının sebepleri arasında, gelir getirici kaynakların az olmasında önemli bir sorundur. Özellikle Osmanlı toplumunun dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin getirdiği iktisadi ve sosyal hareketliliğin doğurduğu sorunlara ek olarak bahsedildiği gibi, maliye hazinesi içinde vakıfların mali kaynaklarının eritilmesi,⁶⁸³ Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin sosyal yardımlarda kaynak yaratma konusunda işini hayli zorlaştırmıştı. Kaynakların az olması, devletin sosyal yardımlarda hedeflediği lâik modern çizgiden sapmasına, hayır yapma inancıyla oluşmuş geleneksel çizginin devamına izin verilmesine neden olmuştur. Özellikle sosyal yardımlar için gelir getirici yardım kampanyaların düzenlenmesinde izlenen yöntem çoğunlukla din adamlarına verilen buyruklar sonucu, cemaatin dini bir görev algılamasıyla oluşmuş geleneksel yardımlar, sosyal yardımlar için önemli gelir kaynaklarından biri olmasına hâlâ devam etmesine neden olmuştur.⁶⁸⁴

3.1. Vergilerden Ayrılan Paylar

Cumhuriyetin ilanından sonra, Türkiye'de sosyal yardımlar, büyük oranda devletin güdümüne girmişti. Bu anlamda devletin maddi yükü de artmıştır. Sosyal yardımların finansmanı konusunda Cumhuriyet Türkiye'sinin bulduğu en pratik çözümlerden birisi, yeni vergiler ihdas etmek veya var olan vergileri arttırmak

---

⁶⁸² Mustafa Türkes, **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999, s. 45.

⁶⁸³ Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet...**, s. 53.

⁶⁸⁴ BCA: 051V16/ 3.16.18/ 29.03.1927.

oldu.⁶⁸⁵ Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında ise, sosyal yardımlar için vergilerden ayrılan paylar hak olarak görülmüştü. Nitekim 288 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yasası sosyal hizmetlere ilişkin olarak yaptığı tanımda; “Kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan ve kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünüdür.” (md. 3/a)⁶⁸⁶ denilerek sosyal yardımların vergilerden alınan gelirleri meşrulaştırdığına dair önemli ipuçları vermektedir.

Atatürk’ün dayanışma olarak nitelendirdiği aslında toplumsal bağlılık kelimeleriyle açıkladığı bu vergiler, sosyal yardımların önemli gelir kapısını oluşturuyordu ve meşruluğu tartışılmaz bir hal almıştı. Atatürk’ün, toplumsal dayanışma veya bağlılık ilişkisiyle açıkladığı vergilerden bahsederken şunlara vurgu yapıyordu:

“İnsanlar birbirine bağlıdır. İlim, cemiyetlerin büyüklüğünün sırrını insanlara açmıştır; bu sır, insanların birbirine olan bağlıdır. Bütün insanlar, bir içtimai azalarıdır ve bu sebeple birbirine bağlıdır. Bir de insanlar, ölümlerinin harsi varisleri olduklarından aralarındaki bağlar, her zaman ve her mekana şamildir...Tabii bağın bize öğrettiği şudur: Bilhassa, iş bölümü ve harsi varislik yüzünden, herkes malik olduğu şeyin ve hatta kendi şahsi varlığının en büyük kısmını, atalara ve bir zamanda yaşadığı insanlara borçludur...Eğer böyle ise, yani her yerde, insanın insana karşı bir borcu varsa, bütün borçlar gibi bunun da ödenmesi lazımdır...Bu borçlar, kimin tarafından ödenmelidir? İnsanlar arasındaki tabii ve içtimai bağdan istifade ederek servet kazanlar tarafından! Çünkü, eğer gelmiş geçmiş, ismi bilinmeyen binlerce, bağlı insanlar olmasaydı, zaten bu servet olmazdı...Kime ödenmeli? Tabii ve içtimai bağdan zarar görenlere! Gerçi, bu alacaklıların şahsen bilinmelerine imkân yoktur. Fakat bunların mümessilleri vardır; Devlet veyahut birçok içtimai muavenet müesseseleri...Nasıl ödenmeli? Bir defa, devlete vergi, bilhassa artar vergi olarak ve sonra bağış olarak ve sonra bağış ve yardım müesseselerine kendiliğinden verebilir...”⁶⁸⁷

Atatürk’ün vurguladığı toplumsal bağımlılığın zorunlu sonucu olarak alınan vergiler, aslında Osmanlı Devleti döneminden beri uygulana gelen gelir grubu arasındaydı.

Osmanlı Devletinde olduğu gibi, sosyal yardımlarda kullanılmak üzere bazı kalemlerden alınan vergiler, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde geliştirilerek uygulandı. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye’sinde sıkça kullanılan yöntemlerden biri,

⁶⁸⁵ Ali Nazım Sözer, **Türkiye’de Sosyal Hukuk**, Ankara: Kamu-İş Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayınları, 1994, s. 30.

⁶⁸⁶ Sözer, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁸⁷ Afetinan, **a.g.e.**, s. 522–524; **Atatürkçülük...**, s. 373.

içki ve tütün vergisiydi. Osmanlı devletinde daha çok şehit yetimleri için barınma ve iaşesinin sağlandığı yetim yurtlarının önemli miktardaki gelirleri, özellikle içki ve tütün vergisinden sağlanmaktaydı. İçki ve tütün gibi bazı kalemlerden sosyal yardımlar için ayrılan vergiler arasında *şüheda vergisi* en bilinen vergilerden biriydi. *Şüheda Vergisi*, Osmanlı Devletinde olduğu gibi, TBMM hükümeti tarafından da benimsenmiş bir vergiydi. Bu verginin arttırılmasına yönelik ilk TBMM’de yoğun tartışma ve önerilerin verilmişti.⁶⁸⁸ Meclisteki bu tartışmalar yanında gündeme gelen bir başka konu; şehit asker ailelerinin bazı vergilerden muaf tutulmasıydı. Vergi muafiyeti, ağnam ve aşar vergisinden muafiyet şeklinde ortaya çıkmıştı ve ailelere şehit maaşı yerine devlete ait arazilerden toprak verilmesi düşünülmüştü.⁶⁸⁹ Aslında Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren vergi muafiyeti, sadece şehit ailelerine değil, muhacirlere, afetlerden zarar görmüş felaketzedelere de uygulanmıştır.⁶⁹⁰ Bu sayede insanların ekonomik olarak devlete bağımlılığı azaltılarak kendilerine yeter hale gelmeleri sağlanmak istenmiştir.

Vergiler, Atatürk dönemi Cumhuriyet hükümetinin önemli gelir kapısından biri oldu ve devletin içine düştüğü buhran sürecinde can kurtaran görevi gördü. Her ne kadar aşar vergisi kaldırılarak çiftçinin sırtından önemli bir yük kaldırılmışsa da bu uzun sürmedi ve devletin içine düştüğü ekonomik sorunlar yeni vergilerin konulmasını zorunlu kıldı.⁶⁹¹ Bu zorunluluk, 1929 Ekonomik Buhranı sonucunda daha da fazla kendini belli etti. Buhran sonucunda devletin diğer birimlerinde olduğu gibi sosyal yardımlarda da çeşitli aksamalar olmuş; devlet, bu durumun üstesinden gelebilmek için ek vergiler yanında vergileri arttırma yoluna da gitmişti.⁶⁹²

Sosyal yardım kurumlarına en fazla kaynak ayrılan vergi türleri; sinema filmleri, oyun kağıdı, duvar, cep takvimi gibi kalemlerden oluşmaktaydı. Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin önemli gelirleri arasında yer alan bu

---

⁶⁸⁸ BCA: 030.10/ 132.952.28/ 17.1.1339/1923. ek 7

⁶⁸⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. X, İçtima: 39, Tarih: 18.6.1337/1921, s. 391-393.

⁶⁹⁰ Muhacir ve Mültecilerin muaf olduğu vergiler için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. XIII, Devre: IV, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1934, s. 150.

⁶⁹¹ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 62-63.

⁶⁹² Sevim Gürgün, “Atatürk Döneminde Kamu Harcamaları ve Belgeleri”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası'nın Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, 8-9 Haziran 1981, s. 242.

vergiler yanında bazı matbu evrakların basım yetkisi bu cemiyetlere verilerek ek gelir sağlanmıştı. Hatta bu cemiyetlerin kendi bastıkları duvar, cep takvimleri, okul defterleri gibi matbu malzemelerden ayrıca vergi alınarak sosyal yardım cemiyetlerine aktarılmıştı.⁶⁹³

Cumhuriyet Türkiye'sinin meşruluğunu iyice kanıksattığı Teyyare Cemiyeti'nden de burada bahsetmek gerekir. Sosyal yardımlarda meşruluğu iyice güçlenen cemiyetlerden Teyyare Cemiyeti, 1925 yılından sonra sosyal yardımlar için ayrılan vergi diliminden pay almaya başlamıştır. Günümüzde de Türk Hava Kurumu adıyla sosyal dayanışmanın önemli bir ayağını teşkil eden Cemiyet, Türk havacılığının geliştirilmesi yanında halka yaptığı hizmetler referans gösterilerek oluşturulmaya çalışılan yapı ile modern Türkiye'nin simgesi haline getirilmeye çalışılmıştır.⁶⁹⁴

3.2. Gönüllü Bağışlarla Elde Edilen Gelirler

Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyal yardımların önemli gelirlerinden biri de kurum veya kişilerce yapılan bağışlardır. Bu bağışlar, para şeklinde yapıldığı gibi gayrimenkul bağışları şeklinde de gerçekleşmişti. Bağışlar, sadece ülke içinden değil yurt dışından yardım kurumlarına veya çeşitli afetlere uğramış felaketzedelere verilmek üzere yapılmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi kurumların uluslararası niteliği göz önüne alınınca yurt dışı yardımların daha kolay sağlanmış olduğu söylenebilir. Ayrıca yurt dışında yaşayan Türklerin kendi aralarında yapmış oldukları kampanyalar sonucunda ülkemizde önemli sosyal hizmetler sağlanmış, kurum ve kuruluşlara önemli gelir sağlamışlardır.

Bağışların çoğu, şehit ailelerine ve yetimlerine verilmek üzere yapılmıştır. Savaşlardan sonra sayıları ve perişanlıkları ortaya çıkan şehit aileleri ve yetimlerine gerek yurt içinden ve gerekse yurt dışından çeşitli para, giyecek gibi yardımlar yapılmıştır. Örneğin, 1925 yılında dönemin ileri gelen ailelerinden Kandiye muhacirlerinden Tütüncüzade Fazıl ve eşinin Girit'teki mallarının % 10 unu şehit yetimlere bağışlamaları oldukça büyük ses getirmişti.⁶⁹⁵

⁶⁹³ Hakimiyyet-i Milliye, 1 Ocak 1927, s. 1.

⁶⁹⁴ BCA: 230.0.0.0/ 83.77.2/ 23.3.1928; **Hakimiyyet-i Milliye**, 1 Ocak 1927, s. 1.

⁶⁹⁵ BCA: 030.10/ 198.355.14/ 5.2.1925.

Aslında Atatürk'ün bireysel olarak yapmış olduğu bağışlar da topluma örnek olması bakımından tek başına yeterliydi. Atatürk, başta deprem felaketine uğrayanlar olmak üzere bir çok felaketzedelere yüklü miktarda bağışta bulunmuştur. Atatürk'ün önemli bağışları arasında; 1924 yılında eşiyle birlikte Erzurum'da deprem felaketine uğrayanlara 10 ar bin lira, 1928 yılında torbalı depreminden zarar görenlere 10.000 TL, 1927 yılında Üsküdar'da evleri yananlara 5.000 TL, 1928 yılında fakir öğrencilere dağıtılmak üzere Çocuk Esirgeme Kurumuna 1.000 TL, 1936 yılında Adana çevresindeki sel felaketinde zarara uğrayanlara dağıtılmak üzere Kızılay'a 10.000 TL bağışları yer alır.⁶⁹⁶

Diğer yandan çeşitli kuruluş ve kişiler tarafından yapılan bağışlar, sosyal yardımlarda önemli yere sahiptir. Kuruluş ve kişiler tarafından bağışlar, daha çok Himaye-i Etfal, Darülaceze gibi düşkün ve kimsesizleri barındıran kurumlara yapılmıştır.

1920-1927 tarihleri arasında Cumhuriyet hükümeti, nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içinde olmuştur. Hükümet, 1927 yılında yaptığı yasal düzenlemeler ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağış toplama kolaylığı sağladığı gibi, doğrudan yardıma bulunarak bütçeden ödenek de ayırmıştı.⁶⁹⁷ Kimsesiz ve fakir çocukların barınma ve iaşesinin sağlandığı Himaye-i Etfal Kurumu kadar Darüşşafaka da Türkiye'de önemi gittikçe artan kurumlar arasındaydı. Özellikle, Cumhuriyet yönetiminin eğitim konusunda verdiği değer sonucu önemleri gittikçe artan bu kurumlara yapılan bağışlar, 1930 yılından sonra artmıştı. Bu kuruma önemli bağışlardan biri, Nudiye Hanım tarafından yapılmıştır. Türkiye'de önde gelen ailelerden biri olan Mabeynci Osman Bey'in kerimesi Nudiye Hanım, “..kendisi ile kızlarının ölümlerinde eski eşi Berlin sefiri Tevfik Paşa'nın mezarının Sultan Mahmut Türbesinde olması hasebiyle buraya gömülmeleri şartıyla.”⁶⁹⁸ Osmanbey matbaasındaki hisse ve emlaklerini bağışlamak istemiş, konu Bakanlar kurulunda görüşülerek gömülmesi yönünde karar verilmişti. Bunun gibi şartlı öneriyle emlak ve para bağışı yapan kimseler, sayıları az

---

⁶⁹⁶ Tan, **a.g.m.**, s. 28-29.

⁶⁹⁷ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. VIII, s. 1813.

⁶⁹⁸ BCA: 030.18.1.2/ 30.51.2/ 10.7.1932.

da olsa yaptıkları bağış miktarının fazla olması nedeniyle sosyal yardımlar için önemli kaynaklardır.

Bazı şirketler, sosyal yardımda ihtiyaç yönünden öncelikli olan kurum veya kuruluşlara her yıl düzenli bağışlar yaparak bu kurumların ayakta kalmasını sağlamışlardır. Bu şirketlerden biri olan İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel Şirketi'nin Darülaceze'ye verdikleri senelik yardımlardır. 1921 yılından beri Şirket, Darülaceze'ye düzenli olarak her yıl 50 lira vermiştir. Şirket'in yaptığı bu bağışların miktarının sonraki yıllarda değişip değişmediğine dair yeterli kanıt olmasa da Darülaceze'ye düzenli gelir getiren bağış olması nedeniyle önemlidir.⁶⁹⁹

Cumhuriyet döneminde önemi gittikçe artan Türk Tayyare Cemiyet'ine yapılan bağışlar, sosyal yardım çerçevesinde ele alınması gereken konulardan biridir. Özellikle, dini bayramlarda toplanan bağışlar, Cemiyet'in önemli gelir kaynakları arasında yer almaktaydı. Kurban bayramlarında verilen kurbanlar veya kurban derileri bağışları, 1990'lı yıllara kadar fazla tartışma getirmeyen geleneksel hale gelmiş bağış yöntemlerinden biriydi.⁷⁰⁰ Ayrıca, Cemiyet'e çeşitli kişi ve kurumlar tarafından bağışlar yapılarak Cumhuriyetin önemli bir kurumu haline gelen, ancak sosyal yardımlardaki yeri tartışılan Cemiyet desteklenmiş oluyordu.⁷⁰¹

Sosyal yardımlar kurum ve kuruluşları için yapılan bağışlar, sadece ülke içindeki şirket ve kişilerin bağışlarıyla sınırlı değildi. Özellikle bazı Müslüman ülkeler insanlarının, Türkiye'de şehit çocuklarına ve afetzedelere verilmek üzere Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve Darülaceze gibi kurumlara emlak ve para bağışları yaptıklarını arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Bu konuda ilk sıralarda Hindistan Müslümanları ile Mısır ve Suriye'de yaşayan Müslümanlar geliyordu.⁷⁰²

3.3. Düzenlenen Yardım Kampanyalarından Elde Edilen Gelirler

TBMM hükümeti, ülke yönetimine tam olarak hakim olduktan sonra siyasi konularda olduğu gibi sosyal konularda da tek söz sahibi olduğuna dair tamimleri çeşitli vesilelerle İstanbul hükümetine bildirmişti. Söz konusu tamimlerden biri de

⁶⁹⁹ BCA: 230.0.0/ 88.16.9/ 10.6.1924.

⁷⁰⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1927, s. 4.

⁷⁰¹ BCA: 030.10/ 198.355.16/ 15.7.1925.

⁷⁰² BCA: 030. 10/ 198.356.1/ 25.7.1929.

yardım toplama kampanyalarının Ankara hükümeti tarafından onaylanmadığı takdirde İstanbul hükümeti tarafında yapılamayacağına dairdi. Yardım organizasyonunda tek yetkili hale gelen TBMM hükümeti, bu konuda Dahiliye Vekâleti'ni yetkili kılmış, yardımlarda elde edilen meblağın mal sandıklarında toplanması konusunda yetkili mercilere emir de vermişti.⁷⁰³ Ankara hükümetinin bu tavrı, İstanbul hükümetinin sosyal yardımlar konusunda maddi gücünü yok ettiği gibi, siyasi yönden itibarının zedelenmesine neden olmuştu. Ancak bu tavırla, TBMM hükümetinin yardım kampanyaları konusunda görev ve yetkileri arttığı gibi, sorumlulukları da genişliyordu.⁷⁰⁴ TBMM hükümeti, bu konuda geleneksel ve dini yöntemlerle modern yöntemleri bir arada yürütmeye çalışarak bunun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu anlamda, zekat, fitre ve kurban derilerinden elde edilen gelirlerin Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal gibi yardım kurumlarına verilmesinin sağlanmasına, hatta camilerde görev yapan din adamlarının dini vaaz veya cuma hutbelerinde özellikle değinilmesi konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesine dikkat ediliyordu.⁷⁰⁵ Ayrıca, imamlara verilecek buyruklara ellışer kuruşluk Teyyare fişi ilişitirilmesi konusunda müftülöklere resmi yazılar yazılmıştı.⁷⁰⁶

Kampanyalarda dinsel mekanların kullanılmasına o kadar öncelik verilmiştir ki, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Beyin (Börekçi) 1926 yılında yayınladığı beyanda bu durum açıkça görülür. Rıfat Börekçi yardım kurumlarına, bunlar içerisinde gittikçe popülerlik kazanan Teyyare Cemiyeti'ne Müslümanların zekat, sadaka-fıtr ve kurban derilerini vermeleri konusunda yayınladığı beyannamede Müslümanların tereddüt etmeden bu kurumlara destek vermelerinin milli bir yükümlölük olduğu vurgusunu yapmıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti Teyyare Cemiyeti hükümeti, musaddık bulunmasına ve kuvay-ı heva-ıyesi mütevafık olmayan devletlerin muhafaza-i mevcudiyet edemeyecekleri muhakkak olmasına binaen Türk milleti ve devletinin muhafazası

⁷⁰³ “Müsaadesiz İane Toplanmayacak!”, **Akşam**, 9 Ocak 1339/1923, s. 2.

⁷⁰⁴ Kurtuluş Savaşı sırasında halkın büyük desteğini alan TBMM hükümeti, Batı Anadolu'da Yunan işgaline uğrayan ve özellikle kırsal kesimde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve yok edilen evlerini yeniden inşa etmek için yardım kampanyalarına hız vermiş, her yerde teşkilatı olan Hilal-i Ahmer Cemiyetinden yardım kampanyalarını organize etmesini istemişti. Hilal-i Ahmer şubelerinin bulunmadığı yerlerde ise, Cemiyetin görevini belediyeler ve ticaret odaları üstlenecekti. Belediyeler ve ticaret odaları kurtarılan bölgelerde ihtiyaçların ne olduğunu tespit edecek, hükümetin yetkili birimlerine bilgi verecekti. Bkz. BCA: 272.12/ 39.38.11/ 2 Eylül 1338/1922/ ek 4

⁷⁰⁵ BCA: 051V08/ 2.6.20/ 8.2.1927; BCA: 051V45/ 13.112.19/ 26.2.1928.

⁷⁰⁶ BCA: 051V16/ 3.16.18/ 29.03.1927.

için Teyyare filosu teşkiline sarf edilmek üzere ağniyay-ı müsliminin zekat ve sadaka-i fitr ve kurban derilerini mezkur Tayyare Cemiyet'ine vermeleri şer'an caiz olur mu? El cevap olur"⁷⁰⁷

Diyanet İşleri Başkanı'nın bu beyanı, Şeyhülislam Ebu Suud'un bir fetvasına dayandırılarak yapılması bu yardımların meşruluğunu iyice kuvvetlendirmiş oluyordu. 1926 yılında Edirne Merkez Müftülüğünün Edirne'nin kazası olan Uzunköprü müftülüğüne gönderdiği yazıda: "Müslümanların zekat sadaka fitre ve kurban derilerini Teyyare Cemiyeti'ne vermeleri şeran caiz olduğuna dair fetvayı şerife ile esbabı mucibe Ebu Suud Efendinin bir fetvasını muhtevi emr-i sami...irsal edilmiş olmakla bu vecihle amelin dinen ve maddeten lüzumunu bizzat beyan buyurmaları ve vaazın efendiler vasıtasıyla ahaliye lisan-ı münasiple tebliği..."⁷⁰⁸ denilerek bu bağışlar dinsel bir görev haline dönüştürülmüş oluyordu.

CHP hükümetinin yardım kampanyalarında dini mekan ve dini figürleri kullanmasının önemli nedenleri vardı. Bunlar arasında; şeyhlik ve cemaat anlayışından milli devlet bilincine ulaşamamış halkın hayır yapma güdülerini devlet eliyle doğru yerlere kanalize ederek bağışları kontrol altında tutmaktı. Hatta hükümet, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla müftülüklerle resmi yazılar yazılmasını, başta Teyyare Cemiyeti olmak üzere yardım kurumlarına halkın bağışını arttırıcı yardım kampanyaları düzenlenmesini istemişti.⁷⁰⁹ Dinsel figürlerle düzenlenen yardım kampanyalarının başarısı tartışılabilir, ancak bilinen o ki, hükümet her yıl dini bayramlarda başta Teyyare kurumu olmak üzere yardım kurumlarına kurban ve kurban derisi bağışının yapılması konusunda Diyanet İşleri'nin müftülükleri uyarmasını ve bu konuda halkın teşvik edilmesini istemiştir.⁷¹⁰ Hatta CHP hükümeti, müftülüklerden kampanyalarla toplanmasını istediği bağışlar konusunda bazen ileriye de gitmiştir. Örneğin, 1927 yılında İzmit müftülük personelinin Teyyare Cemiyeti için aylık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri fakat üç aydır ödenmeyen paranın burada çalışan personelin maaşının kazanç vergisi üzerinden % 10'unun Cemiyet bütçesine aktarılması konusunda maliye ile resmi

⁷⁰⁷ BCA: 051V35/ 5.44.23/ 31.12.1926.

⁷⁰⁸ BCA: 051V22/ 3.19.4/ 1.4.1926.

⁷⁰⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1926, s. 6.

⁷¹⁰ BCA: 051V16/ 3.17.3/ 25.02.1928.

yazışmalar yaparak Cemiyet'e yardım yapılmasının bir zorunluluk haline getirilmişti.
711

Cumhuriyet yönetimi, yardım toplamadaki zorluk ve zorunluluk yüzünden benimsemiş olduğu dinsel bağış toplama yöntemleri dışında lâik ve modern anlayışın uygulamaya konulması konusunda da çaba sarf etmiştir. Bunun ilk belirtilerinden biri, Hilâl-i Ahmer Nizamnamesinin üçüncü maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “Peygamberimizin ve padişahın tahta çıkış günleri”nin, Hilâl-i Ahmer haftası etkinliklerinden toplanan yardımların, Cumhuriyetin ilanı olan 29 Ekim 1923 tarihine kaydırılmasına yönelik Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekilinin 24 Haziran 1924 tarihinde yaptığı öneri sonrasındaki gelişmelerdir. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekilinin Başbakanlığa yazdığı öneride: “Darülaceze nizamnamesinin menabi’-i merardatını gösteren üçüncü maddesinin beşinci fıkrasında ve ladet-i peygamberimizi ve cülusu hümayuna mesadüf günlerde toplanacak ianet darülacezenin cümle-i varidatından olarak göstermekte ise de eyyam-ı mezkure elyevm eyyamı resmiyeden.... bulunduğu müessesesat-ı hayriye’ye meyanında Darülacezeyesinde iki defa tahsis olunan iane günlerinin yeniden Cumhuriyetin ilanına mesadüf 29 Teşrin-i evvel ve Büyük millet meclisinin küşadı olan 23 Nisan günlerine tehvil edilmesi ve bunlarda müessesat-ı saireden hiçbir taraftan... iane olunmasına müsaade edilmemesi hakkında Heyet-i Celile-i Vekilece ittihazına müsaade buyurulması...”⁷¹² denilerek yardım gününün değiştirilmesi ve Peygamberimizin doğumu ile padişahın tahta çıktığı günlerde hiçbir yardım kuruluşunun yardım talep etmemesi istenmiştir. Bu öneri, Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul görmemesine rağmen, daha sonraki yıllarda kabul görmüş ve hayata geçirilmiştir.

Dinsel yardım öğeleri Cumhuriyetin yönetiminin sosyal yardımlarda başvurdukları önemli yöntemlerden biri olmasına rağmen Cumhuriyet yönetiminin benimsemiş olduğu lâik ve modern yardım yöntemleri uygulamada da kendini 1930 yılından itibaren daha belirgin olarak belli etmiştir. Özellikle yardım toplamak için düzenlenen balolar, başbakan İsmet İnönü’nün de katılmış olduğu deniz gezileri

⁷¹¹ BCA: 051.0.0.0/ 8.68.7/ 19.11.1927.

⁷¹² BCA: 030.10/ 178.232.17/ 24.06.1924; BCA: 030.10/ 178.232.17/ 01.10.1924.

Cumhuriyet idaresinin benimsemiş olduğu yardım yöntemleri arasında yerini almıştır. Bu yardım yöntemleri birinci bölümde her kurumun gelir ve kaynaklar başlığında detaylı şekilde incelendiğinden tekrar bahsedilmeyecektir.

3.4. Atıl durumda Olan veya Kapatılan Kurumların Toprak ve Gelirlerinin Aktarılması Yoluyla Elde edilen Gelirler

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra bazı mülklerin boş kaldığı veya kullanılmadığı görülmüştür. Bu mülklerin bir kısmı Evkaf Nezareti bünyesinde, bir kısmı Türkiye’yi terk eden Rum ve Ermenilerden kalmıştı. Bir kısmı ise, bazı nazırlıklar veya vekaletlerce kullanılmayan mülklerden oluşmaktaydı. Bu mülklerin önemli bir kısmı İstanbul gibi büyük şehirlerde yer almakta ve emlak olarak değeri oldukça yüksekti.

Bu mülklerin bir kısmının kamulaştırılmasından elde edilen gelirler önde gelen hayır kurumlarına verilmiş veya ihtiyacı olan hayır kurumlarının atıl durumdaki binaları kullanmasına olanak sağlanmıştır. Bu yöntemle bir çok öksüz çocuklar için barınma yurtları, okullar veya yaşlıların barınacakları mekanlar oluşturulmuştur.

1924 yılında lâik ve modern Türkiye’nin oluşmasında önemli aşama sayılan halifeliğin kaldırılması ve aynı tarihte medreselerin kapatılmasıyla, bazı medrese, sebil, ve mektep binalarının nasıl değerlendirilebileceği konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda başvekâlete resmi yazı yazılarak, buraların Darüşşafaka gibi eğitim ve hayır kurumu olan yerlere verilmesi konusunda görüş bildirilmişti. Başvekaletin verdiği cevapta ise; “vakıflara ait bu arsa ve binanın yine eğitim işiyle meşgul olan Darüşşafaka’ya verilmesinin uygun olacağı”, bu konuda gereğinin yapılması istenmiş ve 1926 yılında İstanbul’da bulunan medrese ve sebiller başta Darüşşafaka olmak üzere hayır kurumlarına Bakanlar Kurulu kararıyla devredilmiştir.⁷¹³

Atıl olarak değerlendirilebilecek mülklerden bir diğeri de Türkiye’yi terk eden Rum ve Ermenilerden kalan ev, arsa, bağ, bahçe gibi yerlerin değerlendirilmesi olmuştur. Gerçi Rum ve Ermenilerden kalan mülklerin çoğuna muhacirler

---

⁷¹³ BCA: 030.18.1.1/ 22.75.16/ 8.12.1926.

yerleştirilmişti. Kalan kısmının değerlendirilmesi gündeme geldiğinde, gelen talep değerlendirilerek uygun kurumlara devredilmiştir. Örneğin, 1927 yılında mübadele sonucu Türkiye'yi terk eden papaz İstopa'dan Pınarhisar'da kalan evine Türk Ocağı Derneği talip olmuş, bu konuda Başbakanlık ile resmi yazışmalar yapılmıştı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla evin Türk Ocağına verilmesine karar verilmişti. Aynı şekilde, 1928 yılında Giresun'da Todoroglu Kakolidi Yorgiden kalan metruk evin Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmesi konusunda Erkan-ı Müdüriyet-i Umumiyesi Maliye Vekâletinden görüş istemiş, bunun üzerine buranın da önemli bir hayır kurumu olan Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷¹⁴

Bazı devlet kurumları bünyesinde olup da fiili olarak değerlendirilmeyen yerlerin hayır kurumlarına verilmesi az da olsa rastlanan bir durumdu. Bununla ilgili olarak, 1928 yılında Harbiye Nezareti bünyesinde olan bazı dükkanların Darüşşafaka'ya verilmesi gündeme gelmiş, bu konuda Bakanlar Kurulu kararıyla bu dükkanlar ilgili kuruma verilmişti. Bakanlar Kurulunun gerekçeli açıklamasında: “Balıkesir ticaret ve zahire borsasının varidatı masarifatını korumadığı ve mevcudiyetinin devamında bir faide görülmediği cihetle lağviyle bilumum evrak, defatir, eşya ve borcu varsa ödendikten sonra artacak nukudunun mezkur vilayet ticaret ve sanayi odasına devri, iktisat vekaletinin 26.5.1932 tarih ve 3389/113 numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 9.6.932 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur” denilerek bütün borçları ödenmesi suretiyle dükkanların Darüşşafakaya borçsuz şekilde bırakılması ve bu hayır kurumuna düzenli gelir getirmesi istenmiştir.

Son olarak, ikinci bölümde Çiftçi ve Esnaflara Yardım başlığında bahsedilen bataklık ve sazlıkların kurutulmasıyla elde edilen toprakların köylü ve özel idareye dağıtıldığını da görüyoruz. Bu yöntemle, 1925–1935 döneminde Ankara'da toplam 9996 metrekare bataklık kurutulmuş ve 22,8 km uzunluğunda kanal açılmıştır. Orta Anadolu bölgesinin ikinci büyük ili olan Eskişehir'de de 67 km uzunluğunda kanal

---

⁷¹⁴ BCA: 272.12/ 58.154.17/ 28.3.1928.

açılmış ve 5.750 metrekare genişliğinde bataklık kurutulmuş önemli bir tarım alanı kazanılmıştı.⁷¹⁵

3.5. Şans Oyunlarından Elde Edilen Gelirler

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardımlar için önemli bir gelir getirici bir kalem olmayan şans oyunları, 1928 yılından sonra ciddi gelir kapısı haline gelmiştir. Bu değişime CHP hükümetin sosyal yardımlarda izlediği mali politikanın da yansımış olduğu görülür. Hükümet, sosyal yardımlarda alternatif gelirler ve yöresel yardım faaliyetleriyle işlerin daha düzenli ve sistemli gittiğine inanmaktaydı. Diğer yandan 1929 Ekonomik Buhranının etkisi ile devlet merkezli sosyal yardım anlayışı değişmeye ve yerel yönetimler aktif olarak devreye girmeye başladı. Bu etki, gittikçe gelirleri azalan sosyal yardım kuruluşlarının kendilerine gelir getirici çözüm yolları bulma arayışına da itti.

Başta oyun kağıtları ve piyango biletlerinden elde edilen gelirlerin bir kısmı, önemli sosyal yardım kurumları arasında yer alan Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal gibi Cemiyetlerin kasalarına önemli gelir getirmekteydi. Kimi şans oyun kağıtlarının basımı veya araçlarının imalatı ve dağıtımı Hilâl-i Ahmer'e bırakılarak Cemiyet'in düzenli gelir elde etmesi sağlanmıştır.⁷¹⁶ Hatta bu basım, imalat ve dağıtım işi o kadar ciddiye alınmıştır ki bununla ilgili kanun ve tüzükler yayınlanmış, cezai müeyyideler uygulanmıştır.⁷¹⁷

En önemli kanunlardan biri, 1927 yılında çıkarılan 1118 no'lu kanundur. Bu kanuna göre; "her nevi oyun kağıtlarının ithal, imal ve furuhtu devlet yetkisinde olduğu" belirtilmiş bunun dışında hareket edenlere büyük cezalar getirilmiştir.⁷¹⁸ Örneğin, devletin bilgisi dışında oyun kağıdı imal edenlere her deste için beş kat inhisar resmi, yani ceza verilmesi uygun bulunmuştu.

Devletin resmi kayıtlarında düzenli alınan vergiler arasında yer alan oyun kağıtları ve oyun aletlerinden alınan vergilerin bir kısmı da hayır cemiyetlerine

⁷¹⁵ BCA: 030.18.1.1/ 12.66.3/ 21.12.1924; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1928–1936**, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi, 1937, s.16.

⁷¹⁶ BCA: 030.10/ 178.233.6/ 30.11.1926.

⁷¹⁷ **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. I, Birinci İntibahtı, Ankara: TBMM Matbaası, 1925, s. 61.

⁷¹⁸ **Resmi Gazete**, S: 625, Tarih: 5.7.1927.

aktarılmakta ve önemli gelir oluşturmaktaydı. Zaten 1927 yılında çıkarılan yasaya göre oyun kağıtlarının yüzde yetmiş beşi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakılmıştı ve uygulama bu haliyle devam etti. Hilâl-i Ahmer için ayrılan bu pay, devletin bütçe kalemleri içerisinde oyun kağıtlarından elde edilen gelir somutlaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin, 1936 yılı bütçe gelirleri incelendiğinde oyun kağıtlarından alınan verginin 50.000 lira olduğu düşünülünce bu gelirlerin azımsanmayacak boyutta olduğu görülecektir. Aynı şekilde oyun aletleri resminden alınan verginin 30.000 lira olduğu düşünülürse sosyal yardım faaliyetleri yapan kuruluşlara aktarılan payın miktarı ortaya çıkmış olacaktır.⁷¹⁹

Diğer yandan bazı dönemlerde bahsedilen cemiyetlerin, devletin ayırdığı gelir kalemlerinden başka, gelir getirmek amacıyla balo, tiyatro günleri veya çeşitli eğlenceler ve hediye piyangoları düzenlemesi için merkezi hükümet ve yerel yönetimler tarafından kolaylıklar sağlanmakta, bunun için belirli günler tahsis edilmekteydi. Özellikle 23 Nisan Çocuk Bayramı ve Cumhuriyetin ilan yıl dönümü gibi özel günler hayır cemiyetleri için de özel günler olarak nitelendirilmişti.⁷²⁰

4. 1923–1938 Dönemleri Arasında Sosyal Yardımlarda Yerel Yönetimlerin Rolü

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında merkezi devletin sosyal yardımlarda yetersiz kalması, yardımların yerel yönetimlere kaydırılmasına neden olmuştur. Sosyal yardımların gittikçe yerel yönetimlere devredilmesi, belediyelerin sosyal yardımlarda yetkisini arttırdığı gibi sorumluluklarını da hayli arttırmış ve zorlaştırmıştır. Özellikle fakir, yetim, muhtaç kesimlere yapılan yardımlar, oldukça fazlaydı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde merkezi hükümetin üstlendiği görevlerin bir çoğunu belediyeler üstlenmişti. Bu anlamda, kimsesiz, fakir, yaşlı ve aciz durumda olan ihtiyaç sahiplerine belediye meclisinde görüşülerek aceze maaş bağlanması,⁷²¹ bakacak kimsesi olmayan yetim çocukları ve şehit çocuklarına bağlanan maaşlar,

⁷¹⁹ **Düster**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1936, s. 668.

⁷²⁰ **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, s. 17-23; "*Himaye-i Etfal Menfaatine*", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1924, s. 5.

⁷²¹ Bu tür maaş ödemeleri, Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiş olup Atatürk'ün son yıllarında fakir ve acizlere aylık 5 lira olarak verilmekteydi. Maaş alan kişinin ölümü ya da fakirlik durumunun düzelmesi veya kendisine bakacak kişinin gelememesi durumunda aceze maaşı kesilmekteydi. BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936; M. Emin Yolalıcı, "*Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik*", **Türkler**, C.VIII, s. 744.

çoğunlukla yerel yönetimler tarafından karşılanmaktaydı. Darüleytamlara da büyük oranda nakdi destek veren belediyeler, kimsesiz çocukların bu kuruma yerleştirilmeleri yönünde çaba göstermişlerdir. Ayrıca hasta ve muhacirlerin başka yerlere nakilleri konusunda destek vermiş, fakirlerin yararlanması için Gureba hastaneleri yapılmış, ölen fakirlerin techiz ve tekfin masraflarını karşılamak üzere ayrı bir bütçe ayrılmıştı. Böylece belediyeler, çeşitli sebeplerle ihmal edilen, fakir, yetim ve acizleri koruyarak savaşılar, kıtlık, ekonomik nedenlerle bozulan sosyal dengeyi yeniden kurmak, dilencililiği önlemek, fakir ve kimsesizleri başkalarına muhtaç bırakmamak için, bütçelerinin el verdiği ölçüde destek vermiştir.⁷²² Diğer yandan, Cumhuriyetten önce ve günümüzde dahi bazen siyasi endişeler nedeniyle veya popülerlik adına uygulanmakta olan, stokçuluk ve suiistimallerin önüne geçmek için başta halkın temel ihtiyaç maddelerine belirli fiyatın üstüne çıkılmaması için fakir halka ucuz ekmek ve kömür dağıtımı belediyeler tarafından yapılan sosyal yardımlar arasındaydı.⁷²³

Belediyeler, bütün bu sosyal yardım faaliyetlerinin çoğunu, Cem-İnat Nizamnamesi çerçevesinde yapmaktaydılar. Bu nizamname, yardımlar yanında tüm yardım kampanyalarında da geçerliydi ve Kurtuluş Savaşı'nda, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçerliliğini devam ettirdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında yerel sosyal yardım ve diğer yardım kampanyalarının çoğu bu nizamname çerçevesinde yürütüldü.

Toplumsal muhtaçlık karşısında merkezi hükümetin yetişemez olması, yerine yerel yönetimlerin alternatif sosyal yardım çözümleri üretmesi, sosyal yardımlarda CHP hükümetinin yükünü biraz olsun hafifletti. Bu anlamda, belediyeler ve gönüllü yardım kuruluşlarının devreye sokulmasıyla, bu kurum ve kuruluşların yetki ve görevlerini arttırıcı bir takım zorunlu çalışmaları gündeme getirdi. Bu çalışmalardan biri, Atatürk dönemi Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış evleri, dükkanları ve atölyeleri yakılıp yıkılan halkın öncelikle iskân edilmesi, tohumluk ve yemeklik verilmesi yanında ziraat malzemelerinin karşılanması için

---

⁷²² Aynı yer.

⁷²³ Abdullah Saydam, "Birinci Dünya Savaşı Strasında İstanbul Halkının Geçim Sıkıntısı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 19 (1998), s. 69-70; "Fukaraya Ucuz Kömür Tevziati", **İleri**, 2 Ekim 1336/1920, s. 2.

belediyelere sorumluluklar yüklenmesiydi. Yukarıdaki satırlarda bahsedilen sorunların çözümü ve sosyal yardım uygulamalarının denetlenmesi için Muavenet-i İçtimaiye Komisyonları kurulmuş, komisyonlarda, mülkiye memurları, sıhhiye ve mal memurları, ahz-ı asker reisi yanında belediye personelinin de bulunmasına karar verilmişti. Bu karar, belediyelerin siyasi otoritesi yanında sosyal yardım faaliyetlerindeki etkililiğini arttıran ilk uygulamalardan biri olması açısından önemliydi.⁷²⁴

Diğer bir önemli çalışma ise, belediyeleri ilgilendiren yasalarda yapılan değişikliklerdir. Belediye kanununun 15. maddesinin 18 inci fıkrası, “Bırakılmış ve bulunmuş çocukları koruyup gözetmek”, 34 üncü fıkrası, “Fakir ailelerin ikiz çocuklarına, alelûmum öksüz fakir, kimsesiz çocuklara para, hekim, ilaç, yeme içme, giyinme, barınma, tahsil, terbiye cihetlerinden yardım etmek”, 45 inci fıkrası, “Yetimhane, doğum ve emzirme ve mecburi olarak meccani doğum evleri tesisatı ve teşkilatı yapmak”, 57 inci fıkrası, “Fakirler için meccani doğum yardımını temin etmek üzere ebe istihdam eylemek”, işlerini belediyelerin asli görevleri arasında saymıştır.⁷²⁵ Belediyelerin bu görevleri ne derece yaptıkları ve başarısı tartışılabilir. Ancak veriler, bu değişiklikten sonra bazı belediyelerin sosyal yardım çalışmalarına hız verdiklerine dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin, sosyal yardım hizmetlerinde önde gelen belediyelerden biri olan İzmir belediyesi tarafından 1926 yılı boyunca 1933 kişi hastanelere sevk edilmiş ve 5841 kişiye meccanen ilaç verilmiş, 8,924 çiçek, 9,531 tifo aşısı yapılmıştır. Ayrıca belediyenin yardımıyla 541 doğum olmuş, belediye acezeden 16,717 kişi beslenmiştir.⁷²⁶

Aslında İzmir Belediyesi’nin Cumhuriyet’in ilk yıllarında sosyal hizmetler alanında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yunan işgali ve yıkımının büyük oranda Batı Anadolu’yu kapsamamasından dolayı, acil yardımların bu bölgeye kaydırılmış olmasıyla İzmir’in önemi gittikçe artmıştır. Cumhuriyet hükümetinin sosyal yardımlarda yetersiz olduğu ve yardımları halka ulaştıramadığı durumlarda İzmir belediyesinden yararlanılmıştır. Bu anlamda, Osmanlı döneminde İstanbul merkezli

---

⁷²⁴ BCA: 030.18.01/ 05.29.7/ 21.9.1338/1922; “*Muavenet-i İçtimaiye Müdürü Şehrimizde*”, **İkdam**, 14 Aralık 1338/1922, s. 2.

⁷²⁵ Akalın, **a.g.e.**, s. 120.

⁷²⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1927, s. 3.

yerel sosyal yardım hizmetlerinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir belediyesine kaydığı söylenebilir.

İzmir belediyesi yanında, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren diğer belediyelerin de sağlık, barınma, iâşe gibi yardımlar üstlendiği bunun için çeşitli birimler oluşturduğu görülür. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık sorunlarının ve çocuk ölümlerinin arttığı bir dönemde belediyelerin çocuklara yönelik sosyal yardım hizmetleri de artmıştır. 1930 yılında çıkarılan *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* gereği Aydın, Gaziantep, Kastamonu, Kayseri belediyelerinin açmış olduğu *Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evleri*, çocukların sağlık ve beslenmesiyle birebir ilgilenmiş, fakir, yetim çocukların bedava muayene ve tedavileri gerçekleştirilmiştir.⁷²⁷ Ayrıca İstanbul Darülaceze Çocuk Yuvası ve İzmir Çocuk Yuvasında onlarca yetim ve fakir çocuğun barındırılması ve iâşesi buldukları belediyelerin sorumluluğundaydı.⁷²⁸ Belediyelere ait bu yerlerde iâşesi ve barınması sağlanan çocukların kaç yaşına kadar kaldığı ve akıbetlerinin ne olduğuna dair elimizde yeterince bilgi olmamasına rağmen, burada barınan çocuklardan sağlıklı olanların 6-14 yaşlarına kadar barındırıldığı ve eğitim imkânı sağlandığı,⁷²⁹ sağır, dilsiz, kör gibi özürlü çocukların ise, 7-14 yaşları arasında barındırıldığı, talim ve terbiyelerinin sağlandığı bilinmektedir.⁷³⁰ Bu yardımların, dilenciliğin, çocuk suçluluğunun ve çocuk istismarcılığının arttığı bir dönemde yapılmış olması önemliydi. Çünkü bu yardımlar sayesinde toplumsal güvensizliğin önüne polisiye tedbir gerekmeden az da olsa geçilmiş oldu.

Diğer yandan belediyelerin çeşitli hayır cemiyetlerine arsa, bina temini gibi yardımları, Atatürk dönemi Türkiye'sinde rastlanan belediyelerin yardım

---

⁷²⁷ Umumi Hıfzıssıhha kanun ilgili maddesi şöyledir: “Nüfusu on binden fazla olan mahallerde belediyeler bir “Süt çocuğu muayene ve müşavere evi” tesis ederler. Bu müesseselerin vasıf ve şartları ve vazifeleri Sıhhat Vekaletince tayin olunur. Nüfusu kırk binden fazla olan mahallerde bunlara merbut olmak üzere bir “Süt Damlası” tesis edilir. Nüfusu yüz binden fazla olan mahallerde bu müesseseler ihtiyaca göre tezyit olunur.” (Madde 162) Nüfusu kanunda belirtilen daha az olan yerleşim yerlerinde ise, ilgili kanunun 161. Maddesi gereğince, altı yaşına kadar köy ihtiyar heyetine veya ücretleri belediyeler tarafından ödenmek üzere bazı ailelere verilmesi uygun bulunmuştu. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930, s. 350.

⁷²⁸ Akalın, **a.g.e.**, s. 119.

⁷²⁹ **a.g.e.**, s. 120.

⁷³⁰ **Aynı yer**, s. 120.

faaliyetlerinden bir diğeri. Bir takım belediyelerin Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal Cemiyetlerine şehrin en gözde yerlerinde arsa bağışları ve bina temin etmiş olmaları, yerel yönetimlerin sosyal yardımlara verdiği önemi gösterir.⁷³¹ Yerel yönetimlerin bu cemiyetlere gösterdiği ilgi ve alaka, bu cemiyetlerin sosyal hizmet ağının genişlemesine, acil yardım durumlarında, kısa sürede yardımların ulaşma kolaylığı sağlamıştır. Bazı yerel yöneticilerin, Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerine göstermiş olduğu ilgi ve alakadan dolayı bu yöneticilere Cemiyet yönetimi veya merkezi hükümet tarafından teşekkürname verildiği, çalışmaları ödüllendirildiği dönemin gazete haberlerinde yer almıştı.⁷³²

Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında belediyelerin bahsedilen sosyal yardımlar yanında bayındırlık hizmetleriyle halka önemli hizmetler götürerek şehirlerin daha yaşanabilir hale getirildiği bilinmektedir. 1926 yılında belediyeler için çıkarılan *Su Kanunu* ile, idaresi muhtelif makamlara bağlı olan sular idaresinin belediyelere bağlanması sayesinde şehir ve kasabalara temiz ve sıhhi su sağlama imkanı sağlanmış olması, bayındırlık hizmetlerinin önemli bir göstergesidir.⁷³³ Ayrıca belediyelere sağlanan imkanlar sonucunda alt yapı ve şehircilik planlaması sonucunda modern Türk şehirlerin alt yapısı oluşturulduğu gibi, bir çok hastalıkların da önüne geçilmiş oldu.

1930 yılında çıkan 1580 nolu kanun, sosyal yardımlar için devrim niteliğinde olup belediyelere önemli sorumluluklar ve görevler yüklemekteydi. Kanunun on beşinci maddesinin tamamı sosyal yardımlara ayrılarak belediyelerin görevleri sıralanmıştır:

“Fakir ailelerin ikiz çocuklarına, alelûmum öksüz, fakir, kimsesiz çocuklara para, hekim, ilaç, yeme, içme, giyinme, barınma, tahsil, terbiye cihetlerinden yardım etmek, fakir hastalara meccanen bakmak, ilaç vermek, fakir cenazeleri meccanen kaldırmak, alil, işten aciz olup da bakacak kimsesi olmayanlara bakmak. (Madde 15/ 34) Ayrıca Yetimhane, acezhane doğum ve emzirme ve mecburi olarak meccani doğum evleri tesisat ve teşkilatı ve mahalleri sıhhat vekaletince tayin ve tasdik edilmek şartıyla tımarhane, fenni tedbirhane ve tathir istasyonları vücuda getirmek ve işletmek. (Madde 15/ 45). Gençler için mahallin ihtiyacı ile mütenasip stadyumlar tesis etmek ve işletmek”⁷³⁴

⁷³¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Kasım 1927, s. 4.

⁷³² **Aynı yer.**

⁷³³ “*Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası –Fevkalade Nüshası-**, (29 Ekim 1933), s. 19.

⁷³⁴ **Resmi Gazete**, S: 1471, Tarih: 14.4.1930, Kanun no: 1580.

Belediyelerin, kendilerine verilen bu görevleri, kıt kaynaklarıyla ne derece yapıp yapmadıkları tam olarak bilinmese bile, CHP hükümetinin sosyal yardımlarda merkeziyetçi anlayıştan yerel yönetim anlayışına ağırlık verdiğine dair kapsamlı bir girişim olması bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, belediyeler merkezi hükümetin yapamadığı veya eksik kaldığı yardım hizmetlerini dolduran önemli birimler olmuşlar, hayır kurum ve kuruluşlarının kimsesizlere, yoksullara yardım yapmalarına aracılık etmişler,⁷³⁵ Anadolu şehirlerinde vermiş oldukları bayındırlık hizmetleriyle şehirleri daha yaşanabilir hale getirmişlerdir. Bu anlamda Atatürk döneminde oluşmaya başlayan belediyeçilik anlayışı, tezimizde ulaşmaya çalıştığımız sosyal devletçiliğe katkı sağlayan önemli yöntemlerden biri olmuştur.

5. Kurum ve Kişilerce Talep Edilen Yardımlar ve CHP Hükümetinin Verdiği Cevaplar

Atatürk döneminde CHP hükümetinden talep edilen yardımların çoğu bazı kişiler tarafından yapılmıştır. Yardım istekleri, daha çok, iş, terfi, tayin, maaş bağlanması gibi başlıklardan oluşmaktaydı. İstek müracaatları, genellikle CHP Genel Sekreterliği'ne, dönemin başbakanı Recep Peker'e, az da olsa İsmet Paşa'ya yapılmış olup 1930 yılından sonra isteklerde bir yoğunluk yaşanmıştır. Yardım isteğinde bulunanların bilgilerine bakıldığında asker kökenli kesimler, CHP'de görev yapmış kişiler, devlet memurları ve devlet memurluğundan emekli olup çocukları için müracaatta bulunanlar, az da olsa harp malûlleri yer almaktaydı.

İlginç olan, 1930 yılında ekonomik buhranın en üst seviyede yaşandığı bir dönemde fakir ve muhtaç kesimlerin müracaatlarının yok denecek kadar az olmasıdır. Özellikle, çiftçi ve köylü kesiminin hükümetten yardım taleplerine fazla rastlanmamış olmasının nedenleri arasında; tek parti rejiminin getirdiği siyasi korku ve sivil toplum anlayışının henüz oluşmamış olması gösterilebilir. Elbette 1930'lu yıllarda kırsal kesimde okuma-yazma oranının çok düşük olmasından kaynaklanan

---

⁷³⁵ Öztamur, **a.g.m.**, s. 181; “Kadıköy Fıkarperver Cemiyeti”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1931, “Kimsesiz Yavruların Yüzünü Güldürenler”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1931.

bilgisizlik, ve cehalet, kaderci bir sosyal yapının oluşmasını sağlamış, kendilerini idare eden siyasi erkten bir yardım talebinde bulunmamışlardır.

Arşiv kayıtlarında da gerçekten muhtaç ve kimsesi olmayan ihtiyaç sahiplerinin talepleri ve talepler sonucunda yapılan yardımlar, oldukça azdır. Kayıtlarda bu tanıma uygun İçel’de ikamet eden Fatma adında bakıma muhtaç bir kadının müracaatı, CHF İçel vilayeti tarafından değerlendirilmiş, gerçekten muhtaç olduğu öğrenilince CHF Umumi Katipliğine yazılmış ve 15 lira maaş bağlanması istenilmiş, ancak yardımın akıbeti tam olarak belli olmamıştır.⁷³⁶ Akıbetlerinin belli olmamasında bürokratik engeller, nüfus kayıtlarındaki sorunlar ve Emekli Sandığındaki eksiklikler etkili olmuştur. Bu durumda olanların perişanlığını önlemek için çoğu zaman yerel yönetimler devreye girmiş, kendilerine asgari geçinebilecekleri maaşlar bağlanmıştır.

Yardım taleplerinin çoğu, birinci paragrafta da belirtildiği gibi, iş, terfi ve tayinlerle ilgiliydi. İş isteklerinin bir kısmı, işten çeşitli nedenlerle atılan veya ayrılan kimseler,⁷³⁷ bir kısmı ise, bir yerlerden emekli olup da geçimi için yeterli maaş alamadığı için ek iş isteyenler, bir kısmı da, gerçekten işi olmayan kimselerden oluşmaktaydı. Dönemin iş isteklerini yansıtmaması açısından iki mektup ilginçtir. Birinci mektup, CHF Katibi Umumiliğine hitaben yazılmış olup, mektupta bu kişinin, okuma yazması olduğunu ve Halk Fırkasında gönüllü olarak dokuz yıl çalıştığını belirterek, yedi nüfusa sahip olduğundan geçinemez hale geldiğini, Sarayburnu ithalat gümrüğünde hamalbaşılığa getirilmesi konusunda yardım talep edilmiştir.⁷³⁸ Diğerisi ise, Berlin’de yaşayan bir elektrik ve iktisat mühendisi tarafından İsmet İnönü’ye hitaben yazılmış mektuptur. Mektupta Türklüğe aşırı övgüler yapılarak, ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklar bakımından zengin olduğunu, enerji kaynaklarının milli sermaye ile Türk mütehassısların elinde işletilmesi gerektiğini savunuyor, bunun için milli bir enerji iktisadiyatının oluşturularak kendisinin burada bilgisini Türkiye yararına kullanmak üzere çalışmak istediğini vurgulayan mektuptur.⁷³⁹

⁷³⁶ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.05.1936.

⁷³⁷ BCA: 490.01/ 527.2113.1/ 9.3.932.

⁷³⁸ BCA: 490.01/ 531.2128.2/ 28 06.1934.

⁷³⁹ BCA: 490.01/ 527.2113.1/ 26.02.1932.

Burada Şu tahlili yapmak m¼mk¼nd¼r, T¼rkl¼Ėe vurgu yapan veya Kurtuluş Savaşında babasının veya akrabalarının başarısını ¼venler, genellikle devletin ¼st kademesinde g¼reve başlamak isteyenlerden oluşmaktaydı. Bu istekler, sadece aldıkları eğitimle alakalı bir durum değildi. Mensup oldukları ailelerin durumu, CHF'ye yakınlığı gibi konular, taleplerinin yerine getirilmesi için referans olarak g¼sterilmiŐti.⁷⁴⁰

Bu iş talepleri yanında, bir yerden emekli olup da emekli maaşı yetmeyen veya ek iş isteyen kişilerin m¼racaatları da oldukça fazlaydı.⁷⁴¹ Arşiv belgelerinde ek iş yapmak isteyen emeklilerin çoğunun asker k¼kenli olduğunu ve mektuplarını genellikle Recep Bey'e hitaben yazıldığını g¼r¼yoruz. Bu mektuplardan biri, Recep Peker'in sınıf arkadaşı olduğunu belirten Binbaşı TaŐk¼pr¼l¼ Basri Bey tarafından yazılmıştır. Mektupta; "Saygıdeğer kardeŐim, teka¼t olduktan sonra m¼nasip bir iş almak için size baş vurmıŐtum. Emriniz ¼zerine Bay Cevdet Kerim'e m¼racaat etmiŐtim. Fırsat ve imk¼n bulunamadı. Bu defa İstanbul ilinde arazi ve tahrir komisyonları teşkil ediliyor. Bu komisyonlarda alıŐmaktıĖım için gene delaletinize sığınıyorum. Her vakit g¼sterdiĖiniz b¼y¼kl¼Ė¼ ve ağabeyliği esirgemeyeceğinizden eminim. İstanbul ilbayı Muhittin ¼stindaĖ'a k¼¼k bir iŐaretiniz bu iŐimi halledecektir. Derin saygılarımla bu l¼tfunuzu diler muhterem ellerinizi ¼perim."⁷⁴² denilerek kendisine bu konuda yardım yapılması istenmiştir. Yarbay Saadettin imzalı mektupta ise; kardeŐinin general olduğundan bahisle kardeŐinin ¼l¼m¼yle çocuklarına kendisinin baktığını, elindeki maaşın ailesinin refah içerisinde yaŐatmaya yetmediğini yazmış, ek iş olarak 70, 80, 100 liralık maaş getirisi olan bir işte çalışmak istediğini belirtmiştir.⁷⁴³ Aynı Şekilde bahriye y¼zbaŐılıĖından emekli Ali Cemal Benim adlı kişinin, maaşlarının yetmediği ve ek iş isteyerek mağduriyetlerinin giderilmesine y¼nelik talepte bulunduğu mektup ve yazılar 1930-1938 yılları arasında sıkça rastlanan iş talepleri arasındaydı.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ BCA: 490.01/ 533.2135.2/ 23.12.934.

⁷⁴¹ BCA: 490.01/ 535.2145.1.

⁷⁴² BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁷⁴³ BCA: 490.01/ 535.2145.1/ 30.07.1935.

⁷⁴⁴ BCA: 490.01/ 540.2160.1/ 25.7.1938.

İş istekleri arasında, şehit çocuklarının işe yerleştirilmesi konusundaki taleplerde önemli yer tutar. Bu talepler, çocukların babalarının eski mesleklerine yerleştirilmesiyle ilgiliydi ve çoğunlukla subay çocuklarının askeri okullarda okutulmasına yönelikti. Bu gün de yaygın olarak uygulanan yöntem gibi, hükümetin tavrı genellikle olumlu olmuş, şehit subay çocuklarının askeri okulda eğitim görmelerine imkân tanınmıştı.⁷⁴⁵

Bu talepler dışındaki iş isteklerinin bazısına olumlu bazısına da olumsuz yanıt verildiği görülür. Yanıtlar, her halde o dönemin yaşam standardı ve askeri geçim baz alınarak verilmişti. Olumlu yanıtlar arasında, iş arayanların buldukları yerlerdeki boş kadroların bildirilmesi halinde yardımcı olunacağı açıklanmakta bunun dışında yardımcı olunamayacağı, bu konuda kanun ve tüzükler çerçevesinde hareket edilmesi zorunluluğuna dair açıklamalar CHP yönetimince cevaben yazılmıştır.⁷⁴⁶

İş istekleri yanında tayin ve terfi talepleri de CHP yönetimini meşgul eden konulardan bir diğerydi. Tayin isteklerinin bazılarında kendisinin, eşinin veya çocuklarının hastalıkları bahane edilmiş sıhhat bulmak için tayin istediklerini yazmışlardır. 20 Nisan 1932 tarihli Recep Peker'e hitaben yazılan Malatya'da serkomseri ve kısmi adli reisi Kırçeşmeli Ahmet imzalı mektupta, kendisinin bulunduğu yerin rutubetli ve pahalı olmasından şikayet edilmekte, eşinin bu yüzden rahatsızlandığını belirterek deniz kenarı küçük bir yere tayin edilmesi" için yardım istenilmekteydi.⁷⁴⁷

Bazıları ise, buldukları şehirlerin sosyal ve kültürel bakımdan yetersizliği, çalışma imkânların kısıtlılığı ve ekonomik nedenlerden dolayı⁷⁴⁸ tayin için yardım istemişlerdir. Bunlardan biri olan Urfa hastanesi operatörü Muzaffer Bey, 02.06.1935 tarihli yazısında: "bulduğu hastanede röntgen ve lâboratuar olmadığından mesleğini yapamadığını bu yüzden mümkünse Diyarbakır ve Adana gibi büyük şehirlere tayin edilmesi" için yardım talebinde bulunmuş, ancak olumlu yanıt alamamıştır.⁷⁴⁹ CHP hükümetine terfiler için yardım talebi de sıkça baş vurulan

---

⁷⁴⁵ BCA: 490.01/ 527.2114.1/ 13.8.1932.

⁷⁴⁶ BCA: 490.01/ 528.2115.2/ 15.3.1933.

⁷⁴⁷ BCA: 490.01/ 535.2144.1/ 20.04.1932.

⁷⁴⁸ BCA: 490.01/ 533.2135.1/ 18.12.934.

⁷⁴⁹ BCA: 490.01/ 535.2145.1/ 02.06.1935.

konulardan biriydi. Terfiler için yardım talepleri daha çok yaptığı mesleği beğenmeyen veya aldıkları eğitimin altında bir iş yaptıklarına inanan kişiler tarafından CHP hükümetine baş vurulmaktaydı. . Örneğin, 1935 yılında Recep Peker'e yazılan yazıda Peker, aşırı şekilde övüldükten sonra, kendisinin İçel'de komiser Ahmet Yılmaz olduğunu, merkez memurluğu imtihanından yüz üzerinden doksan dokuz aldığını, üç dil bildiğini, kendisinden düşük seviyedeki insanların terfi ettirildiğini söyleyerek hükümete sitemlerini bildiriyor ve terfiyi çoktan hak ettiğini dile getiriyordu. Peker'in verdiği karşı cevapta ise; bunun zamana bağlı olduğunu, terfilerin belli usul ve yöntemle yapıldığı açıklaması yer alıyordu.⁷⁵⁰ Buna benzer terfi isteklerine arşiv belgelerinde sıkça rastlanmış ve belgelerde bu isteklere genellikle aynı cevap verilerek torpil ve iltimasın pek yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵¹

Diğer yandan az da olsa değişik kurum ve kuruluşların CHP hükümetinden yardım talepleri ve hükümetin bu taleplere verdiği cevap ve yardımlar, ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alındığından burada tekrar bahsedilmemiştir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, kurum ve kuruluşların yardım taleplerine CHP teşkilatları tarafından detaylı bir inceleme yapıldığını ve bu inceleme sonucunda ülkeye ve millete faydası da gözetilerek yardımların yapıldığını CHP teşkilatları arasındaki yazışmalardan anlıyoruz. Ayrıca, kurumsal yardım taleplerinde mümkün olduğunca eşit davranılmaya çalışıldığı, devletin imkânları ölçüsünde yardımların yapılmaya çalışıldığını da önceki bölümlerde incelendiğinden burada tekrar açıklanmamıştır.

Sonuç olarak, yardım taleplerinin çoğu kişisel nitelikte olup, bir kısmı, gerçekten muhtaç durumda olup yardım edilmesi gereken grup, bir kısmı kendi kişisel becerisiyle bir yerlere gelememiş veya başarılı olamamış kişilerden oluşan bir

---

⁷⁵⁰ BCA: 490.01/ 535.2145.1/ 30.07.1935.

⁷⁵¹ BCA: 490.01/ 540.2160.1/ 25.7.1938.

grup,⁷⁵² diğ er bir grup ise, iş sektörünün kısıtlı olduğ u dönemde iş veya rahat hayat yaş ama imkânı arayanlardan oluş an gruptur. CHP hükümetinin bu taleplere verdiğ i cevapların çoğ u olumsuz oldu. Çünkü ülkenin kötü ekonomik koşulları, buna el vermiyor, talep edilen beklentilerden önce devletin acil olarak çözmesi gerekli, sağ lık, barınma, iaş e gibi yardımları ön planda tutuluyordu.

6. Sosyal Yardım Harcamalarındaki Yolsuzluklar, Usulsüzlükler ve İhmaller

Usulsüzlük ve yolsuzluk, TBMM hükümetinin kuruluşundan beri gündemde olan konulardan biriydi. Aslında Osmanlı İmparatorluğ unun son yüzyılında toplumun her kesimine bulaş ıcı bir hastalık gibi yayılmış tı. Ş öyle ki, Osmanlı toplumunda uyanık bazı kesimler hiç umulmayacak yerlerden kendilerine kazanç kapısı açmasını bilmişlerdi. Bu kazanç kapılarından biri, 'duagu fodulası' olarak bilinen ve Osmanlı Devleti döneminde devletin selameti için dua okuyan ve bu yüzden kendilerine maaş bağ lanan kesimlere yönelik yapılan usulsüzlüklerdi. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından uygulanan yönleme göre, adına 'duagu fodulası' sertifikası düzenlenmiş kişilerden bu sertifikalar alınarak hazine bonusu ve faiz geliri getiren bir sertifika haline dönüştürülüyor ve yatırım aracı olarak kullanılıyordu. Hatta Mebusan Meclisi'ndeki tartışmalardan edinilen bilgilere göre, yüklü miktarda 'fodula senedine' sahip paş alar olduğ u bilinmekteydi.⁷⁵³

İlk TBMM'nin açılışından sonra 'duagu fodulası' sertifikasıyla oluşmuş hazine bonusu ve faiz geliri elde eden kişilere rastlanmamaktadır. Ancak 'duagu fodulası' gibi, dönemin toplumsal hareketliliğ i ve siyasi oluşumuna göre usulsüzlük ve yolsuzlukların yapıldığ ı bir gerçektir. Bu anlamda ilk TBMM'nin kuruluşundan sonraki ilk yıllarda usulsüzlük ve yolsuzlukların çoğ u, maaş ödemeleri ve Türkiye'ye

---

⁷⁵² Kendi beceri ve bilgisiyle bir yere gelememiş kişilerden Saniye Tepe adlı kişinin CHP hükümetinde talebi ilginçtir. Saniye Tepe, yazısına "Atamın beş yıl evvel ki sorusuna cevap" başılığ ıyla, babasının Kurtuluş Savaşında Gaziantep'in kurtuluşunda yer aldığ ını, 1933 yılında Gazi'nin Antep gezisi sırasında Gaziyi görme imkânı bulduğ unu dile getirerek kendisinin Cumhuriyet ve devrimlere bağ lı bir kişi olduğundan övgüyle bahsederek söze başlamış. Telebinde ise, Urfa'daki gerici kafalar yüzünden belediye encümenine seçilemediğinden muzdarip, bu konuda tekrar encümen seçilebilmesi için yardım edilmesini istemiş. CHP birinci genel müfettiş i Abidin Bey'in verdiğ i cevapta ise: "Encümen intihabında hususi müdahalenin olamayacağı, azalar arasında kadın erkek farkı gözetecek geri düşünen kimseler bulunacağını zannetmediğini bildirmiş ayrıca bütün inkılâplara her kadın ve erkeğ in borcu olduğ u" vurgusu yapılmış tı. BCA: 490.01/ 540.2160.1/ 25.7.1938.

⁷⁵³ Özbek, "Osmanlı İmparatorluğ u'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918", s. 127.

gelen mülteci ve muhacirlere toprak ve mülk dağıtım sırasında yaşanmıştı. Maaş ödemelerinde TBMM hükümeti, Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı gibi hareket etmişti. Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, maaşı hakkeden kesimlerin maaşlarının ödenmesine aynı usûl ve yöntemle devam edilmiştir. Çünkü devam etmekte olan Kurtuluş Savaşı nedeniyle tüm işlerde yeni bir yapılanmaya gidilemiyor ve mevcut sistemin yürütülmesi tercih ediliyordu. Ancak, bazı uyanık ve çıkarıcı çevreler tarafından hem İstanbul hükümetinden hem de Ankara hükümetinden ayrı ayrı maaş olarak TBMM hükümetinde uygulanmakta olan bu uygulamayı suiistimal etmişlerdi. TBMM hükümeti yetkilileri bu durumu öğrenince, sahtekârlıkların önüne geçmek için bir takım önlemler alınmasını zorunlu hale getirmişti. Örneğin, kendilerine maaş bağlanmış dul ve yetimler, İstanbul hükümetinden de maaş alıyorsa ellerindeki belge veya senedi Ankara hükümeti yetkililerine göstermek mecburiyetindeydiler. Ankara Hükümetinde maaş alanlar ise, aynı şekilde adına düzenlenen belgeleri, yetkili makamlara göstermek zorundaydılar. Belge ve senetlerini gösteremeyen kişiler, İstanbul veya TBMM hükümeti dahilindeki mal sandıklarından maaş almadıklarına dair bir beyanname hazırlatacaklardı. Beyannamede kişinin haksız maaş aldığı tespit edilirse kendisinden faiziyle birlikte maaşlarının geri alınacağı karara bağlanmıştı.⁷⁵⁴ Bu konuda usulsüzlük yapanların faiz ödemeleri dışında nasıl bir cezaya çarptırıldığı ve verilen cezalarının sonuçlarına dair elimizde bir bilgi olmamasına rağmen bu konu hakkında Adalet Bakanlığına görüş sormak amacıyla çeşitli dönemlerde yazışmalar yapıldığı bilinmektedir.

Maaşlarda yapılan bu usulsüzlükler yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında muhacirlere arazi ve emlak verilmesi sırasında yapılan yolsuzluklar da oldukça gündemdeydi. Bu usulsüzlüklerin çoğu, arazi ve emlak dağıtılan yerlerdeki iskân müdürleri, kaymakamlar gibi görevliler tarafından yapılmaktaydı. Bu anlamda ilk yolsuzluklardan biri Denizli ilinde yapılmıştı. Yapılan yolsuzluk telgrafla İmar ve İskân Vekâletine bildirilerek suçun ortaya çıkması sağlanmıştı. 14 Temmuz 1924 ve 21484 numaralı telgrafta: “Denizliye sevk edilen mübadiline ne arazi ne de hane tevzi edilmediği haneler fuzuli işgal altında arazide ötekinin berikinin elinde olup muhacirlere katiyen bakılmamakta olduğu memurinden İsmail Efendinin

---

⁷⁵⁴ BCA: 272.74/ 68.40.7/ 21.4.1919; BCA: 0.30.18.01/ 03.25.18/ 26.6.1921/ ek 1

suiistimalatı olduğu ve iskân müdürümüzün bu işleri tanzim edecek halde olmadığı...”⁷⁵⁵ bildiriliyor, bu konuda İskân Vekâleti gerekli işlemlerin yapılması konusunda uyarılıyordu. İmar ve İskân Vekâleti, bu tür suiistimal ihbarlarının yerel gazeteler veya bahsedilen yerel görevlilerin hasımları tarafından iftira olabileceğini de göz önüne alarak, önce müfettişler gönderiyor, soruşturmanın selameti açısından geçici olarak suçlanan görevliler görevlerinden alınarak soruşturmaya başlıyordu. Denizli’de meydana gelen bu olayda da aynı yöntem uygulanmış, iskân müdürü önce geçici olarak görevden alınmış, daha sonra görevinden el çektirilmesi yönünde rapor düzenlenmişti.

Denizli’deki olaya benzer bir başka olay Adapazarı’nda yaşanmıştır. Bu olayda kaymakam Hasan Sabri Bey’in görevini kötüye kullandığı konusunda İmar ve İskân Vekâletine telgraf gönderilmişti. Hasan Sabri Bey’in suçlandığı konu, muhacirlere ait yerlerde okul yapılmasına onay vermektir. Şikayet üzerine bir tahkikat başlatılmış ve tahkikat sonucunda şu sonuca varılmıştı: “Adapazarı kasabasında muhacirin...emval-ı metrukeden mektep ittihaz edilmiş olan iki üç bina muhacirin iskâna tahsis edileceği binanın tahliyesi talep olunmakta ise de devren Adapazarını.(?)..buyurdıkları iş’ar ve muhacir iskanıyla islam mahallesi hanesi olan bu civarda mektep te’minine ihtiyaç bulunduğu cihetle mezkur binaların.(?)..ve tahsis ve tensip buyurularak keyfiyet Adapazarı kaymakamlığına tebliğ edildiği halde iskan memuru tarafından binaların tahliyesi talep tekrar edilmekte bulunduğu mahalle kaymakamlığına işar olunmakla....mekteb-i ittihazına salih başka bir mahal tedariki iskanı da olmakla ihtiyaç-ı vakta binaen mezkure...mektebe terk ve tahsis-i hususunun emr-i tebliğine maada buyurulmakla arz olunur efendim.”⁷⁵⁶ Bu yazıda aslında suçlamalarda belirtilen muhacirlere ait yerlerde okul yapmanın ihtiyaca binaen ve kaymakamlığın yetkisi dahilinde olduğu bildirilmişti.

Muhacirlerle ilgili yolsuzluklar ve şikayetler, 1924 yılının gündeminde hayli yer tutmaktaydı. Şikayetler arasında sadece yolsuzlukların bildirilmesi değil, muhacirlere yapılan kötü muamele de şikayet konusu olmakta, bu konuda suçlanan

⁷⁵⁵ BCA: 272.11/ 19.91.18/ 18.8.1924, s. 2.

⁷⁵⁶ BCA: 272.11/ 19.90.7/ 5.8.1924.

kişiler tahkikata uğramaktaydılar.⁷⁵⁷ Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, yolsuzluk ve usulsüzlükle ilgili iddiaların bazılarında, tahkikat sonucu raporlarından da anlaşıldığı gibi, idarecilerle görevliler arasındaki anlaşmazlık, çekemezlik gibi etkenler şikayet konusu olmuş, belirtilen suçların işlenmediği görülerek suçlanan kişiler çoğunlukla beraat etmişlerdir.

Muhacirlerle ilgili suiistimler, sadece arazi ve emlak dağıtım sırasında yaşanmamıştır. Bazı görevliler, bilgisizlik, ihmal veya görev sorumluluğu dışında faaliyetler sonucunda, devletin asli vazifesinden biri olan sosyal yardımların aksamasına ve bunun sonucunda muhacirlerin perişan ve zor durumda kalmalarına neden olmuşlardır. 1924 yılında İzmit'in Gündoğdu köyünde muhacirlerin yerleştirilmeleri ve sonrasında meydana gelen suiistimler, görevi kötüye kullanmanın had safhaya ulaştığını gösteren önemli bir delildir. Dönemin gazete haberlerinde olaya şu şekilde yer verilmişti:

“Darmenin, Hüseyin köyü ahalisi muhacirlerinden dört yüz hane halkı bundan bir buçuk ay mukaddem getirilerek İzmit'in Gündoğdu karyesine sevk edilir. Bu karyede değil dört yüz hanede ve hatta aileyi bile barındıracak boş bir ev yoktur. Bu muhacirler kırk beş gün açıkta aç ve çıplak beklerler. Nihayet içlerinden otuz üç hane halkı satarak Kartal'a gelirler. Paralarıyla İslam haneleri kiralarlar. Arazi tedarik ederek tütün ekerler. Yani kendi başlarının çaresine kendileri bakarlar. Bundan sonra uğradıkları muamele ne olduğunu anlamak için ekserilerin Ankara'da başvekalet ve adliye vekaletine çektikleri telgrafname ile kadınların Üsküdar Müdde-i Umumiliğine verdikleri arzuhali okumak kafidir. Bunların aynen derç ediyoruz. Ankara Baş Vekalet-i Celilesine bir sureti adliye vekaletine, Memleketinden götürülerek iskan edilecek bir hanesi mevcut olan İzmit'in Gündoğdu karyesine dört yüz hane nakil ve bir çok...aç ve çıplak bırakıldık İaşe edilmek biz otuz üç hane...eşyalarımızı satarak Kartala geldik. Paramızla hane ve arazi tuttuk. Tütün zer' ettik. Henüz mahsulatımız tarlada iken Kartal jandarma kumandanlığı ya hükümetten bir nesne talep etmemek üzere taahhüt...verilmek ve yahut şimdi her usulümüzü terkle aç bırakıldığımız Gündoğdu karyesine sevk edilmek üzere cebren abdesthanelere kapatılmak suretiyle bu gün tevkif edildik. Henüz iskan muamelesi hitam bulmayan Kartal kazasına iskanımızı ve bu....tahliyesi emrinize intizarda biz koman...”⁷⁵⁸

Şikayet konusu dilekçe, Hüseyin köyü ahalisi adına Hüseyin Musa ve Salih Hasan adlı kişilerce Üsküdar Mahkeme-i Asliye Müdde-i Umumiliğine verilmiş ve sorumluların cezalandırılmaları istenmişti.

⁷⁵⁷ BCA: 272.11/ 19.93.6/ 3.9.1924.

⁷⁵⁸ “Muhacirlerimize Böylemi Bakacağız”, **Tanin**, 10 Ekim 1924, s. 1.

Muhacirlerin yerleştirilmeleri sırasında yapılan suiistimal ve usulsüzlüklerden doğan Őikayetlere benzer Şikayetler boş arazilerin köylülere dağıtılması sırasında da yaşanmıştı. Bu Şikayetlerden biri, Yozgat'ın Salmanlı nahiyesinin Midiliçoğlu köyünden Hoca zade Saadettin Efendi ve arkadaşlarına verilen arazinin geri alınmak istenmesi sırasında meydana gelmişti. Söz konusu Őikayette: "...ben de Türk'üm, vatanıma bağlıyım, mezkur araziler için mallarımı kurban ettim..." Şeklindeki yakınmalarla tapu görevlilerinin burayı çayır olarak gösterdiklerini, kendisine borçlanma yoluyla dağıtılan arazinin, yılın yağmurlu geçmesinden dolayı çayır haline geldiğini, yağmur sularının oluşturduğu su yollarının değişmesiyle arazinin eski hale geleceğini belirten Şikayet dilekçesini Danıştay'a göndermişti. Şikayet sonucunda Danıştay'ın kararıyla Hoca zade Saadettin Efendi ve sekiz arkadaşı haklı bulunmuş, borçlanma kanuna göre arazinin bu kişilere verilmesi uygun görülmüştü.⁷⁵⁹

Muhacirlere arazi ve emlak dağıtımı sırasında yapılan yolsuzluklar yanında, maliye müfettişleri, gümrüklerde Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin beraberlerinde getirdikleri petrol, Şeker ihtiyaç maddelerinin bir takım menfaatperestlerin teşvikiyle gayri resmi Şekilde yurda sokulduğu ve yüksek fiyatlarla satıldığı haberini almışlar ve harekete geçmişlerdi. Olay ortaya çıkınca, yıllardır bu işin yapıldığı ve muhacirlerin bu kaçakçılıkta kullanılarak nemalandırıldığı belirlenmişti.⁷⁶⁰

Sosyal yardımlarda arazi ve emlak dağıtımında yapılan yolsuzluk ve suiistimler halkın önemli bir kesimini etkilemişti. Ancak yolsuzluğun etkisi Darülaceze, Darüleytam gibi kurumlarda daha çok hissedildi. Çünkü, yapılan her usulsüzlük ve ihmalkârlık, bu kurumlarda barınan yetişkin ve çocukların daha sefil ve daha sağlıksız bir hayat sürmesine ve hatta çoğu zaman ölümlerle sonuçlanmasına neden olmuştu. Maddi imkânsızlıklarla boğuşan bu kurumlardaki ihmalkârlık ve yolsuzluk durumu dönemin gazete haberlerine konu olmuş, bu kurumların bu hale nasıl getirildiği köşe yazılarında tartışılmıştı. Milliyet gazetesinde: "Darülacezenin 1926 yılından önceki faaliyetleri ve halihazırdaki hizmetleri karşılaştırılmış ve

⁷⁵⁹ BCA: 272.12/ 59.159.1/ 1.5.1928.

⁷⁶⁰ **Milliyet**, 5 Mart 1934, s. 3.

yolsuzluk ve suiistimaller yüzünden kurumun, acınacak hale getirilmiş”⁷⁶¹ olduğu vurgulanarak, yetkililerin bir an önce bu vurgunlara dur demesi istenmişti. Darülaceze’deki bu kötü tablonun ortaya çıkmasını, kurum içinden kaynaklanan yolsuzluk ve suiistimallerle açıklamak mümkün değildir. Bunun yanı sıra, kurumun düzenli gelir kaynaklarının azalması veya düzenli aidatların ödenmemesi yüzünden sıkıntılı günler yaşadığı da bir gerçektir.

Dönemin diğer önemli sosyal yardım kurumlarından bir diğeri olan Darüleytam Müdüriyeti’nin adı, yolsuzlar ve kötü yönetim yüzünden Darülacezeden daha fazla geçmekteydi. Darüleytam merkezi idaresindeki yolsuzluklar ve suiistimaller TBMM oturumunda dile getirilmiş ve hatta Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili tarafından da kötü idarenin varlığı doğrulanmıştı. 1923 yılında Darüleytamlar Müdür-i Umumisinin Sosyal Yardım Bakanlığı yetkililerin bu kurumu ziyareti esnasında verdiği ziyafetler ve hediyeler, müfettiş raporlarında yer almıştı ve herkesi şaşırtacak boyuttaydı. Darüleytamlardaki bu ziyafete katılan bazı Bakanlık yetkilileri, göz boyamak ve kurumun iyi idare edildiğini göstermek için kendilerine *Kudumiye Hediyesi* adı altında 700 bin lira para verildiğini iddia etmişler, dönemin Darüleytam Müdürü Selahattin Bey’in bir an evvel görevden alınmasını istemişlerdi. Ancak yasal boşluklar yüzünden, Selahattin Bey’in hangi yasaya göre yargılanacağı belli olmadığından hakkında bir işlem yapılamamış⁷⁶², görevden alınması gerçekleştirilememişti.

1930-1938 yılları arasında ise, usulsüzlük, yolsuzluk ve suiistimallerin arttığını, bununla ilgili şikayet ve iddiaların had safhaya ulaştığı görülür. Bu iddialardan biri, dönemin Urfa milletvekili Refet Ülgen’e yöneliktir. Türk Maarif Cemiyeti muhasebecisi, Lütfü adında birinin otuz maddeye yakın şikayetten oluşan dilekçesi üzerine tahkikata başlanmıştır. Refet Ülgen’in, Türk Maarif Cemiyeti’ne akrabalarını yerleştirdiği iddiaları yanında sosyal yardımlarda fakir çocuklar için ayrılan tahsisatın kendi zimmetine geçirdiği veya akrabalarına peşkeş çektiğine dair iddiaları da yer almaktaydı. Cemiyete ait mektep ve yurtlardaki yolsuzlukları somutlaştırmak için rakamsal bilgiler veren muhasebeci, olayı belgelere

---

⁷⁶¹ “Darülacezenin Bir İhlale Uğradığı Muhakkaktır”, **Milliyet**, 3 Mart 1926, s. 1.

⁷⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, İçtima: 15, Tarih: 8.9.1339/1923, s. 455.

dayandırmıştı. Diğer yandan, Ülgen'in suçlandığı konulardan birinin de, Cemiyet adına düzenlenen piyango biletinden belli bir miktarını beyyia hakkı olarak aldığına dair rakamsal bilgiler, bu belgeler arasında yer almıştı.⁷⁶³

Sosyal yardımlar konusunun önemli ayağını teşkil eden sağlık yardımlarındaki ilgisizlik ve suiistimaller de, 1930-1938 yılları arasında hayli şikayet edilen konulardan biriydi. 1936 yılında Giresun CHP halkevine gelen bir mektupta; Haşim Sırman adlı doktorun, mesai saatlerinde halkevi sosyal yardım komitesi namına köylere giderek orada sağlık taraması yapması gerekirken gitmediği şikayet edilmekteydi. Mektup, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine sunulmuş ve gereğinin yapılması istenmişti. Cevapta bu olayın tetkik edilmesi için bir uzman gönderileceği bildirilmekle beraber, bir geçimsizlik ihtimalinin olabileceği göz önüne alınması istenmişti.⁷⁶⁴

Kurum ve Cemiyetlerdeki yolsuzluk ve ihmallerle ilgili konular, bunlarla sınırlı değildi. Sosyal yardımları ilgilendiren konular arasında Evkaf müdürlüklerindeki ve yetimhanelerdeki yolsuzluklar⁷⁶⁵ toplumsal bir kangren olarak yer alıyor, CHP hükümeti bazen bu konularda yetersiz kalıyordu.

Adaletin ve CHP hükümetinin yetersiz kaldığı olaylardan biri, 1924 yılında meydana gelmişti. Hindistan'dan gazi ve şehit çocuklarına yardım için gönderilen paradan 15.000 kuruşunu zimmetine geçiren Kami adındaki kişi aleyhine dava açılmış, ancak suçu sabit olan bu kişinin ölümüyle davadan vazgeçilmişti.⁷⁶⁶ Bu davadan da anlaşıldığı gibi, kanunların yetersizliği ve yasal boşluklar yüzünden yolsuzluk ve suiistimal gibi suçların kolayca işlendiği, suçu işleyenlere çoğunlukla para cezası dışında fazla bir ceza verilmediği görülür.⁷⁶⁷ Hatta bazı davalarda suçlunun sadece görev yeri değiştirilerek cezaya çarptırıldığı, bu da caydırıcı bir yaptırım olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁷⁶⁸

---

⁷⁶³ BCA: 490.01/ 63.241.6.

⁷⁶⁴ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁷⁶⁵ BCA: 30.10/ 38.231.10/ 17.5.1931.

⁷⁶⁶ BCA: 030.11.1/ 5.13.16/ 1.5.1924.

⁷⁶⁷ BCA: 030.10/ 31.172.18/ 25.1.1925.

⁷⁶⁸ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

7. Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlara Yapılan Denetimler

TBMM hükümeti, kuruluşundan itibaren sosyal yardımlar için meclis çatısında komisyonlar oluşturmuş, yardımların denetimli olmasına çalışmıştı. Meclis, mesaisinin çoğunu Kurtuluş Savaşı için harcamasına rağmen, savaşın getirdiği yıkıntı, açlık, sefalet gibi problemler, zorunlu olarak sosyal konulara da el atılması gereğini ortaya çıkarmıştı. İlk TBMM döneminde, sosyal yardımlarda Osmanlı yönetiminden farklı usul ve yöntemler benimsenmese de yardımların daha kontrollü ve sistemli yürütüldüğü bir gerçektir.

Yardıma muhtaç insanların tespit edilmesi, önemli nüfus kayıtlarını gerektiriyordu ve bunun için nüfus kayıtlarına acilen ihtiyaç vardı. Ancak, İstanbul ve Ankara hükümeti olarak ikiye ayrılan bu dönemde yardımların nasıl yapılacağı ve yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşip ulaşmadığının denetlenmesi hayli zor görünüyordu. Bu anlamda, siyasi olarak ayrışabilen ve siyasi ayrılıktan dolayı fazla sıkıntı çekmeyen Anadolu halkı, sosyal yardımları alma konusunda bir takım sorunlar ve sıkıntılar yaşamıştı. Sorunların ilki, belirtildiği gibi nüfus bilgileri ve kayıt bilgilerinin yenilenmesi yüzünden ortaya çıkmıştı. TBMM hükümeti, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, ihtiyaç sahiplerine maaş ödemelerine ve yardımlara devam etmişti. Bu ödemelerin adaletli bir şekilde yapılması için nüfus bilgilerine ihtiyaç vardı. Savaş ortamında bunların elde edilmesi hayli zordu. Nüfus kayıtlarının yenilenmesindeki süreçte, ihtiyaç sahipleri aylardır maaş alamamış, aç ve perişan halde yaşamasına sebep olmuştu. Diğer bir sorun ise, sosyal yardımlar için kurulan komisyon çalışmalarının oldukça yavaş olmasıydı. Özellikle yetim ve dul maaşı ve yardım ödemelerinde kayıtlarındaki eksiklikler ve karışıklıklar yüzünden bir takım usulsüzlükler ortaya çıkınca, komisyonların çalışmalarını daha titiz ve dikkatli yapması gereği ortaya çıktı.⁷⁶⁹ Bu ortamda çalışmalar gecikmiş, geçimini ve iâşesini bu yardımlarla sağlayan dul ve yetimler perişan olmuştu.

Komisyonların ağır çalışmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra komisyon çalışmalarına daha önem verilir hale geldi. Zira Yunan işgaliyle evlerini, iş yerlerini ve ürünlerini kaybeden mağdurların ihtiyaçlarının kısa sürede tespit

---

⁷⁶⁹ BCA: 0.30.18.01/ 03.25.18/ 26.6.1921/ ek 1

edilmesi ve ihtiyaçların bir an önce karşılanması gerekmektedir. Kimlerin ne kadar zararı olduğunun tespit edilmesi, mağdurların başvurularının alınması ve değerlendirilmesi Cumhuriyet yönetimince önemliydi. Bu anlamda sosyal yardım komisyonlarına önemli görevler ve sorumluluklar yüklenmişti. Komisyonların başarılı olabilmesi için sık sık denetlenmesi gerekmektedir. Muavenet-i İctimaiye Komisyonlarının sağlıklı ve etkiden uzak denetimlerinin yapılabilmesi için 1922'den itibaren Bursa, İzmir, Kütahya ve Balıkesir illerinde teftiş heyetleri kuruldu.⁷⁷⁰ Fakat istenen başarı elde edilemedi ve komisyonlarla birlikte teftiş kurulunun ilgasına karar verildi.

Merkezi hükümet bünyesinde kurulan bu komisyon ve teftiş kurulunun hantal çalışması yüzünden, hükümeti kaza ve vilayetlerde birer iskân komisyonu kurulmasına yöneltti ve yakılıp yıkılan yerlerin daha kapsamlı ele alınarak yardımların ona göre belirlenmesi için yeni bir yapılanmaya girildi.⁷⁷¹ Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen usulsüzlükler ve yolsuzlukların çoğunun, iskân müdürleri tarafından yapıldığı ortaya çıkınca bu yapılanmanın da etkili olmadığı görüldü.

Komisyon çalışmaları ve yeni yöntemlerin sağlıklı işleyememesi, CHP hükümetini sosyal yardımlar konusunda, rutin kontrolden çok, şikayetler üzerine hareket etmeye yöneltti. Şikayetler, yolsuzluk ve suiistimler önce CHP il yönetimlerine, oradan CHP Genel Sekreterliği'ne aktarılırdı. Her şikayetin doğruluğunun araştırılması ve Ankara'ya bilgi verilmesi, CHP il yönetimin sorumluluğundaydı ve bu şikayet ve ihbarların doğruluğu araştırılarak sonucu merkeze bildirilmek zorundaydı. Bazı ihbar ve şikayetlerde geçimsizlik⁷⁷², düşmanlık gibi nedenlerle yapıldığı göz önüne alınmaktaydı ve olaya temkinli yaklaşılmaktaydı. Bazı şikayet ve ihbarlarda ise, uzun bir araştırma yapılarak CHP Genel Sekreterliği'ne bilgi veriliyor, oradan ilgili bakanlıklar vasıtasıyla gerekli denetimlerin yapılması sağlanıyordu. Örneğin, 1936 yılında İstanbul'dan Ferit Yücel adında bir kişi tarafından şehit Kubilay'ın oğlu Vedat'ın annesi tarafından iyi

---

⁷⁷⁰ BCA: 030.18.01/05.28.18 (ty).

⁷⁷¹ BCA: 030.18.01/08.41.14/29.11.1339/1923/ ek 1.

⁷⁷² BCA: 490.01/537.2153.1/12.5.1936, s. 36.

bakılmadığı ve Vedat'a bağlanan maaşın annesi tarafından keyfi olarak harcandığı ihbar edilmişti.⁷⁷³ Bunun üzerine Gönen ilçesinin Tuzakçı köyünde oturan Vedat'ın annesi, CHP il yönetimince yakın takibe alınmış ve ihbarın haklı olduğu ortaya çıkmış, Vedat'ın annesinden alınması gündeme gelmişti. Buna benzer olaylardan da anlaşıldığı gibi, CHP'nin il ve ilçe teşkilatlarında görevli kişilerce yolsuzluk, suiistimaller ve yardımların yerlerine ulaşip ulaşmadığı konusunda ön tahkikat yapıldığı görülmüyordu.

İhbarlar ve il ve ilçe teşkilatlarının görüşleri doğrultusunda yapılan ciddi suç unsurunun oluşması halinde konu, CHP hükümetinin Merkezi Umumisi Heyet-i Teftişye Başkanlığına bildirilir ve kovuşturmanın müfettişler tarafından başlaması sağlanırdı. Bazı hassas konularda denetlemenin kısa sürede tamamlanarak suçlu olanların bir an önce cezalandırılması için savcılık makamına bilgi ve belgelerin teslimi de sağlanırdı. Cumhuriyet hükümetinin önem verdiği kurumlar arasında yer alan Türk Teyyare Cemiyeti'ndeki yolsuzluklarda da bu durum yaşanmıştı. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çok önem verdiği kurumlar arasında sayılan Türk Teyyare Cemiyeti'nde 1928 yılında yolsuzluk yapılması üzerine müfettiş olarak görevlendirilen Yusuf Rıza Bey, hemen harekete geçerek suçların cezalandırılması için elindeki bilgi ve belgeleri savcılığa sunmuş, suçlu olanların savcılığa hızlı bir şekilde sevk edilmesini sağlamıştı.⁷⁷⁴

CHP hükümetinin bir türlü işletemediği komisyon ve denetim sistemlerine karşın bazı yardım cemiyetlerinde işler sorunsuz bir şekilde yürüyordu. Buna örnek olarak sosyal yardım kurumları içerisinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin denetimler konusunda daha sistemli ve düzenli bir yapısı olduğu görülür. Bunun önemli nedeni, Hilâl-i Ahmer'in alt yapısının daha iyi ve ülke çapında teşkilatlanmış olmasıdır. Diğer yandan Cemiyet'in faaliyet raporları sayesinde gelir-gider dengesi iyi sağlanmış, bütçe açığı veya bütçe fazlalığında uyulması gereken kurallar nizamnamelerle belirlenmiş olduğundan yolsuzluk ve suiistimaller, en aza

---

⁷⁷³ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.

⁷⁷⁴ BCA: 030.10/ 60.403.31/ 11.8.1928.

indirilmiştir.⁷⁷⁵ Böylece bu Cemiyette yardım işlerinin sorunsuz yürümesi sağlanmıştı. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin önemli özellikleri arasında yer alan gönüllülük esası da yolsuzluk ve suiistimalleri önemli ölçüde önlemiştir.

Sosyal yardım kurum ve kuruluşlarına denetimler konusunda CHP hükümetinin yeterli olmadığı, suçlular hakkında cezaların caydırıcı olmadığı da bir gerçektir. İlk paragraflarda bahsedildiği gibi muhacirlere emlak ve arazi dağıtım sırasında gerekli denetimlerin sağlanamaması, Darülaceze, Himaye-i Etfal gibi kurumlarındaki yolsuzluk suiistimallerde suçluların gerekli cezaya çarptırılması konusunda CHP hükümeti, bazen yetersiz ve yetkisiz kalmıştır. Suçlu bulunanların cezalandırılması için kullanılan yöntemler arasında hapis, görevden atılma gibi cezaların nadir olarak uygulandığı, çoğu zaman bir şey yapılmadığı, yetki ve yetersizliğin açıkça delilidir. Şu da bir gerçek ki, yardım kurum ve kuruluşlarında yolsuzluk ve suiistimallerle ilgili onlarca şikayet ve ihbar olduğu düşünülünce, bunların hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu değerlendirmek ve ona göre harekete geçmek hayli zor görünmekteydi. Çünkü, bazen CHP il ve ilçe teşkilatları arasında bile vali, kaymakam veya doktor gibi kişiler arasında çeşitli çıkar çatışmaları veya anlaşmazlık yaşanabiliyor, bu tür durumlar teşkilat raporlarına yanlı yansıyabiliyordu.⁷⁷⁶

---

⁷⁷⁵ Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin denetlenmesi ile ilgili kurallar, Cemiyet nizamnamesinin 127. Maddesinde şu şekilde belirlenmişti: "Meclisi umumi her yıl tetkik komisyonunu teşkil etmek üzere, meclisi umumiyeye dahil bulunmayan ve meclisi umumiyeye katılma hakkı olan üç üyeden oluşan bir komisyon kurulur. Bunlardan olmamaları halinde yerine geçmek üzere iki de yedek aza seçilir. Bu komisyonun görevi teftişine memur olduğu senenin hesaplarıyla o sene zarfında mali idare meameleatı tetkik etmek ve tetkikat sonucunu meclisi umuminin verecek bütçe tasarısı üzerinde inceleme yaparak mütaalasını meclisi umumiyeye arz etmektir. Tetkik komisyonunu oluşturan üç üyeye meclisi umuminin tensip edeceği miktarda tazminat verilir. Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.

⁷⁷⁶ BCA: 490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936, s. 36.

Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Üçüncü bölümde, 1923-1938 yılları arasındaki sosyal yardım bütçe kaynakları ve yardım faaliyetleri sırasında görülen suiistimaller ile yolsuzluklar üzerinde duruldu. Sosyal yardımların düzenli ve aksamadan yürütülmesi devletin önemli görevleri arasında olduğundan hükümetin bu konudaki ciddiyetinin ne boyutta olduğu rakamsal verilerle ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Her kurumun kendi gelir kaynakları ve bütçeleri birinci bölümde incelendiğinden bu bölümde detaylardan çok grafik ve tablolarla başta Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin sosyal yardım bütçelerinden aldığı paylar tartışılmıştır. Vekâletin diğer bütçe kalemlerine göre aldığı paylara bakıldığında, 1924 yılında on iki vekâlet içerisinden aldığı pay, 2.968.331 TL ile sondan üçüncü sıradadır.⁷⁷⁷ Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, 1925 ve 1926 yıllarında yine sondan üçüncü sırada, 1927 yılında sondan ikinci sırada, 1928 yılında son sırada, 1929 yılında sondan ikinci sırada, 1930 ve 1931 yıllarında sekiz vekâlet içerisinden sondan ikinci sırada, 1933 yılında dokuz vekâlet içerisinden sondan üçüncü sırada 1934, 1935, 1936, 1937, 1938 yıllarında sondan dördüncü sırada yer almıştı.⁷⁷⁸ Ekler kısmında bütçe giderleri tablolarında da görüleceği gibi, bütçeden Vekâlete fazla pay ayrılmadığı, bütçe gelirlerinin önemli kısmının savunma giderleri için harcandığı görülmektedir. Elbette ki, Cumhuriyetin ilanından sonra sosyal yardımlarda tek makam Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti olmamıştır. Bunun yanı sıra birinci bölümden itibaren bahsedildiği gibi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Fukaraperver Cemiyetleri gibi kurumlar, sosyal yardımlarda Muvanet-i İçtimaiye Vekâleti'nden bazı dönemlerde daha etkili olmuşlardı. Sosyal yardımlarda devletin gücünün yetmediği ekonomik kriz, kuraklık, deprem gibi yardıma en fazla ihtiyaç duyulan dönemlerde bahsedilen cemiyetlerin önemli yardım faaliyetleri içerisinde yer aldığı bilinmektedir. İşte 1929 ekonomik bunalımı sonrasında devletin ekonomik gücünün azaldığı bir dönemde bu cemiyetlerin yardım hizmetlerini kıt bütçelerine rağmen yürütmesi önemli bir delildir.

⁷⁷⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XIII, Devre: II, İçtima: II, Ankara: TBMM Matbaası, 1975, s. 261-285.

⁷⁷⁸ Bütçedeki oranları görmek için bkz. Ekler kısmında yer alan 1923-1938 yılları arasındaki bütçe başlığı.

Bilindiği gibi, 1929 Ekonomik Bunalımı dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de derinden sarsmıştı. Bunalım sadece Türk ekonomisini etkilemedi, aynı zamanda sosyal yardım hizmetlerinin aksamasına ve dolayısıyla açlığın ve perişanlığın kol gezdiği bir ortamda suç olaylarının da artmasına neden oldu. Bu gibi olağanüstü ortamlarda devlet bu cemiyetlerin sosyal yardım çalışmalarına her türlü kolaylığı sağladığı gibi, alternatif çözümler üretilerek asgari düzeyde de olsa halkın iâşe ve barınma ortamını da gerçekleştirmeye çalıştı. Bu, toplumsal huzur ve güvenin devamı için önemliydi. Bu yüzden yardım hizmetleri içinde bulunan kötü şartlara rağmen gerek devlet tarafından, gerekse kurum ve kişilerce aksatılmadan yürütülmeye çalışılmıştır. Yardım hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi için yeni çözüm arayışlarına da girilmiştir. Çözümler arasında, atıl toprak, arazi veya binaların sosyal yardım dernek ve kurumlar yararına kullanılması, yardım kampanyalarına daha fazla yer verilmesi, şans oyunlarında elde edilen gelirlerin sosyal yardımlar yararına ayrılması gibi uygulamalar yer almaktaydı. Ancak bu kriz döneminde bazen devletin çıkış yolu olarak sunduğu yöntemlerin sosyal yardımlar için yeterli katkı yapmadığı, bunun için yeni vergilerle bunun üstesinden gelinmeye çalışıldığı da görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra CHP hükümetinin benimsemiş olduğu merkezi yönetimin rolünün azaltılarak yerel yönetimlere daha fazla ağırlık verilmesi, sosyal yardımların ülkenin her tarafına yayılması için önemli bir girişimdi. Bu yöntemle, merkezi yönetimin ulaşamadığı bir çok sosyal yardım konuları yerinden ve daha pratik bir şekilde çözülmeye çalışılmıştı. Diğer yandan sosyal yardım hizmetlerinde yerel yönetimlere kolaylıklar sağlanmasıyla Türk şehirleri daha bayındır ve düzenli hale getirilmiştir.

Sosyal yardımlar, bir gruba ya da kişiye özel bir uygulama olmamasına rağmen, bu bölümde detaylı şekilde incelendiği gibi, bazı kişiler ve gruplar CHP’den yardım talebinde bulunmuşlar, kendilerinin veya ailelerinin Cumhuriyet için yaptıklarından örnekler vererek kendilerini ayrıcalıklı kişiler olarak göstermeye çalışmışlardı. Daha çok menfaat sağlamak amacıyla yapılan bu isteklerin bugünkü karşılığı kayırmacılıktır. Ancak o günün şartlarında yardım olarak nitelendirilmekte ve bu konuda CHP hükümetinden yardım istenmekteydi. Hükümetin bu işlerdeki tavrı açıktı ve genelde olumsuzdu.

Son olarak, sosyal yardımlardaki usulsüzlük ve yolsuzlar ile sosyal yardım kurumlarına yapılan denetimler, bu bölümde detaylı olarak incelenmiştir. Bilindiği gibi yolsuzluklar her rejim ve ortamda meydana gelen adli ve toplumsal bir vakıadır. Sosyal yardımlar gibi, önemli toplumsal işlevi yerine getiren kurum ve kuruluşlarda meydana gelen yolsuzluklar yüzünden ihtiyaçlar yeterince karşılanamamış, devletin önemli görevleri arasında yer alan sosyal yardım hizmet görevleri tam olarak yerine getirilememiştir. CHP hükümetinin belki de en zayıf olduğu konulardan biri, bu usulsüzlük ve yolsuzluklar karşısında fazla bir şey yapmaması oldu. Bunda denetim eksikliği, yetişmiş personel eksikliği ve her şeyden önemlisi, caydırıcı cezaların olmayışı bahsedilen suçların kolayca yapılmasına ortam hazırlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYAL DEVLETİN GELİŞİMİNDE SOSYAL YARDIMLARIN ROLÜ

1. Sosyal Politikaların Halka Yansıması ve Tepkiler

Sosyal yardım kavramı, varolduğu toplumsal ortamda mağdur durumda bulunan ve bulunduğu durumdan kendi başlarına kurtulma olanağı bulunmayan insanlara gerekli desteğin sağlanmasıdır. Sosyal yardımlar aracılığıyla sosyal devlet olmanın gerekliliklerinin karşılanıp karşılanmadığında dikkat edilmesi gereken temel kriter, devletin uyguladığı politikaların ve uygulamalarının ve sosyal yardımların toplumda bir sosyal eşitlik yaratmak amacı taşıyıp taşımadığıdır. Toplum içerisinde eşitlik ilkesinin, pratikte uygulanmasında iki faktör temel yapı taşı oluşturulmaktadır. Bunlardan birincisi sosyal adalet, ikincisi ise sosyal güvenlidir.

Sosyal adalet ve sosyal güvenlik gibi iki temel kavramın sosyal yardımlara yansıması, Cumhuriyetin ilk yıllarında fazla mümkün olamadı. Osmanlı Devleti'nden kalma tepeden inmece yasa koyuculuğu ve geleneksellik Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etti. Cumhuriyet yönetimi, bu anlayışı yıkmaya çalıştı, ama yıllarca Osmanlı yönetiminde kalmış toplumun bu anlayıştan kurtulması hayli uzak görünüyordu. İdealist Cumhuriyet modelinde köylülerin geliştirilmesi ve büyük bir kesimi kırsal nüfustan oluşan toplumun kalkındırılması üzerinde durulması aslında Osmanlı uygulamalarının devamıydı. Dolayısıyla toplum kalkınmasında köylülerin ilerlemesinin tepeden inmece bir anlayışla gerçekleştirilebileceği düşüncesi Cumhuriyet yönetimlerinin benimsemek zorunda kaldıkları bir düşünceydi. Atatürk önderliğinde kurulan Cumhuriyet'in bürokrasisi, sosyal politikalarda yönetmeliklerin ve tüzüklerin önemini çok iyi biliyordu ama çağdaş toplumsal modernleşmenin önemli yollarından biri olan kitlelerin harekete geçirilmesi gerekliliğini ortaya koyan devrimci ve sivil inisiyatifin ön plana çıkarılması gerekliliğini çoğunlukla göz ardı etti.⁷⁷⁹ Ancak savaştan yeni çıkmış ve Türk toplumunun yabancı olduğu sanayileşme

---

⁷⁷⁹ Mardin, “*Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkisi*”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Çev: Şeniz Gönen, 1. Baskı, İstanbul: Türk Siyasal Hayatının Gelişimi Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986, s. 125.

ve sanayileşmeyle beraber yaşanan siyasi ve sosyal süreç, sivil inisiyatifin yeni Türk devletin yöneticileri tarafından iyi algılanmasını önlemişti.

Diğer yandan devlet tarafından yukarıdan devrim niteliğinde yapılan uygulamalar, yeni Türk devletin kuruluş aşamasında ekonomik politikaların uygulanmasında ve ulus devlet olma sürecinin takibinde bir takım sorunların yaşanmasına da neden olmuştu. Batılı devletlerin sanayi devrimi sırasında ulus devlet olma süreçlerinde bir takım siyasi ve toplumsal sorunlara benzer sorunlar da Türkiye’de yaşanmasının kaçınılmaz olmasıydı. Bu sorunlar arasında; Atatürk devrimlerine muhalif olanların karşı çıkışları olduğu gibi devrimlerin halka yeterince anlatılamamasından kaynaklananlar da bulunmaktaydı. Bu da Cumhuriyet yöneticilerinin işini hayli zorlaştırmaktaydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardımlarda devletçilik ilkesi uygulamaları ön plandaydı. Çünkü savaşlardan yeni çıkmış ve ekonomisi büyük oranda yok olan halkın devletten başka güvencesi yoktu. Cumhuriyetin ilk yıllarında artan salgın hastalıklar ve çocuk ölümleri sağlıkta devletin müdahalesini zorunlu kılıyordu. Bunun yanında savaşların getirdiği açlık ve yıkıntılar, halkın barınma ve iye sorunlarını da beraberinde getirmişti. Bütün bu sorunların üstesinden gelmek konusunda birinci derecede Cumhuriyet hükümeti sorumluydu ve başka alternatif de yoktu. Bu yüzden Cumhuriyetin oluşum yılları oldukça sıkıntılı yıllardı ve devletçiliğin zorunlu olarak uygulanmasını gerektiriyordu. Sosyal yardımlarda bahsedilen sebeplerin getirdiği şartlar, devletçiliğin zorunlu olarak uygulanmasına neden olduğu gibi bir takım tavizlerin de verilmesine yol açtı. Bu anlamda devlet kontrolünde dinsel ve geleneksel sosyal yardımların devam etmesine izin verilmiş⁷⁸⁰, dinsel öge ve unsurlar yardımlar bir araç olarak kullanılmıştır.

Atatürk liderliğinde ifadesini bulan eşitlikçi bir ulus devleti kurmanın⁷⁸¹ bir gereği olarak toplumsal devrimlere öncelik verilmiştir. Türk toplumunun modernleşmesine öncelik veren Cumhuriyet yönetimi, modernleşmenin getirdiği bir

---

⁷⁸⁰ Orhan Türkdoğan, **Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı**, İstanbul: İq Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005, s. 151; Yasemin Doğaner, **Atatürk İnkıplarının Topluma Yansıması-Ankara Örneği-**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 64.

⁷⁸¹ İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi**, İstanbul: Baha Matbaası, 1963, s. 20.

takım usul ve yöntemlerin uygulayıcısı ve yürütücüsü olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nden kalan geleneksel bir takım sosyal yardım kurumlarının yaşamasına izin verildiyse de bu kurumlarının modern usul ve yöntemlerle toplumsal yardım hizmeti sunmalarına dikkat edilmiştir. Buna en iyi örnek, sağlık konusunda verilen hizmetlerdir. Çocuk ölümlerinin azaltıcı önlemlerin alınması ve bu önlemlerin eldeki nüfus verilerine gözle görülebilir şekilde sonuç vermesi, salgın hastalıklarla mücadele için tedavi hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve fakir halka bedava sağlık hizmetleri götürülmesi modern usul ve yöntemlerin birer yansımasıdır. Ayrıca ulusun geleceğinde çok büyük önem arz eden sağlıklı nesil yetiştirme politikası Cumhuriyet yönetiminin hedeflerinden biriydi ve bu hedeflerini kurumsal çalışmalarla gösterdi. Başta eğitim kurumları olmak üzere sosyal kurumlara önem veren Cumhuriyet yönetimi, çocukların eğitimi yanında onların barınmaları ve yaşlarının sağlanmasını öncelikli olarak ele aldı ve bu görevleri yapan sivil kurumları destekledi. Sağlıklı nesil yetiştirmede ailelere önem veren Cumhuriyet yönetimi doğum ve doğum sonrası yapılacak işler konusunda halkın eğitimini sağladı. Diğer yandan sosyal yardım hizmetlerinden önemli rol oynayan Himaye-i Etfal, Hilâl-i Ahmer gibi Cemiyetlerin etkinliğinin artması için maddi olarak destekledi ve modern yardım hizmetlerinin ulaşmasında bu kurumları görevli saydı.

Sosyal yardım hizmetlerinin halka ulaştırılmasında bir takım sorunlar da yaşandı. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında fakirliğin kol gezdiği ve devlet yardımlarının şehirlerden daha yavaş ulaştığı köylerle yeterince ilinti kurulamıyordu. Cumhuriyetin ilanından itibaren Türk ekonomisi büyük oranda tarıma dayanıyordu ve bunun doğal bir sonucu olarak devletin ekonomisi büyük oranda kırsal kesimle besleniyordu. Sosyal yardımlardan en az payı da yine kırsal kesim alıyordu ve köylüler kredi ve sosyal yardımlardan yoksundu ve bazı bölgelerde korunmak için hâlâ eşrafa dayanmak zorundaydı.⁷⁸² Ulaşım ağının gelişmemiş olması, sosyal yardım kurumlarının kırsal kesimlerde şubelerinin az veya hiç olmaması, devletin çoğunluğu köylerde yaşayan halka personel ve gerekli ekipman eksikliği yüzünden yetişememesi kırsal kesimin sosyal yardım hizmetlerinden daha az faydalanmasına neden oldu. Ancak 1930 yılında çıkarılan

---

⁷⁸² a.g.e, s. 124.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve aynı yıl çıkarılan Belediye Kanunu⁷⁸³ ile sosyal yardımlarda yerel yönetimlerin sorumlulukları ve etkinliği artırıldı. 1930 yılından itibaren belediyeler yanında Hilâl-i Ahmer gibi yardım kurumları desteklenerek kırsal kesimlere yardım hizmetlerinin götürülmesine çalışıldı.

Ancak Atatürk devrimleri içerisinde uygulama alanını daha çok kırsal kesim oluşturan halkçılık ilkesi, 1930 yılından sonra yeni şekle dönüştü. Devrimcilikle bütünleşen halkçılık ilkesiyle, halkın çıkarları için gerekirse zor kullanarak halkı çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak en büyük amaçlardan biri haline geldi.⁷⁸⁴ 1935 CHP kurultayında parti programının halkçılık ilkesinden beklentiler şu şekilde özetlenmekteydi: “Sınıf kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve menfaatler arasında birbirine karşıt olmayacak surette uyum kurmak”⁷⁸⁵.

1937 yılında Atatürk’ün diğer devrimleri gibi halkçılığın Anayasaya girmesiyle beraber, halkçılığın uygulama alanı ve geçerliliği daha kolaylaştı. Bu anlamda CHP tüzüğünde yer aldığı gibi: “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musavvati kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmedeki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.”⁷⁸⁶ Halkçılık, asıl uygulama alanını ancak 1930 yılından sonra bulabilmişti. Atatürk’ün, “Köylü milletin efendisidir” şeklinde özetlenen sözleriyle çiftçilerin toprak sahibi olması ve yaşam standartlarının yükseltilmesine yönelik konuşmaları 1930 yılından sonra ifadesini bulmuştu. Rauf İnan’a göre, bu anlayışta,

---

⁷⁸³ **Düster**, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Kanun no: 1580, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1930.

⁷⁸⁴ Cumhuriyeti kuran kadro iki temel üzerinde hassasiyetle durmuştur. Biri medeniyet, diğeri ise milliyetçiliktir. Onların gözünde medeniyet, sadece ve ancak Batı idi ve medeni olmak için her şeyiyle Batılı gibi olmak gerekiyordu. Toplumsal ve günlük hayat idari, siyasi, ekonomik, ticari ve diğer tüm alanlar Batıdaki gibi olmalıydı. Bkz. Davut Dursun, **Devlet Siyaset ve Toplum**, İstanbul: Emre Yayınları, 1996, s. 49.

⁷⁸⁵ Şeref Aykut, **Kemalizm (CHP Programının İzahı)**, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936, s. 27.

⁷⁸⁶ Arar, **a.g.e**, s. 22; Doğaner, **a.g.t**, s. 58.

bu yıllarda henüz bir işçi kitlesi bulunmadığından halkçılığın tümüyle köye yönelik olmasının büyük payı vardı.⁷⁸⁷

1930 yılından sonra Halkevleri ve daha sonra açılan Halk Odaları, devletin kırsal kesimde varlık gösterdiği, Atatürk devrimlerinin kırsal kesime kadar yaygınlaşmasını sağlayan önemli merkezler olduğu gibi kurumsal sosyal yardım hizmetlerinin yürütüldüğü önemli birer odak haline geldiler. Bu anlamda Halkevleri, sağlıktan eğitime, sanattan kültüre kadar merkezi yönetimin kırsal kesimdeki sesi oldu.

1930 yılından sonra ise, sosyal yardım anlayışında bir takım radikal değişimler olmuştur. Bu durum,, herhalde dünya ekonomik krizin etkisiyle ekonomik gücü zayıflayan Türkiye'nin sosyal yardımlara bütçeden fazla pay ayıramamasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda CHP hükümeti, buhran sonucunda ekonomide devletçiliğe zorunlu olarak ağırlık verirken sosyal yardımlar konusunda daha liberal davranmış, hayır kurumlarına ve yerel yönetimlere daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Devrim niteliğinde olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda sağlık ve sosyal yardım ile ilgili konulara bakıldığında bu açıkça görülecektir.⁷⁸⁸ Umumi Hıfzıssıhha Kanununun birinci ve ikinci maddelerinde belirtildiği gibi, ülkenin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklarla mücadele etmek ve gelecek neslin sağlıklı yetişmesinde devlet birinci derece sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluğun yerine getirilmesinde ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti yanında yardım hizmetlerinin aksamadan yapılmasında belediyelere önemli yetkiler verilmiştir. Kanunun üçüncü maddesinde sağlık ve sosyal yardımlarda devletin ve belediyelerin yapması gereken işler şu şekilde sıralanmaktaydı⁷⁸⁹:

- “1 - Doğumu teshil ve çocuk ölümünü tenkis edecek tedbirler.
- 2 - Validelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin vikayesi.
- 3 - Memlekete sari ve salgın hastalıkların hululüne mümanaat.

---

⁷⁸⁷ M. Rauf İnan, “Gazi'nin (Atatürk'ün) Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası”, **Belleten**, C. LII, S: 204, (Nisan 1988), s. 881.

⁷⁸⁸ **Düştur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929–15 Ekim 1930, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930, s. 327-329.

⁷⁸⁹ **Düştur**, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930, s. 324.

- 4 - Dahilde her nevi intani, sari ve salgın hastalıklarla veya çok miktarda ve fiati intaç ettiği görülen sair muzır amillerle mücadele.
- 5 - Tababet ve şubeleri sanatlarının icrasına nezaret.
- 6 -ilaçları ve bütün zehirli müessir ve uyuşturucu maddelerle yalnız hayvanlar için serumlar ve aşıları murakabe hariç olmak üzere her nevi serum ve aşılar.
- 7 - Çocukluk ve gençlik hıfzıssıhhasına ait işlerle çocuk sıhhat ve bünyesinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesisatın murakabesi.
- 8 - Mektep hıfzıssıhhası.
- 9 - Mesai ve san 'at h ıfzıssıhhası işleri.
- 10 - Maden suları ile sair havassı şifaiyesi olan sulara nezaret.
- 11 - Hıfzıssıhha müesseseleri ve bakteriyoloji laboratuvarları ve alelümum hayati muayene ve tahlillere mahsus müesseseler küşat ve idaresi.
- 12 - Mesleki tedrisat müesseseleri küşat ve idare veya mümasili müessesatı murakabe ve bunlara müsaade itası.
- 13 - Mecnunlarla sair ruhi hastalıklara mahsus tedavihaneler veya malül veya herhangi bir noksanii hilKate malik olanları kabul edecek yurt veya müesseseler tesis ve idare.
- 14 - Muhacirin sıhhat işleri.
- 15 - Hapishanelerin ahvali sıhhiyesine nezaret.
- 16 - Tıbbi istatistiklerin tanzimi.
- 17 - Sıhhi neşriyat ve propogandalar.
- 18 - Vesaiti münakale umuru sıhhiyesinin nezaret”.

Görüldüğü gibi devletin sosyal yardımlarda en önemli kurumu olan Sıhhiye ve Mavenet-i İctimaiye Vekâleti, sağlıktan eğitime bir çok sosyal konulardan sorumlu tutulmuştur.

2. Sosyal Politika Uygulamalarında Liderliğin Rolü

Atatürk, Cumhuriyetin ilanının ardından yeni devletin siyasi ve sosyal yapısını da belirlemiştir. Bu yapıda millet olma anlayışının yerleşmesini sağlamak yanında Tanzimat'tan beri hayata geçirilmeye çalışılan ancak Atatürk döneminde sosyal yaşamın ayrılmaz parçası haline gelen kişi hak ve hürriyeti, bunların başında yaşam hürriyeti, çalışma hürriyeti, fikir ve vicdan hürriyeti gelir. Atatürk bunların sağlanmasında Türk milletine önemli görevler düştüğünü ve Türk devletinin millet ve ülke bağımsızlığının korunmasının ön koşul olduğuna dair açıklamalar yapmıştır. Atatürk, yeni Türk devletinin anayasasını oluştururken bu hakların korunmasına öncelik verileceğini her vesile ile açıklamıştır. Bir konuşmasında: “...Yurddaşların ferdi ve içtimai hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak... ehemmiyetli esaslardandır. Bu hakların sınırı devlet varlığı otorite sınırı içindedir. Ferdin ve hükmi şahsiyetlerin faaliyeti umumi menfaatlere aykırı

olmayacaktır. Kanunlar bu asla göre yapılacaktır...’’⁷⁹⁰ Sözleriyle, yurttaşların kişisel ve sosyal haklarını, eşitliği, dokunulmazlığı ve mülkiyet hakların kanunlarla belirlendiği şekilde korunacağını belirtmiştir. Atatürk’ün bu düşünceleri genç Cumhuriyet’in millet modelinde kişi hak ve hürriyetini ön plana çıkaracağını sinyallerini veriyordu. Bunun için millet ve devlet olarak çalışılması gerektiğini şöyle açıklıyordu:

“...Bir milleti teşkil eden efradın, o millet içinde her nevi hürriyeti; yaşamak hürriyeti, çalışmak hürriyeti, fikir ve vicdan hürriyeti, emniyet altında bulunmak lazımdır. Kezalik bir milletin heyeti umumiyesinin her nevi hürriyeti, yani kendi topraklarında, haricin hiçbir müdahale ve tahdidi olmaksızın, hür ve müstakil yaşaması ve çalışması lazımdır. İşte, devlet gerek fertlerin hürriyetini temin için millet üzerinde bir nüfuza ve gerek millet ve memleketin istiklalini muhafaza edebilmek için kendine has bir nüfuz ve kuvvete malik olmalıdır...’’⁷⁹¹

Atatürk’ün bu açıklamaları gösteriyor ki, devlet kişilerin hürriyetlerinin korunmasından sorumlu tutuluyor, bunu sağlamak için devletin koruyucu gücünün olması gerektiği vurgulanıyordu. Burada devletler, sosyal yaşamın parçası olan hürriyetlerin korunmasında çeşitli yöntemler benimsemiş olabilirler. Bu yöntemlerin uygulanış biçimleri devletten devlete değişse de özü, insanların yaşam hakkını sağlamaya yöneliktir. İnsanların yaşam hakkının sağlanmasında hiç şüphesiz sosyal yardımların önemli payı vardır. Sosyal yardımların içeriğine bakıldığında, insanların yaşamlarını kolaylaştıran, onların geleceklerini güvenceye alınmasını sağlayan önemli unsurlar taşıdığı açıkça görülecektir. Bu yardımların sağlanmasında devletlere önemli görevler düşmektedir. Devletler bu görevini yaparken barındırdığı toplumun istek ve beklentilerini yıllara göre değişkenlik gösterse de asgari düzeyde de olsa göz ardı etmemeye çalışmışlardır.

Atatürk, sosyal yardım hizmetlerini devletin asli vazifeleri arasında görmüş bununla ilgili hizmetleri, bütün olumsuz koşullara rağmen en üst düzeyde devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Atatürk, sosyal yardımların toplumsal yapının güçlü olması açısından zaruri olduğunu ve yardımların kapsamının bütün kesimleri kucaklayıcı olması gerektiğini açıklayıcı bilgiler vermiştir. Sosyal yardımların devlet eliyle yapılması gerektiğini savunurken, devletin bu yönüyle sosyalist devletlerde

⁷⁹⁰ **Atatürkçülük...**, s. 39; Ulus, 7.5.1935.

⁷⁹¹ Afetinan, **a.g.e**, s. 384–387; **Atatürkçülük...**, s. 3.

geçerli olan toplum kalkınması anlayışına benzer biçimde çalışması gerektiğini savunmuştur. Atatürk sosyal yardımlarda eşitliği ve devletin bu eşitliği sağlamakta önemini savunurken doğaldır ki devlet rejiminin sosyalist olduğu vurgusunu yapmak istememiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik yetersizlikler yüzünden bir çok konuda devletin yer almasını veya devletçi politika uygulamalarını zorunlu hale getirmişti. Diğer yandan Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi şartlar gereği Sovyetler Birliği uygulamalarından etkilenildiği de bir gerçektir. Bu etkilenme sosyal yardım politikalarında açıkça kendini belli eder ve Atatürk bu yardımların yapılması konusunda devleti birinci, derece sorumlu tutar. Konuyla ilgili Atatürk, düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

“...Fakat birer fikir olarak aldığımız bağıllık nazariyeleri tatbikatta “içtimai teminler” adı altında toplamak kabildir. Bu içtimai teminlere devlet sosyalistliğine yaklaşarak varılabilir. Bu yol, kanun yoludur. 1. İş kanunu, 2. Şehirlerin ve atölyelerin sağlık kurumu kanunu, 3. Sâri hastalıklara karşı korunma kanunu, 4. Amelenin ihtiyarlığı ve kazalara karşı sigortası, 5. Hasta ve ihtiyar yoksullara mecburi yardım, 6. Çiftçi sendikaları, 7. Yardım cemiyetleri kurulması, 8. Ucuz evler yapılması, 9. Mektep çocukları için mekteplerde bakkallar, 10. Bütün bu gibi cemiyetlere devlet bütçesinden yardım bu ve buna benzer hususları temin için kanunlar. Bağıllığın saydığımız şekilde tedbirleri çoktur; fakat bu tatbikler fikri her yerde teveccüh görmüş değildir; çok tenkitlere uğramaktadır. Bilhassa bağıllık nazariyesinin tatbiklerini, ferdi mesuliyet duygusunu zayıflatan veyahut yok eden bir hareket görenler vardır. Diyorlar ki, aczimizi, kusurumuzu, ayıplarımızı cemiyetin üstüne atmak ferdi mesuliyeti kaldırmaktır. Hâlbuki ahlak kanununun temeli ferdi mesuliyettir...”⁷⁹²

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün sosyal yardım anlayışı, sadece fakir halkın ihtiyaçlarının karşılanması değil, toplum içerisinde yaşayan bireylerin Batı

⁷⁹² Atatürk'ün bu sözleri günümüz Türkçesi ile ifade edecek olursak: “...Fakat birer fikir olarak aldığımız bağıllık teorilerinin gereklerini, uygulamada “Sosyal güvenceler” adı altında toplamak mümkündür. Bu sosyal güvencelere Devlet Sosyalistliğine yaklaşarak varılabilir. Bu yol kanun yoludur. 1. İş kanunu, 2. Şehirlerin ve atölyelerin sağlık koruması (çevre ve iş sağlığı) 3. Bulaşıcı hastalıklara karşı korunma, 4. İşçinin, ihtiyarlığa ve kazalara karşı sigortası (Emeklilik ve kazalara karşı sigorta) 5. Hasta ve ihtiyar yoksullara zorunlu yardım 6. Çiftçi sandıkları, 7. Yardım cemiyetleri kurulması (Yardımlaşma kurumları), 8. Ucuz evler yapılması (Sosyal konut yapımı), 9. Okul çocukları için, okullarda kantinler, 10. Bütün bu gibi kurum ve kuruluşlara, devlet bütçesinden yardım, bu ve buna benzer hususları sağlamak için kanunlar.

Bağıllığın, saydığımız şekilde uygulamaları çoktur; fakat bu uygulama fikri, her yerde beğeni görmüş değildir; çok tenkitlere de uğramaktadır. Özellikle bağıllık teorisinin uygulamalarını, kişinin sorumluluk duygusunu zayıflatan veyahut yok eden bir hareket olarak görenler vardır. Diyorlar ki, zayıflığımızı kusurumuzu, ayıplarımızı, toplumun üstüne atmak, kişisel sorumluluğu kaldırmaktır. Hâlbuki ahlak kanununun temeli kişisel sorumluluktur...” Afetinan, **a.g.e**, s. 527–531; **Atatürkçülük...**, s. 374–377. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, 1971, s. 102–103.

toplumdaki gibi haklara sahip olmasını amaçlayan bir anlayışı sergilemektedir. Diğer yandan insanlar arasında dayanışmayı öğütlemesi açısından gelenekselliği ön plana çıkarır. Dayanışmanın toplumu bir arada tutan bir harç olduğunu, iyilik yapmanın insanı yücelten bir erdem olduğunu dile getirir. Atatürk el yazılarında konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde belirtmiştir: “...1.Başkasına olan bir iyilik, bize de iyiliktir. Başkasına olan kötülük, bize de kötülüktür. Bu sebeple, iyiliği sevmek ve kötülükten kaçınmak lazımdır, 2. Yaptığımız işler, etrafımızda sevinçler veya acılar halinde yankılar uyandırır. Bu durum bize, vicdani vazifeler duyurur, 3. Bağlılık, bizi başkaları için hoşgörülü yapar. Çünkü başkalarının kusurlarında bizi de istemeyerek çoğunlukla beraber suçlu olduğumuzu gösterir.”⁷⁹³

Atatürk’ün bu sözleri uygulamada da kendini belli etmiştir. Atatürk’ün sosyal dernek, kurum, kuruluş ve kişilere yapmış olduğu ayni ve nakdi yardımlar topluma örnek olacak niteliktedir. Aşağıda liste halinde görüldüğü gibi Atatürk sosyal yardım kurum ve kuruluşlarına sadece ayni nakdi yardımlar yapmamıştır. Çeşitli sosyal kuruluşlara katılarak toplum ve yönetici seçkinlere örnek olmasıyla dikkati çeker.

Atatürk’ün Sosyal Dernek, Kurum, Kuruluş ve Kişilere Yapmış Olduğu Bağışlar ve Sosyal Yardım Kurum ve Kuruluşlarla İlgisi:

- 1-Türkiye Öğretmen Dernekleri Birliğine 100 TL (20 Temmuz 1922)
- 2-İzmir’de kurulan İhtiyat Zabıtları Cemiyeti’ne 10.000 TL. (28 Temmuz 1923)
- 3-Eşi Lâife Hanım’la Türk Ocağı’nda açılan resim sergisini gezerek bazı tabloları satın alıp sanatçılara destek olması (23 Ekim 1923)
- 4-Erzurum depreminde zarar görenlere yardım olmak üzere, eşiyile birlikte 10’ar bin lira (1 Ekim 1924)
- 5-Kastamonu Kütüphanesine 500 TL. (24 Ağustos 1924)
- 6-Üsküdar Yangınında evleri yananlara dağıtılmak üzere 5.000 TL. (24 Ağustos 1927)
- 7-Fakir öğrencilere dağıtılmak üzere, Çocuk Esirgeme Kurumuna 1.000 TL. (7 Mart 1928)
- 8-Torbalı depreminde zarar görenlere dağıtılmak üzere 10.000 TL. (1 Nisan 1928)
- 9-Binası yanan Fenerbahçe Kulübüne 500 TL. (20 Haziran 1932)

---

⁷⁹³ Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal’in El Yazıları**, s. 529–531; **Atatürkçülük...**, s. 376–377.

- 10-Türk Hava Kurumuna 10.000 TL. (29 Mayıs 1935)
- 11-Adana çevresindeki sel felaketinde zarara (8 Aralık 1936), uğrayanlara dağıtılmak üzere Kızılay'a 10.000 TL.
- 12-Bursa Belediyesi'ne; Bursa Çelik Palas Otelindeki hissesi ile otelin bahçesindeki köşk (2 Şubat 1937)
- 13-Silifke Tekir Çiftliğindeki arazisini topraksız köylülere dağıtarak, Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifini kurması (30 Haziran 1936)
- 14-Cumhuriyet Halk Partisine; Ankara'daki Ulus Matbaası, eşyaları ve civarındaki arsalar (11 Mayıs 1938),
- 15-Ankara Belediyesine, Hipodrom ve stadyum civarındaki arsalar (11 Mayıs 1938)
- 16-Çiftliklerini ve diğer mallarını devlete bağışlaması (11 Haziran 1937). Bağışla ilgili işlemler 11 Mayıs 1938 tarihinde tamamlanmış ve Atatürk tarafından imzalanmıştır. Atatürk'ün hazineye (devlete) bağışladığı çiftlikler şunlardır: Ankara'da Gazi Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dört Yol'da portakal bahçesi ve Karabasamak Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği.

Atatürk'ün Derneklerle, Sosyal Kuruluşlarla İlgisi:

- 1-Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) himayesi altında çalışmasını kabul etmesi (30 Haziran 1921). 1928 yılında bu derneğe 1.000 TL. bağışta bulunmuş, 24 Şubat 1927 tarihinde de düzenlenen baloya katılmıştır.
- 2-Türkiye Öğretmen Dernekleri Birliği'nin fahri başkanlığını kabul etmesi ve Birliğe 100 TL. bağışta bulunması (20 Temmuz 1927)
- 3-İzciler Ocağı Başkanlığı'nı kabul etmesi (1 Mart 1923),
- 4-Türkocağı şubelerini hizmete açması, şubeleri ziyareti, şubelerde konuşma yapması, Türkocağı Kurultaylarına katılması.
- 5-Türk Teyyare Cemiyeti'nin (THK) kurulmasını kutlaması (24 Şubat 1925). Teyyare Cemiyeti Genel Merkezi'ni ziyareti (30 Ocak 1926). Türk Hava Kurumuna 10.000 TL. bağışlaması (29 Mayıs 1935)
- 6-Türk Maarif Cemiyeti (Türk Eğitim Derneği) temsilcilerini kabulü ve derneği himayesine alması (4 Şubat 1928), Türk Maarif Cemiyeti balosunu şerefliendirmesi (26 Temmuz 1928)
- 7-Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetine ilk üye olarak kaydedilmesi (3 Ocak 1930)
- 8-Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Ankara Palas'taki balosunu şerefliendirmesi (31 Aralık 1931). Kızılay'a 10.000 TL. Bağışta bulunması (8 Aralık 1936).
- 9-İstanbul'da Dârülacezeyi ziyareti (17 Aralık 1930).
- 10-Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni (Türk Tarih Kurumu) kurması (15 Nisan 1931).
- 11-Türk Kooperatifçilik Cemiyeti'ni (Türk Kooperatifçilik Kurumunu, kurdurması (20 Mayıs 1931).
- 12-Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni (Türk Dil Kurumu) kurması (12 Temmuz 1932).

Atatürk'ün Kooperatiflere Ortaklığı:

1-Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifine 6.000 TL. ile 1 numaralı kurucu ortak olması (8 Nisan 1925). 1925 yılı Eylülünde faaliyete geçen kooperatifte Başbakan İsmet İnönü de 2 numaralı ortaktır.

2-Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifine 1 numaralı kurucu-ortak üye olması (30 Haziran 1936). Kooperatifin kuruluş işlemleri 20 Temmuz 1936 tarihinde tamamlanmıştır.⁷⁹⁴

Yukarıda liste halinde verilen faaliyetlerin başında Atatürk'ün sosyal yardım kurum ve kuruluşlara yaptığı bağışlar ilk sırada yer almaktadır. Aynı zamanda yardım kurumlarına yaptığı ziyaretler ve fahri başkanlıklar sosyal yardımların topluma örnek olması bakımından örnek oluşturmanın yanında sosyal politikalarda liderliğin yapıcı gününün ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Diğer yandan Atatürk'ün yapmış olduğu bağışlar ve ziyaretler, modern ulus devletlerinde bulunması gereken kurum ve kuruluşlarının geliştirilmesine yönelik davranış biçimiydi. Yukarıdaki listede de görüldüğü gibi bazı sosyal yardım kurumlarına gelir getirici davranışların Atatürk tarafından sergilenmesi, kooperatiflerin kurulması ve geliştirilmesine önderlik etmesi kurumsal yardım hizmetlerinin geliştirilmesinde Atatürk'ün atmış olduğu önemli adımlardan bazılarıdır.

Atatürk'ten sonra ikinci adam olarak isimlendiren İsmet İnönü'nün sosyal yardımlardaki düşünce ve faaliyetlerini ortaya koymak gerekir. Cumhuriyetin ilanından sonra sosyal yardımlarda liderliğin önemli yönlendirici etkisi olduğu düşünülünce İnönü'nün de bu yönlendirmede büyük katkısı olduğu bilinmelidir. Atatürk ve İsmet İnönü devletçilik konusundaki fikir ayrılığına rağmen⁷⁹⁵, sosyal yardımların devlet eliyle gerçekleştirilmesi konusunda hem fikirdiler. Özellikle erken Cumhuriyet döneminde bu açıkça bellidir. Her ne kadar İsmet İnönü'nün katı devletçiliği, devletin sosyal ve ekonomik yapısını etkilese de sosyal yardımlarda devletin rolünün artması, sosyal yardımların geleneksellikten uzak daha kurumsal ve

---

⁷⁹⁴ Tan, **a.g.m.**, s. 28-30.

⁷⁹⁵ Emre Kongar, "*Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları*", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977, s. 154-157.

daha kontrollü olmasını sağlamıştır.⁷⁹⁶ Zaten Atatürk'ün de sosyal yardımlarda benimsemiş olduğu ve bizzat uygulanan yöntem de kurumsal sosyal yardımların yaygınlaştırılmasıydı.

İnönü, devletçiliği, ülkenin ilerlemesi ve gelişmesi için önemli bir vasıta olarak görmüştür. Bu anlamda İnönü, devletçiliği salt bir iktisat politika aracı olarak görmüyor, devletçiliğin iktisadi boyutunun dışında, siyasal ve sosyal sonuçlarını da vurguluyordu. İnönü, erken Cumhuriyet döneminin önde gelen dergilerinden biri olan Kadro dergisinde bu düşüncelerini şu şekilde vurguluyordu:

“Biz, iktisatta devletçiliği, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir nokta-i nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.”⁷⁹⁷

Ekonomide devletçiliği ön plana çıkararak İsmet İnönü başta aşar vergisinin kaldırılmasından sonra⁷⁹⁸, kırsal kesimin eğitim ve bilinçlenmesi konusuna özel önem vermiştir. Bu amaçla kurulan Halkevlerinin yaygınlaşması ve faaliyetlerini etkili şekilde sürdürebilmeleri için gerek maddi gerekse bina ve yer tahsisi konusunda hükümet olarak oldukça fazla gayret göstermiştir.

Ayrıca İnönü, Türk kültürünü yurtdışında daha iyi tanınmasını sağlamak ve yurtdışında yaşayan Türklerin kendi kültürlerini korumak amacıyla kurulmuş olan veya faaliyete geçecek olan çeşitli dernek, cemiyet veya basın yoluyla faaliyet gösteren gazete ve dergilere gerek kişisel gerekse devlet yardımlarının sağlanması konusunda özel gayret göstermiştir. Özellikle Türklerin yoğun olarak bulunduğu Bulgaristan gibi Balkan devletlerinde Türk kültürü korumak ve geliştirmek için kurulmuş olan kurum ve kuruluşların bu türden yardım isteklerinin İnönü tarafından geri çevrilmediği ve bu isteklerin çoğunun karşılandığı arşiv belgelerinden öğreniyoruz.⁷⁹⁹

İnönü'nün sosyal yardım kurum ve kuruluşlarının devletin imkanlarının seferber edilmesi yanında bu kurumların gelirlerini artıracı bir takım faaliyetler içerisinde de bulunmuştur. Bu faaliyetler içerisinde en önemlilerinden biri, hiç şüphesiz

---

⁷⁹⁶ a.g.e, s. 154-155.

⁷⁹⁷ Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro** 22 Ekim 1933.

⁷⁹⁸ İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s. 81..

⁷⁹⁹ BCA: 030.10/ 241.631.8/ 22.101933.

Darüşşafaka'ya gelir getirmesi amacıyla düzenlenen deniz gezileriydi. Başbakan İnönü'nün önderliğinde düzenlenen bu deniz gezileri, geleneksel hale getirilerek her yıl düzenlenmiş, elde edilen gelirler, Darüşşafaka bütçesine aktarılmıştı.⁸⁰⁰

Görüldüğü gibi İsmet Paşa'nın sosyal yardımdaki rolü, devletçiliği siyasi ve sosyal yaşamın vazgeçilmez unsuru olmasını savunduğu görüşüyle örtüşür. İnönü'nün bu görüşü sosyal yardımlarda etkili bir şekilde uygulanmıştır. Ayrıca Atatürk ile İnönü arasında ekonomideki görüş farklılığından doğan zıtlığa rağmen, sosyal yardımlarda düşünsel birlik içinde oldukları ve bunun CHP hükümetinin sosyal yardım politikasına yansıdığı açıkça görülecektir. Bu anlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin sosyal yardım politikası, CHP politikasından çok, devletin resmi politikasına dönüşmüştü.

Erken Cumhuriyet döneminin sosyal yardımlarda ön plana çıkan simalarından biri olan Refik Saydam'dan da burada bahsetmek gerekir. Modern sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin ülkemize gelmesinde ve uygulanmasında gösterdiği büyük çabalar, o dönemde oldukça ses getirmişti. Çeşitli aralıklarla 1921 yılından 1937 yılına kadar Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti vekilliği yapan Saydam, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve ülke geneline yayılmasında büyük katkı sağlayan ilk bakan oldu.⁸⁰¹ Savaşın getirdiği bütün yıkıntı ve ağır koşullarına rağmen, başta salgın hastalıklara karşı, modern sağlık hizmetleriyle verdiği çabalar sayesinde salgın hastalıklar önemli ölçüde önlenmişti. İmparatorluk döneminde merkeziyetçi anlayışla sürdürülen sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, erken Cumhuriyet döneminde Saydam'ın da büyük katkılarıyla halkçı bir yapıya kavuşmuştu. Bu anlamda sağlık hizmetlerinin ülke genelinde yaygınlaşması için numune hastanelerinin açılması⁸⁰², doktor ve sağlık personeli eksikliğinin giderilmesi için radikal adımlar Saydam döneminde atılmıştır. Ayrıca Saydam dönemi kurumsal sağlık hizmetlerinin yaygınlaştığı dönem olmuştur. Kurumsal yardım hizmetleri,

---

⁸⁰⁰ BCA: 030.10/ 117.816.16/ 29.7.1926; BCA: 030.10/ 117.816.24/ 8.7.1928.

⁸⁰¹ Özkan, **a.g.m.**, s. 203.

⁸⁰² **Sıhhiye Mecmuası, (Fevkalâde Nüshası)**, Ankara: Ulusal Matbaa, (Temmuz 1942), s. 20.

salgın hastalıkların önlenmesi, tedavi ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yapılması ve ülke geneline yaygınlaşması için önemliydi.⁸⁰³

Sonuç olarak, 1925 yılında kendi el yazısıyla çizdiği programın ana hatları içerisinde yer alan, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, numune hastanelerinin açılması, hekim ve sağlık personeli yetiştirilmesi, çocuk bakım ve doğum evlerinin açılması gibi sağlık ve sosyal yardımların yapılması ve bütün bunlara ilave olarak milletin hayat ve sağlığına etkisi olacak Hıfzıssıhha Müessesesinin açılması, Refik Saydam döneminde gerçekleştirilmiş modern sağlık hizmetlerinden bazılarıdır. Bugün sağlık ve sosyal reformlar olarak sunulan konuların çoğu aslında Saydam döneminde uygulamada olan konular arasındaydı.⁸⁰⁴

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti vekilinin ilk vekillerinden ve sosyal yardım alanında yapmış olduğu radikal değişimle ön plana çıkan kişilerden bir diğeri de Fuad Umay'dır. Umay, 19 Mayıs 1921'de kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nde Sıhhiye Vekili olarak görev yapmış⁸⁰⁵, başta çocuk sağlığı, çocuk ve gençliğin korunması ile ilgili kanunların çıkarılmasına ön ayak olmuştur. Onun öncülüğünde kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Türkiye'de ilk defa çocuk hakları ve çocukların korunmasını gündeme getirmişti. Fuad Bey, çocukların geleceğin teminatı oldukları düşüncesinden hareketle ilk meslek yıllarından itibaren, çocuklarla ilgili meselelere ağırlık vermişti. İyi ve sağlıklı nesiller yetiştirmek meselesi onda bir ülkü haline gelmişti. Kendi tabiri ile bu ülkünün adı "Çocuk Davası" koymuştu.⁸⁰⁶

Savaşların getirdiği yıkıntılardan en fazla çocukların etkilendiğine inanan Umay, Türkiye Büyük Millet Meclisine verdiği kanun teklifleri ile yetim ve fakir çocuklar yararına gelirler temin etti. Bunun yanı sıra, Fuad Umay'ın öncülüğünde başta Amerika'ya yardım amaçla düzenlenen geziler sayesinde Amerika'da yaşayan Türk ve Müslümanlardan oldukça yüklü miktarda bağışlar toplandı. Ayrıca

---

⁸⁰³ Zeki N. Barker, "Yurtta Koruyucu Tababeti Yaratan ve Yaşatan Adam Dr. Refik Saydam", **Ulus**, 10 Temmuz 1942.

⁸⁰⁴ "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam'ın Programlı Mesaisinin Bir Hülasası", **Sıhhiye Mecmuası, (Fevkalâde Nüshası)**, s. 16; Nail Uçar, "Refik Saydam", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 43, Yıl: 4 (Temmuz 1990), s. 53.

⁸⁰⁵ Fuad Umay'ın vekil seçilmesi ile ilgili bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, İctima: III, C. XXI, Tarih: 12.07.1338, Ankara: TBMM Matbaası 1959, s. 360-362.

⁸⁰⁶ Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885-1963)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 101.

Amerika’da kurulan Himaye-i Etfal şubesinin bayram günleri ve düzenlediği balolar ve eğlence günlerinde topladığı bağışlar, Cemiyet gelirlerini arttırıcı önemli kaynaklar oldu.⁸⁰⁷ Bu gelirlerin çoğu, Himaye-i Etfal Cemiyetine aktarıldı ve binlerce yetim çocuğun bu kurumlardan yararlanması sağlandı. Cemiyetin yetim çocuklar konusundaki hassasiyeti, ülkede bu kuruma karşı güven ve yardım duygusunu artırdı. Ayrıca Umay, çocuk davasının bütün millete mal edilmesi için, her yıl çocuk bayramı olarak kutlanılmasını ve haftanın da Çocuk Haftası olmasını sağladı. Meclisten geçirdiği bir kanun ile postada çocuk şefkat pulu kullanımını sağladı.⁸⁰⁸

Bütün bu çalışmalar gösteriyor ki Fuad Umay, erken Cumhuriyet döneminde çocuk sorunlarına eğilen ilk bakanlardan biri olmuş, icraatları ve meclise verdiği kanun teklifleriyle Türkiye’nin dönemin önemli sorunlarından olan çocukların barınma, iâşe ve eğitim sorunlarını Himaye-i Etfal çatısında önemli ölçüde çözmüştür. Dönemin şartları da göz önüne alındığında Türkiye’nin kalkınması ve ulus devlet olma sürecinde sosyal politikalar büyük önem taşımaktadır. Umay’ın yapmış olduğu sosyal yardım ağırlıklı çalışma ve hayata geçirilen projeleri, Türkiye’nin sosyal yardım devleti haline gelmesinde önemli katkısı olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olma sürecinde sosyal politikaların önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Milli Mücadele sırasında ve Cumhuriyet’in ilanından sonra toplumsal ihtiyaç ve beklentiler, başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadroları sosyal politika uygulamalarını araştırma, geliştirme ve topluma yansıtma amacına yöneltmiştir. Erken Cumhuriyetin sosyal politikadaki icraatların çoğu sosyal yardımlar şeklinde yansımıştır ve çoğunlukla yardımlarda devletçi bakış açısı geliştirilmiştir. Bu yüzden ilk kurulan bakanlıklar arasında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti yer almıştır.

Devletçi bakış açısı, dönemin şartları göz önüne alındığında bir zorunluluktur. Çünkü savaşlardan yeni çıkmış ve perişan durumda olan halka başta sağlık olmak

---

⁸⁰⁷ “*Himaye-i Etfalde*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Mart 1932, s. 1.

⁸⁰⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 102.

üzere tez elden yardım ulaştırılması gerekiyordu. Savaşlar yüzünden azalan nüfus genç Cumhuriyet için önemli bir problemdi ve bu probleme basit rakamsal bir boyutta bakılmamaktaydı. Nüfus, ulusun iktisadi gücünün temeli olarak görölmekte ve bireylerin sağlığı, barınma ve iaşesi, mutluluğu, sosyal yardım politika gündeminin konusu haline gelmişti. Bu yüzden erken Cumhuriyet rejiminin sosyal yardım politikası gündeminin çerçevesini, nüfusun artırılması, önleyici kamu sağlığı ve çocuk meselesi çizmişti ve Cumhuriyet yönetiminin bu politikaya ayrı önem verdiği açıktı. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin Cumhuriyetin ilk vekillikleri arasında yer almasında bu yardım politikasının önemli rolü vardır.

Yukarıda çalışmalarından bahsedilen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevler almış kişiler, aslında Cumhuriyet devletinin sosyal yardım politikasının en önemli adımlarını oluşturmuşlardı. Bu anlamda Refik Saydam sağlık alanında yapmış olduğu radikal adımlarla salgın hastalıkları büyük oranda önlemiş, koruyucu ve tedavi hizmetlerinin ülke geneline yaygınlaşması için birçok hastane ve sağlık merkezleri açmıştı. Saydam'ın öncülüğünde atılan sağlık politikası, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren fazla aksamaya uğramadan devam etmiş, nüfusun artırılması önemli ölçüde sağlanmıştı. Yine Fuad Umay'ın bakanlığı ve milletvekillikleri döneminde çocuk sorunları gündeme getirilmiş, çocuk ve gençliğin korunması devlet politikası haline gelmeye başlamıştı. Onun öncülüğünde açılan Himaye-i Etfal Cemiyeti sayesinde birçok çocuk sokaklardan kurtarıldığı gibi Cumhuriyet rejimine uygun eğitim almaları ve meslek edinmeleri sağlanmıştı. Bütün bu yardım politikasının temelinde devletçi ve halkçı uygulamalar yatmaktaydı ve bu uygulamaların merkezinde Başbakan İsmet İnönü vardı. İnönü'nün devletçi ve halkçı bakış açısı, yardımların daha kontrollü ve daha güvenilir bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması sağlandığı gibi muhtaçlık durumu devlet tarafından tespit edilen kesimlere düzenli devlet yardımları sağlandı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık yardımları öncülüğünde başlayan sosyal yardımlar, Cumhuriyet yönetimine, devlet yönetimi konusunda bilgi ve tecrübeler de kazandırmıştı. Bu anlamda, Cumhuriyet rejiminin halk tarafından benimsenip benimsenmediğine dair önemli ipuçları yardımlar sırasında görölmüş, bununla ilgili yetkili kişiler veya kurumlar bizzat Atatürk tarafından uyarılmıştı.

Sosyal yardımların halka ulaşması, Cumhuriyet rejiminin halk tarafından benimsenmesi ve sahip çıkılmasını kolaylaştırdığı gibi, halkçı ulus devlet modelinin de gelişmesini sağladı. Bu anlamda sosyal yardımlar, halkçılığın “her şey halk içindir, devlet halk için vardır” söylemiyle ifade edilebileceği bir nitelik aldı. Gerçekten de erken Cumhuriyetin sosyal yardım politikasındaki devletçilik vurgusu, halkçılık vurgusunu kendiliğinden ortaya çıkarmış, insanların Cumhuriyet rejimine ve yönetimine karşı güvenini artırmıştı.

SONUÇ

Araştırmamızın her bölümünün sonunda bölüm sonu değerlendirmesi bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın sonunda yer alan sonuç bölümü genel bir değerlendirme içermektedir. Araştırma konumuzu destekleyecek alt sorular ve bunları açıklayan alt başlıklarla ilgili daha kapsamlı yorumlar için bölüm sonunda yapılan değerlendirmelere başvurulmalıdır.

Bu tez, Atatürk Döneminin Sosyal Yardım Anlayışı ve Kurumsallaşma başlığıyla işe başlamıştır. Buradaki amacımız, Atatürk döneminin sosyal yardım anlayışı ile kurumsal yardım hizmetlerinin genç Türkiye Cumhuriyeti için yerini ve önemini ortaya çıkarmak olmuştur. Kurumsal yardım hizmetleri, devletin kontrolünde düzenli yardımlar yapılmasını zorlayan önemli bir araç olduğu gibi, yapılan bu yardımlar sayesinde genç Türkiye'nin sosyal devlete ulaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kurumsal yardım hizmetleri sayesinde, toplumun sağlık, iaşe, barınma gibi acil ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılanmış, yardımların kırsal kesime kadar ulaşması sağlanmıştır. Devletin en önemli resmi sosyal yardım kurumlarından biri olan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti 1923-1938 yılları arasında başta sağlık hizmetleri olmak üzere önemli görevler üstlenmiş ve devletin sosyal devlet olma sürecine bir adım daha yaklaştırmıştır.

Bilindiği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yardımların genel çerçevesini uzun yıllar süren savaşlar ve dağılmış bir imparatorluktan miras kalan sorunlar, dinsel ve geleneksel öğelerle beslenen sosyal politika zihniyeti ve sınırlı uygulama alanı bulan kurumsal yapı belirlemiştir. Bu dönemde sosyal politika uygulamalarının merkezinde yıllarca süren savaşlar sonucunda yıkım noktasına gelen Anadolu'nun yeniden imarı, nüfus sorunu ve muhaceret sorunu yer almaktadır. Anadolu'nun yeniden imarı, savaş sonrasında yeni çıkmış halkın, Cumhuriyet rejimini benimsemesi açısından önemli olduğu kadar, Kurtuluş Savaşından galip çıkmış ve Batılı medeniyetler arasına girmeye daha çok hevesli olan genç Türkiye için dönüm noktasıydı.

Diğer yandan yıllarca süren savaşlar, üretken nüfusu yok etmiş, toplumu oluşturan bireylerin yaşamsal ihtiyaçlarının başında gelen sağlık ve iaşe gibi önemli toplumsal beklentiler yeterince karşılanamamıştır. Halkın acil ihtiyaçlarının

karşılanamaması, başta sağlık sorunları olmak üzere, toplumsal normları zorlayan fuhuş ve çocuk istismarcılığı gibi problemlerin de artmasına neden olmuştu. Erken Cumhuriyet döneminde sağlık problemleri yüzünden başta çocuklar olmak üzere yoğun insan kaybının yaşanması, sağlık hizmetlerine önem verilmesini zorunlu hale getirmişti. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık hizmetleri sosyal politikaların en önemli öğelerinden biri olarak görülmüştü.

Cumhuriyet hükümetleri, yeni bir ulus inşası ve ulus devlet bütünleşmesini sağlayan en önemli unsurunun sosyal politikalarından geçtiğini bilmelerine rağmen, uygulamada bu politikayı gerçekleştirecek yeterli ekonomik ve siyasi güce erişemediler. Bunun nedenleri arasında, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti dışında bir teşkilata sahip olmamaları ve siyasi erkin yıllarca süren savaşların getirdiği psikolojiden dolayı savunmaya daha öncelik tanınmalarıydı. Cumhuriyet yönetiminin, toplumsal beklenti ve ihtiyaçlara kısa sürede çözüm bulamayacağına göre, sivil ve yarı resmi kuruluşların devreye sokulması ve geniş kitlelere ulaşmalarını sağlayıcı gerekli yasal önlemler alınması gerekmektedir. Sonuçta, çocuk sorunu çerçevesinde Himaye-i Etfal Cemiyeti, sosyal yardım alanında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti son derece geniş kapsamlı bir yardım hizmeti içerine girmişlerdi. Bu iki kurumun Türkiye’de modern sosyal yardım anlayışının yerleşmesi bakımından önemliydi. Aynı zamanda bu iki kurum, sosyal yardımlarda Cumhuriyet yönetiminin benimsemiş olduğu modern lâik politikalarının da önemli birer temsilcileriydiler.

Osmanlı Devleti’nden devralınan Himaye-i Etfal ve Hilâl-i Ahmer gibi yardım cemiyetleri, geleneksel yardım anlayışı ile modern yardım anlayışını kaynaştırarak genç cumhuriyetin “sosyal refah rejiminin” oluşmasına önemli katkı sağlamanın yanı sıra gönüllü, sivil ve yarı sivil kurumların tamamlayıcılıktan da öte roller üstlendiler.

Yeni Cumhuriyet rejiminin artan dış tehditler ve ölümlerle azalan nüfusun nicel olarak arttırılması sosyal politikalara daha fazla ağırlık vermesini zorunlu hale getirmiştir. Ulusun gücü büyük oranda nüfusun niceliğine ve üretken kapasitesine bağlı olduğu düşünülünce sosyal politikaların 1925 yılından sonra ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Savaşlardan yeni çıkmış Türkiye’nin Sıhhiye ve

Muavenet-i İçtimaiye Vekâletiyle tek başına sosyal politikaları yürütemeyeceği de bir gerçektir. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nden miras alınan geniş örgütlenme ağı ve deneyimine sahip Hilâl-i Ahmer Cemiyetini, çocuk meselesine daha bilimsel ve modern yaklaşan Himaye-i Etfal cemiyetlerini Cumhuriyet rejimi bünyesine alarak başta sağlık olmak üzere geniş kapsamlı sosyal yardım politikasına girişmişlerdir.

Bu cemiyetlerin çalışmalarında benimsemiş oldukları modern usul ve yöntemler sayesinde, yardımların daha genel bir anlayışla yapılması sağlandı. Bu anlamda sosyal yardımların kapsam ve alanı daha da genişletilmiş, işe, mesken yardımları yanında, eğitim yardımları, meslek edindirmeye yönelik yardımlar yapılarak erken Cumhuriyet döneminde toplumsal istek ve beklentilerin dışında refah rejimine uygun yardımlar yapılmaya başlanmıştır. Genç cumhuriyet yönetimi ise, sosyal yardımlar da bu kurumlar yanında modern ve pratik yardım kurumu olarak halkevlerini görmüşler ve halk evlerine önemli toplumsal sorumluluklar yüklemişlerdir. Halkevleri, eğitimden sağlığa, kırsal kesimlerin modernleşmesinden ekonomik kalkınmasına kadar bir çok sosyal konularla ilgilenmiş, Cumhuriyet rejiminin meşru koruyucusu ve önemli kurumsal savunucusu olmuşlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa'daki ülkelere göre daha dar kapsamlı olan sosyal refah rejimi tarım ülkesi olarak bilinen Türkiye için önemli sayılabilir. Her ne kadar Türk Anayasasına sosyal devlet kavramı 1960 yılına kadar girmiş olsa da uygulamada bu yılın milat olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü sanayileşmenin başladığı ve hızla yayıldığı Avrupa ülkelerinde meydana gelen işçi ve sendikacılık gibi toplumsal eşitlik ve sosyal güvenliği sağlamaya yönelik hareketler, geçte olsa meşrutiyet yıllarında örgütlü işçi hareketlerine, ardından Cumhuriyet yönetiminin sınıfsız bir toplum vurgusuyla bir sosyal politika zihniyetine dönüşmüştü. Çoğu Avrupa Devletlerinde çatışmacı bir toplumsal hareketlilik sonucu oluşan işçi ve sendikacılık hareketlerine Cumhuriyet yönetimince daha temkinli yaklaşmış ve bu hareketler, bir amaç olmaktan çok bir araç olarak görülmüştür. İşçi hareketlerinden sonra hızla gelişen sosyal güvenlik konusunda ise, sanayileşmenin Osmanlı Devleti'nde yaşanmamış ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti dışında devletin merkezi bir sosyal güvenlik kurumu yapılmasına veya sosyal politikaları yürütecek ve koordine edecek bir kurumsal yapıya gidilmemiş olması, yüzünden

Avrupa'da izlenen sosyal politikalarından farklı bir seyir izlemiştir. Bu anlamda Avrupa'da gelişen sosyal güvenlik ağırlıklı sosyal politikalar, yerini Türkiye'de gelişen ve yaygınlaşan sosyal yardım politikaları almaya başlamıştır. Sosyal politikaların ağırlığı, Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve Halkevleri gibi yarı resmi kurumlara doğru kaymıştır. 1930'lu yıllardan itibaren Cumhuriyet yönetimi, ülkede sanayinin devlet eliyle gerçekleştirilmesiyle beraber, kamu iktisadi teşebbüslerin ihtiyacı olan nitelikli insan gücü sorununa çözüm bulmak için daha fazla eğilmiş, bununla ilgili sosyal politikalara öncelik vermiştir. Böylece ekonomideki devletçilik anlayışı çalışma hayatına da yansımış, iş ve iş hayatına yönelik düzenlemeler kamusal veya devletçi bir zihniyetle yapılmıştır. Çalışma hayatının devletçi bir yaklaşımla düzenlenmesi, sivil bir takım kurumların oluşmasını engellemiş, dolayısıyla sivil toplumsal hareketlerin önü bu şekilde de kısmen de olsa alınmış oldu.

Atatürk döneminde sosyal yardımlara ayrılan bütçeler ve bütçelerin sosyal yardımlara yansması bakımından incelendiğinde genç Cumhuriyetin sosyal devlet olma özelliği daha da belirginleşecektir. Asıl olarak 1930 yılından itibaren gelişmeye başlayan sosyal devlet, bu yıldan sonra eğitimden sağlığa toplumsal ihtiyaçların karşılanmasından ihtiyaçların korunmasına kadar bir çok toplumsal hizmet alanlarında kişilerin sosyal hakları yasal güvenceye kavuşmuştu. Başta Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti olmak üzere belediyeler ve diğer sosyal yardım kurumları bu hakların korunmasında birinci derece sorumlu tutulmuştur. Ancak 1930 yılına kadar genç Türkiye'nin sosyal devlet olma özelliğinden fazla bahsedilemez. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bunlar arasında; Savaşlardan yeni çıkmış ve ekonomisi çok kötü durumda olan Türkiye'nin kısıtlı imkanlarıyla toplumsal refah politikasını gerçekleştirecek gücünün olmamasıdır. İkincisi ise, Osmanlı Devleti'nden kalan geleneksel yardım ile Cumhuriyetin ilanından sonra benimsenen çağdaş ve kurumsal yardım anlayışının iç içe geçmiş olmasıdır. Geleneksel sosyal yardım anlayışı, Cumhuriyetin ilk yıllarında bir zorunluluktur. Çünkü, bahsedildiği gibi, kıt ekonomiye sahip genç Cumhuriyetin sosyal yardımlara daha fazla bütçe ayırarak toplumsal refahı sağlayacak yeterli maddi güce sahip değildi.

Diğer neden ise, göçler sonucunda Anadolu nüfusunun birden bire artması ve devletin muhacirlerin ihtiyaçları konusunda bazı yıllar çaresiz kalmasıydı.

Muhacirlerin en temel gereksinimleri arasında yer alan, iaşe, barınma gibi yardımlar, devlet ekonomisine ayrı bir yük getirmişti. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, toparlanmaya başlayan Türk ekonomisini zor durumda bırakmış, sosyal yardımlara bütçeden daha az pay aktarılmasına neden olmuştur. Bu yüzden, sosyal yardım kurumları, Cumhuriyetin ilk sekiz, yılında barınma, iaşe gibi toplumun temel gereksinimlerine daha fazla eğilmiş, sosyal refah hizmetleri çoğu zaman gerilerde kalmıştır.

1930 yılından sonra ise, çıkarılan yasalar ve uygulanan sosyal politikalar sayesinde toplumun iaşe, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçları yanında toplumun güven ve müreffeh şekilde yaşamasını sağlayacak, bir takım yasal ve kurumsal güvenceler sağlanmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Belediyeler Kanununun içeriğine bakıldığında toplumsal refahı sağlayacak doneler olduğunu, devletin bu yasal süreçten sonra toplumsal refahı sağlayacak uygulama içerisine girdiği görülecektir.

1930 yılından sonra yaşanan tarihsel sürecin Türkiye'nin sosyal devlet olmasında bir dönüm noktasıdır. Avrupa'daki tarihsel sürecin Türkiye'de yaşanmamış olması devletin, sosyal devlet olma özelliğini yok etmez. Aksine Cumhuriyet yönetiminin, sosyal yardımları sosyal politikanın önemli aracı olarak görmesi ve yardımları, kurumsal hizmet alanı olarak yapılmış olması, genç Türkiye'yi sosyal devlet olma özelliğine daha fazla yaklaştırmıştır.

Ancak yapılan tartışmalara yön vermek açısından birkaç soruya da cevap aramak lazımdır. Bu sorular arasında; Sanayi devriminden sonra Avrupalı devletlerin işçi hareketleri ve demokratikleşme sürecinde, sosyal güvenlik ağırlıklı devlet modelinin mi?, yoksa sınıfsal eşitliği siyasi hayatın bir amacı haline getirmiş sosyalizm akımının devrimsel yansıması olarak bilinen Sovyetler Birliği modelinin mi? daha uygulanabilir ve devletin sosyal yardımlarının halka ulaştırılabilmesinin sağlanması mümkün olabilirdi. Bu tartışılır bir konu. Ancak bilinen o ki, sosyal devletin gittikçe refah devletine kayması, gelişmiş Avrupa devletlerinin bu konuda örnek alınması gereken bir model olarak görülmesine neden olmuştur. Bu anlamda sosyal devlet tanımında yer alan “devletlerin vatandaşların ihtiyaçlarını ne derece

karşıladığı” konusu bu durumda zayıf kalabilir. Çünkü kapitalist bakış açısında ihtiyaçların sınırı olmadığına göre sosyal refah devletinin de sınırı olmayacaktır.

Büyük oranda tarım ekonomisine dayanan genç Türkiye'nin yukarıda belirtilen sürece dahil olmadığına göre, sosyal devlet karakteri gösterip göstermediği sorununa verilen yanıt elbette ki güçtür. Ancak sosyal devlet olgusunu sadece sanayileşme sonucu oluşan sosyal güvenlik kurumuyla açıklamak bu olgunun havada kalmasına, bir çok devletin sosyal devlet olma özelliğinin yok saymak anlamına geleceğinin bilinmesi gerekir. Sosyal refah hizmetleri, kişilerin toplum hayatında gelişmeleri için gereken güvenlik ortamı yaratmanın yanında artan refaktan pay almalarını sağlamak, böylece karşılaştıkları sosyal güçlükleri yenmek amacıyla yaşlılara, fakirlere, sosyal yardım, çocuk refahı, gençlerin refahı aile bakımı, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon, işe alıştırma, suç ve suçlu ile ilgili hizmetler gibi kamusal hizmetlerin bir çoğunun Cumhuriyet yönetimince benimsenmiş ve gerçekleştirilmiş olması, genç Cumhuriyetin sosyal devlet olma özelliğini daha da somutlaştırmış, henüz sosyal refah devleti denmese de sosyal yardım devleti olduğunu açıkça göstermiştir.

Genç Türkiye’de sosyal politikaların tarihini geniş kapsamda ele almak, sosyal politikaları sadece çalışma ilişkilerine, sosyal güvenlik kurumlarına ve hukuki mevzuata indirgmeden ele almak, sosyal devlet olmadaki verilerin neler olduğunu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu anlamda genç Türkiye'nin sosyal politika tarihini Birinci Meşrutiyetten beri uygulanan siyasal, sosyal ve ekonomik politikalarını bütünsel bir yaklaşımla ele alındığında çözümlene daha kolay olacaktır. Aksi halde Atatürk dönemi Türkiye’deki sosyal politika uygulamaları, son derece dar bir perspektifle çalışma ilişkilerine, sosyal güvenlik kurumları ve ilgili hukuki mevzuatın incelenmesiyle sınırlı tutulmasına yol açacaktır. Sosyal devlet kavramı ise, Osmanlı Devleti’nde *Tekaüd ve Teaviün Sandıkları, 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu, 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanununu* gibi çalışma hayatını düzenleyen birkaç kanun ve mevzuattan bahsedilerek 1945 yılından sonra sendikacılığın gelişmesi ve sosyal güvenlik kurumlarının oluşumlarından 1961 Anayasası’nda ifadesinin bulan sosyal devlet tanımıyla ilgili kurumsal düzenlemeler ve yasalar üzerinde durularak incelenmeye çalışılması, konunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınmamasından doğan bir takım

problemleri beraberinde getirecektir. Oysa yukarıdaki paragrafta bahsedildiği gibi, sosyal güvenlik ve sosyal politika uygulamalarının tarihi geniş bir çerçevede siyasi, sosyal ve ekonomik süreçler bütünsellik içinde açıklandığında sosyal devlet kavramının somutlaştırmak daha kolaylaşacak ve genç Türkiye'nin sosyal devlet olma özelliği daha da belirginleşecektir.

Geniş perspektif açısından bakıldığında sosyal yardımların Türkiye'nin sosyal devlet olma özelliğinde önemli katkı sağladığı, yardımların muhtaçlık durumunun giderilmesi yanında sosyal güvenlik konusunun yardım hizmetleriyle giderilmeye çalışıldığı açıkça görülecektir. Cumhuriyet yönetiminin gerek genç nüfusun yetiştirilmesi konusunda harcadığı çabalar, gerekse sağlık konusunda vermiş olduğu hizmetler, aslında sanayileşmenin getirdiği sosyal koşulların dışında kalmış genç Türkiye'nin bu koşulların gereklerini sosyal yardım adı altında yapma gayretleridir. Sanayileşmenin getirdiği sosyal güvenlik koşulları Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar görülme de sosyal yardımlarla bu açığın giderilmeye çalışıldığı, sosyal yardımların bazı dönemlerdeki aksamalara rağmen gittikçe kapsam ve hizmet alanının genişletildiği düşünülünce bu gayretlerinde hiç de başarısız olmadığı görülecektir.

Bu çalışmaya başlarken sosyal yardımların sadece savaş mağdurlarının veya çeşitli felaketler sonucunda muhtaç durumuna düşmüş kişileri kapsadığını, bunun dışında pek fazla yardım hizmetlerinin olamayacağını düşünmüştük. Bu yüzden sosyal yardım hizmetlerinin kapsamının daha dar ve Batılı devletlerdeki sosyal güvenlik ağırlık yardım anlayışından daha geri olduğuna dolayısıyla Türkiye'nin sosyal devlet olma özelliğinin pek zayıf kalabileceği tahmin ediyorduk.

Oysa Batı demokrasilerinde yaşama geçirilen “sosyal devlet” olgusunun, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında özellikle halkçılık, ulusçuluk ve devletçilik ilkelerinin bir sentezi olarak “Halkçı devlet” anlayışının, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yaşama geçirildiği sonucuna eldeki bilgi ve belgelerden yola çıkarak varabiliyoruz. Genç Türkiye'nin sosyal devlet olma süreci, kendi sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı çerçevesinde ele alındığında daha iyi anlaşılacak sosyal yardımların Batılı devletlerdeki sosyal güvenlik ağırlıklı uygulamalardan daha geniş, ancak devlet güvencesinin daha zayıf olduğu görülecektir.

Devlet güvencesinin az olması, devletin vatandaşlarını koruyamaması veya bazı güvencelerden mahrum bırakması anlamına gelmemektedir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren halk sağlığının devletin faaliyetleri arasında yer edinmiş olması, yoksul halka yönelik düzenli veya düzensiz yardım faaliyetlerinin hukuki boyutuyla birlikte merkezi ve mahalli idarelerin sorumlulukları arasına girmiş olması, tarımla uğraşan kesimlerin çeşitli doğal ve ekonomik risklere karşı devlet koruyuculuğunun Cumhuriyetten sonra gittikçe artmış olması ve yapılan yardımların sistematik ve kurumsal bir nitelik kazanması, devletin “sosyal devlet” olma vasfını gittikçe arttırmıştır. Ayrıca askeri, sivil devlet memurlarına ve kamu kesiminde çalışan işçilerin emekliliğine ilişkin dağılık olmakla birlikte sosyal güvenceler vererek bir kurumsal yapının oluşturulmaya çalışılması gibi uygulamalar, aslında genç Türkiye’nin “sosyal devlet” olma vasfına verilebilecek diğer örneklerdir.

1930 yılında çıkarılan *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* ile belediyelere, sağlık ve sosyal yardımlar yanında kentlerin alt ve üst yapısının modern ve sağlıklı koşullarda yapı için önemli sorumluluklar ve yetkiler verilmişti. Ayrıca hastane, dispanser, süt çocuğu, muayene ve tedavi evi, aceze ve ihtiyar yurtları ve doğum evi tesis ve idaresi konusunda belediyelere önemli yetki ve görevler verilmiş olması, devletin vatandaşlarına verdiği önemi göstermekteydi. Bütün bu yapılan faaliyetler, Batılı devletlerde sosyal güvenlik adı altında uygulanan sosyal politikalarından bazıları olmasına karşın genç Cumhuriyet yönetimi tarafında sosyal yardımlar adı altında verilen hizmetler olması bakımından önemlidir.

Bütün bu anlatılanlar gösteriyor ki, Atatürk dönemindeki sosyal yardım faaliyetleri, ‘sosyal bir refah devleti’ yaratmak, halka ve köylüye, ihtiyaç duyanlara yardım götürmek üzere örgütlenmiş ve devletin en önemli sosyal politikaları arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ BELGELERİ (BCA)

A. Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (Üçlü Kararnameler) (Fon Kodu: 30..11.1.0)

030.11.1/ 13.20.17/ 13.5.1925.
030.11.1/ 40.15.2/ 18.5.1928.
030.11.1/ 49.21.17/ 30.7.1929.
030.11.1/ 5.13.16/ 1.5.1924.
030.11.1/ 6.22.24/ 17.8.1924.
030.11.1/ 83.43.18/ 3.12.1933.
030.11.1/ 18.43.11/ 16.9.1925.
030. 11.1/ 49.21.17/ 30.7.1929.

B. Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928) (Fon Kodu: 30..18.1.1)

030.18.1.1/ 010.41.13/ 27.8.1927.
030.18.1.1/ 011.48.11/ 15.10.1924.
030.18.1.1/ 011.57.15/ 2.12.1924.
030.18.1.1/ 013.20.16/ 29.3.1925.
030.18.1.1/ 020.57.15/ 1.9.1926.
030.18.1.1/ 025.49.8/ 30.8.1927.
030.18.1.1/ 029.33.15/ 28.5.1928.
030.18.1.1/ 029.47.12/ 31.7.1928.
030.18.1.1/ 03.22.13/ 24.5.1921.
030.18.1.1/ 03.25.18/ 26.6.1921.
030.18.1.1/ 05.28.18
030.18.1.1/ 05.29.7/ 21.9.1338/1922.
030.18.1.1/ 06.43.17/ 9.1.1339/1923.
030.18.1.1/ 06.50.9/13.2.1339/1923.
030.18.1.1/ 08. 41. 14/ 29.11.1339/1923.
030.18.1.1/ 12.66.3/ 21.12.1924
030.18.1.1/ 12.67.19/ 8.1.1925.
030.18.1.1/ 12.67.19/ 8.1.1925.

030.18.1.1/ 12.74.10/ 5.2.1925.
030.18.1.1/ 12.74.16/ 5.2.1925.
030.18.1.1/ 13.22.8/ 5.4.1925.
030.18.1.1/ 14.34.20/ 31.5.1925.
030.18.1.1/ 15.57.7/ 13.9.1925.
030.18.1.1/ 15.59.18/ 16.9.1925.
030.18.1.1/ 16.76.8/ 23.12.1925.
030.18.1.1/ 020.57.15/ 1.9.1926.
030.18.1.1/ 22.75.16/ 8.12.1926.
030.18.1.1/ 25.42.1/ 3.7.1927.
030.18.1.1/ 26.62.6/ 13.11.1927.
030.18.1.1/ 4. 52.14/ 12.3.1922.
030.18.1.1/ 6. 46. 5/ 18. 1.1923.
030.18.1.1/ 6.40.8/ 5.12.1922.
030.18.1.1/ 6.43.4/ 5.1.1923.
030.18.1.1/ 6.43.4/ 5.1.1923.
030.18.1.1/ 6.46.16/ 23.1.1923.
030.18.1.1/ 6.49.10/ 4.2.1923.
030.18.1.1/ 7.17.7/ 26.4.1923.
030.18.1.1/ 7.28.2/ 8.8.1923.
030.18.1.1/ 8.45.16/ 9.1.1924.
030.18.1.1/ 8.50.16/ 3.2.1924.
030.18.1.1/ 9.14.4/ 13.2.1924.
030.18.1.1/ 9.26.9/ 19.5.1924.
030.18.1.1/ 11.48.11/ 15.10.1924.

C. Bakanlar Kurulu Kararları (1928 ve Sonrası) (Fon Kodu: 30..18.1.2)

030.18.1.2/ 1.6.8/ 5.12.1928.
030.18.1.2/ 16.86.7/ 31.12.1930.
030.18.1.2/ 22.60.8/ 17.8.1931.
030.18.1.2/ 24.75.6/ 15.11.1931.
030.18.1.2/ 27.29.14/ 27.4.1932.
030.18.1.2/ 30.51.2/ 10.7.1932.

030.18.1.2/ 33.8.14/ 12.2.1933.
030.18.1.2/ 47.57.2/ 18.8.1934.
030.18.1.2/ 48.62.7/ 19.9.1934.
030.18.1.2/ 48.65.11/ 24.9.934.
030.18.1.2/ 5.44.4/ 12.9.1929.
030.18.1.2/ 6.54.5/ 06.11.1929.
030.18.1.2/ 62.17.17/ 2.3.1936.
030.18.1.2/ 69.85.12/ 3.11.1936.
030.18.1.2/ 72.18.18/ 15.3.1937.
030.18.1.2/ 74.38.3/ 7.5.1937.
030.18.1.2/ 75.41.13/ 20.5.937.
030.18.1.2/ 75.49.3/ 3.6.1937.
030.18.1.2/ 76.60.20/ 25.6.937.
030.18.1.2/ 8.7.7/ 12.2.1930.
030.18.1.2/ 83.32.13/ 16.4.1938.
030.18.1.2/ 84.69.2/ 27.7.938.
030.18.1.2/ 84.85.2/ 20.8.1938.
030.18.1.2/ 85.103.14/ 15.12.1938.
030.18.1.2/ 85.98.16/ 28.11.1938.

D. Diyanet İşleri Reisliği Kataloğu (Fon Kodu: 51..0.0.0)

051.0.0.0/ 2.13.20/ 17.11.1925.
051.0.0.0/ 8.68.7/ 19.11.1927.
051V08/ 2.6.20/ 8.2.1927.
051V16/ 3.16.18/ 29.03.1927.
051V16/ 3.17.3/ 25.02.1928.
051V22/ 3.19.4/ 1.4.1926.
051V32/ 4.29.10/ 21.5.1928.
051V35/ 5.44.23/ 31.12.1926.
051V45/ 13.112.19/ 26.2.1928
051V48/ 13.115.26/ 18.5.1926.
051V48/ 13.115.40/ 7.7.1926.

E. Nafia Vekaleti Kataloğu (Fon Kodu: 230..0.0.0)

230.0.0.0/ 83.77.2/ 23.3.1928.

230.0.0/ 88.16.9/ 10.6.1924.

F. Toprak İskan Genel M¼d¼rl¼đ¼ Kataloğu (Fon Kodu: 272..0.0.0)

272.11/ 17.80.19/ 31.03.1924.

272.11/ 17.81.8/ 7.4.1924.

272.11/ 18.83.21/ 12.5.1924.

272.11/ 19.90.7/ 5.8.1924.

272.11/ 19.91.18/ 18.8.1924.

272.11/ 19.93.6/ 3.9.1924.

272.11/ 19.95.18/ 27.9.1924.

272.12/ 39.38.11/ 2 Eylül 1338/1922.

272.12/ 39.3811/ 18.7.1922.

272.12/ 40.43.14/ 0.0.1923.

272.12/ 46.80.14

272.12/ 46.82.3/ 14.11.1925.

272.12/ 58.154.17/ 28.3.1928.

272.12/ 59.159.1/ 1.5.1928.

272.12/ 61.174.16/ 10.12.1928.

272.12/ 61.177.18/ 26.12.1928.

272.12/ 61.178.4/ 27.12.1928.

272.14/ 76.28.31/ 10.3.1924.

272.74/ 68.40.7/ 21.4.1919.

G. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (Fon Kodu: 490..1.0.0)

490.01/ 1.3.18/ 23.1.1930.

490.01/ 1464.5.1/ 10.9.1933.

490.01/ 2.18.11

490.01/ 2.6.32

490.01/ 2.7.7/ 15.08.1931.

490.01/ 25.122.2/ 15.5.1937

490.01/ 527.2113.1/ 26.02.1932.

490.01/ 527.2113.1/ 9.3.932.

490.01/ 527.2114.1/ 13.8.1932.
490.01/ 528.2115.2/ 15.3.1933.
490.01/ 528.2117.2/ 17.5.1933.
490.01/ 531.2128.2/ 28 06.1934.
490.01/ 533.2135.1/ 18.12.934.
490.01/ 533.2135.2/ 23.12.934.
490.01/ 535.2144.1/ 20.04.1932.
490.01/ 535.2145.1
490.01/ 535.2145.1/ 02.06.1935.
490.01/ 535.2145.1/ 30.07.1935.
490.01/ 537.2153.1/ 12.5.1936.
490.01/ 540.2160.1/ 25.7.1938.
490.01/ 63.241.6.

H. Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (Fon Kodu: 30..10.0.0)

030.10/ 3.18.9/ 11.6.1931.
030.10/ 80.529.20/ 1.8.1925.
030.10/ 81.531.1/ 20. 3. 1934.
030.10/ 116.806.11/ 26.3.1922.
030.10/ 116.806.5/ 30.3.1921.
030.10/ 117.816.16/ 29.7.1926.
030.10/ 117.816.24/ 8.7.1928.
030.10/ 117.816.4/ 6.7.1924.
030.10/ 117.816.9/ 2.9.1925.
030.10/ 117.817.9/ 16.1.1936.
030.10/ 117.818.1/ 5.4.1921.
030.10/ 117.818.10/ 16.8.1939.
030.10/ 117.86.19/ 22.3.1927.
030.10/ 118.822.16/ 29.2.1936.
030.10/ 118.826.5/ 12.10.1938.
030.10/ 119. 839. 4/ 28.7.1934.
030.10/ 119.837.10/ 5.1.1931.
030.10/ 119.837.13/ 4.9.1929.

030.10/ 119.837.17/ 5.1.1931.
030.10/ 119.837.3/ 28.12.1924.
030.10/ 119.839.4/ 28.7.1934.
030.10/ 120.851.17/ 24.7.1929
030.10/ 120.851.19/ 14.9.1929.
030.10/ 120.851.9/ 22.12.1925.
030.10/ 120.852.15/ 28.7.1932.
030.10/ 120.853.5/ 18.10.1932.
030.10/ 120.854.13/ 4.11.1933.
030.10/ 120.856.11/ 3.10.1935.
030.10/ 120.856.25/ 13.8.1937.
030.10/ 120.858.4/ 27.6.1929.
030.10/ 120.858.5/ 27.5.1930.
030.10/ 120.858.7/13 Mayıs 1933.
030.10/ 121.860.4/ 29.4.1933.
030.10/ 121.860.8/ 9.2.1934.
030.10/ 121.861.4/ 1.2.1934.
030.10/ 121.863.5/4.4.1933.
030.10/ 123.873.3/ 16.9.1923.
030.10/ 124.883.1/ 17.1.1924.
030.10/ 132.952.16/ 31.3.1337/1921.
030.10/ 132.952.28/ 17.1.1339/1923.
030.10/ 133.953.1/ 20.3.1923.
030.10/ 133.953.10/ 6.6.1926.
030.10/ 133.953.12/ 4.12.1926.
030.10/ 142.13.2/ 25.4.1934.
030.10/ 142.20.1/ 8.10.1932.
030.10/ 143.23.19/ 3.10.1926.
030.10/ 144.34.18/ 5.11.1924.
030.10/ 144.35.12/ 23.3.1927.
030.10/ 177.221.13/ 15 Ocak 1933.
030.10/ 178.232.17/ 01.10.1924.

030.10/ 178.232.17/ 24.06.1924.
030.10/ 178.233.1/ 21.3.1926.
030.10/ 178.233.17/ 4.3.1933.
030.10/ 178.233.20/ 15.9.1934.
030.10/ 178.233.6/ 30.11.1926.
030.10/ 178.233.8/ 19.4.1924.
030.10/ 178.233.9/ 15.8.1927.
030.10/ 18.01.02.53.26.6/ 9 Nisan 1933.
030.10/ 184.266.1/ 13.12.1923.
030.10/ 184.266.7/ 18.7.1928.
030.10/ 184.266.10/ 14.1.1932.
030.10/ 184.266.11/ 24.5.1934.
030.10/ 184.266.12/ 28.7.1934.
030.10/ 184.266.12/ 28.7.1938.
030.10/ 184.266.19/ 26.6.1935.
030.10/ 184.266.7/ 18.7.1928.
030.10/ 184.269.2/ 15.5.1933.
030.10/ 184.269.2/ 10 Mayıs 1933.
030.10/ 191.308.13/ 22.7.1937.
030.10/ 191.308.12/ 19.6.1937.
030.10/ 191.308/ 12/ 19.6.1937.
030.10/ 192.314.5/ 26.7.1926.
030.10/ 198.355.14/ 5.2.1925.
030.10/ 198.355.16/ 15.7.1925.
030.10/ 198.355.19/ 20.6.1927.
030.10/ 198.355.20/ 5.7.1927.
030.10/ 198.355.8/ 4.11.1923.
030.10/ 198.355.9/ 4.11.1923.
030.10/ 198.356.1/ 25.7.1929.
030.10/ 198.356.1/ 25.7.1929.
030.10/ 198.356.1/ 25.7.1929.
030.10/ 213.445.4/ 3.8.1925

030.10/ 234.580.7/ 2.12.1934.
030.10/ 234.580.7/ 22.7.1935.
030.10/ 240.618.1/ 10.6.1930.
030.10/ 240.618.3/ 19.11.1929.
030.10/ 240.618.9/ 6.6.1930.
030.10/ 241.631.12/ 24.10.1933/ 5/962
030.10/ 241.631.8/ 22.10.1933.
030.10/ 258.733.10/ 12.12.1933.
030.10/ 277.221.13/14 Kasım 1937.
030.10/ 3.16.29/ 1.3.1928.
030.10/ 3.18.9/ 11.6.1931.
030.10/ 31.172.18/ 25.1.1925.
030.10/ 38.231.10/ 17.5.1931.
030.10/ 4.20.7/ 30.12.1933.
030.10/ 5.30.40/ 10.9.1923.
030.10/ 56.376.2/ 20.03.1922.
030.10/ 56.376.8/ 1.11.1924.
030.10/ 6.35.24/ 23.1.1924.
030.10/ 60.403.31/ 11.8.1928.
030.10/ 80.529.20/ 1.8.1925.
030.10/ 81.531.1/ 20. 3. 1934.
030.10/ 81.531.17/ 31.12.1938.
030.10/ 83.540.10/ 25.12.1927.
030.10/ 83.548.1/ 28.1.1929.
030.10/ 83.548.16/ 22.4.1930.
030.10/ 83.550.10/ 24.9.1930.
030.10/ 83.550.21/ 13.1.1932.
030.10/ 83.550.24/ 19.3.1932.
030.10/ 84.5455.31/ 3.1.1936.
030.10/117.819.18/ 11.7.1931.
030.10/133.953.8/6.6.1926.
030.10/178.233.5/11.11.1926.

II. DÜSTURLAR, TBMM KAVANİN MECMUASI-SÜRELİ YAYINLAR-ZABIT CERİDELERİ

A. Düsturlar, TBMM Kavanin Mecmuası

“13 Zata Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden Gösterilen 13 Zata Hazalrende Muharrer Miktar ve Şuruta Tevfikan Hidemat-I Vataniyye Tertibinden Şehri (140) Lira Tahsis Edilmesi”, Kanun No: 478, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima:1, 1924/1340, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“1933 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 2211, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIV, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1933.

“1934 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 2476, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XV, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1934.

“1935 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 2730, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Kasım 1934-Ekim 1935, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935.

“1936 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 2985, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936.

“1937 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 3192, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVIII, Kasım 1936-Ekim 1937, Başvekalet Matbaası, İkinci Basılış, Ankara, 1956 (Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl. 1 Haziran 1937, s. 8193-8220. A Cetveli, s. 8195).

“1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu”, Kanun No: 3495, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIX, Kasım 1937-Ekim 1938, Başvekalet Matbaası, İkinci Basılış, Ankara, 1956. (Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl: 1 Haziran 1938, s. 9943-9969, A Cetveli, s. 9945.)

“9 Kanunusani (9.9.1924) Tarih ve 297 Numaralı (İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf Mütekaid, İhtiyad, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkanı Emr ve Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrad-ı Nakdi Mükafat İ'dası Hakkında) ki Kanuna Müzayyel Kanun”, Kanun No. 528, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Amasya’daki Şefkat-i İslamiye Yurdu İçin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Bütçesine 5 Bin Lira Tahsisat Kabulüne Dair Kanun”, Kanun No: 157, **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. I, Birinci İntibahı, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Asair ve Muhacirin Müdüriyet-İ Umumiyesi Teşkilatı Hakkında Kanun”, **Düştur**, İkinci Tertip, C. VIII, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928.

“Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu, Kanun No: 1683, **Düştur**, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1930.

“Belediye Kanunu”, Kanun No: 1580, **Düştur**, C. XI, 14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1930.

“Boğazlayan Kaymakam Esbaki Kemal Bey’in Ailesine Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 271, **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. I, Birinci İntibahı, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Çorum Mebusu Merhum Ferid Beyin Zevcesiyle Mahdumlarına Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No:1099, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Damad Ferid Kabinesi Tarafından İdam Edilen Milis Yüzbaşı Rızanın Karısı İle Oğluna Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 2700, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 5, İçtima: Fevkalade, C. XV, Ankara: TBMM Matbaası, 1935.

“Dilencililiğin Menine Dair Olan Nizamname Hakkında”, Karar No: 772, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 2, C. XII, Ankara TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

“Erzurum ve Civarı Vilayetlerde Hareket-i Arzdan Yıkılan Mesakinin İnşası ve Felaketzedeganın Barındırılması için Yapılacak Mubayaatın Pazarlık Suretiyle İcrasına Dair Kanun”, Kanun no: 516, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2 İçtima: 2, C. III, İkinci Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1942.

“Esbak Şeyhül İslam Merhum Musa Kazım Efendinin Zevcesi Aliye Hanımın Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Almakta Olduğu Maaşın Tezyidine Dair Kanun”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Kanun No: 1101, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Halkevleri İçin İthal Olunacak Radyo Sinema Makinalarının Muamele Vergisile Gümrük ve Oktruva Resimlerinden İstisnası Hakkında Kanun”, Kanun No: 2154, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 2, C. XII, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

“Hilâliahmer Şefkat ve Hatıra Pullarının İlsakına Dair 16 Aralık 1926 Tarih ve 938 Numaralı Kanunun Tadiline Dair Kanun”, Kanun No: 2391, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 3, C. XII, 1 Kasım 1934, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

“Hukuk Fakültesi Müderrisi ve Meclis Müderrisin Reisi Ahmet Selahattin Bey Merhumun Refikasıyla Mahdumuna Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1104, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“İstiklal Harbi Malullerine Verilecek Para Mükafatı Hakkında Kanun”, Kanun No: 1556, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 3, İçtima: 3, C. VIII, Ankara: TBMM Matbaası, 1930.

“İş Kanunu”, Kanun No: 3008, **Düster**, Üçüncü tertip, C. XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1936.

“İşgale Uğrayan Bazı Mahallerde Vuku Bulan Muamelat-ı Tasrifiye Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kanun”, Kanun No: 1123, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Kanunun 4. cü Maddesinin Sani Aşer Fıkrasının İlgası ve Bazı İlaçlar ve Alat-ı Tıbbiyenin Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Kanun”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, İkinci Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1942.

“Kırşehir Mebusu Merhum Ali Rıza Bey’in Ailesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1105, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara, TBMM Matbaası, 1927.

“Konya Mebusu Merhum Musa Kazım Bey ile Eskişehir Mebusu Merhum Sait Beyin Çocuklarının Tahsil Ettirilmesi Hakkında Kanun”, Kanun No: 1786, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 3, İçtima: 4, C. IX, Ankara: TBMM Matbaası, 1931.

“Kütahya Mebusu Sabık Merhum Seyfi Efendinin Kerimesi ile Mahdumuna Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1161, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Mahalli İskanlarını Bilamezuniyet Tebdil Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun”, Kanun No: 675, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 3, C. IV, İkinci basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1941.

“Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evvel-i Merhum Hasan Fehmi Bey’in Zevcesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1103, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Mardin Mebusu Sabık Merhum Derviş Beyin Zevcesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 1174, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Merhum Saruhan Mebusu Reşat Beyin Ailesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 753, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 3, C. IV, İkinci Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1941.

“Mirliva Celal Paşa Kerimeleri Saniye, Hadiye ve Redife Hanımlara Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 1141, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Muhacir ve Mültecileri Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun”, Kanun No: 2396, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 3, C. XIII, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

“Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun” **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XV, Kasım 1933-Ekim 1934, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1934.

“Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun”, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935.

“Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkındaki Kanununun Birinci Maddesinde Yazılı Bir Milyon Liranın Arttırılmasına

Dair Kanun”, Kanun No: 2863, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 5, İçtima: 1, C. XVI, 1 Kasım 1936, Ankara: TBMM Matbaası, 1936.

“Mübadele, İ’mar ve İskan Vekaletinin Lağvıyla Vazifenin Dahiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun”, Kanun No. 529, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara, TBMM Matbaası, 1925.

“Mübadil ve Muhacirlerle Harikzedelere Meccanen Temlik Edilen Gayri Menkullerin Veraset ve İntikal Vergisi Hakkında”, Kararlar No: 721, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 1, C. XI, Ankara: TBMM Matbaası, 1932.

“Mübadil, Gayri Mübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tefhikan Tefviz veya Adiyen Tahsis Olunan Menkul Envelin Tapuya Raptına Dair Kanun”, Kanun No: 1331, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 3, İçtima: 1, C. VI, İkinci basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1928.

“Müderris Merhum Dr. Vasfi Bey’in Refikasıyla Mahdumlarına Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Bağlanması Hakkında Kanun”, Kanun No: 1100, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Mülga Öksüz Yurtları Umum Müdürlüğünün 1341/1925 Mali Senesi Hesabı Kat’i Kanunu”, Kanun No. 1421, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 3, İçtima: 2, C. VII, Ankara: TBMM Matbaası, 1929.

“Nafia Vekili Merhum Süleyman Sırrı Beyin Ailesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun no: 732, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 3, C. IV, İkinci Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1941.

“Oyun Kağıtlarından Alınan Resm, İstihlakın Tezyidine Dair 30 Eylül 1336 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun”, Kanun No: 57, **TBMM Kavanin Mecmuası**, C. I, Birinci İntibahı, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Bütçe Kanunu”, Kanun No: 454, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 1, 1924/1340, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Rize Mebusu Merhum Rauf Beyin Zevcesiyle Kerimelerine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1171, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Samipaşazade Sezai Bey’e Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 993, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

“Sivas Vali-i Esbakı Merhum Reşid Paşanın Ailesine Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 1102, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 4, C. V Ankara, TBMM Matbaası, 1927.

“Şehit Ali Kabuli Bey’in Kerimesi Bahire Hanıma Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 2038, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 1, C. XI, Ankara: TBMM Matbaası, 1932.

“Tarife Kanununun 4. Maddesinin Sani Aşer Fukarasının Elfası ve Bazı İlaçlar ve Alati Tıbbiyenin Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkında Kanun”, Kanun No: 520, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Türk Şairi Abdülhalik Hamid Beyin Kaydı Hayat Şartıyla Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun”, Kanun No: 343, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 2, İçtima: 1, 1924-1340, 1339/1340, Ankara: TBMM Matbaası, 1925.

“Türkiye Dahilinde Otomatik Oyuncak Makineleri İthal Etmek ve Bunları İşletmek Hakkının Himaye-i Etfal Cemiyetine Münhasır Olduğuna Dair Kanun”, Kanun No: 1787, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 3, İçtima: 4, C. IX, Ankara: TBMM Matbaası, 1931.

“Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, Kanun No: 1893, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XI, 14 Kasım 1929-15 Ekim 1930, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1930.

“Vakıf Mallarının Taksitle Satılması ve Kiraya Verilmesi ve Satış Paralarının Kullanılması ve Emaneten İdare Edilen Mülhak Vakıflardan İdare ve Tahsil Masrafı Alınması Hakkında”, Kanun No: 2950, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 5, İçtima:1, C. XVI, 1 Kasım 1936.

“Vakıflar Kanunu”, Kanun No: 2762, **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Kasım 1934-Ekim 1935, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1935.

“Yugoslavya Hükümetinden Alınan Tazminatın Kızılay Cemiyetine Verilmesine Dair Kanun”, Kanun No: 3427, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 5, İçtima: 3, C. XVII, 1 Kasım 1938, Ankara: TBMM Matbaası, 1938.

“Mübadil ve Muhacirlerle Harikzedelere Meccanen Temlik Edilen Gayri Menkullerin Veraset ve İntikal Vergisi Hakkında”, Kararlar No: 721, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre: 4, İçtima: 1, C. XI, Ankara: TBMM Matbaası, 1932.

B. Süreli Yayınlar

Akademik Araştırmalar Dergisi

Akın

Akşam

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Dergisi

Atatürkçü Düşünce

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın

Bellekten

Boğaziçi Üniversitesi Dergisi

Cumhuriyet

Çimento İşveren Dergisi

Hakimiyet-i Milliye

Halk

Hürriyet

İkdam

İleri

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

Kadro

Kebikeç

Kızılay Dergisi

Milliyet
Mülkiyeliler Birliği Dergisi
OTAM
Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası
Resmi Gazete
Sabah
Sağlık Dergisi
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sıhhat Almanakı
Sıhhiye Mecmuası
Son Posta
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Tan
Tanin
Tarih ve Toplum
Tasvir-i Efkar
Tevhid-i Efkar
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Türkiye Hilâliahmer Mecmuası
Ulus
Vakıflar Dergisi
Vakit
Yapıt
Yeni Türk Mecmuası

C. Zabıt Cerideleri

1. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

C. I, İ: 31, 8 Şubat 1331/21.04.1915.

C. I, İ: 16, 3 Kanun-i sani 1334/1918.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

C. I, İçtima: 50, Tarih: 14.7.1337/1921.

C. I, İçtima: 43, Tarih: 27.6.1337/1921.

C. XXI, İçtima: 3, Tarih: 12.07.1338/1922.

C. I, İçtima: 15, Tarih: 8.9.1339/1923.

C. VII, Devre: I, İçtima Senesi: 1, Tarih. 25.12.1336.

C. X, İçtima: 39, Tarih: 18.6.1337/1921.

C. X, Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Tarih: 05.11.1340/1924.

C. XIII, Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Tarih: 31.1. 1341.

III. KİTAPLAR

1886 Senesinde Kadıköyünde Müesses Fukaraperver Cemiyetinin Ana Nizamnamesi, İstanbul: Fazilet Basımevi, İstanbul, 1940.

AKALIN, Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır** (Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım Çocuk İşi Memleket İşidir, Doğanları Yaşatmalıyız), İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi Limited, 1936.

AKDUR, Recep; **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Türkiye'de Sağlık Politikaları**, (Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Bilim "Bilânço 1923–1998" Ulusal Toplantısı 8–9 Ekim 1999, İstanbul: TÜBA Yayınları, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara, 1988.

AKIN, Yiğit; **'Gürbüz ve Yavuz Yavrular' Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

AKIN, Veysi; **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885-1963)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

ALTAN, Ömer Zühtü; **Sosyal Politika Dersleri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2004.

Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, Ankara: Himaye-i Etfal Cemiyeti Heyeti Merkeziye Dairesi, ty.

ARAR, İsmail; **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, İstanbul: Baha Matbaası, 1983.

Atatürk Çağında Sağlık Hizmetleri ve Eğitiminde Gelişmeler (XXV. Ölüm Yıldönümü), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlarından, Ayyıldız Matbaası, 1964.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), (1 Kasım 1928) 'TBMM' de ve CHP Kurultaylarında', İstanbul: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, 1945.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, 1952.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına Açarken -1 Kasım 1937) C. I-III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, 1989.

Atatürkçülük 'Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri', Birinci Kitap, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni I**, İstanbul, 2001.

AYKUT, Şeref **Kamalizm (CHP Programının İzahı)**, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936.

BARAN, Tülay Alim; **Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938**, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1928-1936**, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi, 1937.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Tarım İstatistikleri 1934-1937**, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1939.

BİNGÖL, Vasfi; **Atatürk'ün Milli Eğitimle İlgili Düşünce ve Buyrukları**, Ankara, 1970.

BLAISDEL, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi**, İstanbul, 1979.

CEZAR, Mustafa; **Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler**, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara, 1940.

CHP Programı, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi. 1935.

CİLLOV, Haluk; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1970.

Cumhuriyet Halk Partisi, **On beşinci Yıl Kitabı**, Yer ve Tarih Yok.

ÇAVDAR, Tefvik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

ÇOKER, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)**, C. I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.

_____; **Türk Parlamento Tarihi, (TBMM IV. Dönem 1931-1935)**, C. I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1996.

DİLİK, Sait; **Türkiye'de Sosyal Sigortalar-İktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi**, A. Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971.

DUBEN, Alen- Behar, Cem; **İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

DUNANT, J. Henry; **Solférino Hatırası**, Çev: Nermin Arpacıoğlu, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yay., 1964.

DURSUN, Davut; **Devlet Siyaset ve Toplum**, İstanbul: Emre Yayınları, 1996.

ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

ERGİN, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-ı Belediye (Mecelle)**, C. 2, İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.

ERTAN, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, 1. Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

FRİEDLANDER, Walter A.; **Sosyal Hizmetin Kavram ve Metodları**, Çev: Elkin Besin, Ankara: Kardeş Matbaası, 1965.

Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi, Ankara: Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü 1935.

GEDİKOĞLU, Şevket; **Köy Enstitüleri**, Ankara, 1978.

GEVGİLİ, Ali; **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.

GİRİTLİ, İsmet; **Atatürkçülük ideolojisi**, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

GÖKAY, Fahrettin Kerim; **Sağlık ve Sosyal Yardım Cephesinde On Beş Yılın Manası**, İstanbul: Tecelli Basımevi, 1938.

GÖZE, Ayferi; **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.

GÜLMEZ, Mesut, **Türkiye Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, İkinci Baskı, Ankara: TODAİE Yayını, 1991.

_____ ; **Sendikal Hakların Uluslar arası Kuralları ve Türkiye (UÇÖ) /ILO Sözleşme ve İlkeleri**, C. I, Ankara, 1988.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, **6 Mart 1333 Senesinde Teşekkül Eden Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Tarihçesi ve 1338 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İn’ikad Eden Meclis-i Umumiye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Bilanço (Umumi Rapor ve Bilanço 1338)**, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, 1339/1923.

İNAN, Afet; **M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, 1971.

_____ ; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara: TTK Basımevi, 1998.

İNÖNÜ, İsmet; **İsmet İnönü’nün Hatıraları Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998.

İPEK, Nedim; **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, İkinci Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İSMAİL, İbrahim; **Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Kırşehir Vilayeti**, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Neşriyatı 1341/ 1925.

İNAN, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara: TTK Basımevi, 1982.

İZZET, Mehmet - Esad, Mehmet-Nuri, Osman-Kani, Ali; **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi (Darüşşafaka)**, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927.

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: İstanbul Matbaası 1967.

_____ ; **Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Charcarestics**, Madison: The University Wisconsin Pres, 1985.

KEDOURİE, Elie; **Avrupa'da Milliyetçilik**, Çev: M. Haluk Timurtaş, Ankara, 1971.

KEPENEK, Yakup; **Gelişimi Üretim Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara 1984.

KEYDER, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İkinci Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Altan Matbaası, 1993.

Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Sözleşmeler-Tüzükler-Kararlar, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1964.

KİLİ, Suna-Gözübüyük, A. Şeref; **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, İkinci Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, 2000.

KİRBY, Fay; **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Ankara, 1962.

KOÇU, Reşat Ekrem; **Dârülaceze (1895-1974)**, İstanbul: Dârülacezeye Yardım Derneği Yayınları, İnkılap ve Aka Basımevi, 1974.

KODAMAN, Bayram; **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

KORAY, Meryem-Topçuoğlu, Alper; **Sosyal Politika**, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1987.

KURDAKUL, Necdet; **Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar ve Ticaret Antlaşmaları**, İstanbul, 1981.

KUTKAM, İsmail Hakkı; **Frengi**, İstanbul: Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu Yayını 1937.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kırıralı, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

MAKAL, Ahmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi)**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yay, 1997.

MAKAL, Mahmut; **Bizim Köy**, Ankara: Bizim Köy Yayınları 1970.

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları 1991.

MİHAT, Ahmet; **Hilâl-ı Ahmer**, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, Tarih Yok.

MUMCU, Ahmet; **Milli Egemenlik ve TBMM**, Ankara, 1987.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İstanbul: Agop Matyosyan Matbaası, 1327.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), (O.H.A.C.S), İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Şirketi, 1335.

Osmanlı Terakkiperver Cemiyet-i Hayriyesi Topkapı Şubesi, İstanbul: Tanin Matbaası, 1327.

Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler, 'Esnaf Suç ve Cezaları', Yer ve Tarih Yok.

OKAY, Cüneyd; **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923 (Himaye-i Etfal)**, İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

OZANKAYA, Özer **Cumhuriyet Çınarı**, Ankara, 1995.

ÖKÇÜN, A.Gündüz; **Devletler Hususi Hukukunun Kaynakları ve Kamu Düzeni**, 2. Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997.

_____; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara: AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1971.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai; **Gazi M. Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)**, C. I, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı Yay., 2000.

ÖNDER, Mehmet; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Birinci Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1975.

ÖZBEK, Nadir; **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, Tarih Vakfı Yayınları**, İstanbul: Altan Matbaa Ltd., 2006.

_____; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914)**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

ÖZTÜRK, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi (TBMM II. Dönem 1923-1927)**, C. II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1994.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Ak Yayınları, 1968.

ÖZTÜRK, Nazif; **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, 1. Baskı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

_____; **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul: MEB Yayınları, 2004.

SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara, 1988.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih**, Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

SARACEL, Nüket; **Sosyal Yardım ve Hizmet Kuruluşlarının Sosyal Politikası ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği Uygulaması**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1997.

SEVİM, Fuat; **Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Doyuran Matbaası, 1978.

SHAW, Stanford J.; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul: e Yayınları, 1982.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **13 Mayıs 1926 Tarih ve 839 Numaralı Sıtma Kanununun Sureti Tatbikine Dair Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1933.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1934.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler**, Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayınları 1931.

SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatırlar**, C. II, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.

SÖZER, Ali Nazım; **Türkiye'de Sosyal Hukuk**, Ankara: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayınları, 1994.

T.C. Ziraat Vekâleti, **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri Hülasaları**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı 1938.

TALAS, Cahit; **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları**, Ankara; AÜSBF Yayınları, 1953.

_____; **Sosyal Politika**, Birinci Kitap, Üçüncü Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967.

TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınları 1997.

TOBB-Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla, 1923–1986, Ankara, 1987.

Topkapı Fokaraperver Cemiyeti Faaliyetleri, Mısırlı Matbaacılık, Yer ve Tarih yok.

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, Hazırlayan: Said Kesler, İstanbul: İskender Matbaası, 1968.

Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi Neler Yaptı? Nasıl Çalıştı? 1931–1934, İstanbul, 1934.

TOSUN, Gülgün Erdoğan; **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)**, İstanbul, 2001.

TÖKİN, İsmail Hüsrev; **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul, 1934.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İkinci Baskı, İstanbul: Turhan Kitabevi, 1981.

TURHAN, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, 1987.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1977.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı**, Birinci Baskı, İstanbul: Iq Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005.

TÜRKEŞ, Mustafa; **Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973.

Türkiye-Çocuk-Esirgeme-Kurumu, **Mersin Merkezinin 25 Senelik Çalışmaları 1925–50**, S: 1, Mersin Merkezi Yayını, Tarih ve Yer yok.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Umumî Hıfzıssıhha Kanunu Lâyihası, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929.

T.C. Ziraat Vekâleti, **Ankara Çankırı Vilayetlerinde Yapılan Köy Etütleri Hülasaları**, Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı, 1938.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasihatı, Mütercimi: Dr. Ali Vahid, Yer yok, 1926.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1932-1933 Senesi Kongresinde Okunan Umumi Rapor, (Merkez ve Şubelerin Bir Senelik İcraatı)

Bütçeleri ve Kongrelerinin Kararları), İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şirketi, 1932-1933.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1930.

Türkiye İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi İstatistik Yıllığı 1928, C. I, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928.

Türkiye Kızılay Derneğinin 73 Yıllık Hayatı, (1877–1949), Ankara, 1950.

Türkiye’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilâtının Cumhuriyet Devrindeki İnkışafı, Ankara, 1937.

Ulusal Eğitim Politikamız, Yayına Hazırlayan: Nizamettin Koç, Ankara, 1979.

UMAY, Fuat; **Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı: Çocuk Davamız**, İzmir: Meşher Basımevi, 1946.

YALÇIN, Aydın; **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, 1976.

_____; **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1979.

YILDIRIM, Nuran; **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları, 1996.

ZAİM, S.; **Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi**, Sosyal Siyaset Konferansları XVI. Kitap, İstanbul, 1965.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1987.

_____; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

IV. MAKALELER

AKBAYRAK, Hasan; “*Himaye-i Etfal Cemiyeti*”, **Tarih ve Toplum**, S: 52, (Nisan 1988).

AHMET, Vecdi; “*Halkevleri*”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, S: 11, (Ekim 1933).

AKBULUT, İlhan; “*Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi*”, **Vakıflar Dergisi**, S: 30, (2007).

AKGÜNDÜZ, Ahmet; “*Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783–1922*”, **Toplum ve Bilim**, S: 80 (Bahar 1999).

Ali Paşa; “*Hilâliahmer Hasta Bakıcı Hemşireler Mektebi*”, **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

_____; “*Hilâliahmer*”, **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

ALKAN, Mehmet Ö.; “*Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839–1945*”, **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları**, (Hazırlayan: Ahmet N. Yücekök, İlter Turan ve Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

ANBAY, Kadri Raşit; “*Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz*”, **Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi**, 18 Ekim 1938, Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları, İstanbul 1939.

ANDAÇ, Faruk; “*Atatürk Döneminde Sosyal Politika*”, **Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları Semine Sunulan Tebliğler 30 Haziran-1 Temmuz 1981**, Ankara: Öztekin Matbaacılık, 1981.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; “*Çok Nüfuslu Anadolu*”, **Kadro**, S: 5 (Mayıs 1932).

_____; “*Programlı devletçilik*”, **Kadro**, S: 34, (Ekim 1934).

BAL, Erdoğan; http://www.turkhukuksitesi.com/makale_315.htm

BALTA, Nilüfer; “*Cumhuriyetin 75. Yılında Korunmaya Muhtaç Çocuklar*”, **Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1999.

BARAN, Tülay A.; “*Cumhuriyetin İlanından Sonra İzmir’de Türk Kadınına Bir Bakış*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, (Mart 1995).

Başvekil İsmet, “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*”, **Kadro** 22 Ekim 1933.

BARANOĞLU, Tahsin; “*Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu*”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**”, (Nisan 1966).

BARKER, Zeki N., “*Yurtta Koruyucu Tababeti Yaratan ve Yaşatan Adam Dr. Refik Saydam*”, **Ulus**, 10 Temmuz 1942.

BORA, Siren; “*İzmir'de Etkin Bir Yardım Kurumu Fukaraperver Yahudi Cemiyeti (Ozer Dalim)*”, **Tarih ve Toplum**, C. XXII, S: 134 (Şubat 1995).

BOZTEMUR, Recep; “*Osmanlı Devlet-Toplum İlişkileri Üzerine Kuramsal Yaklaşımların Eleştirisi*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, Kısım: 2, Ankara 4–8 Ekim 1999.

CANSEL, Erol; “*Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı*”, **Vakıflar Dergisi**, S. 20, Ankara, (1988).

“*Cihan Salib-i Ahmerleri Arasında Hilal-i Ahmer*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, S: 22 (15 Haziran 1339/1923).

“*Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem II. Toplanma Yılına Açış Konuşması (1 Kasım1928)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan**, S: 108-119, Ocak-Aralık 2006.

ÇAĞATAY, Neşet; “*Türk Vakıflarının Özellikleri*”, **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. IV, 22-26 Eylül 1986, Ankara: TTK Basımevi, 1993.

ÇANLI, Mehmet; “*Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851–1926)*”, **Türkler**, C. XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ÇAPA, Mesut; “*Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti*”, **OTAM**, Yıl: 1, S: 1, Haziran 1990.

_____; “*Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti*”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÇİÇEK, Rahmi; “*Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge*”, **Tarih ve Toplum**, C. XX, S:116, (Ağustos 1993).

DİLİK, Sait; “*Sosyal Yardımlar -İki Anlamlı Bir Terim-*”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXXV, S: 1–4 (Ocak-Aralık 1980).

ERGÜN, İsmet; “*Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki binli Yıllara Bakış*”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Ankara, 1995.

Fuat Bey; “*Himaye-i Etfal Cemiyeti Nedir, Nasıl ve niçin çalışır?*”, **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “*Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Toplanma Yılına Açış Konuşması (1 Mart 1921)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan**, S: 108-119, Ocak-Aralık 2006.

“*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Alemi İslama Hitabesi*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, Üçüncü sene, S: 30, 15 Şubat 1924.

GEZER, Hikmet; “*Milli Mücadele sırasında Hilâl-i Ahmer'e (Kızılay'a) Bir Suikast Teşebbüsü*”, **Kızılay Dergisi**, S: 41, (Kasım 1951).

GÖNENCAN, Zahit; “*Atatürk ve Sosyal Güvenlik (23.4.1920-10.11.1938)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S: 19, (Kasım 1990) Ankara: TTK Basımevi, 1991.

GÜNEŞ, Günver; “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksulları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri*”, **Kebikeç**, S: 19 (2005).

GÜRGÜN, Sevim; “*Atatürk Döneminde Kamu Harcamaları ve Belgeleri*”, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası'nın Halkla İlişkiler ve Kültür Danışmanlığı, (8-9 Haziran 1981).

GÜVERCİN, Cemal Hüseyin; “*Sosyal Güvenlik Kavramı Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi*”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. LVII, S: 2, 2004.

H. Mehmet B, “*Muhacirler*”, **Milliyet**, 23 Kasım 1928.

HALAÇOĞLU, Ahmet; “*Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler*”, **Türkler**, C. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

“*Hilâliahmerin Tarihçesi*”, **Türkiye Hilâliahmer Mecmuası**, Yıl: 16, S: 151, 15 Aralık 1936.

“*Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Beş Altı Senelik Faaliyeti*” “*Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Beş Altı Senelik Faaliyeti*”, **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, S: 33 (15 Mayıs 1340/1924).

“*Hilal-i Ahmer'in Harbi-i Umumi Esnasındaki Faaliyeti*”, **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, S: 3,15 Kasım 1337/1921.

“*Hilal-i Ahmer'in İnşaat Faaliyeti*”, **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, S: 22,15 Haziran 1339/1923.

“*Hilâliahmerin Tarihçesi*”, **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası (Fevkalâde Sayısı)**, S: 132, Onüçüncü yıl, 29 Ekim 1933.

“*Himaye-i Etfal*”, **Halk**, S: 11, Yıl: 1, 22 Nisan 1929.

“*Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Ocak 1932.

<http://kizilay.org.tr/yeni/kizilay3.php>

<http://www.sydtf.gov.tr/ymsyv.html>

İŞIKLI, Alpaslan; “*Sosyal Güvenlik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

İNALCIK, Halil; “*The Ottoman Economic Mind and Aspect of the Ottoman Economy*”, **Studies in the Economic History of the Middle East**, London, 1978.

İNAN, M. Rauf; “*Gazi'nin (Atatürk'ün) Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası*”, **Belleten**, C. LII, Nisan 1988, S: 204, Ankara, 1988.

_____; “*Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim (Bir Yokluktan Bir Atluma)*”, **Atatürk Konferansları VI (1973–1974)**, Ankara, 1991.

İPEK, Nedim “*Göçmen Köylerine Dair*”, **Tarih ve Toplum**, C. 25, S: 150 (Haziran 1996).

“*İstanbul Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti*”, **İkdam**, 16 Kasım 1337/1921.

İZVEREN, Adil; “*Sosyal Devlet*”, **Ekonomi-Hukuk Kongresi'ne Sunulan Tebliğler 28–29–30 Kasım 1975**, Ankara, 1975.

KARABEKİR, Timsâl; “Çocuk Davamız”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, (Yayına Hazırlayanlar: Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim; “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?”, **Toplumsal Tarih**, C. XII, S: 69, (Eylül 1999).

KAZICI, Ziya; “Osmanlı Devleti'nde İmaret”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

KEPKEP, Naci; “Kadro Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji”, **Prof Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, AÜSBF Yayınları, 1983.

KERİM, Fahrettin; “Cumhuriyet Devrinde Sıhî Tekâmül ve İnkişafımız”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, S: 11, Ekim 1933.

KEYDER, Çağlar – Pamuk, Şevket; “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Yapıt**, S: 8 (1984–1985).

KOÇU, Reşat Ekrem; “Dilenci, Dilenciler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul: Koçu Yayınları 1966.

KONGAR, Emre; “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977.

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, **Vakıflar Dergisi**, S: 2, (1942).

LEWIS, Bernard; “Cumhuriyeti Hazırlayan Düşünce Akımları”, (Çev: Berin U. Yurdadoğdu), **Atatürk Konferansları 1973–1974**, Ankara, 1991.

MARDİN, Şerif; “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, **Comparative Studies in Society and History**, C. XI, (Haziran 1969).

_____; “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkisi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, (Çev: Şeniz Gönen), 1. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 1986.

“*Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti*”, **İkdam**, 6 Kasım 1338/1922.

“*Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti Lağvedildikten Sonra Onun Yerine Gececek Teşkilat*”, **İkdam**, 31 Ocak 1339/1923.

“*Muavenet-i İctimaiye*”, **Tevhid-i Efkar**, 15 Kasım 1338/1922.

“*Museviler Harikzedelere Nasıl Bakıyor, Cemaat Teşkilatının Kıymet ve Ehemmiyeti*”, **İkdam**, 2 Ağustos 1922.

OKAY, Cüneyd; “*Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk*”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

_____; “*Osmanlı Dönemi Hümaye-i Etfal Cemiyeti Üzerine Belgeler/Notlar*”, **Toplumsal Tarih**, S: 52 (Nisan 1998).

OKTAY, Elif Yüksel; “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında (1923-1938) Türkiye’de Sosyal Politika Uygulamaları*”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 9, S: 34, (Ağustos 2007-Ekim 2007).

ÖLÇEN, Ali Nejat; “*1923–1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.

ÖZAYDIN, Zuhâl; “*Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları*”, **Türkler**, C. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ÖZBEK, Nadir; “*90 Yıllık Bir Hayır Kurumu: Topkapı Fukaraperver Cemiyeti*”, **Tarih ve Toplum**, S: 180 (Aralık 1998).

_____; “*II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli*”, **Tarih ve Toplum**, S: 182 (Şubat 1999).

_____; “*İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Serseriler ve Dilenciler*”, **Toplumsal Tarih**, C. XI, S: 64, (Nisan 1999).

_____; “*Kemalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937*”, **Toplum ve Bilim**, S: 96 (Bahar 2003).

_____; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839–1918*”, **Toplum ve Bilim**, (Kış 1999–2000).

_____; “Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet”, **Toplum ve Bilim**, (Bahar-2002).

ÖZCAN, Tahsin; “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÖZDAMAR, Mustafa; “Vakfetmek”, **Vakıflar Dergisi**, S: 19, Ankara 1985.

ÖZKAN, Orhan; “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.

ÖZSUNAY, Ergun; “Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler”, **Atatürk ve Adalet Reformu**, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981.

ÖZTAMUR, Pınar; “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931”, **Toplum ve Bilim**, S: 94 (2002).

ÖZTÜRK, Nazif; “Vakıf Kavramı, Vakıfların Yönetiminde Merkezîyetçilik”, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

PAMUKCİYAN, Kevork; “Ölümünün Yüzüncü Yılında Hilâl-i Ahmer Kurucusu Dr. Dikran Paşa”, **Tarih ve Toplum**, S: 134, (Şubat 1995).

SAKAOĞLU, Necdet; “Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge”, **Tarih ve Toplum**, S. 83 (1987).

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları”, **Sağlık Dergisi**, C. XXII, S. 10-11, Ekim-Kasım 1948.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat; “İşkân-ı Muhacirin İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarına Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)”, **Osmanlı**, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

SARIKAYA, Makbule; “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, **Atatürk Dergisi**, III/3, (Ocak 2003).

SAYDAM, Abdullah; “Birinci Dünya Savaşı Strasında İstanbul Halkının Geçim Sıkıntısı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 19 (1998).

“Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanatı”, **Milliyet**, 13 Mart 1929.

“Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839–1945”, **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları**, (Hazırlayanlar: Yücekök, Ahmet N.- Turan, İter- Alkan, Mehmet Ö.), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.

“Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, Hazırlayanlar: Yerasimos, Stefanos- Seufert, Günter- Mert Nuary, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

SOYSAL, İsmail; “Barış Andlaşması, Lozan, 24 Temmuz 1923”, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–45)**, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

ŞEN, Murat; “Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri Loncalar ve Vakıflar”, **Çimento İşveren Dergisi**, C. XVI, S. 6, (Kasım 2002).

TAN, Nail; “Atatürk'ün Sosyal Çalışmalarından Örnekler”, **Atatürkçü Düşünce**, Yıl: 4, S: 44, (Aralık 1997).

TEKELİ, İlhan; “Türkiye'de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, Ankara: İletişim Yayınları, 1983.

TEKİN, Zekin; “Osmanlı Döneminde Dilencilik”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

TEMEL, Mehmet; “Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar”, **Türkler**, C. XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

TEPEKAYA, Muzaffer – KAPLAN, Leyla; “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 10, (2003).

TOPRAK, Zafer; “Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakkinin İlaş Politikası”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, S: 6 (1978).

_____; “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu–14–16 Ocak 1977-İstanbul-Tebliğler-Tartışmalar**, İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977.

_____; “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret-Sanayi)*”, **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, (21-23 Kasım 1985).

TUCKER, Ernest; “*Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay’ın Rolü Hilal-i Ahmer Cemiyeti*”, **Toplumsal Tarih**, S: 151 (Temmuz 2006).

TUNAYA, Tarık Zafer; “*TBMM. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*”, **İÜHFİM**, C. XXIII, S: 3–4, İstanbul, 1958.

TUNÇAY, Mete; “*C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, 1931*”, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

“*Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*”, **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalade Nüshası)**, (29 Ekim 1933).

“*Türkiye-Çocuk-Esirgeme-Kurumu*”, **Mersin Merkezinin 25 Senelik Çalışmaları 1925–50**, S: 1, Mersin Merkezi Yayını, Tarih ve Yer yok.

ÜNVER, Süheyl; “*Birinci Dünya Harbindeki Hilal-i Ahmer Aşhaneleri*”, **I. Milli Kızılay Konferansı 11-13 Haziran 1964**, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1964.

YAĞMUR, Fikret; “*Türk Sosyal Güvenliği ve Bağımsız Çalışanların Bu Sistem İçindeki Yeri*”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, S: 35-36 (1986).

YERASİMOS, Stefanos; “*Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye*”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, Günter Seufert, Nuary Mert, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin – ÖZTÜRK Nazif; “*Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları*”, (Der. Hakkı Dursun Yıldız) **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “*En Önemli Osmanlı Mirası: Türk Toplumunu*”, **Osmanlı**, C. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

YOLALICI, M. Emin; “*Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik*”, **Türkler**, C. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

V. TEZLER

ÇAPA, Mesut; **Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1924-1925))**, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1989.

ÇİFTÇİ, Ali **Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2005.

DOĞANER, Yasemin; **Atatürk İnkılaplarının Topluma Yansıması-Ankara Örneği-**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

KIRANLAR, Safiye; **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

TUĞLUOĞLU, Fatih; **Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politikasının Kırsal Kesim Üzerine Etkileri (1929-1939)**, A.Ü Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

VI. ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul: Koçu Yayınları 1966.

Osmanlı, C. IV, V, VII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Türk Ansiklopedisi, C. XXXII, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Türkler, C. XIII, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

EKLER

Ek 1: 1924 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸⁰⁹

	Lira	Kuruş
Büyük Millet Meclisi	1 548 596	80
Riyaseti Cumhur	208 770	
Divanı Muhasebat	212 998	
Başvekâlet	329 248	
Maliye Vekâleti	10 886 279	
Muhassasatı Zatiye	10 922 883	
Düyunu Umumiye	7 560 537	
Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesi	3 158 080	
Tapu Müdüriyeti Umumiyesi	718 625	
Dahiliye	4 156 768	
Posta ve Telgraf Müdüriyeti	4 780 208	
Emniyeti Umumiye Müdüriyeti	3 123 004	
Jandarma	10 101 096	
Hariciye Vekâleti	1 303 025	
Matbuat İstihbarat Müdüriyeti	136 390	
Sıhhiye ve Muaveneti İçtima Vekâleti	2 968 331	
Diyanet İşleri Reisliği	1 422 650	
Adliye Vekaleti	5 381 097	
Maarif Vekaleti	6 877 626	
Nafia Vekaleti	17 385 888	
Ticaret Vekâleti	1 962 576	
Müdafaai Milliye Vekâleti	27 279 386	
Bahriye Vekâleti	6 582 631	
Mübadele İmar ve İskan Vekâleti	6 020 000	
Ziraat Vekâleti	5 406 682	
Genel Toplam	140 433 369	80

⁸⁰⁹ TBMM Kavanin Mecmuası, c. II, 2. Devre, 1. İçtima, Ankara: TBMM Matbaası, 1924, s. 358.

Ek 2: 1925 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁰

Büyük Millet Meclisi	1 545 254
Riyaseti Cumhur	208 791
Divanı Muhasebat	449 595
Başvekâlet	71 949
Maliye Vekâleti	11 174 057
Muhassasat-ı Zatiye	13 767 694
Düyunu Umumiye Müdüriyeti	13 863 322
Rüsumat Müdüriyeti Uumumiyesi	4 583 114
Tapu Müdüriyeti Umumiyesi	955 123
Dahiliye Vekaleti	4 949 616
Posta ve Telgraf Müdüriyeti	5 815 823
Emniyeti Umumiye müdüriyeti	3 802 296
Umum Jandarma Kumandanlığı	11 077 440 10
Hariciye Vekâleti	2 583 288
Matbuat İstihbarat Müdüriyeti	616 688
Sihhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâleti	4 860 205
Diyanet İşleri Reisliği	1 687 401
Adliye Vekâleti	6 013 722
Maarif Vekâleti	7 742 508
Nafia Vekâleti	19 667 285
Ticaret Vekâleti	3 270 403
Müdafaai Milliye Vekâleti	43 058 874
Bahriye Vekâleti	5 310 380
İskân Müdüriyeti	6 030 245
Ziraat Vekâleti	6 555 421
İmalatı Harbiye Müdüriyeti	4 272 273
Genel Toplam	183 932 767 10

⁸¹⁰ TBMM Kavanin Mecmuası, C. III, Devre: 2, İçtima: 2, Tarih: 23.4.1341/ 1925, 2. Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1942, s. 209.

Ek 3: 1926 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹¹

Büyük Millet Meclisi	1 507 630
Riyaseti Cumhur	238 765
Divanı Muhasebat	400 125
Başvekâlet	106 076
Maliye Vekâleti	24 508 250
Varidatı Mahsusa	2 962 690
Düyunu Umumiye Müdüriyeti	10 136 108
Rüsumat müdüriyeti Umumiyesi	5 465 610
Tapu Müdüriyeti Umumiyesi	1 358 833
Dahiliye Vekâleti	4 438 840
Posta ve Telgraf Müdüriyeti	5 359 000
Emniyeti Umumiye Müdüriyeti	3 864 889
Umum Jandarma Kumandanlığı	10 540 000
İskân Müdüriyeti	1 481 353
Hariciye Vekâleti	3 072 725
Matbuat İstihbarat Müdüriyeti	564 655
Sihhiye ve Muavenet-i İçtima Vekâleti	3 649 005
Diyanet İşleri Reisliği	1 598 600
Adliye Vekâleti	5 651 609
Maarif Vekâleti	7 478 106
Nafia Vekâleti	14 279 631
Ticaret Vekâleti	1 872 828
Limanlar İdaresi	271 137
Ziraat Vekâleti	3 852 790
Müdafai Milliye Vekâleti	64 004 925
İmalatı Harbiye Müdüriyeti	5 708 857
Harita Müdüriyeti Umumiyesi	625 249
Bahriye Vekâleti	5 105 158
Genel Toplam	190 103 544

⁸¹¹ **TBMM Kavanin Mecmuası:** C. IV, Devre: 2, İçtima: 3, Ankara: TBMM Matbaası, s. 723-724. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem 1923-1927, II. C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 319.

Ek 4: 1927 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹²

Büyük Millet Meclisi	1 962 808
Riyaseti Cumhur	313 034
Divanı Muhasebat	444 335
Başvekalet	140 950
İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi	54 670
Şurayı Devlet	234 424
Diyanet İşleri Reisliği	1 796 240
Maliye Vekaleti	27 381 811
Düyunu Umumiye Müdüriyeti	9 874 709
Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesi	5 010 344
Tapu ve Kadastro Müdüriyeti Umumiyesi	1 366 426
Dahiliye Vekaleti	5 872 774
Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi	5 471 568
Emniyeti Umumiye Müdüriyeti	3 953 633
Umum Jandarma Kumandanlığı	9 197 792
İskan Müdüriyeti Umumiyesi	2 575 859
Hariciye Vekaleti	3 214 096
Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi	494 068
Sihhiye ve Muaveneti İçtima Vekaleti	3 203 400
Adliye Vekaleti	5 195 756
Maarif Vekaleti	6 158 930
Nafia Vekaleti	25 723 043
Ticaret Vekaleti	1 005 611
Limanlar İdaresi	424 123
Ziraat Vekaleti	3 727 268
Müdafai Milliye Vekaleti	58 096 743
İmalatı Harbiye Müdüriyeti	5 190 457
Harita Müdüriyeti Umumiyesi	745 067
Bahriye Vekaleti	5 624 180
Genel Toplam	194 454 619

⁸¹² **TBMM Kavanin Mecmuası:** C. V, Devre: 2, İçtima: 4, İkinci Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1939, s. 140; K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem 1923-1927, C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 322.

Ek 5: 1928 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹³

Büyük Millet Meclisi	2 119 404
Riyaseti Cumhur	319 135
Divanı Muhasebat	556 984
Başvekalet	170 798
Şurayı Devlet	193 946
İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi	164 650
Diyanet İşleri Reisliği	1 719 587
Maliye Vekaleti	26 539 710
Düyunu Umumiye Müdüriyeti	13 468 290
Rüsumat müdüriyeti Umumiyesi	4 957 372
Tapu müdüriyeti Umumiyesi	1 338 000
Dahiliye Vekaleti	5 312 749
Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi	5 556 795
Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi	4 871 642
Umum Jandarma Kumandanlığı	10 810 577
İskân Müdüriyeti Umumiyesi	1 025 433
Hariciye Vekaleti	4 087 460
Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi	465 275
Sihhiye ve Muaveneti İçtima Vekaleti	3 396 553
Adliye Vekaleti	5 643 772
Maarif Vekaleti	6 615 804
Nafia Vekaleti	32 717 798
Ticaret Vekaleti	4 994 523
Limanlar İdaresi	290 313
Müdafai Milliye Vekaleti	58 020 390
Bahriye Vekaleti	5 975 082
İmalatı Harbiye Müdüriyeti	5 101 336
Harita Müdüriyeti Umumiyesi	736 110
Genel Toplam	207 169 388

⁸¹³ **TBMM Kavanin Mecmuası:** C. VI, Devre: 2, İçtima: 4, 2. Basılış, Ankara: TBMM Matbaası, 1939, s. 127; K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM III. Dönem 1927-1931, II. C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 205.

Ek 6: 1929 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁴

Büyük Millet Meclisi	2 082 878
Riyaseti Cumhur	314 774
Divanı Muhasebat	584 290
Başvekalet	876 391
Şurayı Devlet	229 833
İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi	75 885
Diyanet İşleri Reisliği	1 677 157
Maliye vekaleti	15 424 272
Düyunu Umumiye Müdürlüğü	32 189 861
Gümrükler Umum Müdürlüğü	4 955 530
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 375 495
Dahiliye Vekaleti	4 081 368
Posta ve Telgraf ve Telefon umum Müdürlüğü	5 979 420
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü	4 526 984
Jandarma Umum kumandanlığı	8 945 788
İskan Umum Müdürlüğü	1 460 690
Hariciye vekaleti	3 779 808
Matbuat Umum Müdürlüğü	440 362
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	4 395 678
Adliye Vekaleti	7 252 881
Maarif Vekaleti	8 100 009
Nafia Vekaleti	33 705 976
İktisat Vekaleti	8 351 094
Limanlar İdaresi	297 050
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	65 372 208
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	1 215 980
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	6 183 354
İmalatı Harbiye Umum Müdürlüğü	4 842 489
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	681 026
Yekunu Umumi	220 408 481

⁸¹⁴ K. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM III. Dönem 1927-1931, C. II, s. 224.

Ek 7: 1930 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁵

Büyük Millet Meclisi	2 366 949
Riyaseti Cumhur	324 722
Divanı Muhasebat	802 582
Başvekalet	886 774
Şurayı Devlet	219 694
İstatistik Umum Müdürlüğü	53 888
Diyanet İşleri Reisliği	1 653 119
Maliye vekaleti	16 802 643
Düyunu Umumiye Müdürlüğü	33 016 995
Gümrükler Umum Müdürlüğü	5 041 538
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 330 225
Dahiliye Vekaleti	4 566 794
Posta ve Telgraf ve Telefon umum Müdürlüğü	5 835 210
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü	4 435 964
Jandarma Umum Kumandanlığı	8 915 649
Hariciye vekaleti	3 881 959
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	4 502 216
Adliye Vekaleti	7 056 214
Maarif Vekaleti	8 199 709
Nafia Vekaleti	33 013 867
İktisat Vekaleti	13 326 534
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	54 211 501
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	1 153 980
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	6 297 940
İmalatı Harbiye Umum Müdürlüğü	4 101 431
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	668 426
Yekunu Umumi	222 646 523

⁸¹⁵ TBMM Kavanin Mecmuası, C. VIII, Devre: 3, İçtima: 3, Ankara, TBMM Matbaası, s. 392.

Ek 8: 1931 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁶

Büyük Millet Meclisi	2 423 467
Riyaseti Cumhur	323 452
Divanı Muhasebat	675 020
Başvekalet	810 162
Şurayı Devlet	206 386
İstatistik Umum Müdürlüğü	43 296
Diyanet İşleri Reisliği	640 350
Maliye vekaleti	12 261 965
Düyunu Umumiye Müdürlüğü	26 450 534
Gümrükler Umum Müdürlüğü	4 226 358
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 111 018
Dahiliye Vekaleti	4 150 569
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü	4 185 524
Umum Jandarma kumandanlığı	8 723 268
Hariciye Vekaleti	3 101 791
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	3 721 043
Adliye Vekaleti	7 377 833
Maarif Vekaleti	6 593 749
Nafia Vekaleti	26 406 377
İktisat Vekaleti	8 515 280
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	44 134 743
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	3 456 814
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	7 860 451
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	3 467 417
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	646 479
Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü	5 067 659
Genel Toplam	186 582 005

⁸¹⁶ **Kavanin Mecmuası:** C. X, Devre: 4, İçtima: Fevkalade, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s. 124.

Ek 9: 1932 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁷

Büyük Millet Meclisi	2 417 985
Riyaseti Cumhur	373 112
Divanı Muhasebat	565 560
Başvekalet	1 155 559
Şurayı Devlet	200 728
İstatistik Umum Müdürlüğü	41 956
Diyanet İşleri Reisliği	607 196
Maliye vekaleti	12 205 965
Düyunu Umumiye Müdürlüğü	49 705 693
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	997 000
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	4 658 565
Dahiliye Vekaleti	3 785 925
Emniyeti Umumiye Umum Müdürlüğü	3 944 000
Umum Jandarma Kumandanlığı	8 308 379
Hariciye vekaleti	2 623 000
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	3 501 884
Adliye Vekaleti	7 645 986
Maarif Vekaleti	6 064 875
Nafia Vekaleti	10 046 993
İktisat Vekaleti	1 252 610
Ziraat Vekaleti	3 973 691
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	32 173 640
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	943 000
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	3 605 560
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	2 955 800
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	546 265
Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü	4 845 820
Genel Toplam	169 146 747

⁸¹⁷ TBMM Kavanin Mecmuası: C. XI, Devre: 4, İçtima: I, Ankara TBMM Matbaası, 1932. s. 582-587.

Ek 10: 1933 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁸

Büyük Millet Meclisi	2 713 369
Riyaseti Cumhur	386 792
Divanı Muhasebat	565 549
Başvekalet	1 154 338
Şurayı Devlet	219 736
İstatistik Umum Müdürlüğü	180 570
Diyanet İşleri Reisliği	616 586
Maliye Vekaleti	12 387 287
Düyunu Umumiye Müdürlüğü	46 210 355
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 064 112
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	4 981 853
Dahiliye Vekaleti	4 149 861
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü	4 101 500
Umum Jandarma Kumandanlığı	8 679 379
Hariciye Vekaleti	3 014 740
Sihhiye ve İctimai Muavenet Vekaleti	4 186 884
Adliye Vekaleti	8 013 478
Maarif Vekaleti	6 528 327
Nafia Vekaleti	14 296 993
İktisat Vekaleti	1 873 978
Ziraat Vekaleti	4 487 611
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	32 383 640
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	943 000
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	3 765 560
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	2 955 800
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	603 505
Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü	4 845 820
Genel Toplam	170 474 794

⁸¹⁸ **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XIV, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933, s. 688.

Ek 11: 1934 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸¹⁹

Büyük Millet Meclisi	2 459 682
Riyaseti Cumhur	386 792
Divanı Muhasebat	565 500
Başvekalet	1 153 321
Şurayı Devlet	218 193
İstatistik Umum Müdürlüğü	180 504
Diyanet İşleri Reisliği	611 986
Maliye Vekaleti	12 245 839
Düyunu Umumiye	44 836 736
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 094 112
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	4 962 455
Dahiliye Vekaleti	4 217 908
Matbuat Umum Müdürlüğü	95 944
Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü	4 107 499
Jandarma Umum Kumandanlığı	8 679 379
Hariciye Vekaleti	3 085 140
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	4 742 884
Adliye Vekaleti	8 663 478
Maarif Vekaleti	8 710 995
Nafia Vekaleti	12 402 807
İktisat Vekaleti	2 415 250
Ziraat Vekaleti	4 987 611
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	40 964 881
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	4 583 774
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	3 808 818
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	3 290 643
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	603 505
Genel Toplam	184 075 636

⁸¹⁹ **Düstur**, Üçüncü tertip, C. XV, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1934, s. 663.

Ek 12: 1935 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸²⁰

Büyük Millet Meclisi	2 895 712
Riyaseti Cumhur	400 880
Divanı Muhasebat	593 366
Başvekalet	1 099 062
Şurayı Devlet	217 813
İstatistik Umum Müdürlüğü	563 072
Diyanet İşleri Reisliği	610 616
Maliye vekaleti	13 799 114
Düyunu Umumiye	46 492 563
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 134 770
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	4 947 659
Dahiliye Vekaleti	4 316 744
Matbuat Umum Müdürlüğü	111 398
Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü	4 112 003
Jandarma Umum Kumandanlığı	9 289 752
Hariciye vekaleti	3 220 480
Sihhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	4 820 587
Adliye Vekaleti	8 716 208
Maarif Vekaleti	9 058 540
Nafia Vekaleti	12 440 005
İktisat Vekaleti	4 079 150
Ziraat Vekaleti	5 079 150
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	44 130 678
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	4 862 270
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	4 198 374
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	3 206 155
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	614 831
Genel Toplam	195 011 053

⁸²⁰ **Düştur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Kasım 1934-Ekim 1935, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935, s. 873-874.

Ek 13: 1936 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸²¹

Büyük Millet Meclisi	2 901 480
Riyaseti Cumhur	400 100
Divanı Muhasebat	589 590
Başvekalet	1 211 240
Şurayı Devlet	220 900
İstatistik Umum Müdürlüğü	312 200
Diyanet İşleri Reisliği	607 630
Maliye Vekaleti	17 715 158
Düyunu Umumiye	45 728 100
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 248 990
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	5 101 160
Dahiliye Vekaleti	4 724 622
Matbuat Umum Müdürlüğü	136 390
Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü	4 573 790
Jandarma Umum Kumandanlığı	8 871 980
Hariciye Vekaleti	3 195 790
Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	5 458 180
Adliye Vekaleti	8 798 880
Maarif Vekaleti	10 270 690
Nafia Vekaleti	14 670 790
İktisat Vekaleti	4 180 900
Ziraat Vekaleti	8 040 830
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	46 314 500
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	7 909 470
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	5 761 780
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	3 065 270
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	745 170
Genel Toplam	212 755 580

⁸²¹ **Düstur**, Üçüncü tertip, C: XVII, Kasım 1935-Ekim 1936, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1936, s. 660-667.

Ek 14: 1937 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸²²

Büyük Millet Meclisi	3 627 064
Riyaseti Cumhur	404 960
Divanı Muhasebat	602 034
Başvekalet	1 302 165
Şurayı Devlet	236 914
İstatistik Umum Müdürlüğü	317 591
Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü	517 085
Diyanet İşleri Reisliği	608 241
Maliye Vekaleti	20 251 749
Düyunu Umumiye	49 149 275
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 370 222
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	5 643 976
Dahiliye Vekaleti	4 856 198
Matbuat Umum Müdürlüğü	186 009
Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü	5 666 967
Jandarma Umum Kumandanlığı	10 210 300
Hariciye Vekaleti	3 305 925
Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekaleti	6 498 737
Adliye Vekaleti	9 246 603
Maarif Vekaleti	12 229 371
Nafia Vekaleti	15 773 108
İktisat Vekaleti	5 668 316
Ziraat Vekaleti	6 112 962
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	49 294 880
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	7 842 493
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	6 283 826
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	3 065 293
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	745 512
Genel Toplam	231 017 776

⁸²² **Düştur**, Üçüncü tertip, c. XVIII, Kasım 1936-Ekim 1937, 2. Basılış, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1956, s. 298-303: Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl. 1 Haziran 1937, s. 8193-8220. A Cetveli, s. 8195.

Ek 15: 1938 Yılı Bütçesi (GİDER)⁸²³

Büyük Millet Meclisi	3 918 070
Riyaseti Cumhur	406 280
Divanı Muhasebat	651 830
Başvekalet	1 298 620
Şurayı Devlet	252 370
İstatistik Umum Müdürlüğü	243 640
Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü	646 140
Diyanet İşleri Reisliği	608 100
Maliye Vekaleti	21 418 600
Düyunu Umumiye	50 738 390
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü	1 471 490
Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti	5 666 370
Dahiliye Vekaleti	5 073 190
Matbuat Umum Müdürlüğü	186 000
Emniyeti İşleri Umum Müdürlüğü	7 000 180
Jandarma Umum Kumandanlığı	10 613 470
Hariciye Vekaleti	3 535 810
Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti	7 901 780
Adliye Vekaleti	9 600 340
Maarif Vekaleti	14 670 130
Nafia Vekaleti	8 892 040
İktisat Vekaleti	5 489 790
Ziraat Vekaleti	7 143 700
Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı	61 361 030
Milli Müdafaa Vekaleti Hava Kısmı	8 050 140
Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı	6 583 880
Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü	5 755 330
Harita Müdüriyeti Umum Müdürlüğü	775 310
Genel Toplam	249 954 020

⁸²³ **Düştur**, Üçüncü tertip, c. XIX, Kasım 1937-Ekim 1938, 2. Basılış, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1956, s. 413-416; Gider Cetvelleri için bkz. **Resmi Gazete**, S: 3619, Yıl: 1 Haziran 1938, s. 9943-9969, A Cetveli, s. 9945.

Ek 16: Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yaptığı Yardım Grupları ve Yardım Miktarları (1923 senesi 29 teşrinievvelinden 30 haziran 1933 senesine kadar)⁸²⁴

Maişet Darlığından Muzdarip Olanlara Aynen ve Nakden Yapılan Yardımın Mecmuu:	802442 Lira 19 Kuruş Ve 600 Milim.
Mecruhlara Muavenet:	103590 lira 65 kuruş 300 milim.
Seylaptan Muzdarip Olanlara:	197178 lira 73 kuruş ve 75 milim.
Zelzeleden Muzdarip Olanlara:	237618 lira 85 kuruş 299 milim.
Yangınlardan Muzdarip Olanlara:	47896 lira 2 kuruş 932 milim.
Esirlerin Celbi İçin:	50812 lira 58 kuruş 640 milim.
Muhacirlere Yardım:	13641 lira 76 kuruş 769 milim.
Ecnebi Memleketlerdeki Felaketzedelere Yardım:	20375 lira 64 kuruş
Gıdasız Çocuklara Yardım:	18969 lira 4 kuruş.
Sıtma Mücadelesine Yardım:	7699 lira 90 kuruş 500 milim.
Trahom Mücadelesine Yardım:	3102 lira 68 kuruş.
Hastanelere Yardım:	46659 lira 56 kuruş 832 milim.
Dispanserler Masarifi:	94942 lira 59 kuruş 467 milim.
Kanser Enstitüsüne Yardım:	2000 lira
Memaliki Müstahliseye Yardım:	446924 lira 15 kuruş 677 milim.
Sıhhiyei Askeriyeye Teberru:	157007 lira 19 kuruş 845 milim.
Mücadele-i Ahali Masrafı:	624836 lira 82 kuruş 670 milim.
Merkezi Umumice Yapılan Müteferrik Yardımlar:	204623 lira 8 kuruş 264 milim.
Vilayetlerde Ki Merkez ve Şubelerimiz Tarafından Yapılan Yardım:	429093 lira 74 kuruş ve 725 milim.
Toplam:	3 milyon 547 bin 225 lira 46 kuruş ve 605 milimdir.

⁸²⁴ “Hilâliahmerin Tarihçesi”, Türkiye Hilâliahmer Mecmuası, Fevkalâde Sayısı, S: 132, Onüçüncü yıl, 29 Ekim 1933, s. 699.

Ek 17: Muvazene-i Umumiye Kanunu-7 (Hidematı Vataniye Maaşı)⁸²⁵

Esami	Şartı Tahsisi	Maaş Miktarı (TL)	Kanun No:	Kanun Tarihi
Usat tarafından şehit edilen Akdağ Madeni Kaymakamı Tahir Bey: Zevcesi Memnune Hanım	Teehhüllerine Kadar	4	25	23.9.1336
Kerimesi Mihrünnisa Hanım		4	481	13.4.1340
Kerimesi Nilüfer Hanım		4		
Kerimesi Tahire Hanım	Tahsilini ikmal edinceye kadar	4		
Mahdumu Ertuğrul Ef.		4		
Derseadet salben idam olunan Urfa Mutasarrıfı sabıkı Nusret Bey: Zevcesi Hayriye		12,5	80 481	25.12.1336 13.4.1340
Konya hadisei isyaniyesinde vazifesi uğruna şehit edilen Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey: Zevcesi Samiye H. Ve iki çocuğu		10	107	19.3.1337
Şehidi milli Boğazlıyan esbak kaymakamı Kemal Bey: Zevcesi Hatice H.		10	271	14.10.1338
Kerimesi Müzehher H.		5		
Kerimesi Müşerref H.		5		
Mahdumu Adnan Bey		5		
Gebze ve Havalisi kuvayi milliye kumandanı iken şehiden vefat eden Yahya kaptan: Zevcesi Şevket H.		10	275	19.10.1338
Kerimesi Fikriye H.				
Kerimesi Muzaffer H.				
İzmir Ahziasker Heyeti Reisi miralay Süleyman Fethi B. Zevcesi Fatma Zevcesi Fatma Lütfiye H.	Eramil maaşı ita olunmamak üzere	40	275	19.10.1338
Büyük Türk şairi Abdülhak Hamid B.	Kaydi hayat şartıyla	100	443	9.3.1340
Bahriye nazırı esbakı Birinci	Mektep tahsilini			

⁸²⁵ **Düştur**, Üçüncü tertip, c. XIV, Kasım 1932-Ekim 1933, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933, s. 728-737.

Ferik merhum Ahmet Cemal Pş: Zevcesi Seniha H. Mahdumu Behcet B.	ikmal edinceye kadar	15 5	478	13.4.1340
Sadri esbak merhum Talat Pş. Zevcesi Hayriye H.		25	478	13.4.1340
Doktor Bahattin Şakir Bey: Zevcesi Cenan H. Mahdumu Alp Bey Mahdumu Celasin Bey	Mektep tahsillerini ikmal edinceye kadar	15 5 5	478	13.4.1340
Kütahya Mebusu sabıkı Haydar Bey:		25	478	13.4.1340
Şehit Tevfik Sükuti Bey hemşiresi Seniye H.		10	479	13.4.1340
Damat Ferit tarafından idam edilmiş olan şehit çarkçı Yüzbaşı Halil İbrahim Efendi: Zevcesi Fatma Belkıs H. Kerimesi İclal H. Kerimesi Necibe H. Mahdumu Celalettin Ef.		10 5 5 5	480	13.4.1340
Abdülezel Paşa Hafidesi Naciye H.		4	481	14.4.1340
Şhiden vefat eden Binbaşı Muhtar Beyin hemşiresi Binnaz H.		15	481	14.4.1340
Mitat Paşa: Kerimesi Fatma Memduha H. Kerimesi Mesrure H.		9 9	481	14.4.1340
Gazi Osman Paşa haremi Fatma H.		25	481	14.4.1340
Babrali vak'asında şehit edilen Harbiye Nazırı Esbakı Nazım Pş. Kerimesi Atiye H.		18	481	14.4.1340
Merhum Niyazi Bey: Zevcesi Feride H. Hemşiresi Latife H. Mahdumu Mithat Bey Mahdumu Süleyman Asım B.	Mektep tahsilini ikmal edinceye kadar	10 10 10	481	14.4.1340

Sadri Esbak merhum Mahmut Şevket Paşa zevcesi Dilşat H.	Eramil maaşı almak şartile	62,5	481	14.4.1340
Üçüncü Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa valdesi Habibe H.		40	481	13.4.1340
Esbak Diyarbekir Valisi Reşit Bey Merhumun: Haremi Mazlume H. Mahdumu Şinasi Ef. Mahdumu Cehri Ef	Mektep tahsilini ikmal edinceye kadar	20 6 6	481	13.4.1340
Kerimesi Fikret H. Kerimesi İsmet H.	Tehhüllerine kadar	6 6		
Şeyhülislam Hayri Efendi merhumun: Zevcesi Munise H. Malûl mahdumu Hakkı B. Mahdumu Münip B.	Mektep tahsillerini ikmal edinceye kadar	20 10 5	481	13.4.1340
Şehit Yüzbaşı Yürük Selim Bey: Zevcesi Hikmet H. Kerimesi Melâhat H. Kerimesi Zafer H. Kerimesi Nimet H.	Teehhüllerine Kadar	10 5 5 5	481 515	13.4.1340 24.4.1340
Ömer Naci Bey merhumun: Zevcesi Emine Advıye H. Kerimesi Müzeyyen H.	Teehhülüne Kadar	10 5	481	13.4.1340
Irak Şyhülmeşayihı Uceymi Paşa		50	481	13.4.1340
Merhum Mehmet Ali Bey: Zevcesi Belkıs H.		4	481	13.4.1340
Sabık Meclisi Meb'usan Reisi Reşat Hikmet Bey: Mahdumu Ahmet Reşat Hikmet B. Mahdumu Ömer Fuat Hikmet B.	Mektep tahsillerini ikmal edinceye kadar	10 10	481	13.4.1340
Gümüştane Mebusu şehit Ziya Bey: Zevcesi Mahdumu Muammer B.	20 yaşını ikmal	5 5		

Kerimesi Yadigar H.	edinceye kadar Teehhülüne kadar	5		
Maraş Ulumu riyaziye muallimi sabıkı Hayrullah Ef. Zevcesi Ayşe H. Mahdumu Celalettin Ef. Mahdumu Kemalettin Ef.	Mektep tahsillerini ikmal edinceye kadar	5 5 5	481	13.4.1340
Esbak Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Ef. Zevcesi Fatma H. Kerimesi Fatma İffet H. Kerimesi Ayşe Ferihan H. Mahdumu Bekir Gündüz B.	Teehhüllerine kadar Mektep tahsillerini ikmal edinceye kadar	5 5 5 5	481	13.4.1340
Denizli meb'usu sabıkı Hakkı Behiç B.		25	481	13.4.1340
Denizli Komiseri Hamdi Bey: Zevcesi Fevziye H. Kerimesi Perihan H. Mahdumu Cengiz Ef. Valdesi Firdevs H.	Teehhüllerine kadar Tahsilini ikmal edinceye kadar	5 5 5 5	481	13.4.1340
Mustafa Necip Bey: Hemşiresi		5	481	13.4.1340
Suşehrinde idam edilmiş olan yüzbaşı Nuri Bey: Çocuğu Çocuğu	Tahsillerini ikmal edinceye kadar	5 5	481	13.4.1340
Muş Mutasarrıfı merhum Servet Bey: Zevcesi Mahdumu Kâmran Ef. Kerimesi Neriman H.	Tahsilini ikmal edinceye kadar Teehhülüne kadar	10 5 5	481	13.4.1340
Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey: Zevcesi Hafize H. Kerimesi Ayşe H. Mahdumu Hami Ef.	Teehhülüne kadar Tahsilini ikmal edinceye kadar	5 4 4	481	13.4.1340
Kızılca Nahiyesi Müdürü Şehit				

Adil Ef: Valdesi Selime H. Zevcesi Havva İsmet H. Kerimesi İffet H.		2 2 2	482	13.4.1340
Şehit Erzincanlı Hafız Abdullah Ef. Haremi Hatice H.		10	515	24.4.1340
Konya hadisei isyanyesinde şehit edilen Ali Kemal Ef: Zevcesi Emine H. Kerimesi Nefise H.	Teehhülüne kadar	10 5	515	24.4.1340
Trabzon Valii esbakı Cemal Azmi Bey: Zevcesi Müzeyyen H.		15	515	24.4.1340
Ziya Gökalp B. Merhumun: Zevcesi Veciha H. Kerimesi Hürriyet H. Kerimesi Türkan H.	Kaydiyat şartile Teehhüllerine kadar	50 30 30	518	11.11.1340
Yirmidördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey: Refikası Şaziye H. Mahdumu Feridun B.		40 10	649	22.4.1341
Yirmidördüncü Fırka Kumandanı Yüzbaşı Yakup Sami Ef: Zevcesi Şahande H. Mahdumu Ali Aydın Ef. Mahdumu Sami Bali Ef	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.	20 10 10	649	22.4.1341
Maraşlı doktor Mustafa Bey: Zevcesi Naime H. Mahdumu Şeref B. Mahdumu Ayhan B.		10 10 10	649	22.4.1341
Maraşlı şehit Evliya Efendi: Zevcesi Şerife H. Kerimesi Muazzez H. Mahdumu Fehmi B.	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi	10 10 10	649	22.4.1341

	yaşına kadar verilir.			
Gazi Antepli şehit Şehin Beyin mahdumu Hayri Efendi:	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.	10	649	22.4.1341
Kozanlı şehit Saim Beyin Hemşiresi Naciye H:	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.)	15	649	22.4.1341
Şeyhülislam esbak Musa Kazım Ef. Merhumun: Zevcesi Ratibe H. Zevcesi Aliye H.	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.)	20 40	649	22.4.1341
Şehit jandarma mülazimi evveli Süreyya Beyin valdesi Hüsniye H.	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.	10	649	22.4.1341
Şehit doktor Nafiz Tahir Bey: Hemşiresi Sabiha H. Mahdumu Ali Nafiz B.	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.)	5 5	649	22.4.1341

Topçu binbaşılığında müstafi merhum Rıza Bey: Zevcesi Şükriye H. Kerimesi Türkan H.	Tekaüt, eytam ve eramil maaşları varsa kat olunacaktır. (Bu maaşlar maktu olup kız ve erkek çocuklara yirmi yaşına kadar verilir.)	10 10	649	22.4.1341
Nafia Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey: Zevcesi Ehliman H. Mahdumu Fikri Ziya B. Mahdumu Saruhan B. Kerimesi Gülseren Leman H. Kerimesi Gülbeğim H.	Eytam ve eramil maaşı verilmemek şartile mahdumlarına ikmali tahsillerine ve diğerlerine izdivaçlarına kadar maktuan	40 30 30 30 30	732	8.2.1926.
Saruhan Meb'usu merhum Reşat Bey: Zevcesi Atiye H. Oğlu Mustafa Reşat B. Kızı Samime H.	Eytam ve eramil maaşı verilmemek şartile zevcesine kaydi hayat suretile, oğluna ikmali tahsiline ve kızına izdivacına kadar	50 50 40	753	24.2.1926.
Sami Paşa zade Sezai B.		100	993	19.3.1927
İstanbul Meb'usu merhum Abdurrahman Şeref B. Kerimesi Hikmet H. Kerimesi İsmet H.	Eytam ve eramil maaşları katolunmak üzere teehhüllerine kadar	30 30	1098	19.6.1927
Çorum Meb'usu merhum Ferit Recai Bey: Zevcesi Kâmran H. Mahdumu Bahir B.	Zevcesine teehhül ettiği zaman katedilmek üzere kaydi hayat ile, mahdumuna yirmi yaşına veya ikmali tahsiline kadar	20 10	1099	19.6.1927
Merhum Doktor Vasfi Bey: Refikası Nazmiye H. Mahdumu Reşit B. Mahdumu Feridun B.	Refikasına teehhül ettiği takdirde kat edilmek üzere kaydi hayat ile mahdumlarına yirmi yaşlarına veya ikmali tahsillerine kadar	20 10 10	1100	19.6.1927

Sivas Valii esbakı merhum Reşat Paşa: Zevcesi Melek H. Mahdumu Mehmet Celalettin B. Mahdumu Mahmut Aziz B. Kerimesi Fatma Hikmet H. Kerimesi Emine Fikret H. Kerimesi Nimet H.	Eytam ve eramil maaşları verilmek suretile zevcesine tevhül ettiği takdirde katedilmek üzere kaydi hayat ile, mahdumlarına yirmi yaşlarına veya ikmali tahsillerine, kerimelerine de tevhüllerine kadar	20 10 10 10 10 10	1102	19.6.1927
Mahkemei Temyiz Reisi evveli müteveffa Hasan Fehmi Bey zevcesi Kâmrân H.	Eramil maaşı verilmemek ve tevhül ettiği takdirde kat olunmak üzere	30	1103	19.6.1927
Sabık İstanbul Meb'usu Ahmet Salahattin Bey: Refikası Sezai H. Mahdumu Haldun B.	Eytam ve eramil maaşları verilmek suretile zevcesine tevhül ettiği takdirde katedilmek üzere kaydi hayat ile, mahdumlarına yirmi yaşlarına veya ikmali tahsillerine, kerimelerine de tevhüllerine kadar	40 10	1104	19.6.1927
Kırşehir Meb'usu Ali Rıza Bey merhumun: Refikası Necmiye H.	Eramil maaşı verilmemek ve tevhül ettiği takdirde kesilmek üzere kaydi hayat ile	10	1105	19.6.1927
Mirliava Celâl Paşa: Kerimesi Hadiye H. Kerimesi Redife H.		2,5 2,5	1141	19.6.1927
Kütahya meb'usu sabıkı merhum Seyfi Ef. Mahdumu Şemsettin Ef.	Eytam maaşı verilmemek üzere yirmi yaşına veya ikmali tahsiline kadar	10	1161	25.6.1927

Rize meb'usu merhum Rauf B. Zevcesi Binnaz H. Kerimesi Belkıs H. Kerimesi Melâhat H.	Eytam ve eramil maaşları verilmek şartile zevcesine tehhül ettiği takdirde kesilmek üzere kaydıhayat ile kerimelerine tehhül edinceye kadar	30 10 10	1171	25.6.1927
Mardin Meb'usu sabıkı merhum Derviş Bey zevcesi Meryem H.	Eramil maaşı verilmemek üzere tehhül ettiği takdirde katolunmak şartile	30	1174	26.6.1927
Şehit binbaşı Ali Kabuli Beyin Kerimesi Fatma Bahire H.	Kaydıhayat şartile	15	2038	27.6.1932.
⁸²⁶ Menemen hadisesinde şehit edilen Kubilay merhumun annesi Zeynep	Yaşadıkça ve maktuan	30	2364	27.12.1933
Menemen hadisesinde şehit edilen bekçi Mehmed oğlu Hasan: Zevcesi Fatma H.	Evlendiği zaman kesilmek üzere maktuan	15	2432	17.5.1934.
Menemen Hadisesinde şehit edilen Bekçi Hayrettin Oğlu Şevki: Validesi Naciye	Evlendiği zaman kesilmek üzere maktuan	15	2432	17.5.1934.

⁸²⁶ **Düştur**, Üçüncü tertip, C. XVI, Kasım 1934-Ekim 1935, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935, s. 929.

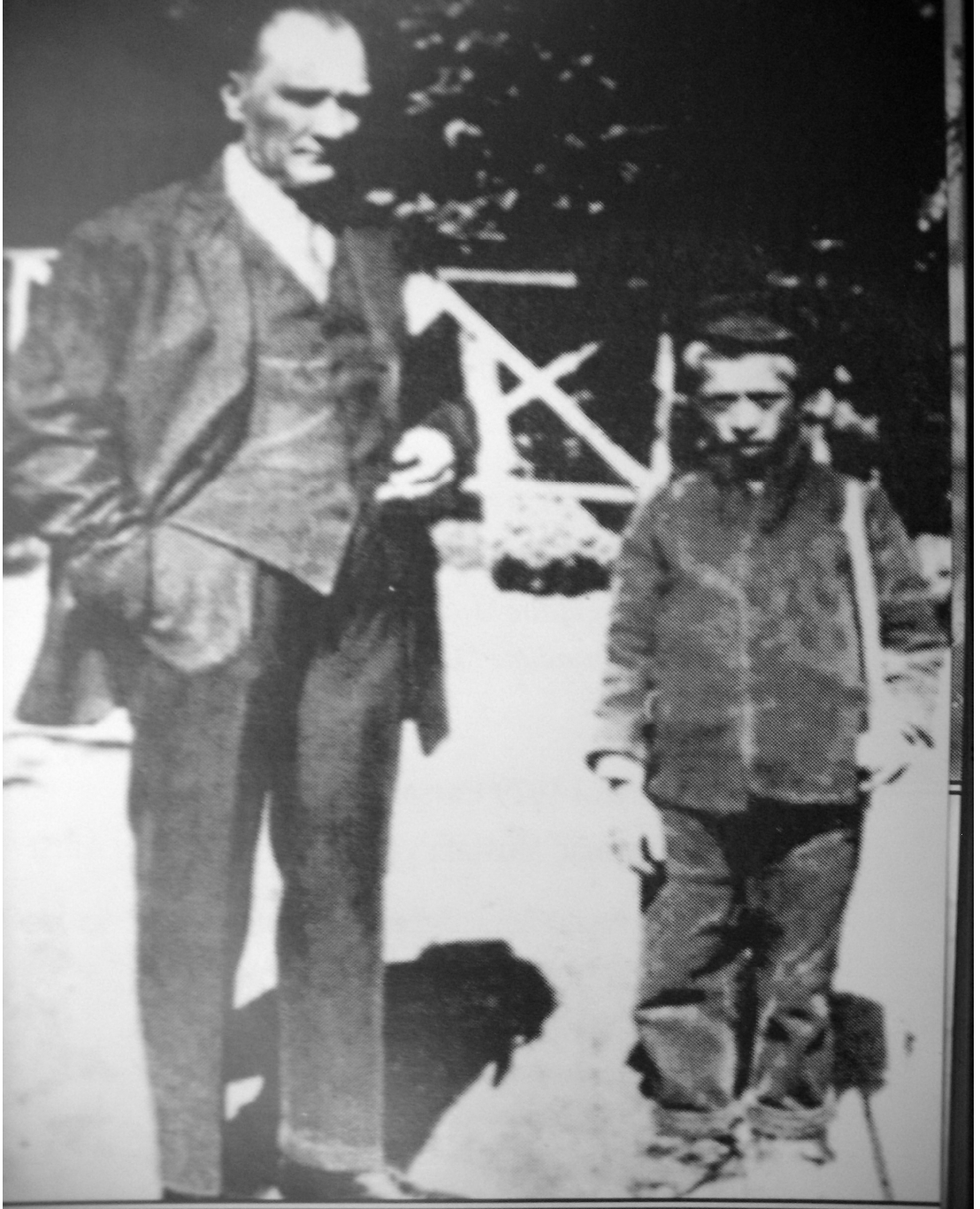

Ek 18: Komisyonların Çalışmaları I. Daimi Komisyonların Toplantı Sayısı⁸²⁷

Komisyonun Adı	Birinci Yasama Yılı (1928)	İkinci Yasama Yılı (1929)	Üçüncü Yasama Yılı (1930)	Dördüncü Yasama Yılı (1931)	Toplam
Adalet (Adliye) Komisyonu	67	87	59	19	232
Dilekçe (Arzuhal) Komisyonu	52	73	46	25	196
Bütçe Komisyonu	110	121	80	54	365
İçişleri (Dahiliye) Komisyonu	73	121	62	36	292
Sayıştay (Divanı Muh.) Komisyonu	41	113	50	11	215
Dışişleri (Hariciye) Komisyonu	11	13	15	7	46
İktisat Komisyonu	-	11	100	50	161
Milli Kütüphane Komisyonu	2	25	8	5	40
Milli Eğitim (Maarif) Komisyonu	17	71	10	3	101
Maliye Komisyonu	40	150	70	36	296
Meclis Hesaplarının Tet. Komisyonu	28	14	9	4	55
Milli Savunma (Müdafaai Milliye) K.	34	33	50	27	144
Bayındırlık (Nafia) Komisyonu	30	14	11	5	60
Sağlık ve Sosyal (Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye) Komisyonu	15	12	17	6	50
Anayasa (Teşkilatı Esasiye) Kom.	6	3	1	1	11
Bahriye Komisyonu	3	-	-	-	3
Ticaret Komisyonu	42	-	-	-	42
Tarım (Ziraat) Komisyonu	21	-	-	-	21

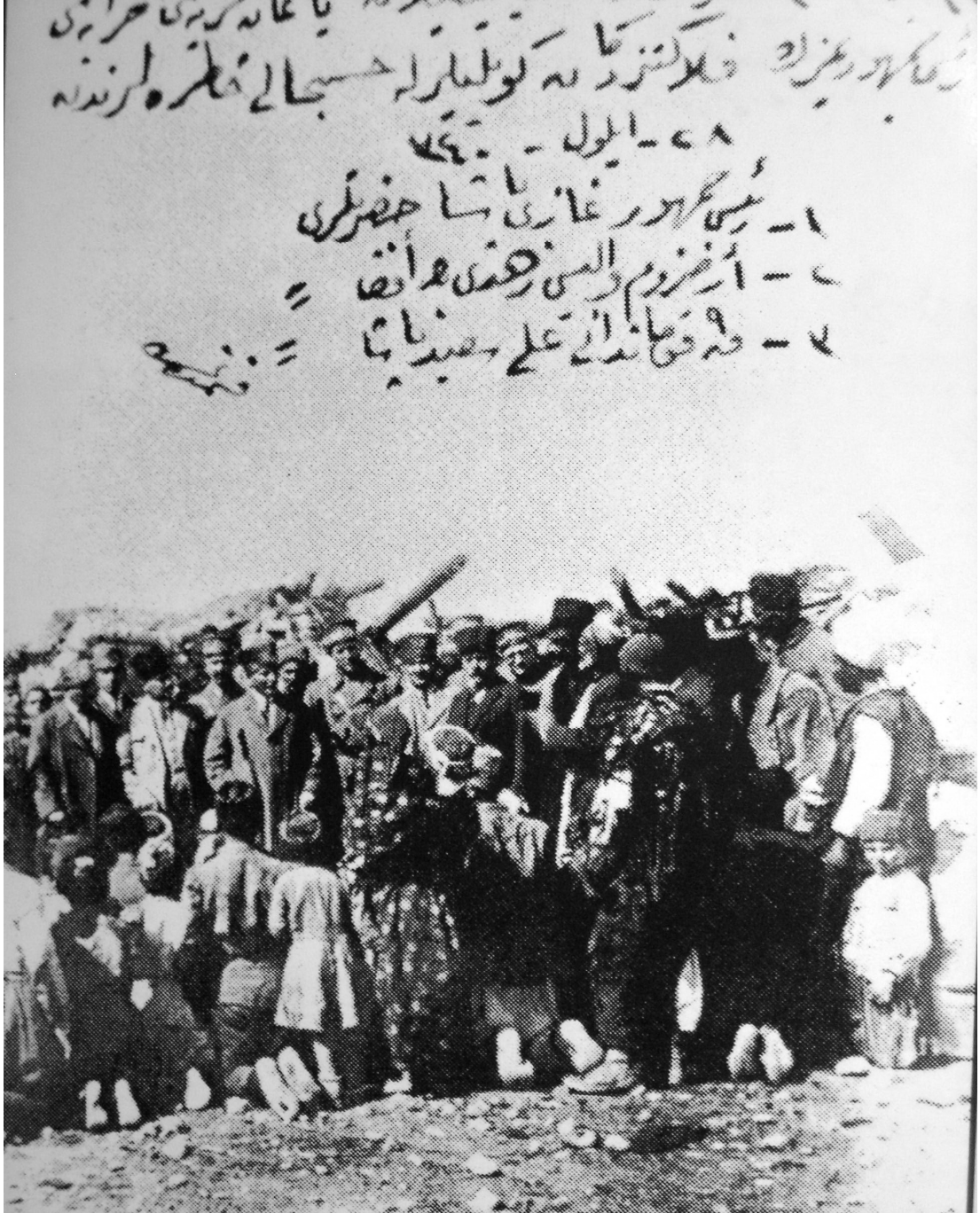
⁸²⁷ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** (TBMM III. Dönem 1931-1935), C. I, s. 75-76.

Ek 19: Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Sığırtmaç Mustafa ile Yalova'da (Tarih 12 Eylül 1929 Perşembe)⁸²⁸

⁸²⁸ Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi M. Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922–1931)**, C. I, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, 2000, s. 561.

Ek 20: 28 Eylül 1924 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Zلزede Evlerinin Büyük Bir Kısmı Yıkılan Emrekum Köylüleriyle⁸²⁹

⁸²⁹ Ökte, a.g.e, s. 300.

Ek 21: 28 Eylül 1924 Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Zelzeleden Büyük Hasara Uğrayan Köprüköy'lülerle⁸³⁰

Ek 22: Kasımpaşa Fokaraperver Müessesesi Hayriyesi⁸³¹

⁸³⁰ Ökte, a.g.e, s. 299

⁸³¹ BCA: 490.01/1464.5.1/ 26.1.1933.

Ek 23:*Kasımpaşa Fukaraperver Müessesesi Hayriyesi*⁸³²

Ek 24:*Kasımpaşa Fukaraperver Müessesesi Hayriyesi*⁸³³

⁸³² BCA: 490.01/1464.5.1/ 26.1.1933.

⁸³³ BCA: 490.01/1464.5.1/ 26.1.1933.

Ek 25:İstanbul Kadıköy Türk Fukaraperver Cemiyeti Tarafından 1933 Senesi Şeker Bayramında Kazak, Çorap, Ayakkabı Verilirken Mektepli Fakir Çocuklara Ait Fotoğraflar⁸³⁴

Ek 26:İstanbul Kadıköy Türk Fukaraperver Cemiyeti Tarafından 1933 Senesi Şeker Bayramında Kazak, Çorap, Ayakkabı Verilirken Mektepli Fakir Çocuklara Ait Fotoğraflar⁸³⁵

⁸³⁴ BCA-490.01/1464.5.1/ 13.2.1933.

⁸³⁵ BCA-490.01/1464.5.1/ 13.2.1933.

Ek 27: İstanbul Kadıköy Türk Fukaraperver Cemiyeti Tarafından 1933 Senesi Şeker Bayramında Kazak, Çorap, Ayakkabı Verilirken Mektepli Fakir Çocuklara Ait Görünüm⁸³⁶

⁸³⁶ BCA: 490.01/1464.5.1/ 13.2.1933.

Ek 28: Her Ay Yapılan Yardımlardan Tek Bir Mahalle Yoksulları ve Yardım Görünüşü⁸³⁷

Ek 29: Her Ay Yapılan Yardımlardan Tek Bir Mahalle Yoksulları ve Yardım Görünüşü⁸³⁸

⁸³⁷ 1908-1937 29 Yıllık Bir Hayır Kurumu Olan Topkapı Yoksullara Yardım Kurumu, Topkapı Fıkara Perver Hayır Müessesesi, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1937, s. 6.

⁸³⁸ a.g.e, s. 7.

Ek 30: Çocuk Muayenesi İçin Gelen Çocuklara Ait Bir Görünüş⁸³⁹

---

⁸³⁹ a.g.e, s. 9.

Ek 31: Cumhuriyet Bayramında (1936) Yapılan Yardımdan Sonra Bahçede İstirahat Edenler⁸⁴⁰

---

⁸⁴⁰ a.g.e, s. 10.

Ek 32: Yardımdan Sonra Kapıdan Çıkanlar ve Topkapı Fıkara Perver Kurum Binası⁸⁴¹

Ek 33: Her Ay Yapılan Yardımlardan Bir Mahalleye Topkapı Fıkara Perver Kurumu Tarafından Yapılan Yardım⁸⁴²

---

⁸⁴¹ a.g.e, s. 16.

⁸⁴² a.g.e, s. 17.

Ek 34: Himaye-i Etfal Merkezimizin Yardım Ettiği Aile ve Hediyeler⁸⁴³

Ek 35:Avanos Himaye-i Etfal Darülmesaiinde Şakşal Şehir Yavruları ile Ustabaşları⁸⁴⁴

⁸⁴³ **Hakimiyet-i Milliye** 12 Temmuz 1927, s. 3.

⁸⁴⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 20 Şubat 1927, s. 3.

Ek 36: Yunan İşgalinde Hilal-i Ahmer Marifetiyle Kurtarılp Armutlu'dan İstanbul'a Nakledilen Muhacir Kafilelerinden Bir Grup⁸⁴⁵

Ek 37: İstanbul Hilali Ahmer Merkezinin İaşe Ettiği Mektep Talebesinden Bir Grup⁸⁴⁶

⁸⁴⁵ Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası, (23 Kasım 1927), s. 158.

⁸⁴⁶ Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası, S: 72, Yıl: 6, (15 Ağustos 1927), s. 514.

Ek 38: Yunanistan'da Bulunan Türk Esirlerinin Bir Kısımını Memleketlerine Nakleden Vapur⁸⁴⁷

Ek 39: 1928 Senesi Ramazan Bayramında İzmit'te Rozet Tevziatı İntibaatından⁸⁴⁸

⁸⁴⁷ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, (23 Kasım 1927), s. 162.

⁸⁴⁸ Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası, S: 80, Yıl: 7, (15 Nisan 1928), s. 377.

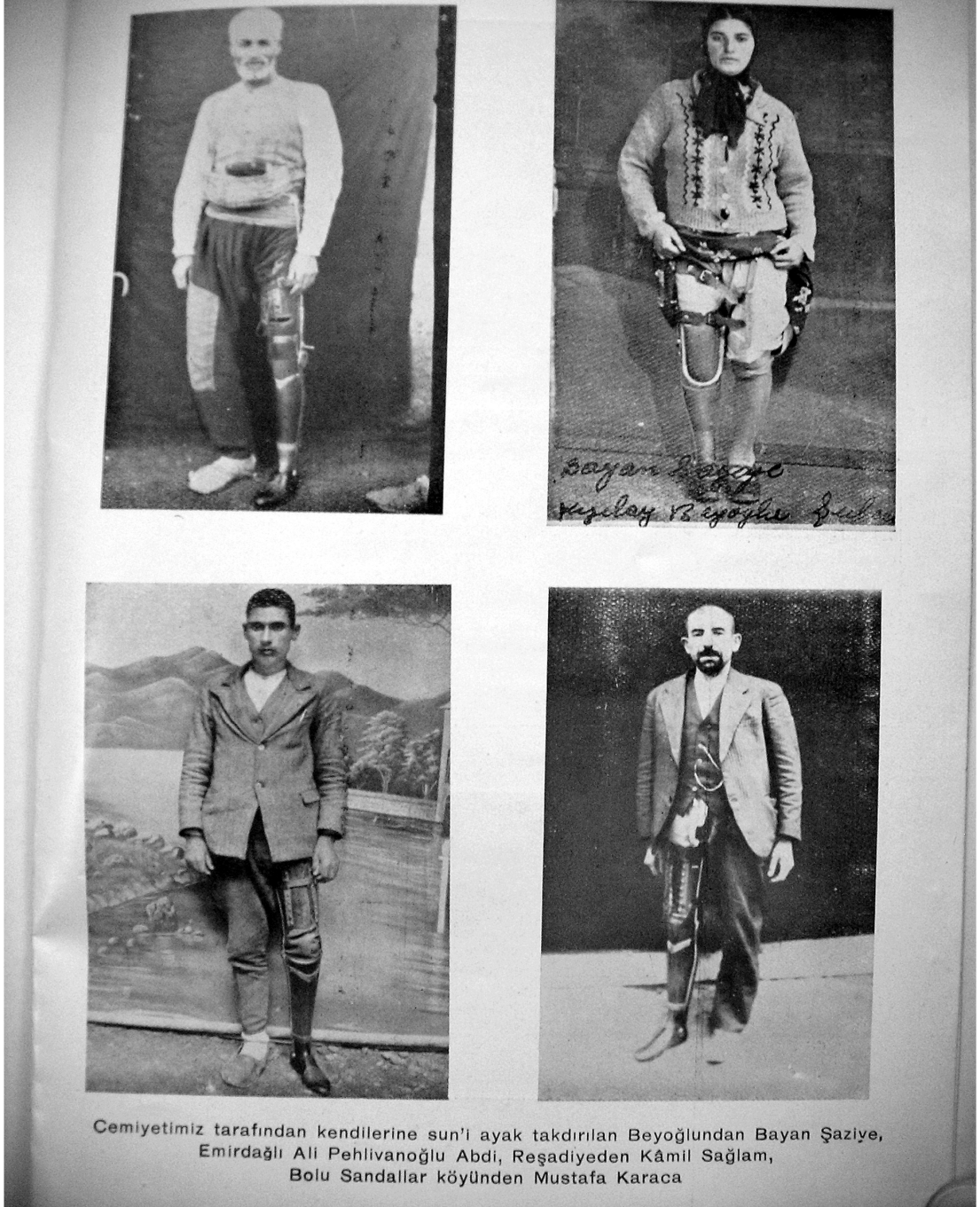
Ek 40: Ramazan Bayramında Gazi Köyünde Hilaliahmer Çiçeğini Tevzi Eden Grupların En Küçüklerinden Biri⁸⁴⁹

كچن رمضان بايرامنده قاضى كوينده هلال احمر چيچكىنى توزيغ
ايدن غروپلوك اك كوچوكلارندن بري
قوطينى طوتان : قاضى كوينده بهالدين پاشا كريمسى جامده
سبتي طوتان : محردين عثمانىدن محرسنيك مرحومك كريمسى كوتلفخره
Equipe miniscule distribuant la fleurlette du Crois-
sant-Bouge pendant le Ramadan. B. S. S.

⁸⁴⁹ Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası, S: 80, Yıl: 7, (15 Nisan 1928), s. 227.

Ek 41: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Kendilerine Sun'î Ayak Takdırılan Beyoğlundan Şaziye, Emirdağlı Ali Pehlivanoğlu Abdi, Reşadiye'den Kamil Sağlam, Bolu Sandallar Köyünden Mustafa Karaca⁸⁵⁰

⁸⁵⁰ Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası, S: 166, Yıl: 18, (15 Haziran 1939)

Ek 42: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Fatih, Hekimoğlu Ali Paşa Şubesi tarafından Himaye Edilen Kimsesiz Çocuklardan Bir Grup⁸⁵¹

Ek 43: Himaye-i Etfal Cemiyetinin Süt Damlalarının Dağıttığı Sütten Alan Mahalleliden Bir Görünüm⁸⁵²

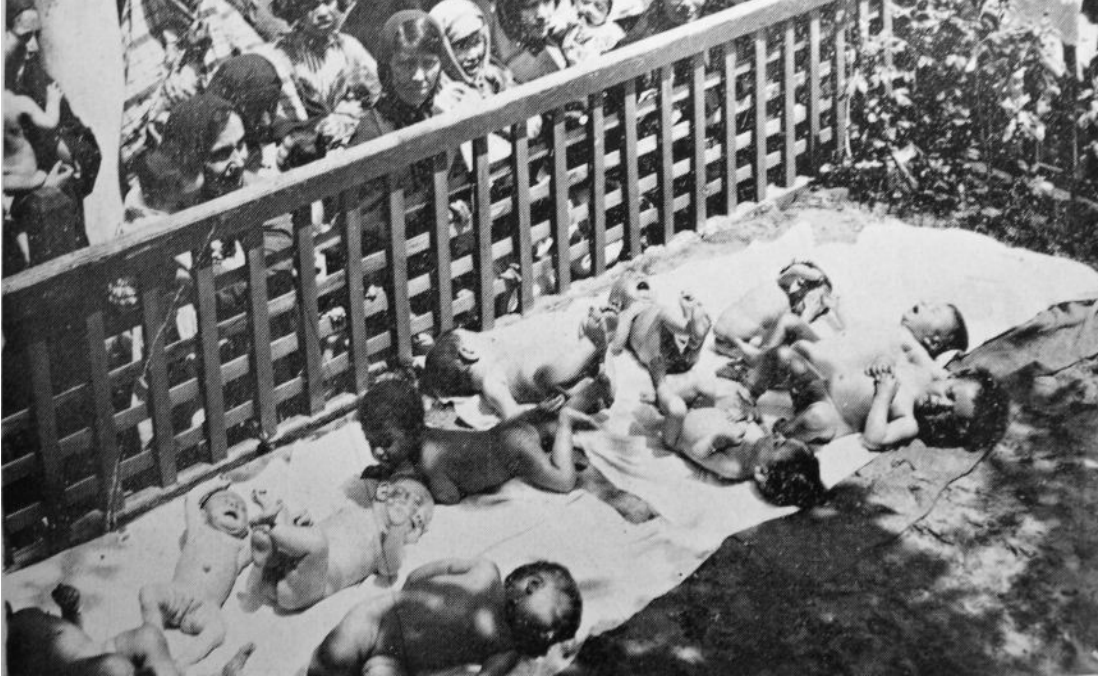
⁸⁵¹ Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi, 1932-1933 Senesi Kongresinde Okunan Umumi Rapor (Merkez ve Şubelerin Bir Senelik İcraatı ile Bütçeleri ve Kongrelerinin Kararları), İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, Ltd. Şirketi, 1932, 1933.

⁸⁵² a.g.e, Ekler

Ek 44: Himaye-İetfal Fatih Kazasının Balat Şubesi Tarafından 12 Eylül 1932 De Yapılan Sünnet Düğününden Bir Görünüm⁸⁵³

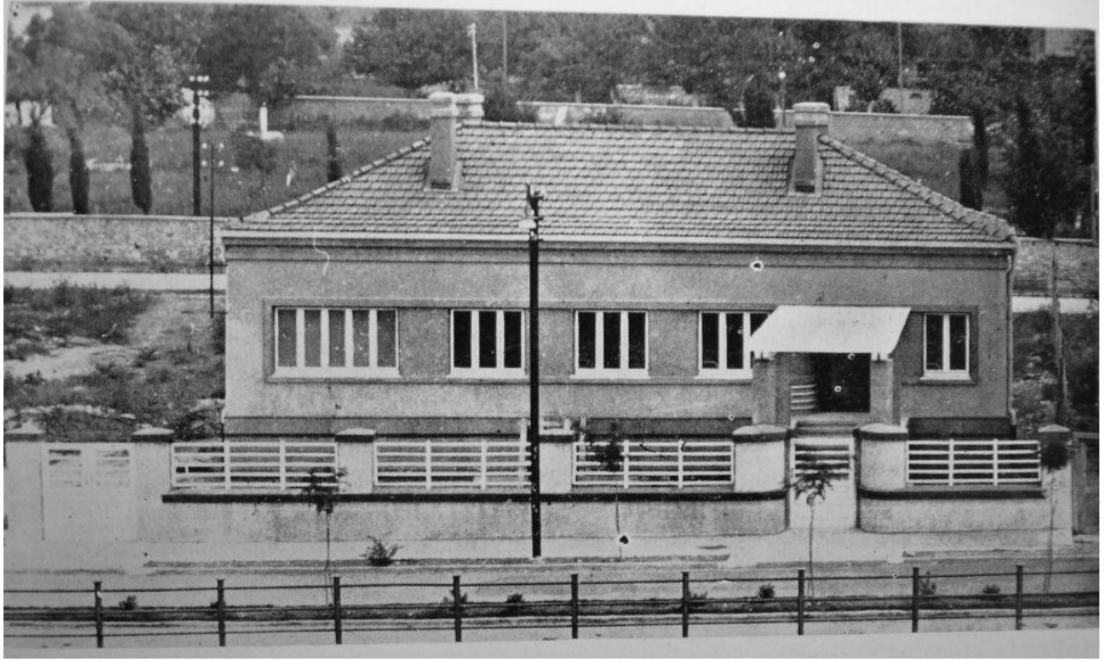
Ek 45: Himaye-i Etfal Cemiyetinin Çocuklar İçin Oluşturduğu Kum Havuzundan Kum Banyosu Yapan Çocuklar⁸⁵⁴

⁸⁵³ a.g.e, Ekler Kısmı.

⁸⁵⁴ a.g.e, Ekler Kısmı.

Ek 46: Himaye-i Etfal Bakırköy Şubesi Doğum Evinden Bir Görünüm⁸⁵⁵

Ek 47: Himaye-i Etfal Cemiyeti Yararına Düzenlenen Kostümlü Balodan Görünüm⁸⁵⁶

---

⁸⁵⁵ a.g.e, Ekler Kısmı.

⁸⁵⁶ a.g.e, Ekler. Kısmı.

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında Malatya'nın Arapgir ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğretimini Malatya'da tamamladı. 1994 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünden “*X. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1954-1957)*” başlıklı tezle bilim uzmanı unvanını aldı. Halen Çankaya Tınaztepe Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.